

รายงานวิจัย

กระบวนการทัศน์สุขภาพ และนิเวศวิทยาแนวลึก

โดย

ณัฐพล วังวิญญู

สถาบันขวัญเมือง

โดยการสนับสนุนของ

แผนงานวิจัยและพัฒนากระบวนการทัศน์สุขภาพไทย

ชุดโครงการวิจัยสังคมและสุขภาพ

สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.)

๒๕๔๖

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้มีโอกาสสำเร็จลุล่วงได้หากไม่ได้รับความกรุณาในการให้แง่คิด และแนวทางในการทำงาน จากคุณวิศิษฐ์ วังวิญญู และคุณมนตรี ทองเพียร สถาบันขวัญเมือง เชียงราย ซึ่งนอกจากจะเป็นผู้ให้กำลังใจในการเรียนรู้และวิจัยแก่ผมแล้ว ยังได้ช่วยกลั่นกรองประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับโลกทัศน์เชิงนิเวศที่เชื่อมโยงกับมิติของสุขภาวะทั้งในระดับปัจเจกและสังคมมาเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนชิ้นนี้ ดังที่ทั้งสองท่านเป็นตัวอย่างของวิถีชีวิตที่ดำเนินไปอย่างสอดคล้อง ไม่แยกส่วน ระหว่างการพัฒนาชีวิตด้านโนไปพร้อมๆ กับการทำงานสร้างสรรค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีในสังคมไทย ผมจึงขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งอาจารย์สมบัติ บุญคำเยื้อง ศูนย์ชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงรายก็ยังให้แง่คิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โลกทัศน์และวาทกรรมจากชุมชนชายขอบ นอกจากนี้ผมยังรู้สึกขอบคุณทีมงานของสวรส. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นพ. ดร. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคุณนงลักษณ์ ตรงศีลสัตย์ ที่ช่วยเอื้อเพื่อโอกาสและกำลังใจให้มีการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความเข้าใจเกี่ยวกับนิเวศวิทยาแนวลึกและกระบวนทัศน์สุขภาพ อย่างน้อยก็เป็นความริเริ่มที่อาจช่วยกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวและคิดอ่านในการเชื่อมโยงความรู้เหล่านี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการทำนุบำรุงและเยียวยารรรรมชาติและโลกต่อไป ทำยที่สุด สำหรับบุคคลอื่นๆอีกหลายๆท่านที่มีได้กล่าวนามถึง แต่เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการทำงานชิ้นนี้ ผมขอขอบคุณคุณมา ณ โอกาสนี้.

บทคัดย่อ

ในช่วงระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา กระแสความคิดกระบวนการทัศน์ใหม่ดูเหมือนจะได้รับการกล่าวถึงมากขึ้นเรื่อยๆในสังคม โดยเฉพาะในแวดวงนักวิชาการ และในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สุขภาพและสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่าในสภาวะความเป็นไปของสังคม ประเด็นเหล่านี้เกาะเกี่ยวโยงกันอย่างแยกกันไม่ออก จำเป็นจะต้องได้รับการศึกษาเรียนรู้

สุขภาพหรือสภาวะ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในระดับของปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชนหรือสังคม เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว กล่าวอีกนัยหนึ่ง สุขภาพเป็นกระบวนการของชีวิตที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และมีศักยภาพในการจัดการตัวเองอย่างเชื่อมโยงกับเหตุปัจจัยของสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปด้วยเช่นกัน สุขภาวะทางกายและจิตของชีวิตโยงใยอยู่กับสภาวะโดยรวมของสังคมและระบบนิเวศ ในวิทยาศาสตร์แนวใหม่ มีการศึกษาความเชื่อมโยงของชีวิตที่ละเอียดอ่อนและมีความไหวตัวสูงนี้ จากจุดยืนของโลกทัศน์เชิงนิเวศและนิเวศวิทยาแนวลึก การเฝ้าระวังรักษาตัวเราเองนั้นจำต้องเกิดขึ้นไปอย่างควบคู่กับการเฝ้าระวังรักษาผืนดินและธรรมชาติ ในสังคมมนุษย์ยุคใหม่ที่อุดมคติทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านศาสนาหรือการเมืองได้อ่อนกำลังในการนำพาสังคมไปสู่ชีวิตและสังคมที่ดีงาม มนุษย์กำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตของความอยู่รอด สำนึกที่ว่ามนุษย์นั้นเป็นเพียงเลี้ยวส่วนของธรรมชาติและจักรวาลนั้นกำลังอ่อนกำลังลงอย่างรุนแรง และได้รับการแทนที่ด้วยสำนึกของการบริโภคสัญลักษณ์แห่งความทันสมัยและวัตถุนิยม หากสังคมยังคงรับเอาคุณค่าเชิงบริโภคนิยมเป็นสรณะอย่างนี้ต่อไป สังคมมนุษย์คงไม่อาจพ้นวิกฤตของความอยู่รอดไปได้ ส่วนหนึ่งของการออกจากวิกฤตจึงเป็นเรื่องของการกลับไปหาโลกทัศน์เชิงนิเวศ หรือมุมมองแบบดั้งเดิมที่มองเห็นธรรมชาติเป็นระบบเกื้อกูลแก่ชีวิตและสุขภาพ และมองเห็นว่ามนุษย์เองเป็นหน่วยชีวิตที่ไม่สามารถตัดตัวเองออกจากระบบนิเวศทั้งหมดได้ ตลอดจนสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้สอดคล้องทันการณ์

ในสังคมไทย แนวคิดเช่นนี้มีมากขึ้นและหลากหลาย แล้วแต่เงื่อนไขปัจจัยที่มีความจำเพาะตามบริบทของตนที่ต่างพยายามหาทางออกจากโรคภัยสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในรูปแบบต่างๆ งานวิจัยนี้จึงเป็นการศึกษาแนวคิดด้านนิเวศวิทยาแนวลึกที่เชื่อมโยงกับแนวคิดด้านสภาวะของชีวิต รวมทั้งการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองกับสังคมและธรรมชาติในกรณีศึกษาต่างๆ ตลอดจนถึงศึกษาถึงโลกทัศน์เชิงนิเวศที่มีอยู่ในสังคมโลกและในสังคมไทยเอง ทั้งที่เป็นภูมิความรู้ดั้งเดิม และความรู้ที่ได้รับการสร้างใหม่ ถือว่าเป็นเพียงการริเริ่มตั้งคำถามและหาคำตอบเกี่ยวกับปรากฏการณ์ของการนำเอาความเป็นองค์รวมและสภาวะกลับมาสู่ชีวิตและสังคมไทย.

Abstract

Health is a dynamic self-regulating process in a living system that is interrelated with its greater ever-changing environment and ecology in which it depends. Physical and mental health of an individual closely correlates with that of its society and ecology. This subtle and complex interconnection has been discovered and articulated in modern science. According to the ecological worldview and deep ecology, to heal ourselves is to heal our relationship with the earth. Our modern human culture is now facing a survival challenge, amidst the postmodern absence of absolute ideology and value system, to come to terms with the realization that we are parts of the whole, and the whole is within us. Without changing in our perception we have towards life and nature, our behaviors will remain unchanged, unhealthy and worsen the condition of this living planet, which in turn will have much greater effects on human health. However, in Thai society as well as in other countries, there have been emerging social and ecological movements that try to cope with this modern sickness from different perspectives and historical backgrounds.

This study is to explore the philosophy and practices of deep ecology movement that can contribute to the paradigm change in the way we think about and relate ourselves to the issues of health. We hope that some insights and realizations gained from this research can be of useful and inspiring enough for readers to critically and thoroughly reexamine the way we live our lives as well as and the socio-economical structure and conditions we maintain that shape our present health condition. The local traditional wisdom obtained on a practical basis showed in this study have affirmed that ecological worldview is nothing new but have already been existed and available in its own unique cultural and ecological context. To recognize such endangered local knowledge as invaluable and relevant to our modern needs is the beginning of the healing process towards the restoration of the wholeness and health of this living planet and her members.

บทนำ

การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยกระบวนการทัศน์ใหม่ โดยการสนับสนุนจากสำนักงานวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) ได้เริ่มดำเนินงานวิจัย ตั้งแต่ ๑ ก.พ. ๒๕๔๕ สิ้นสุด ๑๕ พ.ค. ๒๕๔๕ ทั้งนี้เพื่อศึกษากระบวนการทัศน์สุขภาพและนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) ที่จะส่งเสริมการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางสุขภาพให้ขยายขอบเขตองค์ความรู้และกรอบการปฏิบัติทั้งในระดับนโยบายและในระดับท้องถิ่น โดยจะมีการศึกษาในระดับวิชาการและจากตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมต่างๆ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้แก่

1. เพื่อศึกษาและสังเคราะห์องค์ความรู้ในนิเวศวิทยาแนวลึกโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการทัศน์ใหม่ทางสุขภาพที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกประเทศ
2. เพื่อศึกษาตัวอย่างที่มีการเคลื่อนไหวในแนวคิดนิเวศเชิงลึกที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในสังคมไทย จากตัวบุคคล องค์กร สถาบันและชุมชนต่างๆ

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่ององค์ความรู้ในเรื่องนิเวศวิทยาแนวลึกที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางสุขภาพ เนื่องจากนิเวศวิทยาแนวลึกในฐานะที่เป็นโลกทัศน์และจริยศาสตร์มีความสอดคล้องกับกระบวนการทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์และสุขภาพ ทั้งในลักษณะที่เป็นหลักปรัชญาและการปฏิบัติซึ่งจะแสดงให้เห็นในเอกสารฉบับนี้ต่อไป

คณะวิจัยหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าแก่ผู้ที่สนใจความเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมแนวใหม่ และการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทั้งของสังคมไทยเองและสังคมโลกไม่มากนักน้อย ขอบกพร่องบางประการที่เกิดขึ้นในงานชิ้นนี้ ทางคณะวิจัยใคร่ขออภัยมา ณ ที่นี้

คณะวิจัยฯ

๒ ตุลาคม ๒๕๔๖

สารบัญ

นิเวศวิทยาแนวลึกและกระบวนทัศน์สุขภาพ	5
สุขภาพกระบวนทัศน์ใหม่	5
นิเวศวิทยาแนวลึก ปรัชญาและความเคลื่อนไหวของขบวนการนิเวศวิทยา (DEEP ECOLOGY, ECOSOPHY AND ECOLOGICAL MOVEMENT)	11
ความเป็นมาของขบวนการนิเวศวิทยาแนวลึก	11
ปรัชญานิเวศวิทยาแนวลึก	12
หลัก 8 ประการของนิเวศวิทยาแนวลึก (DEEP ECOLOGY PLATFORM)	16
เปรียบเทียบนิเวศวิทยากระบวนทัศน์เก่าและใหม่	18
นิเวศแนวลึกและวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ที่ด้วยระบบชีวิต และทฤษฎีระบบ	20
ทฤษฎีกายา โลกมีชีวิตในตัวเอง	24
เรื่องราวของโลกและการเกิดขึ้นของชีวิต	27
วิวัฒนาการชีวิต ทฤษฎีวิวัฒนาการ	29
การจัดการตัวเอง (SELF-ORGANIZING)	33
ทฤษฎีซานติอาโก (SANTIAGO THEORY)	34
วิญญูณวาทที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีซานติอาโก	36
ผลึกแห่งชีวิต	36
การรับรู้โลกเชิงนิเวศและภาษานิเวศ	43
สุขภาพกับกระบวนทัศน์	43
นัยสำคัญของสิ่งแวดล้อม	44
ธรรมชาติกับอสังหาริมทรัพย์	45
พุทธธรรมกับโลกทัศน์เชิงนิเวศ	45
ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสุขภาพ ระบบเศรษฐกิจ และระบบนิเวศ	48
ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับระบบสุขภาพ ในกรณีศึกษา	51
ทุนทางธรรมชาติ	55
กระบวนกรเรียนรู้เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์	57
ตั้งคำถามแบบภูมินิเวศ	57
ตั้งคำถามถึงขอบเขตของร่างกายและจิตใจ	58
เดินเพื่อสำรวจแรงโน้มถ่วง	59
ผ่านพักตระหนักรู้	59
ศิลปะแห่งการสนทนา	62
การฟังอย่างมีคุณภาพ	63

ฟังอย่างเป็นกระจุกเงา	63
แก้ปัญหาเมื่อสัมพันธ์กับคนที่มีอารมณ์ลบ	63
การบริโภคนิยมกับการสนทนา	65
กรณีศึกษากระบวนการทัศน์และกิจกรรมนิเวศแนวคิดในสังคมไทย	74
ขบวนการธรรมยาตราสู่ป่าเขา	74
ธรรมชาติยาตราเพื่อแม่ น้ำมนต์	78
ปกากะญอ...นักนิเวศแนวคิดแห่งขุนเขาและโลกทัศน์แห่งความศักดิ์สิทธิ์	84
เครือข่ายอภิมหาเมืองกับการฟื้นฟูธรรมชาติ	94
อินแปลงกับการสร้างบ้านแปงเมือง*	99
กองทุนพ.ธาวา...การแพทย์แบบองค์รวมและการพัฒนาที่ยั่งยืน	103
ชุมชนศรีวัง...นิเวศชุมชนภาคใต้	108
เกษตรธรรมชาติกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์	111
สัมภาษณ์พ่อบุญเต็ม ชัยลา เกษตรกรมัยยืน...ความสุขที่ยั่งยืน	123
สัมภาษณ์ สุมณฑา เหล่าชัย หญิงเก่งผู้ดูแลแม่ธรณี	128
สัมภาษณ์ สมาชิกภูมิสภา เตือนใจ ดีเทศน์...สำนักเชิงนิเวศและความเป็นผู้นำอย่างใหม่	134
สัมภาษณ์ ประชา หุตานุวัตร...นิเวศวิทยาแนวคิด พุทธศาสนาและสังคมไทย	143
สัมภาษณ์ โจน จันได นักสร้างบ้านดินกับโลกทัศน์เชิงนิเวศ	148
บทสรุป	165
ภาคผนวก	166
บรรณานุกรม	176

นิเวศวิทยาแนวลึกและกระบวนทัศน์สุขภาพ

หากจะกล่าวว่า สุขภาวะของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับสุขภาวะของระบบนิเวศน์ที่มนุษย์อาศัยอยู่ก็คงไม่ผิดนัก ยิ่งในยุคสมัยที่กระแสความคิดแนวธรรมชาตินิยม หรือแนวคิดสีเขียวเริ่มเป็นที่แพร่หลายกันมากขึ้น ท่ามกลางความเจริญสุดโต่งทางวัตถุของยุคอุตสาหกรรมนิยม พร้อมกับผลพวงมลพิษต่างๆ และโรคภัยไข้เจ็บสมัยใหม่ที่ตามมา ทำให้เกิดกระแสความตื่นตัวเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การจัดการทรัพยากร ควบคุมมลพิษและกระแสการดูแลสุขภาพสภาพตัวเอง แม้ว่าทั้งสองกระแสยังไม่เกิดการเชื่อมโยงกันอย่างเห็นได้ชัด ความเข้าใจในความสัมพันธ์ที่โยงใยอันซับซ้อนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่มักเข้าถึงได้เพียงทางพุทธิปัญญา หรือความเข้าใจเชิงเหตุผลเท่านั้น การแก้ไขก็มุ่งเน้นไปในทางเทคนิคกลไก แทนที่จะเป็นเรื่องของ การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตอย่างมีพลวัตปัจจัยพอที่จะปรับเปลี่ยนความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมของผู้คนไปสู่วิถีชีวิตทางเลือกที่เอื้อต่อสุขภาวะของตนเองและระบบนิเวศ

หากจะใช้มาตรฐานของนิเวศวิทยาแนวลึกที่เอาธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ซึ่งมีฐานะเป็นบ้านหลักใหญ่ของทุกชีวิตเป็นศูนย์กลางแทนมนุษย์ด้วย กระแสความคิดและขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งหลายมุ่งเป้าประโยชน์เพียงเพื่อมนุษย์เอง คงต้องเผชิญกับโจทย์คำถามใหญ่ให้ได้ขบคิดเกี่ยวกับสมมติฐานทางปรัชญาและคุณค่าพื้นฐานเกี่ยวกับทิศทางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความชอบธรรมของโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนถึงทิศทางการพัฒนาตามกระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์และระเบียบโลกที่ถูกจัดวางไว้เพื่อประโยชน์ทางการค้าและอุตสาหกรรมของคนเพียงจำนวนน้อย

แม้ว่า วิวัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้เราเข้าใจการทำงานของธรรมชาติ โลกและจักรวาลอย่างเป็นระบบมากขึ้น จนเริ่มให้ความสำคัญต่อการดูแลสุขภาพสิ่งแวดล้อม การควบคุมและลดปริมาณมลพิษในอากาศ รวมถึงก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่ถูกปล่อยขึ้นไปทำลายชั้นบรรยากาศของโลกต่าง ๆ นานา แต่ถึงกระนั้นเรายังคงรู้สึกว้าว “สิ่งแวดล้อม” เป็น “สิ่ง” ที่แยกส่วนออกไปจากร่างกายของเรา มายาภาพนี้จอห์น สิด (นักนิเวศวิทยาแนวลึกชาวออสเตรเลีย) แนะนำให้เราลองกลั่นลมหายใจสักครู่ ในขณะที่เดียวกันให้พูดคำว่า “บรรยากาศโลก” หรือ “สิ่งแวดล้อม” เราก็จะพบว่า จริงๆ แล้วไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “สิ่งนั้น” หรือ “สิ่งนี้” ที่ถูกตัดขาดอยู่นอกตัวเราอย่างสิ้นเชิง ทุกครั้งที่เราหายใจเข้าและออก ล้วนหมายถึงการแลกเปลี่ยนถ่ายเทสารและพลังงานระหว่างเราและโลกอย่างต่อเนื่อง

สุขภาพกระบวนทัศน์ใหม่

ในปาฐกถา เสม พริ้งพวงแก้ว ครั้งที่ ๗ ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ เรื่อง คืบคลานทรัพยากรให้สุขภาพ กระบวนทัศน์สุขภาพใหม่ จิตวิญญาณ สุขภาพ และความเป็นมนุษย์ คุณหมอโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้อธิบายความหมายคำว่า สุขภาพ ตามคำจำกัดความขององค์การอนามัยโลกว่า **“สุขภาพ คือภาวะอันเป็นพลวัตของความสุขที่สมบูรณ์พร้อม ทั้งทางกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ** สุขภาวะทางกายอาจหมายถึง การปราศจากโรค หรือทุพพลภาพ สุขภาวะทางใจหมายถึง การมีความสุขสบายใจ มีความร่าเริงแจ่มใส ไม่เครียดหรือทุกข์ร้อนใจ ส่วนสุขภาวะทางสังคมหมายถึง การปลอดพ้นจากความบีบคั้นทางสังคม เช่น ความไม่เป็นธรรมทางสังคม การกดขี่ขูดรีด การถูกเหยียดหยาม หรือความรุนแรงอื่นๆ ส่วนสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่ยากที่จะให้คำจำกัดความ เพราะการมีความสุขสมบูรณ์ทางจิต

วิญญาณนั้นสัมพันธ์กับการให้คุณค่าและความหมายของชีวิต คือสัมพันธ์กับคำถามที่ว่าเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคืออะไร¹

จะเห็นว่า สุขภาพ ก็น่าสนใจกว้างขวางนอกเหนือจากสภาวะของร่างกายซึ่งเป็นปัจจัยทางกายภาพ เพราะนอกจากนี้ยังมีสภาวะของจิตใจที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน เรื่องนี้ผมคิดว่าไม่ใช่เรื่องใหม่ หากถามใครๆก็คงตอบว่ากายใจคือองค์รวมแห่งสุขภาพ หากแต่มีการให้ความสำคัญในด้านนี้น้อยนักในแพทยศาสตร์แผนปัจจุบัน(หรือในกระบวนทัศน์เดิม) อาจเป็นเพราะเป็นสิ่งที่วิทยาศาสตร์วัดค่าและควบคุมไม่ได้ แต่เป็นความรับผิดชอบของผู้ป่วยที่ต้องทำงานเอง ส่วนด้านสังคมนั้น ผมตีความว่าหมายถึงถึงระบบนิเวศด้วย ซึ่งถือได้เป็นสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อสภาวะของบุคคลทั้งด้านกายและจิต ทั้งนี้ สังคมและระบบนิเวศนั้นมีการไหลเลื่อนเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง รวบรวมมีชีวิตเป็นของตัวเอง และมีปฏิสัมพันธ์กับชีวิตของปัจเจกอย่างแยกกันไม่ออก

ส่วนสภาวะในด้านจิตวิญญาณนั้นนพ.โกมาตรตีความว่าเป็นมิติของความคิด(จริยธรรม) และความงาม(สุนทรียภาพ) ความดีเป็นปัจจัยของสุขภาพได้อย่างไร? ในสังคมสมัยใหม่ที่ซับซ้อนมากขึ้น การกระทำใดๆที่เคยเพียงพอและเรียกว่า ความดี ในสังคมที่เคยเรียบง่าย อาจกลายเป็นความดีไม่พอในสังคมสมัยใหม่นี้ก็เป็นได้ ซึ่งในเรื่องจริยศาสตร์นี้เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สามารถเป็นข้อถกเถียงทางปรัชญาที่ไม่จบสิ้นได้ แต่ในที่นี้ ความดีน่าจะหมายถึง ความไม่เบียดเบียน ไม่สร้างทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ส่วนในระดับสังคม สังคมที่ดี หมายถึง สังคมที่ปราศจากการกดขี่และภาวะบีบคั้นหรือเป็นสังคมที่ช่วยให้คนในสังคมรู้เท่าทันตัวเอง และผลอันเกิดจากการกระทำของตัวเองที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม แทนที่จะเป็นสังคมที่หล่อเลี้ยงความอยากความใคร่ ความเครียด และความฟุ้งเฟ้ออย่างไม่มีที่สิ้นสุด “สุขภาพเป็นผลลัพธ์ของชีวิตที่ดีคุณภาพ และมีความสัมพันธ์ที่ถูกต้องระหว่างกันในทุกชั้น เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ”

ส่วนความงาม หรือสุนทรียภาพ ที่แสดงออกในรูปของศิลปะแขนงต่างๆ รวมทั้งที่แฝงอยู่ในวิถีชีวิต เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ความละเอียดอ่อนในการดำเนินชีวิตที่เชื่อมโยงสอดคล้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและจักรวาล มองเห็นความงดงามและความมหัศจรรย์ของชีวิตและธรรมชาติอย่างฉงนฉวยและอ่อนน้อมถ่อมตน ซึ่งจะช่วยให้ชีวิตมีความสุข มีความสุขุมประณีตและเป็นสุข จึงจะเห็นว่า มิติทางจิตใจ และจิตวิญญาณ มีส่วนสำคัญต่อสุขภาพ หากความคิดด้านสุขภาพของสังคมได้รับผลกระทบมาจากความคิดเชิงแยกส่วนแบบวิทยาศาสตร์กลไกแบบนิวตัน เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ รอดพ้นจากความเจ็บป่วยและความตายไปได้ในช่วงเวลาหนึ่ง แต่จะดำรงอยู่อย่างมีความหมายหรือมีคุณค่าหรือไม่ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณหรือทางศาสนามากกว่า

กระบวนทัศน์ใหม่ในเรื่องสุขภาพตามความหมายของนพ.วิธาน ฐานะวุฒน์ ในหนังสือ “หัวใจใหม่ ชีวิตใหม่” เล่มโตแต่ขายดีนั้น เป็นการมองสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม มองร่างกายและจิตใจว่าเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ เน้นความสำคัญของการมองภาพรวมในการแก้ปัญหา ขบวนการเชื่อมรวมร่างกายและจิตใจ และให้ความสำคัญกับจิตวิญญาณ มองว่าความผิดปกติของส่วนใดส่วนหนึ่งจะมีผลกระทบต่อระบบทั้งหมด หนังสือของคุณหมอวิธานเป็นแผนที่เดินทางในการดูแลสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม โดยเริ่มจากการปรับเปลี่ยนทัศนคติให้เข้าใจถึงกรอบคิดเดิม หรือกระบวนทัศน์เดิม มาเป็นกระบวนทัศน์ใหม่ และมีตัวอย่างของแนวทางปฏิบัติที่สามารถนำไปใช้และเห็นผลได้เลย

¹ นพ.ดร. โกมาตร จิงเสถียรทรัพย์ คินสุนทรียภาพให้สุขภาพ กระบวนทัศน์ใหม่ จิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และความเป็นมนุษย์ ปาฐกถา เสม พริ้งพวงแก้ว ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๕๕ หน้า ๔๒-๔๓

หากมองภาพรวมๆ ระบบการแพทย์นั้นถือเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบสุขภาพ และไม่ได้ปฏิเสธการแพทย์แผนปัจจุบัน เนื่องจากยังเป็นประโยชน์อยู่อย่างมีอาจปฏิเสธได้ แม้เราจะเห็นถึงข้อจำกัดในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บมากมาย หากต้องนำการแพทย์แผนปัจจุบันนี้มาใช้ควบคู่กับมุมมองหรือกระบวนทัศน์ใหม่ โดยไม่เหวี่ยงไปให้ความสำคัญกับการแพทย์ทางเลือกอย่างไม่มีลิมิตตา มุมมองนี้ยังหมายถึง การตระหนักถึงหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลตัวเองของผู้ป่วยและผู้ที่ยังไม่ป่วย ดังที่คุณหมอเขียนไว้ว่า “ในมุมมองใหม่หรือที่เราเรียกว่าเป็นการแพทย์แบบองค์รวมนั้น เราต้องถอยออกมาจากการติดยึดกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งของสุขภาพ ที่ไม่ว่าจะเป็นการแพทย์สมัยใหม่ หรือการแพทย์ทางเลือกก็ตาม ต้องถอยออกมาดูแลตัวเอง ดูแลสุขภาพตัวเองให้มากขึ้นอย่างต้นตัว ไม่ใช่เป็นฝ่ายรอรับหรือมอบอำนาจการดูแลสุขภาพของตัวเองให้กับแพทย์ หรือที่น่ายกย่องและเลวร้ายกว่าเดิมก็คือการมอบอำนาจการรักษาเหล่านี้ไปให้กับผู้ที่ไม่ใช่แพทย์ด้วยซ้ำ ผู้ที่ควรจะมีอำนาจสูงสุดในการดูแลสุขภาพของคุณก็คือตัวคุณเอง” จะเห็นว่าในแง่นี้ มุมมองใหม่หมายถึงการจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจใหม่ให้มีความเท่าเทียมกันมากขึ้นระหว่างผู้ป่วยกับแพทย์ ผู้ป่วยมีความรู้เกี่ยวกับตัวเองที่มีความสำคัญต่อการดูแลสุขภาพตัวเองได้

พริตจ็อบ คาปรา นักฟิสิกส์กระบวนทัศน์ใหม่ ได้ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่อง การแพทย์หรือสุขภาพองค์รวมนั้นมีผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในฟิสิกส์ใหม่ และชีววิทยาใหม่ ซึ่งทำให้พื้นฐานความเข้าใจ หรือความเชื่อเกี่ยวกับหน่วยชีวิต (Organism) เปลี่ยนแปลงไปอย่างถอนรากถอนโคน เขาเรียกมุมมองใหม่นี้ว่าเป็น ทศนะแบบกระบวนระบบ (system view of life) ซึ่งมองคุณลักษณะที่เป็นองค์รวมของหน่วยชีวิต ความสัมพันธ์โยงใยและความพึ่งพิงต่อกันของหน่วยชีวิตซึ่งเป็นความเข้าใจที่ตรงกับทศนะเกี่ยวกับชีวิตของตะวันออก และวัฒนธรรมดั้งเดิมต่างๆ อย่างน่าทึ่ง

แนวคิดที่เป็นแกนกลางของทศนะทางด้านสุขภาพของชาวจีนก็คือเรื่องความสมดุล ตำราโบราณชื่อว่า โรคแสดงตัวเมื่อร่างกายหันเหจากภาวะสมดุลและที่ไม่ไหลเวียนอย่างถูกต้อง ความเจ็บป่วยไม่ถือว่าการรุกราน แต่เป็นผลมาจากสาเหตุที่ก่อให้เกิดความไม่บรรลุลักษณะคล่องและเสียสมดุล อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติของสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์มีแนวโน้มที่จะคืนสู่ภาวะสมดุลซึ่งเคลื่อนไหวอยู่เสมอ การเข้าและออกจากจุดสมดุลนั้นถือว่าเป็นกระบวนการธรรมชาติที่เกิดขึ้น ไม่หยุดตลอดวัฏจักรชีวิต ในตำราจีนจึงไม่มีเส้นแบ่งชัดเจนระหว่างการมีสุขภาพดีกับการเจ็บป่วย เนื่องจากความเจ็บป่วยนั้นเมื่อถึงจุดหนึ่งแล้วเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับชีวิตที่ยังดำเนินอยู่ สุขภาพที่สมบูรณ์เต็มที่จึงมิใช่เป้าหมายสูงสุด ไม่ว่าของผู้ป่วยหรือหมอ เป้าหมายของการแพทย์จีนคือการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมโดยรวมของแต่ละบุคคลอย่างดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าวผู้ป่วยจึงมีบทบาทสำคัญในการดูแลสุขภาพและการฟื้นฟูรักษาตัวเองในยามที่เกิดการเสียสมดุล และมองว่าพลังแห่งการบำบัดรักษาแฝงอยู่ในทุกหน่วยชีวิต เมื่อถูกรบกวนหน่วยชีวิตมีความโน้มเอียงโดยธรรมชาติที่จะกำกับตนให้เคลื่อนไปสู่ภาวะสมดุลดั้งเดิม²

นอกจากนี้คาปรายังเห็นว่า การปฏิรูปสุขภาพของสังคมนั้นจะต้องคำนึงถึงการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นระบบและอย่างจริงจังอีกด้วย ดังที่เขากล่าวว่า “วิธีการแบบองค์รวมที่แท้จริงจะตระหนักว่าสิ่งแวดล้อมที่ก่อกำเนิดขึ้นจากระบบเศรษฐกิจและสังคมของเรา ซึ่งมีโลกทัศน์แบบแยกส่วนและลดทอนตามแนวคิดศาสตร์เป็นพื้นฐานนั้น เป็นภัยต่อสุขภาพของเรอย่างสำคัญ แนวทางเสริมสร้างสุขภาพที่คำนึงถึงสมดุลทางนิเวศวิทยาจะมีความหมายก็ต่อเมื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานทางด้านเทคโนโลยี และทางโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจ”³ ทศนะทางด้านสุขภาพแบบองค์รวมเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสถาบันสังคม ซึ่งเป็นจุดเน้นย้ำที่สำคัญที่สอดคล้องกับหลักการของนิเวศวิทยาแนวเล็ก

² พริตจ็อบ คาปรา จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๓ สำนักพิมพ์ไทมส์ คิมทอง พ.ศ. ๒๕๒๙ หน้า ๗๖-๗๙

³ อ้างแล้ว หน้า ๘๒

แม้เราจะพอเข้าใจได้ว่า สุขภาวะของปัจเจกนั้นเกี่ยวข้องกับสุขภาวะของสังคมและระบบนิเวศ เช่นเดียวกับที่เราพอเข้าใจว่ากายและใจนั้นสัมพันธ์กันอยู่ แต่ผมเกรงว่าความเข้าใจนี้อาจจะไม่ลึกพอที่จะเน้นย้ำให้เราเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตัวเองและความพยายามให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์สังคมอย่างถึงรากถึงโคนได้ และเพื่อให้เข้าใจถึงความเกี่ยวเนื่องกันของสุขภาวะในระดับปัจเจก สังคมและนิเวศ ผมจะขอยกข้อคิดเห็นที่คาบร้าเขียนไว้ได้อย่างชัดเจนว่า “ทัศนะแบบกระบวนระบบมอง สุขภาพ ในแง่ที่เป็นกระบวนการอันต่อเนื่อง ในขณะที่คำนึงส่วนใหญ่มองรวมทั้งที่เสนอโดยผู้ประกอบวิชาชีพปฏิบัติแนวองค์รวมเมื่อเร็ว ๆ นี้ต่างกล่าวถึงสุขภาพว่า เป็นภาวะปกติสุขสมบูรณ์ที่หยุดนิ่ง ทัศนะแบบกระบวนระบบมุ่งไปที่การทำงานและการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งให้เห็นการตอบสนองที่สร้างสรรค์ของหน่วยชีวิตต่อการท้าทายของธรรมชาติ เนื่องจากสภาพของบุคคลจะขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม เป็นสำคัญเสมอ ดังนั้นจึงไม่มีสุขภาพระดับใดที่เป็นอิสระจากสิ่งแวดล้อมดังกล่าวได้ การเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องของหน่วยชีวิตในคนๆหนึ่ง สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม...ทัศนะแบบกระบวนระบบในเรื่องสุขภาพ มีทัศนะแบบกระบวนระบบในเรื่องชีวิตเป็นพื้นฐาน เราได้เห็นแล้วว่า หน่วยชีวิตเป็นระบบที่จัดการตัวเองอย่างมีเสถียรภาพยิ่งเสถียรภาพนี้จะเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากปัจจัยหลากหลายที่แปรผันขึ้นลงตลอดเวลา และเป็นเหตุปัจจัยแก่กันและกัน ดังนั้นเพื่อที่จะมีสุขภาพดี ระบบจะต้องมีความยืดหยุ่นและมีทางเลือกมากในการมีปฏิริยาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ความยืดหยุ่นของระบบหนึ่งๆขึ้นอยู่กับว่า มีตัวแปรภายนอกเพียงใดที่แปรผันขึ้นลงอย่างสม่ำเสมอระหว่างขีดสูงสุดและขีดต่ำสุด หน่วยชีวิตมีการเคลื่อนไหวมากเท่าไรก็จะมีคามยืดหยุ่นมากเท่านั้น ไม่ว่าความยืดหยุ่นจะเป็นแง่ใด ทางกาย จิตใจ สังคม เทคโนโลยีหรือเศรษฐกิจ ก็ล้วนเป็นสิ่งสำคัญสำหรับระบบในการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง การสูญเสียความยืดหยุ่นหมายถึงการเสื่อมสุขภาพ...สุขภาพจึงเป็นความปกติสุขที่เกิดจากความสมดุลที่เคลื่อนไหว ซึ่งครอบคลุมไปถึงสภาพทางกายและจิตใจของหน่วยชีวิต ตลอดจนการมีปฏิริยาสัมพันธ์กับธรรมชาติและสังคมแวดล้อม...การมีสุขภาพดีจึงหมายถึงการประสานกลมกลืนตัวเองทั้งทางกายและใจ ตลอดจนกับโลกแวดล้อม”⁴

นี่ลองมาดูการนิยามคำว่า สุขภาพ จากกลุ่มคนระดับท้องถิ่นหรือรากหญ้าของสังคมไทยเราบ้าง เพื่อให้มีความกระจ่างแก่ความเข้าใจในเรื่องสุขภาพได้ดีขึ้น ในกระบวนการทัศน์ของประชาคมคนจน ว่าด้วยสุขภาพแบบองค์รวม⁵ (โครงการเวทีสุขภาพคนจน) ได้นิยามคำว่า สุขภาพ หรือ สุขภาวะ คือ “ภาวะแห่งสุข ภาวะแห่งความเป็นปกติของชีวิตทั้งด้านกาย จิตใจ จิตวิญญาณ ตั้งแต่เกิด ดำรงอยู่ เจ็บป่วย และตาย ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและสังคม การดูแลสุขภาพ คือการดูแลทั้งด้านวิถีชีวิตละวัณกิจ ให้เกิดความมั่นคงด้านสุขภาพและรวมถึงการไม่ให้เจ็บป่วย ล้มตาย สูญเสียทุกข์ทรมาน หรือมีความเสี่ยงต่อสิ่งเหล่านี้โดยไม่จำเป็น ชีวิตที่มีสุขภาพ ดำรงอยู่ได้โดยขึ้นกับสรรพสิ่งทั้งมวล ทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ดำรงอยู่อย่างเป็นปฏิสัมพันธ์ ดังนั้นความเจ็บไข้ได้ป่วย จึงเป็นอาการที่บ่งบอกถึงความเบี่ยงเบนหรือพยาธิสภาพของสังคมที่แวดล้อมชีวิต

เพื่อให้มีสุขภาพ คนจนจำเป็นต้องมีชีวิตแห่งการเรียนรู้ มีอิสระทางความคิด มีอิสระในการคัดสรร วิพากษ์ และให้คุณค่าแก่สิ่งต่างๆ โดยไม่ถูกกำหนดหรือครอบงำโดยอำนาจใดๆ มีความตระหนักรู้ในการเชื่อมโยงแห่งสรรพสิ่งว่าส่งผลกระทบต่อชีวิต มีจิตสำนึกสาธารณะและตื่นตัวในการเคลื่อนไหวให้เกิดการเปลี่ยนแปลง อันจะก่อให้เกิดปัจจัยที่เหมาะสมต่อความมั่นคงด้านสุขภาพ

⁴ อ้างแล้ว หน้า ๘๔-๘๕

⁵ นพ.ดร. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ คินสุนทรียภาพให้สุขภาพ กระบวนทัศน์ใหม่ จิตวิญญาณ สุนทรียภาพ และความเป็นมนุษย์ ปาฐกถา เสม พริ้งพวงแก้ว ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๔๔

คนจนจำเป็นต้องมีอิสระในการดำรงชีพ โดยมีปัจจัยเพียงพอและเหมาะสม สามารถเข้าถึงทรัพยากรที่มีคุณภาพ อีกทั้งสามารถดำรงรักษาและใช้ประโยชน์จากฐานสนับสนุนชีวิต ไม่ว่าจะเป็นฐานความรู้ ฐานวัฒนธรรม ฐานทรัพยากร ฐานนิเวศ ฐานเศรษฐกิจ สามารถสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของตน โดยได้รับการยอมรับในความแตกต่างหลากหลายและได้รับความเคารพในฐานะมนุษย์ มีศักยภาพและสิทธิในการร่วมเลือกสรรการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาใดๆ โดยได้รับข้อมูลความรู้อย่างรอบด้าน และเพียงพอ

คนจนจำต้องตระหนักว่าชีวิตของตนขึ้นอยู่กับและส่งผลต่อชีวิตอื่นในลักษณะชายเอยที่เชื่อมโยงกันและกัน รวมขึ้นเป็นชุมชนและสังคม ดังนั้นจำเป็นต้องมีการเรียนรู้จากกันและกัน เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างเสมอหน้ากัน และเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน

คนจนต้องมีสิทธิในการจัดการดูแลสุขภาพของตน มีสิทธิในการสืบทอดองค์ความรู้ด้านสุขภาพของตน ในขณะเดียวกัน ต้องสามารถเข้าถึงบริการด้านสุขภาพที่มีหลากหลายรูปแบบและรอบด้าน ทั้งการส่งเสริม ป้องกัน บำบัดรักษา และการฟื้นฟูสุขภาพ คนจนต้องได้รับการบริการอย่างเสมอภาค ด้วยเมตตาธรรม และที่คำนึงถึงมนุษยธรรมเป็นสำคัญ โดยไม่เลือกชั้นวรรณะ ฐานะทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา เชื้อชาติเผ่าพันธุ์ หรืออื่นๆ ที่นำมาซึ่งการแบ่งแยก นอกจากนี้ การบริการทางสุขภาพต้องเป็นการบริการแก่สาธารณชนด้วยราคาที่ เป็นธรรม และต้องไม่นำไปทำกำไรทางการพาณิชย์โดยเด็ดขาด"

หากมองจากมุมมองของนิเวศวิทยาแนวเล็ก จะเห็นว่าระบบคุณค่าในนิยามดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักการของความเป็นองค์รวมของชีวิต ที่ประกอบไปด้วยกายและจิต สังคมและนิเวศในฐานะที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดสุขภาวะ ไม่ได้แยกออกจากกันเป็นส่วนๆ "ภาวะแห่งความเป็นปกติของชีวิตทั้งด้านกาย จิตใจ และจิตวิญญาณ" นั้นแสดงให้เห็นว่าสุขภาวะของปัจเจกนั้นขึ้นต่อสุขภาวะของชายเอยแห่งความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสังคมและนิเวศวิทยา ไม่เฉพาะในด้านกายเท่านั้น แต่ในด้านจิตใจและจิตวิญญาณ ซึ่งในที่นี้ผมตีความว่าหมายถึงความคิดที่ไปพันอึดติดตัวตน อันคับแคบ เป็นสำนึกที่แยกตัวเองออกจากองค์รวมของชีวิต (สังคมและธรรมชาติ) ที่น่าสนใจก็คือ การเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการดำรงอยู่ในสุขภาวะ ดังนั้นชายเอยชีวิตจึงมีความเคลื่อนไหว ถ่ายเท แลกเปลี่ยน เรียนรู้และปรับเปลี่ยนตัวเองให้ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างมีสมดุล น่าสนใจว่า สมมติฐานนี้หากเป็นที่ปรารถนาของผู้คนในสังคมจริงๆ แล้ว เราจะต้องทำอย่างไรกับระบบเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นอยู่ ที่มีเป้าหมายอยู่ที่การผลิตและแข่งขันอย่างไม่มีขีดจำกัด

และที่บอกว่า "ความเจ็บไข้ได้ป่วยจึงเป็นอาการที่บ่งบอกถึงความเปราะบางหรือพยาธิสภาพของสังคมที่แวดล้อมชีวิต" นี้ ผมรู้สึกว่าเป็นถ้อยความที่สะท้อนให้เห็นถึงวิธีคิดเชิงระบบที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเสียงจากกลุ่มคนจำนวนมากของสังคม ที่รับรู้และสัมผัสถึงผลกระทบในเรื่องของสุขภาพได้ชัดเจน เพราะเป็นกลุ่มที่อยู่ในบริเวณชายขอบของสังคม หมายถึงมีอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองน้อย มีช่องทางในการแสดงออกและส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางของสังคมอย่างจำกัด ความคิดเชิงระบบหรืออาจเรียกว่าเป็นความคิดเชิงนิเวศนี้ไม่จำเป็นต้องมาจากนักวิชาการที่ทำงานกับความคิดอ่านที่ซับซ้อนแต่เพียงอย่างเดียว คำพูดของอ.สุลักษณ์ได้ว่า หลังพองสบู่แตก กลุ่มคนที่เรียนรู้มากและปรับเปลี่ยนวิธีคิดได้มากคือคนจน ผมคิดว่าสิ่งที่ผมได้ยืมจากถ้อยความนี้ก็คือ สุขภาวะของคนคนหนึ่งสามารถเป็นกระจกเงาส่องสะท้อนภาพให้เห็นถึงสุขภาวะของสังคมและนิเวศได้อย่างดี เนื่องจากเป็นสิ่งที่ขึ้นต่อกันอย่างแยกกันไม่ออก เหมือนกับแนวคิดในเรื่อง โฮโลแกรม (Hologram)

อีกอย่าง คือการยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ที่ล้วนมีคุณค่าในตัวเอง คือเคารพและยอมรับจริงโดยไม่ต้องไปมองต่อว่าความหลากหลายไม่ว่าจะเป็นเชิงชีวภาพที่จะนำไปใช้ผลิตยา หรือเชิงวัฒนธรรมนี้เป็น "ทรัพยากร" หรือ "ทุน" หรือไม่ เพราะไมเช่นนั้นก็จะเป็นการมองและให้คุณค่าสิ่งเหล่านี้ในด้านประโยชน์ใช้สอย เป็นวัตถุ ก็ลงร่องหรือตกอยู่ภายใต้กรอบความคิดเดิม ผมไม่ได้ปฏิเสธการนำคำว่า "ทุน" มาใช้

ในการสร้างวาทกรรมใหม่ให้กว้างขวาง ครอบคลุม เช่น ทุนทางสังคม หรือ ทุนทางวัฒนธรรม หากเกรงว่าความคิดเหล่านี้จะนำไปสู่กรอบคิดเชิงอรรถประโยชน์และเป้าหมายเชิงการผลิตของสังคมเพียงอย่างเดียวดังที่เป็นมา

ดังนั้น ปัญหาเรื่องสุขภาพและสิ่งแวดล้อมนั้นเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าเราจะโยงสองสิ่งนี้อย่างไร และมองเห็นความเชื่อมโยงกันของเหตุปัจจัยระหว่างสังคมมนุษย์ ระบบเศรษฐกิจ นิเวศวิทยาและสุขภาพของสาธารณชนอย่างไร

อันที่จริงกระบวนการทัศน์ที่มองสรรพสิ่งอย่างเชื่อมโยงนั้นมีมาแต่เดิมแล้วในวิถีคิด จักรวาลวิทยา และนิเวศวิทยาของชุมชนดั้งเดิม หรือกลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมต่างๆ เพียงแต่อาจคิดว่าความรู้เหล่านี้ถูกจัดสรรให้อยู่ตาม"ชายขอบ" และไม่ได้เข้ามาอยู่ในระบบความคิดกระแสหลัก ตัวอย่างความคิดดังกล่าวนี้ได้แก่ ปรัชญาความเชื่อของชาวปกาเกอะญอที่เชื่อว่าคนเรานั้นมีขวัญทั้งหมด 37 ขวัญ อยู่กับตัว 5 ขวัญ และอยู่กับธรรมชาติแวดล้อมอีก 32 ขวัญ ในพิธีกรรมที่สำคัญหลายๆพิธีก็จะมีพิธีเรียกขวัญทั้งสามสิบเจ็ดให้กลับมาหาเจ้าของขวัญ เพื่อให้ได้อยู่อย่างเป็นสุขและเป็นสิริมงคลอีกด้วย ดังที่โดโลเรส ลาชาเปเล่ (Dolores LaChapelle) นักนิเวศวิทยาแนวลัทธิชาวอเมริกันได้กล่าวว่า ชุมชนดั้งเดิมโดยมากในโลกนี้มีความเหมือนกันอยู่ 3 อย่างคือ หนึ่ง การมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นผูกพันกับผืนแผ่นดินที่เขายืนอยู่ สอง มีวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่เป็นของตัวเองอย่างยาวนานเป็นเวลาหลายพันปี สาม มีพิธีกรรมต่างๆที่ประกอบขึ้นร่วมกันโดยถือเป็นส่วนสำคัญของการดำรงอยู่

ในระบบวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยมและบริโภคนิยม วิถีชีวิตของผู้คนถูกลดทอนเหลือเพียงวิถีชีวิตเพื่อการผลิตและบริโภค และการเลื่อนสถานะทางสังคม เป็นวิถีชีวิตที่ถูกตัดขาดจากธรรมชาติและชุมชน ทำให้เกิดภาวะของความแปลกแยก ทั้งกับผู้อื่นและกับตัวเองใน"สิ่งแวดล้อมใหม่" การขยายตัวของเขตชานเมืองของเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพฯ และเชียงใหม่ เป็นตัวอย่างของ"ความเจริญ"แบบกระจัดกระจาย ไร้ทิศทางและไม่มีมิติของความเป็นชุมชนอีกต่อไป จะเรียกว่าเติบโตอย่าง"ขาดสุขภาพ"ได้หรือไม่นั้น ยังคงต้องศึกษาวิเคราะห์กันต่อไป

ในวิถีชีวิตใหม่นี้เอง ถึงแม้ว่าสังคมจะร่ำรวยด้วยข้อมูลข่าวสาร ด้วยความช่วยเหลือของเทคโนโลยีทันสมัย ผู้คนสามารถก้าวตามวิทยาการและความเป็นไปของโลกอย่างทันทั่วถึง แต่ในขณะเดียวกันก็มีช่องว่างและความแปลกแยกกับธรรมชาติมากขึ้น และเมื่อแปลกแยก ก็ไม่เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ความคิดที่ว่าต้องดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น อาจเป็นความคิดส่วนหนึ่งของความคิดเชิงกลไกที่ยังเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางอยู่นั่นเอง การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมก็เป็นแก้ปัญหาในระดับกายภาพ โดยมีวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีเป็นคำตอบ และยังถือเป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญหรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง และในบางเรื่องรัฐเองก็ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนในระดับรากหญ้ามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการจัดการระบบนิเวศน์ตามกฎหมายดั้งเดิมอย่างเท่าเทียม

ความซับซ้อนของปัญหาที่มาพร้อมกับความทันสมัยและโยนโยนอยู่กับปัญหานิเวศวิทยาและปัญหาสุขภาพได้แก่ ทิศทางของเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวและการใช้สารเคมี การปรับเปลี่ยนชีวพันธุกรรม(GMOs) ความหลากหลายทางชีวภาพ(biodiversity) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมหรือชาติพันธุ์(culture diversity) ความสมดุลระหว่างสิทธิและคุณค่าชายหญิง ล้วนท้าทายสติปัญญาของสังคมไทยว่าจะสามารถรับรู้เท่าทันและหาทางออกได้อย่างถูกต้องและทันการณ์หรือไม่

กล่าวเฉพาะในสังคมไทย การเคลื่อนไหวของขบวนการนิเวศแนวลัทธิเริ่มมีมากขึ้นโดยเฉพาะในพื้นที่ของชุมชนที่อยู่ป่าเขา จุดที่มีความเด่นชัดและมีความต่อเนื่อง คือ การเคลื่อนไหว พรบ.ป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพ ขณะที่กลไกรัฐทางกฎหมายไม่ได้เอื้อแต่กลับทำลายความเป็นชุมชนที่อยู่กับผืนป่ามานานหลายชั่วอายุคน การศึกษาทำความเข้าใจความสัมพันธ์คนกับป่าจึงเป็นโจทย์ที่มีการเคลื่อนไหวมาโดยตลอด ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวในทัศนะเชิงโลกทัศน์

ให้เข้าใจบริบทเชิงนิเวศแนวลึกให้กับสังคม อีกส่วนหนึ่งมีการเคลื่อนไหวในระดับชีวิตเพื่อทำความเข้าใจโดยการเข้าไปสัมผัสกับธรรมชาติ ซึ่งมักเป็นคนที่อยู่นอกชุมชน ในรูปของขบวนการธรรมชาติ แม้จะมีไม่มาก แต่ก็ดำเนินการมาในช่วง 6 – 7 ปีมานี้ เป็นขบวนการที่ต้องการให้เห็นความเชื่อมโยงมนุษย์กับธรรมชาติ ด้วยความรัก ความเมตตา การเกื้อกูลต่อกันของสรรพสิ่ง และยังมีอีกส่วนหนึ่งของคนที่แสวงหารากฐานของชีวิต โดยใช้ชีวิตอยู่สัมพันธ์กับธรรมชาติ ซึ่งเป็นคนชนชั้นกลางหรือปัญญาชนชนชั้นน้อยที่มีการพบปะเป็นเครือข่ายมีประมาณ 40 คนที่เรียกตนเองว่า ชุมชนคนสวน

นิเวศวิทยาแนวลึก ปรัชญาและความเคลื่อนไหวของขบวนการนิเวศวิทยา (Deep Ecology, Ecosophy and Ecological Movement)

ความเป็นมาของขบวนการนิเวศวิทยาแนวลึก

ในปีพ.ศ.2516 อาร์เน เนส ซึ่งเป็นนักปรัชญาชาวนอร์เวย์ผู้รักในการปีนเขาเป็นผู้ริเริ่มนำเอาคำว่า “นิเวศวิทยาแนวลึก” มาใช้ในแวดวงงานเขียนด้านสิ่งแวดล้อม โดยในช่วงนั้นเอง(พ.ศ. 2503-2513) ขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เริ่มก่อตัว และมีพัฒนาการและความเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับรากหญ้าอย่างเป็นที่ยอมรับในสังคมตะวันตก งานเขียนที่มีพลังในการปลุกกระแสสำนึกทางสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัดคือ ฤดูใบไม้ผลิที่เงียบงัน (Silent Spring) เขียนโดยเรเชล คาร์สัน ที่ได้อธิบายให้เห็นถึงวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาอันเป็นผลพวงจากการพัฒนาอย่างไร้สำนึกทางธรรมชาติ และการให้ทุนเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างอหังการของสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้ ก่อนหน้านั้นก็มีนักเขียนและนักกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมรุ่นก่อนๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมที่ทำให้สำนึกสิ่งแวดล้อมได้ปะทุขึ้น ได้แก่ เฮนรี เดวิด ธอโร (Henry David Thoreau), จอห์น มิวร์ (John Muir), อัลโด ลีโอโพลด์ (Aldo Leopold) ส่วนนักคิดที่นำเสนอปรัชญาและสำนึกของการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ได้แก่ กิฟฟอร์ด พินชอต (Gifford Pinchot)

อย่างไรก็ตาม ในปีพ.ศ. 2515 ก่อนหน้าที่เนสจะเริ่มใช้คำนี้ เขาได้ไปบรรยายถึงความเป็นมาของขบวนการสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่สนใจในประเด็นความอยู่รอดระยะยาวของระบบนิเวศและหลักจริยศาสตร์ที่เห็นว่าสรรพสิ่งในธรรมชาตินั้นมีคุณค่าในตัวเอง และในการประชุมการวิจัยว่าด้วยอนาคตโลก (World Future Research Conference) ที่เมืองบูซาเรส ในฐานะที่เขาเป็นผู้ที่รักการปีนเขาเพื่อใคร่ครวญและเรียนรู้กับธรรมชาติในที่ต่างๆ ทั่วโลก ทำให้ได้มีโอกาสสัมผัสสภาพสังคมและการเมือง รวมถึงขบวนการทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นขณะนั้น และตั้งข้อสังเกตว่าในแวดวงของขบวนการทางสิ่งแวดล้อมนั้น สามารถแบ่งได้เป็นสองขบวนการโดยมีความแตกต่างในด้านวิถีคิดและโลกทัศน์ อย่างที่หนึ่งเรียกว่าขบวนการนิเวศวิทยาแนวลึก และนิเวศวิทยาแนวตื้น

คำว่า “ลึก” นั้นหมายถึงการตั้งคำถามในประเด็นที่ลึกถึงเป้าหมายและระบบคุณค่าที่ดำรงอยู่ในปัญหาความขัดแย้งในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังตั้งคำถามและพยายามสืบค้นถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดของวิกฤตการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในระดับรากฐานอีกด้วย ส่วนขบวนการสิ่งแวดล้อมแนวตื้นนั้นเป็นขบวนการที่ต้องการแก้ไขเฉพาะหน้า โดยไม่ต้องการทำลายหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจกระแสหลัก และเน้นการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการแก้ไขปัญหา (เช่น การนำกลับมาใช้ใหม่ รีไซเคิล, หรือการปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงานของเครื่องยนต์หรือแม้แต่การขยายกิจกรรมอินทรีย์เชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก) เหล่านี้ล้วนตั้งอยู่บนวิถีคิดและระบบคุณค่าพื้นฐานของสังคมบริโภคนิยมและระบบเศรษฐกิจแนวอุตสาหกรรมนิยมทั้งสิ้น ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับระบบคุณค่าและวิธีการของนิเวศวิทยาแนวลึก ที่ต้องการดำรงรักษาความสมดุลของระบบธรรมชาติที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศควบคู่กับความหลากหลายทางวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์อย่างพึ่งพาอาศัยกัน

คุณลักษณะที่โดดเด่นของวิถีคิดของนิเวศวิทยาแนวเล็กคือ การเห็นว่าในธรรมชาตินั้น สรรพสิ่งล้วนมีคุณค่าในตัวเอง โดยไม่ขึ้นกับเงื่อนไขว่าจะมีประโยชน์ต่อการใช้งานของมนุษย์หรือไม่ และพยายามนำเอาวิถีคิดนี้ไปสู่การขับเคลื่อนและปรับเปลี่ยนในระดับนโยบายเพื่อมีผลต่อการกำกับทิศทางของสังคม โดยเห็นว่าโลกไม่สามารถดำเนินการพัฒนาแนวอุตสาหกรรมนิยมในวิถีทางเดิมๆที่เป็นอยู่อีกต่อไป และหากสังคมไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป้าหมายและคุณค่าพื้นฐาน รวมถึงแนวทางปฏิบัติแล้ว ความงามและความหลากหลายทางนิเวศวิทยาก็จะถูกทำลายลงในที่สุด จนไม่สามารถเกื้อหนุนสังคมมนุษย์ที่มีความงามและความหลากหลายทางวัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ต่อไปได้

ในตอนนั้น เนื่องจากวิธีการจำแนกขบวนการทางสิ่งแวดล้อมดังกล่าวของเนส มาจากการตั้งข้อสังเกต แทนที่จะนำเสนอหลักปรัชญาส่วนตัวที่เขาพัฒนาขึ้นเอง หลายคนจึงยอมรับได้มากกว่า และในการที่จะก่อให้เกิดวัตถุประสงค์เชิงหลังการร่วมกัน เนสจึงเสนอหลักการที่สอดคล้องกับขบวนการนิเวศวิทยาแนวเล็ก 8 ประการ โดยหลักการพื้นฐานนี้ได้รับการพิจารณาในกลุ่มคนที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นมิติความแตกต่างทางศาสนา ความเชื่อ สมาชิกกลุ่มการเมืองและสำนักคิดต่างๆ ผู้ที่ให้การสนับสนุนขบวนการนิเวศวิทยาแนวเล็ก (แทนที่จะเรียกว่า “นักนิเวศวิทยาแนวเล็ก”) ทั้งหมดได้รับการหล่อรวมด้วยวิสัยทัศน์ที่กว้างไกลชุดเดียวกัน คือเห็นความจำเป็นในการปกป้องความสมดุลของระบบนิเวศและมองเห็นคุณค่าที่ธรรมชาติมีอยู่ในตัวเอง

น่าเสียดาย นักสิ่งแวดล้อมบางคนก็อ้างว่าตัวเองให้การสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว ได้พูดและผลิตงานเขียนออกมาในความรู้สึกชิงชังและต่อต้านสังคมมนุษย์ จนเกิดเป็นภาพของขบวนการที่บิดเบือนและนำไปสู่ความเข้าใจผิด ทั้งๆที่ขบวนการนิเวศวิทยาแนวเล็กเองไม่เคยปฏิเสธหรือต่อต้านมนุษย์

ปรัชญานิเวศวิทยาแนวเล็ก

กระแสความคิดเรื่องนิเวศวิทยาแนวเล็กก่อตัวขึ้นในหลายๆมิติ จากหลายๆสำนักคิด โดยอาร์ นาเนสเป็นผู้ทำหน้าที่ประมวลและสังเคราะห์หลักการร่วมกันในเวลาต่อมา ตัวอย่างนักคิดสายศาสนาได้แก่ ทอมัส เบรี (Thomas Berry) นักเทววิทยานิเวศวิทยาชาวแคธอลิก เสนอว่าการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการทางศาสนาและปรัชญาครั้งใหญ่เป็นสิ่งจำเป็นต่อการแก้ไขวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน มนุษย์ต้องเปลี่ยนความคิดจากการตั้งตัวเองเป็นศูนย์กลางไปเป็นให้โลกหรือแผ่นดินเป็นศูนย์กลาง หรือเป็นประธานสำหรับเป็นกรอบความคิดใหม่ของระบบคุณค่า

เดิมทีหลังจากการเกิดโลก เมื่อ 4.5 พันล้านปีก่อน สภาวะที่เหมาะสมทางกายภาพและอุปติการของปฏิกิริยาเคมีที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์และมนุษย์ มนุษย์ยังคงรับรู้ฐานะว่าตัวเองเป็นเพียงผลพวงหนึ่งของขบวนการวิวัฒนาการการเกิดสิ่งมีชีวิตทั้งหมด หากจะมองย้อนกลับไปมองประวัติศาสตร์ของกระบวนการวิวัฒนาการของชีวิตแล้วจะเห็นว่า มนุษย์ตั้งตัวเป็นประธานของสรรพสิ่งเมื่อไม่กี่พันปีมานี้เอง จากช่วงเวลาทั้งหมด 4.5 พันล้านปี คือเมื่อประมาณ 5 พันปีที่ผ่านมา การเกิดขึ้นของอารยธรรมกรีกและโรมันเป็นจุดปะทุของการขยายอำนาจเกิดการกดขี่และทำลายล้างของธรรมชาติ และอัตราการทำลายล้างนี้สูงขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรงในยุคปัจจุบัน เป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์ถูกตัดขาดออกจากธรรมชาติดั้งเดิม จนถึงได้ว่าเป็นความป่วยไข้หรือความผิดปกติของวัฒนธรรม การทำลายชีวิตสัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆเป็นไปอย่างไม่มีการสำนึก “ไร้ความเคารพ หรือความตระหนักรู้ โลกได้สูญเสียระบบนิเวศที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและพักพิงของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไปกับ”การพัฒนาและความก้าวหน้าของสังคมมนุษย์ และในนามความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทรัพยากรที่สำคัญได้แก่ อากาศ น้ำ ดิน และทรัพยากรอื่นที่เป็นพื้นฐานของระบบชีวิตถูกทำลายและถูกคุกคามอย่างหนัก เมื่อไม่นานมานี้เองที่มนุษย์เริ่มเรียนรู้ว่ามนุษย์กำลังทำลายตัวเองอย่างรวดเร็ว

การพิจารณาธรรมชาติในฐานะ“ทรัพยากร” รองรับการนำไปใช้ประโยชน์และการบริโภคในบริบทอุตสาหกรรม นิยม ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเสื่อมสลายทางจิตสำนึกแห่งธรรมชาติของสังคมมนุษย์ การได้ครอบครองวัตถุสิ่งของและ เงินตรา กลายเป็นเป้าหมายหลักของการดำรงชีวิต และมีอำนาจในการกำหนดความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและจิตใจผู้คนในสังคม อุตสาหกรรมไม่เพียงผลิตวัตถุดิบค่ากิจกรรมการบริโภคของมนุษย์เท่านั้น หากยังผลิตขยะจำนวนมหาศาลอย่างล้นโลก และผลิตความกระหายอยากการบริโภค การเปลี่ยนจากความต้องการเป็นความจำเป็นเพื่อการบริโภคอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ดังนั้นการเยยวลาโลกจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแท้จริงหากปราศจากการปรับเปลี่ยนกรอบความคิด ระบบคุณค่าใน จิตใจของผู้คน นอกจากนี้ยังต้องมีการปรับเปลี่ยนสังคมในระดับโครงสร้าง คือโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและ วัฒนธรรมอย่างแท้จริง⁶

สำนักทางฝ่ายจิตวิทยา ได้ขยายกรอบวิธีคิดทางจิตวิทยาและมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างความบกพร่องหรือ สภาวะผิดปกติในจิตใจผู้คนกับ วิธีชีวิตที่ถูกตัดขาดออกจากบริบทของธรรมชาติดั้งเดิม โดยเห็นว่าจิตใจและอารมณ์ ความรู้สึกของมนุษย์มีวิวัฒนาการมาควบคู่ธรรมชาติแวดล้อมทั้งในระดับจิตสำนึกและจิตใต้สำนึก แต่วิถีชีวิตของสังคม สมัยใหม่เป็นการหักเหและตัดขาดความสัมพันธ์เดิมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างรุนแรง ธรรมชาติกลายเป็นเพียง ความงามหรือสุนทรียวัตถุ นักคิดในด้านจิตวิทยาเชิงนิเวศที่สำคัญได้แก่ เชลลิส เกลนดินนิง Chellis Glendinning, แกรี่ ชไนเดอร์ Gary Snyder, เลซาเปล LaChapelle รวมทั้งอาร์โน เนสด้วย

เกลนดินนิง เห็นว่าผู้คนในสังคมอุตสาหกรรมนิยม โดยเฉพาะในสังคมตะวันตก กำลังประสบกับความป่วยไข้ทาง จิตที่เรียกว่า Original Trauma แม้ว่าจะมีเหตุปัจจัยหลากหลาย แต่สาเหตุหลักประการหนึ่งนั้นเห็นได้ชัด คือการที่ชีวิตผู้ คนถูกตัดขาดออกจากธรรมชาติ ตัวบ่งชี้ความป่วยไข้ได้แก่ พฤติกรรมเบี่ยงเบน ความรุนแรงทางอารมณ์ ความเครียด และความเหงาสิ้นหวังในชีวิต และพฤติกรรมการเสพติดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การติดยาเสพติด การเสพติดเทคโนโลยี การเสพติดความกระตือรือร้น การติดการบริโภค การติดการจับจ่ายซื้อของ เป็นหนทางแสวงหาความสุขเฉพาะหน้า ความสุขวันต่อวันของคนยุคนี้ เป็นพฤติกรรมชนิดที่เป็นแรงปฏิกิริยาต่อความไม่สามารถแสวงหาความสุขในหนทางอื่นๆ และเป็นแรงปฏิกิริยาต่อสภาวะของจิตที่พร่องความพอใจ ที่น่ากลัวคือการที่ผู้คนในสังคมต่างยอมรับกันว่าเป็นเรื่อง ธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เกลนดินนิงเสนอทางออกของการเยยวลาคือการฟื้นฟู“สัมผัสธรรมชาติ”ในชีวิต และสังคม โดยต้องเริ่มจากการเผชิญหน้ากับปัญหาหรือสภาวะที่ไม่พึงประสงค์อย่างตรงไปตรงมา ไม่หลีกหนี สอง ต้อง เริ่มรับรู้ความรู้สึกอันละเอียดอ่อนของการดำรงชีวิตอยู่ เพื่อที่จะรู้สึกถึงพลังชีวิตอีกครั้ง เพื่อสลัดออกจากโลกทัศน์และวิถี ชีวิตอย่างเครื่องจักรยนต์กลไกเสียได้ ในขั้นตอนนี้ คนโดยมากมักผ่านความรู้สึกหงุดหงิดหรือเจ็บปวดที่ถูกกระทำโดย กรอบสังคม ความรู้สึกอีกขั้นหนึ่งคือการรับรู้การที่ชีวิตถูกถอดถอนออกจากธรรมชาติ สู่วิถีความเป็นเมือง จนตัวตนที่เคย ได้รับการหล่อหลอมโดยธรรมชาติเสื่อมสลายลง

ทั้งนี้ ในบรรดาหนังสือขายดีทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ มีหนังสือนวนิยายสมัยใหม่ชื่อ Women Who Run With the Wolves (ผู้หญิงวิ่งกับหมาป่า) เขียนโดย Clarissa Pinkola Este โดยนำเสนอว่า ภายในตัวมนุษย์ทุกคนนี้ มี ความเป็นสัตว์โลกดั้งเดิมที่ยังคงคุณลักษณะของธรรมชาติดั้งเดิมดำรงอยู่ หน้าที่ของเราคือต้องปกป้องไม่ให้สัตว์โลก ภายในนี้ถูกทำลาย หรือถูกทำให้เชื่องจนกลายเป็นสัตว์บ้านสัตว์เมืองไป⁷

ในเรื่องเดียวกันนี้ นักคิดอย่างแกรี่ ชไนเดอร์และพอล โซพาร์ด ได้พัฒนาความคิดต่อจากนักคิดคนก่อนๆ อย่างรุช โซ ธอร์โร มิวร์ ฮักเล่ ออร์เวลและเจเรมี แมนเดอร์ และวิเคราะห์ว่าในตัวมนุษย์มีคุณลักษณะของความเป็นสัตว์โลก

⁶ Sessions, หน้า 12

⁷ Sessions, p.37

ดั้งเดิมที่แสวงหาสัมผัสที่เป็นเอกภาพกับธรรมชาติอยู่ เนื่องจากมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งและเป็นผลพวงของวิวัฒนาการของระบบชีวิตทั้งหมด วิวัฒนาการของชีวิตเซลล์เดียวอย่างแบคทีเรียเป็นวิวัฒนาการคู่ขนานมากับวิวัฒนาการของมนุษย์หรืออาจถือได้ว่าเป็นวิวัฒนาการเดียวกันเลยทีเดียว

วิถีการดำเนินชีวิตอย่างเมือง อย่างทันสมัยทำให้คุณลักษณะบางอย่างนี้ผู้ร่อนสูญสลายไป ในสหรัฐอเมริกาเมื่อปีค.ศ. 1832 หลังจากผู้ครองดินแดนชาวผิวขาวได้กวาดล้างชนเผ่าพื้นราบดั้งเดิมของอเมริกาเหนือไปเกือบหมด จอร์จ แคทลิน (George Catlin) ศิลปินผู้มีสุนทรียในความงามของป่าดงพงไพรได้เรียกร้องให้มีการสงวนและปกป้องพื้นที่ป่าดั้งเดิม ที่ที่มนุษย์และสัตว์ป่าอาศัย ซึ่งเป็นความคิดริเริ่มครั้งแรกในการประกาศพื้นที่ป่าสงวนทั่วประเทศในเวลาต่อมา มีผลให้ชาวอินเดียนแดงสูญเสียบ้าน ความสมดุล ความรู้สึกมั่นคงและความรู้สึกถูกต้องในชีวิต ภาพที่แคทลินเองปรารถนาจึงมลายหายไป นี่เป็นตัวอย่างความสำเร็จในการจัดการกีดกันธรรมชาติออกจากศูนย์กลางการดำเนินชีวิตของสังคมมนุษย์ สร้างเขตแดนที่ชัดเจนระหว่างธรรมชาติกับวัฒนธรรมการอยู่เมืองที่ถูกสร้างขึ้นและขยายพื้นที่ขอบเขตอย่างรวดเร็ว ซึ่งไม่ถือว่าเป็นประโยชน์ต่อเราและแผ่นดิน เพราะเราไม่ได้ดำรงชีวิตอยู่ในธรรมชาติดั้งเดิมอีกต่อไป แต่กำหนดมันให้เป็นเหมือน“เกาะ” หรือสถานพักผ่อนหย่อนใจในช่วงลาพักร้อน

เกร์ ชไนเดอร์คิดว่าการยอมรับมนุษย์ที่โลกต้องการคืออารยธรรมที่สามารถดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างไม่ทำลาย อย่างสอดคล้องและสมดุล และเราต้องสร้างมันขึ้นมาให้กับโลกใบใหม่นี้⁸ เราได้หลงลืมไปแล้วว่าผืนแผ่นดินนี้เคยเป็นบ้านของชีวิตอื่นๆด้วย นอกจากมนุษย์ และไม่เคยแน่นอนหนาไปด้วยสัตว์เชิงเดียวคือมนุษย์ เราลืมบทเพลง บทกวี นิทาน ตำนานและเรื่องเล่าพื้นบ้านทั้งหลายของบรรพบุรุษที่เอ่ยนามถึงสิ่งมีชีวิตต่างๆอย่างให้คุณค่า ในทางตรงข้ามภาพของสังคมเมืองสมัยใหม่คือภาพที่ผู้คนในเมืองไม่ได้รู้สึกว่ามีชีวิตที่นั่นฟังและขึ้นต่อผืนดิน แต่กลับคิดว่าฟังเพียงอย่างเดียวเสียทั้งหมด เช่น เงิน เทคโนโลยีต่างๆ ความสำเร็จก้าวหน้า และอำนาจวาสนา วิถีชีวิตการอยู่เมืองเป็นวิถีชีวิตที่แยกส่วนระหว่างการผลิตและการบริโภค คนอยู่เมืองไม่ต้องปลูกข้าว ปลูกผัก หรือเลี้ยงสัตว์เอง ไม่ต้องปลูกฝ้าย ทอผ้า ตัดผ้าเอง ไม่ต้องระเบิดหิน ขุดทราย ผลิตซีเมนต์ สร้างบ้านเอง ไม่ต้องดักน้ำ หรือหาฟืน ไม่ต้องขุดเจาะท้องทะเลและดูดเลือดธรณี คือแก๊สธรรมชาติและน้ำมันเอง จึงไม่สามารถรับรู้เงื่อนไขปัจจัยการผลิตที่ขึ้นกับระบบนิเวศที่กำลังถูกกระทำ ผู้คนดำรงชีวิตในฐานะผู้ใช้ ผู้ซื้อ ผู้บริโภค ในขณะที่เดียวกันก็มีฐานะเป็นผู้ปลดปล่อยขยะปฏิภูลแห่งชีวิตทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นขยะที่เกิดจากการกินการอยู่ การเดินทาง เราไม่ว่าจะรู้ว่าจะเกิดขึ้นจากการผลิตที่ต้นทาง และขยะที่เกิดจากการบริโภคที่ปลายทางนั้นจะเดินทางไปไหน จะได้รับการจัดการอย่างไร หรือธรรมชาติจะต้องเป็นฝ่ายรับผลกระทบนี้อย่างไร

เมื่อชีวิตแปลกแยกกับธรรมชาติทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายอะไรคือ“ธรรมชาติ”ที่มนุษย์ไม่ได้เป็นผู้สร้างนั้นเป็นเรื่องที่ไม่แปลกนักในยุคอุตสาหกรรมทุนนิยมเฟื่องฟูนี้ เจเรมี เฮเวิร์ด นักวิทยาศาสตร์และนักนิเวศแนวลึกต้องประหลาดใจกับคำถามของลูกชายตัวเอง ที่ถามพ่ออย่างซื่อๆตามประสาเด็กอยากรู้ ขณะนั่งรถไปเที่ยวนอกเมืองด้วยกันว่า “พ่อครับภูเขาภูนั้น บริษัทอะไรเป็นคนสร้างครับ?”

ปรากฏการณ์ธรรมชาติซึ่งเคยเป็นเรื่องธรรมดา เช่น ไฟป่า แผ่นดินไหว ภัยแล้ง พายุฝน น้ำท่วม โรคภัยไข้เจ็บ และความตาย กลายเป็นส่วนเกินของชีวิต ธรรมชาติกลายเป็นสิ่งแปลกปลอมและไม่เป็นที่ต้องการในวิถีเมือง มนุษย์ต้องการธรรมชาติชนิดที่สวยงาม เป็นระเบียบเรียบร้อยและควบคุมได้ เพื่อความสะอาดสบายของมนุษย์เอง เรื่องราวของธรรมชาติไม่ปรากฏเป็นเรื่องราวหลักในสื่อทั้งหลายในฐานะที่เป็นประธานของสรรพชีวิต หากแต่เป็นเพียงวัตถุที่ให้บริการทางความบันเทิงและสุนทรีย์ทางผัสสะ บทกวีและบทเพลงสะท้อนภาพของสังคมมนุษย์ที่ตัดภาพธรรมชาติ

⁸ Sessions, p.42

ออก ลงเหลือไว้แต่เรื่องราวของมนุษย์ล้วนๆ เป็นอารยธรรมที่เร่งวิฤตนิเวศวิทยาให้เกิดเร็วและรุนแรงยิ่งขึ้น และจะนำโลกไปสู่หายนะในที่สุด

ซันเดอร์ถือว่าคุณสมบัติใหม่ต้องฟื้นฟูความสัมพันธ์ระหว่างตัวเองและธรรมชาติ สัมผัสและเรียนรู้จากธรรมชาติโดยผ่านประสบการณ์ตรง เขาถือว่าการเดินทางจาริกบุญไปสู่ดินแดนของธรรมชาติ ในแต่ละย่างก้าว ในแต่ละลมหายใจนั้น เป็นวิถีปฏิบัติและการเรียนรู้อันเก่าแก่ ที่บรรพบุรุษของมนุษย์ได้ทำมาเนิ่นนาน และเป็นกิจกรรมที่ศาสนาดั้งเดิมทั้งหลายให้คุณค่า เพราะเป็นการช่วยให้มนุษย์ได้มีโอกาสเรียนรู้จักที่ทางชีวิต คือรู้ว่าเราเพียงส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใหญ่กว่า ประสบการณ์ของการเรียนรู้ที่ทางชีวิตอย่างมีจิตวิญญาณนี้สามารถเกิดขึ้นได้ในกิจกรรมชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ว่าจะเป็นการพายเรือในทะเลหรือแม่น้ำ การดูแลสวน หรือการปอกกระเทียม หรือแม้กระทั่งการนั่งทำสมาธิภาวนาที่บ้าน ประเด็นสำคัญคือการเปิดรับและสัมผัสการดำรงอยู่ของโลกและตัวเราอย่างเป็นจริงและตรงไปตรงมา รับรู้ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของโลกและธรรมชาติ ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ช่วยดึงความคิดหรือภาพความจริงที่สร้างขึ้นมาจากตัวตนอันคับแคบ และรับรู้การดำรงอยู่ของจักรวาล ธรณี ภูเขาและแม่น้ำ ในฐานะที่เป็นวิหารอันศักดิ์สิทธิ์

ในการยอมรับคุณลักษณะของธรรมชาติในตัวเรานั้น สามารถทำได้โดยรับเอาความเป็นธรรมชาติแรกเข้ามาในตัว และดำเนินชีวิตอยู่ในขอบข่ายของภูมิภาค (bioregion) การทำให้ชีวิตเกิดสมดุลและเป็นองค์รวมนั้นคือการทำที่ต้องมีชีวิตอยู่อย่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศใหญ่ออกไป ที่มีสมาชิกคือพืชสัตว์อื่นๆ อย่างอิงอาศัยกันและกัน ยอมรับว่าตัวเราเองเป็นอาหารจานหนึ่งบนโต๊ะของธรรมชาติ ดำรงอยู่ร่วมกับอาหารจานอื่นๆ ที่จะถูกกินและย่อยสลายไปในที่สุด อันนี้ถือว่าเป็นมากกว่าการมองตามความเป็นจริง หากแต่ยังโน้มนำให้ความศักดิ์สิทธิ์มาสู่ชีวิตชั่วคราวที่ไม่มั่นคงนี้ และยังเป็นสัจยฐานในการลดอัตราตัวตนลงด้วย

ความหมายของการดำรงชีวิตอย่างมีสำนึกในภูมิภาค (bioregion) หมายถึง การที่เรารับรู้ชีวิตเราขึ้นต่อระบบนิเวศและผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ เข้าใจในลักษณะจำเพาะทางนิเวศวิทยาของท้องถิ่นที่ต่างดำรงอาศัยอยู่อย่างเป็นเหตุเป็นปัจจัยของกันและกัน ดำรงอยู่อย่างเป็นชายใช้ชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคุณสมบัติและความหลากหลายของพืชพันธุ์ สัตว์ ป่า ลักษณะอากาศ ดิน น้ำ ป่า เป็นต้น แล้วจากความเข้าใจในภูมิภาควิทยาท้องถิ่นแล้ว ก็นำไปสู่การปฏิบัติ คือการมีวิถีที่สอดคล้องและเกื้อกูล สำนึกของการ"รักธรรมชาติ" หรือความต้องการที่จะดำเนินชีวิตอย่างบรรสานสอดคล้องกับกายา (Gaia) ไม่เพียงพอ หากไม่สามารถนำไปสู่การรับรู้ ผ่านประสบการณ์ตรงและปฏิบัติการในระดับท้องถิ่นที่ ผู้เฒ่าของชนเผ่าใครคนหนึ่งกล่าวว่า "ฉันคิดว่าถ้าคนเราได้ดำรงชีวิตอาศัยอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่งนานพอ ถึงจุดหนึ่งแม่ธรณีและขวัญหรือจิตวิญญาณทั้งหลายในระบบนิเวศจะเริ่มพูดกับเขา เป็นเสียงที่มาจากผืนแผ่นดิน จริงๆแล้ว ขวัญเจ้าที่และพลังชีวิตอันเก่าแก่เหล่านี้ไม่เคยสูญหายไปไหน ตราบเมื่อผู้คนอาศัยอยู่ที่นั่นนานพอแล้วพลังเหล่านี้จึงจะเริ่มมีอิทธิพลกับชีวิต"⁹

กระบวนทัศน์เดิม	กระบวนทัศน์ใหม่
- มนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล และมีฐานะเป็นนายอยู่เหนือธรรมชาติ - ธรรมชาติคือทรัพยากรที่มนุษย์สามารถดักตวงเอาไปใช้ได้ตามอำเภอใจ (Nature is passive and subject to human exploitation as natural)	- มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัย - ธรรมชาติไม่ได้เป็นทรัพยากรที่ใช้ชีวิต หากเป็นระบบชีวิตที่มีชีวิตจำกัด และมีค่าในตัวเอง (Nature is intrinsically valuable as a life-support living system with

⁹ Sessions, p.45

resource)	limitation)
การบริโภคตามความต้องการของกิเลส ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมการผลิตทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งจำเป็นต่อความเจริญก้าวหน้าของโลก	การบริโภคนั้นควรเป็นไปเพียงเพื่อความจำเป็นทางร่างกาย และระบบเศรษฐกิจที่กระตุ้นความโลภ โกรธ หลง เป็นสิ่งที่ทำลายระบบโลก
ความสุขขึ้นกับความมั่งคั่งทางวัตถุสิ่งของหรือเงินตรา (Material Wealth)	ความสุขที่แท้จริงขึ้นอยู่กับความพอใจและความเข้าใจตัวเองด้านใน (Spiritual Wealth)
เทคโนโลยีเป็นตัวช่วยแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม และต้องได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป	เทคโนโลยีที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการเกินพอดีของมนุษย์และไม่สอดคล้องกับระบบนิเวศนั้นเป็นสิ่งที่ทำลายล้าง
ปัญหาความขาดแคลนอาหารนั้นเกิดจากประชากรล้นโลก	ปัญหาความขาดแคลนอาหารเกิดจากโครงสร้างการกระจายความมั่งคั่งหรือทรัพยากรที่จะหล่อเลี้ยงประชากรโลกไม่เท่าเทียม อย่างไรก็ตามสังคมมนุษย์ควรควบคุมจำนวนประชากรด้วย

หลัก 8 ประการของนิเวศวิทยาแนวลึก¹⁰ (Deep Ecology Platform)

หลักการนี้เขียนโดยอาร์ นาเอส นักปรัชญาเชิงนิเวศชาวนอร์เวย์ ปี พ.ศ. 2516 (1973)

1. ความเจริญงอกงามและความอยู่ดีมีสุขของสังคมมนุษย์และสรรพชีวิตเป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเอง โดยไม่ขึ้นต่อประโยชน์ใช้สอยสำหรับมนุษย์
2. ความหลากหลายและความมั่งคั่งของรูปแบบชีวิตและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเอง และเป็นสิ่งที่ช่วยเกื้อหนุนให้มนุษย์และสรรพชีวิตบรรลุถึงความเจริญงอกงาม
3. มนุษย์ไม่มีสิทธิ์ที่จะรื้อถอนหรือทำลายความหลากหลายของชีวิตนี้โดยปราศจากความจำเป็นที่แท้จริง
4. สังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์จะความเจริญงอกงามได้นั้น ขึ้นอยู่กับการลดและควบคุมจำนวนประชากรของมนุษย์เอง และจะมีส่วนช่วยให้ชีวิตอื่นๆบรรลุถึงความเจริญงอกงามตามวิถีทางของตนเองด้วย
5. ปัจจุบัน มนุษย์ได้เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงโลกของสิ่งมีชีวิตอื่นๆในระดับที่เกินขีดสมดุล และสถานการณ์ดังกล่าวกำลังเลวร้ายลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง
6. ดังนั้น จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การผลิตและใช้เทคโนโลยี รวมทั้งอุดมการณ์และวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคม จะต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับรากฐานไปสู่สิ่งที่ต่างไปจากสิ่งที่เป็นอย่างยิ่ง
7. สิ่งสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางมโนสำนึกคือการทำให้สังคมมนุษย์สามารถเข้าถึงและชื่นชมคุณค่าแท้ภายในของชีวิต ในฐานะ**คุณภาพชีวิต**ที่แท้จริง แทนที่จะตะเกียกตะกายไปสู่มาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น ด้วยความเข้าใจที่ว่าความดีเลิศประเสริฐศรีนั้นไม่จำเป็นต้องมาจากความใหญ่โตโอฬาร

¹⁰ แปลจากหนังสือ The Deep Ecology Movement: An Introductory Anthology, edited by Alan Drengson & Yuichi Inoue. Berkeley, CA: North Atlantic Books, 1995.

8. ผู้ที่เห็นด้วยกับทุกหลักการข้างต้น ย่อมมีพันธกิจไม่โดยตรงก็โดยอ้อม ในการช่วยกันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็น

บทขยายความหลัก 8 ประการ

หลักการที่ 1. กล่าวถึงคุณค่าในตัวเองของชีวิตในชาวยุโรปชีวิตทั้งหมด เป็นคุณค่าที่ไม่ขึ้นต่อประโยชน์ใช้สอย ระบบคุณค่า แม้กระทั่งไม่ขึ้นต่อการรับรู้และการชื่นชมของสังคมมนุษย์ เพราะโลกมีฐานะเป็นระบบนิเวศใหญ่ เป็นที่พึ่งพิงและเป็นประธานของชีวิตน้อยใหญ่ทั้งหลาย นับแต่สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียว พืช สัตว์ จนถึงมนุษย์ นอกจากนี้ คำว่าสิ่งมีชีวิตยังหมายรวมถึงระบบนิเวศย่อยต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ที่นักชีววิทยาอาจมองว่าเป็นระบบที่ไม่มีชีวิต หรือแม้กระทั่งสิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าวัฒนธรรม ซึ่งก็มีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง คำกล่าวที่ว่า “เรามาร่วมกันเอื้อเพื่อให้ธรรมชาติได้ดำเนินชีวิตไปตามวิถีทางของตัวเองเถิด” สามารถสะท้อนถึงหลักการเรื่องคุณค่าในตัวเองนี้ได้ชัดเจน

หลักการที่ 2. ชีวิตอื่นๆที่แม้จะมีองค์ประกอบที่มีความซับซ้อนของชีวิตเคมีน้อยกว่า มีรูปแบบที่เรียบง่ายกว่า หรือที่จัดว่าเป็นชีวิตที่มีรูปแบบต่ำกว่าในบันไดของวิวัฒนาการ ชีวิตเหล่านี้ก็ถือว่าเป็นส่วนสำคัญต่อความมั่นคงและความหลากหลายของชีวิตทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเพียงหน่วยย่อยฐานรากของวิวัฒนาการชีวิต ที่เอื้อให้ชีวิตบางชีวิตได้มีพัฒนาการไปสู่องค์ประกอบกายภาพที่มีระดับวิวัฒนาการที่สูงขึ้น มีเหตุผล มีความคิดไตร่ตรอง เนื่องด้วยกระบวนการวิวัฒนาการของชีวิตนั้นมีทิศทางไปสู่ความมั่งคั่งและหลากหลาย ทั้งนี้ความซับซ้อนไม่ใช่ความซับซ้อนแบบยุ่งเหยิงวุ่นวาย แต่เป็นความมั่งคั่งและหลากหลายที่เพิ่มขึ้น ตัวอย่างเช่น ชีวิตในเมืองนั้นมีความซับซ้อนที่ยุ่งเหยิงกว่าชีวิตในป่า แต่ไม่ได้มีคุณภาพที่หลากหลายซับซ้อนกว่า

หลักการที่ 3. ที่เลือกใช้คำว่า “ความจำเป็นที่แท้จริง” นั้นเป็นความตั้งใจของผู้ใช้ ที่ต้องการละไว้ให้ความหมายของคำขึ้นกับการตีความตามบริบทที่เป็นจริงของแต่ละสังคมและวัฒนธรรม

หลักการที่ 4. เราคงไม่สามารถคาดหวังให้ประชาชนในประเทศที่พัฒนาทางวัตถุแล้วลดอัตราการทำลายหรือแทรกแซงโลกของสิ่งมีชีวิตอื่นๆที่ไม่ใช่มนุษย์ภายในระยะเวลาอันสั้น การลดและควบคุมจำนวนประชากรก็เป็นกระบวนการที่อาศัยเวลา ซึ่งอาจยาวนานถึงร้อยปี (กว่าประชากรโลกจะคงที่) แม้กระนั้น เราก็ไม่สามารถลืมนอนใจหรือปล่อยให้ธรรมชาติถูกทำลายในอัตราที่รวดเร็วซึ่งทำลายความมั่งคั่งและความหลากหลายของชีวิตน้อยใหญ่ทั้งหลาย เราจะต้องแสวงหายุทธศาสตร์ที่จะหยุดการสูญพันธุ์ที่จะเกิดขึ้นในอัตรา 10 เท่าถึง 100 เท่าของการสูญพันธุ์ที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์โลกทั้งหมด

หลักการที่ 5. ภาพรวมของสถานการณ์สิ่งแวดล้อมโลกนี้สามารถหาดูรายละเอียดได้ในเอกสารรายงานสถานการณ์โลกประจำปี ที่สถาบันจิปาฐาสถานการณ์สิ่งแวดล้อมโลกจัดพิมพ์เผยแพร่ทุกปี

ทั้งนี้ การใช้คำว่า “การไม่แทรกแซงก้ำก๋าย” นั้นไม่ได้หมายถึงการไม่ห้ามมนุษย์เข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือปรับเปลี่ยนแก้ไขในเขตใดๆเลย เนื่องจากมนุษย์ได้ปรับเปลี่ยนโลกมาโดยตลอดตั้งแต่กำเนิดมนุษย์และคงดำเนินต่อไปในอนาคต ปัญหาอยู่ที่ว่าการแทรกแซงนั้นอยู่ในลักษณะไหน มากน้อยขนาดไหน หากจะเปรียบเทียบการแทรกแซงอัตราการทำลายล้างป่าและระบบธรรมชาติต่อประชากรหนึ่งคนแล้ว ประเทศร่ำรวยทางวัตถุทำลายมากกว่า ดังนั้นประเทศที่ยากจนกว่าไม่จำเป็นต้องดำเนินรอยตามประเทศที่ร่ำรวยกว่า

การต่อสู้ที่จะปกป้องและฟื้นฟูพื้นที่ป่าและธรรมชาตินั้นจำเป็นต้องดำเนินต่อไป ในบางกรณี ระบบนิเวศดั้งเดิมขนาดใหญ่จำเป็นต้องได้รับการคุ้มครอง ด้วยเหตุผลทางนิเวศวิทยาคือการเอื้อให้วิวัฒนาการทางพันธุกรรมของชีวิต ทั้งสัตว์และพืชให้ดำเนินต่อไป ซึ่งต้องอาศัยพื้นที่ธรรมชาติจำนวนหนึ่งที่ไม่น้อยเกินไป

หลักการข้อที่ 6. ในปัจจุบัน ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เกิดจากรัฐอุตสาหกรรมทั้งหลายขัดแย้งกับการตั้งแต่ข้อที่ 1 ถึงข้อที่ 5 กิจกรรมทางการเมืองและอุตสาหกรรมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นภาพขัดแย้งกับรูปแบบการพัฒนาอย่างยั่งยืนซึ่งเป็นอุดมคติที่สังคมกำลังพูดถึงกันอยู่

คุณค่าของธรรมชาติถูกตีค่าตามสภาวะพร้อมหรือความขาดแคลน หรือความหาได้ยากของทรัพยากรนั้น และขึ้นอยู่กับว่าทรัพยากรนั้นจะทำให้กลายเป็นสินค้าที่จะผันเข้าสู่ตลาดเพื่อการบริโภคได้หรือไม่เท่านั้น ปริมาณการบริโภคอย่างมหาศาลเป็นสิ่งที่โหด และเป็นดัชนีชี้วัดการเติบโตทางเศรษฐกิจ

วลีอย่าง “การกำหนดชะตาชีวิตตัวเอง” หรือคำว่า “ชุมชนท้องถิ่น” และ “คิดระดับโลก ปฏิบัติการระดับท้องถิ่น” จะยังคงเป็นยุทธศาสตร์ในการทำงาน อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวและการทำงานเครือข่ายในระดับโลกาภิวัตน์เพื่อนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ลึกซึ้งนั้นเป็นสิ่งที่จำเป็นมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยมาก ประเด็นปัญหาที่นิเวศวิทยาแนวลัทธิเสรีนิยมจะไม่อยู่ในความสนใจของรัฐบาลประเทศโลกที่สาม ในกรณีที่ต้องคัดค้านหรือสถาบันจากประเทศอุตสาหกรรมพยายามผลักดันประเด็นทางสิ่งแวดล้อมให้กับรัฐบาลประเทศโลกที่สาม ผลลัพธ์คือการเพิกเฉย (ตัวอย่างเช่น การกำหนดและกันเขตให้กับพื้นที่ธรรมชาติเป็นต้น) ดังนั้นจากประสบการณ์ดังกล่าว จึงต้องมีการทำงานเชื่อมโยงขององค์กรประชาชนในระดับรากหญ้าของประเทศหนึ่ง กับองค์กรรากหญ้าของอีกประเทศหนึ่ง เพื่อไม่ต้องขึ้นต่อการทำงานของรัฐบาลของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

ปัจจุบัน การดำรงอยู่ของความหลากหลายทางวัฒนธรรมนั้นจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งหมายถึงเทคโนโลยีที่รับใช้สังคมและวัฒนธรรมใดๆในการบรรลุถึงเป้าหมายอันสูงสุดของสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ ดังนั้นเราจึงต้องการเทคโนโลยีที่เหมาะสมและเทคโนโลยีขนาดย่อมในการดำเนินไปข้างหน้า

หลักการที่ 7. นักเศรษฐศาสตร์บางคนวิพากษ์วิจารณ์คำว่า “คุณภาพชีวิต” ว่ามีความหมายคลุมเครือและไม่กระชับ อย่างไรก็ตาม คำนี้สมควรที่จะมีความหมายคลุมเครืออยู่แล้วโดยธรรมชาติของคำเอง เพราะไม่สามารถวัดค่าเชิงปริมาณได้ อีกทั้งไม่มีความจำเป็นที่จะต้องวัดค่าเชิงปริมาณให้กับ “คุณภาพชีวิต” เลย

หลักการที่ 8. หลายคนอาจเห็นด้วยกับหลักการทั้งหมดที่กล่าวมา แม้จะมีความคิดเห็นที่ต่างออกไป เช่น เรื่องบางเรื่อง หรือปัญหาบางอย่างอาจถูกจัดเป็นปัญหาเร่งด่วนกว่าอีกปัญหาหนึ่ง นั่นคือผู้ที่เห็นด้วยกับหลักการทั้งหมดนี้อาจมีข้อคิดเห็นในการจัดลำดับความสำคัญและความเร่งด่วนของปัญหาต่างกันไป อย่างไรก็ตามวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมที่โลกเรากำลังเผชิญอยู่นี้จะดำเนินไปยาวนานและรุนแรง แนวทางและวิธีการแก้ปัญหาเหล่านี้มีหลากหลายมากมาย เพียงพอสำหรับทุกคนที่จะเข้ามามีบทบาทในการะกิจนี้ร่วมกันอย่างถาวร

เปรียบเทียบนิเวศวิทยากระบวนทัศน์เก่าและใหม่

มลภาวะ

กระบวนทัศน์เก่า : ใช้เทคโนโลยีทำให้อากาศและน้ำสะอาดขึ้น สร้างกฎหมายควบคุมการปล่อยมลพิษ โรงงานอุตสาหกรรมแสวงหาช่องทางส่งออกกากพิษไปยังประเทศโลกที่สาม ปัญหาฝนกรดนั้นหาทางออกได้โดยใช้เทคโนโลยีชีววิทยาในการสร้างพันธุ์พืชที่สามารถทนทานความเป็นกรดได้มากขึ้น

กระบวนทัศน์ใหม่ : นิยาม “มลภาวะ” ตามบริบทของชีวิตในระบบนิเวศของโลก ไม่ใช่ตามบริบทของผลกระทบที่มีต่อสุขภาพมนุษย์เท่านั้น แสวงหาแนวทางออกระยะยาวควบคู่กับระยะสั้น เทคโนโลยีไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ในระดับรากฐานได้ ความต้องการบริโภคอย่างไร้ขีดจำกัดและความยึดติดในชีวิตอันสะดวกสบายของมนุษย์ และระบบเศรษฐกิจที่มี

เป้าหมายคือการสร้างกำไรสูงสุด กลไกสื่อโฆษณาที่เปลี่ยนความต้องการมาเป็นความจำเป็น ทำให้เกิดโรงงานอุตสาหกรรมและผลพลวคือมลพิษที่ยากจะกำจัดได้เหล่านี้ การยกภาระทางสิ่งแวดล้อมและชีวิตให้กับประเทศโลกที่สามถือเป็นอาชญากรรมที่ไม่เฉพาะทำลายมนุษยชาติเท่านั้น แต่เป็นการทำลายชีวิตทั้งหลายด้วย

1. ทรัพยากรธรรมชาติ

กระบวนทัศน์เก่า: มองว่าธรรมชาติคือทรัพยากรสำหรับการใช้งานของมนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์ในสังคมที่เจริญก้าวหน้าทางวัตถุ มองว่าทรัพยากรของโลกเป็นของสังคมที่มีเทคโนโลยีในการผันเอาทรัพยากรนั้นมาใช้งาน มีความเชื่อมั่นว่าทรัพยากรจะไม่มีวันหมดเพราะกลไกตลาดและราคาจะเป็นตัวกำหนดประสิทธิภาพการใช้สอยทรัพยากร และการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะทำให้เรามีสิ่งทดแทนได้มากขึ้น สิ่งมีชีวิตในธรรมชาติ ถือว่าเป็นทรัพยากรเช่นกัน เช่น พืช สมุนไพร สัตว์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ตราบใดที่มีประโยชน์สำหรับมนุษย์ แต่ถ้าไม่มีประโยชน์แล้วถูกทำลายลงก็ไม่สำคัญอะไร

กระบวนทัศน์ใหม่: มองว่าธรรมชาติคือที่อยู่อาศัยของทุกชีวิต เป็นประโยชน์ให้กับทุกชีวิต เป็นประโยชน์ต่อตัวธรรมชาติเอง สิ่งทั้งหลายในธรรมชาติไม่ได้เป็นเพียงทรัพยากร เราควรตั้งคำถามกับวิถีและปริมาณการผลิตและการบริโภคของสังคมมนุษย์ว่า ผลิตและบริโภคเท่าไรจึงจะเพียงพอต่อการมีชีวิตที่ดี? ต่อการมีชีวิตที่มีค่าและมีความหมาย? ความจำเป็นที่แท้จริงของชีวิตคืออะไร? สังคมต้องสร้างระบบเศรษฐกิจ ระบบกฎหมาย หรือระบบการศึกษาแบบใดที่จะลดหรือหยุดการทำลายล้างเผาผลาญธรรมชาติที่เกิดขึ้นทุกวัน? การใช้ทรัพยากรแบบใดที่ส่งเสริมให้ชีวิตมีคุณภาพ มีคุณค่า แทนที่จะบริโภคและผลิตไปตามแรงกระตุ้นของระบบเศรษฐกิจ? การมองแนวคิดเป็นการมองเอาระบบนิเวศเป็นตัวตั้ง เป็นกรอบใหญ่ของการมอง มากกว่าจะเอามนุษย์ หรือเอาสังคมใดสังคมหนึ่งเป็นตัวตั้ง และมองภาพในระยะยาว แทนที่จะมองเฉพาะหน้าเป็นกรณีๆไป

2. ประชากร

กระบวนทัศน์เก่า: มองปัญหาประชากรล้นโลกเป็นปัญหาของบรรดาประเทศโลกที่สาม หรือชุมชนที่ยากจนและมีระดับการศึกษาต่ำ บางคนเห็นเฉยหรือไม่ก็ขึ้นชอบที่ประเทศของตนมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจและการทหาร เชื่อว่าการการที่ประชากรเพิ่มขึ้นจะส่งเสริมให้เศรษฐกิจเติบโต การพูดถึง"ขนาดประชากรที่เหมาะสมที่สุด"ก็ไม่ได้อ้างอิงผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และถือว่าการที่สัตว์พืชสูญเสียพันธุ์เนื่องจากประชากรเพิ่มนั้นเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การลดประชากรในระยะยาวไม่ใช่เป้าหมายที่ปรารถนา การทะลักเข้ามาของประเทศเพื่อนบ้านถือเป็นการอพยพเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมายโดยไม่รับรู้ว่าเป็นปัญหาประชากรล้นโลกเป็นปัญหาร่วมกัน

กระบวนทัศน์ใหม่: มองว่าปัญหาประชากรล้นโลกมีส่วนต่อการสร้างแรงกดดันให้กับธรรมชาติและทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ทุกคนมีส่วนที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหานี้ อย่างไรก็ตามฝ่ายที่ต้องรับผิดชอบมากที่สุดคือสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมเมือง

3. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเทคโนโลยีที่เหมาะสม

กระบวนทัศน์เก่า: แนวทางการพัฒนาสำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา ควรเป็นไปในทิศทางของประเทศที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งคือตามแนวตะวันตก การรับเอาเทคโนโลยีที่ได้รับการพัฒนาจากตะวันตกไม่มีผลต่อไว้

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ โดยสังคมนั้นๆยังสามารถอนุรักษ์สมบัติทางวัฒนธรรม(ตามสายตาสาวตะวันตก)ไว้ได้

กระบวนทัศน์ใหม่: วัฒนธรรมและค่านิยมแบบอุตสาหกรรมนิยมตะวันตกกำลังคุกคามวัฒนธรรมดั้งเดิมทั่วโลก โดยเฉพาะค่านิยมในเรื่องวิถีชีวิตของการบริโภค ความสะดวกสบาย และการมีทางเลือกเหลือเฟือในการบริโภค เราจะต้องท้าทายระบบคุณค่านี้เพราะเป็นวิถีชีวิตที่เบียดเบียนธรรมชาติโลก ความมั่งคั่งและความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ในประเทศอุตสาหกรรมเอง ระบบการศึกษาควรช่วยให้เกิดความเข้าใจและเคารพความหลากหลายและความแตกต่างทางวัฒนธรรม การรับเอาเทคโนโลยีตะวันตกเข้ามาควรกระทำด้วยความรู้เท่าทันและให้ความละเอียดอ่อนต่อผลที่จะมีต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งควรมีมาตรการป้องกันและสร้างข้อจำกัดของการรุกรานและการครอบงำทางวัฒนธรรม

4. จริยธรรมว่าด้วยผืนดินและแม่น้ำ

กระบวนทัศน์เก่า: วิธีคิดเกี่ยวกับการจัดการที่ดิน พื้นที่เปิดกว้าง ระบบนิเวศและแม่น้ำ รวมทั้งระบบธรรมอื่นๆพิจารณา ระบบเหล่านี้แยกส่วนออกจากกันเป็นส่วนๆ และถือว่าเป็นสมบัติที่ถือครองได้โดยบุคคล องค์กร หรือโดยรัฐ ความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ตั้งอยู่บนฐานคิดแบบประโยชน์นิยมและ การวิเคราะห์แบบต้นทุน-ผลประโยชน์ และตัดต้นทุนทางสังคมและต้นทุนทางนิเวศออกจากการอภิปรายวิเคราะห์ เช่น การสงวนพันธุ์สัตว์ป่าก็เพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลัง ปัญหาหน้าดินเสื่อมสลายหรือปัญหาน้ำใต้ดินเสื่อมคุณภาพเป็นเรื่องของการที่ยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยพอในการนำเอาทรัพยากรเหล่านี้มาใช้ประโยชน์

กระบวนทัศน์ใหม่: แผ่นดินนี้ไม่ได้เป็นสมบัติของมนุษยชาติ ยกตัวอย่างเช่น ผืนดิน แม่น้ำ ภูเขาและ สัตว์บกสัตว์น้ำทั้งหมดในประเทศนอร์เวย์หาได้เป็นสมบัติของประเทศนอร์เวย์ไม่ น้ำมันใต้ท้องทะเลเหนือก็ไม่ได้เป็นสมบัติของประเทศใดเป็นเทศหนึ่ง และไม่ใช่สมบัติของมนุษย์ ป่าชุมชนก็ไม่ใช่เป็นของชุมชนนั้นๆ มนุษย์เป็นเพียงผู้อยู่อาศัยบนแผ่นดินและใช้ทรัพยากรบางส่วนเพื่อความจำเป็นพื้นฐาน แต่ในกรณีที่มีมนุษย์นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อตอบสนองความต้องการที่ไม่ใช่ความจำเป็นแท้จริง ถือว่าไม่ชอบธรรม และเทคโนโลยีไม่ใช่คำตอบสุดท้ายในการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมทางนิเวศ เราจะต้องด้านทานวิถีคิดของสังคมอุตสาหกรรม (หรือสังคมใดๆ) ที่ความอหังการและรู้สึกลัวว่าจะจัดการกับธรรมชาติได้ แทนที่จะจัดการตัวเอง¹¹

นิเวศแนวลึกและวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ว่าด้วยระบบชีวิต และทฤษฎีระบบ

หลังจากหนังสือเรื่อง จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (The Turning Point) ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่และได้รับการกล่าวถึงอย่างแพร่หลายเมื่อ 20 ปีก่อน (ปีค.ศ.1982) พริทจอฟ คาปรั้าได้ขยายฐานความรู้ของกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ในรายละเอียดที่สำคัญเพิ่มขึ้นกว่าเดิม ในหนังสือชื่อ ข่ายใยชีวิต The Web of Life (1992) โดยในบทแรกได้กล่าวถึง ความ

¹¹ Sessions, หน้า 71-74

เชื่อมโยงของ นิเวศวิทยาแนวลึกที่มีความสอดคล้องกับกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจน เขาแสดงให้เห็นว่าการค้นพบทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ทำให้นักวิทยาศาสตร์ได้เข้าใจ"ระบบชีวิต"ได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งในระดับจุลชีพ ชีวะอินทรีย์ ระบบสังคม และระบบนิเวศ ซึ่งถือว่าเป็นความเข้าใจใหม่ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางระบบคุณค่าของสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนถึงกรอบความคิดทางการเมือง การศึกษา เศรษฐกิจ การดูแลสุขภาพสภาพและวิถีชีวิตของผู้คนเลยทีเดียว¹²

ท่ามกลางวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมที่รุนแรงระดับโลกอยู่ในปัจจุบัน เราไม่สามารถแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ หรือปัญหาเฉพาะหน้า หรือแก้ปัญหาอย่างแยกส่วนอีกต่อไป เราไม่สามารถเข้าใจระบบชีวิตโดยการแยกส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบออกมาศึกษาวิเคราะห์โดยลำพัง เนื่องจากปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในระดับปัญหาของระบบรวมทั้งหมดที่เชื่อมโยงและขึ้นต่อกันและกันอย่างเป็นเหตุปัจจัย ดังนั้นจึงต้องแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบและอย่างเชื่อมโยง เขาเห็นว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดเป็นเรื่องของวิธีการมองและความเข้าใจในระบบชีวิต หลักการคิดในเรื่อง"ความยั่งยืน"กลายเป็นกระแสความคิดหลักในการพัฒนาและการนำพาโลกออกจากมหันตภัยทางนิเวศวิทยา แม้ว่าคำว่า"ยั่งยืน"จะกลายเป็นวาทกรรมอีกชุดหนึ่งที่กำลังถูกช่วงชิงการตีความและอำนาจโดยฝ่ายอุตสาหกรรมนิยมและฝ่ายทุนนิยมเสรี

ในช่วงระยะเวลา 3 ทศวรรษที่ผ่านมาการค้นพบทางวิทยาศาสตร์ที่สำคัญมากมาย ในวิทยาศาสตร์แขนงต่างๆ ถึงขนาดมีผลให้กระบวนทัศน์¹³เดิมของวิทยาศาสตร์ว่าด้วยเรื่ององค์ภาพแห่งชีวิตได้รับการท้าทาย จากกระบวนทัศน์แบบกลไกมาสู่กระบวนทัศน์แบบองค์รวม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนทัศน์นิเวศวิทยาที่เชื่อมโยงกับความเคลื่อนไหวทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในระดับรากหญ้า นั่นคือ ขบวนการนิเวศวิทยาแนวลึกนั่นเอง

คาปราถือว่าวิถีคิดของนิเวศวิทยาแนวลึกนี้เป็นความคิดทางสิ่งแวดล้อมที่มีมิติทางศาสนาและจิตวิญญาณ ซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจในเรื่องความขึ้นต่อกันของสรรพสิ่ง ที่ไปพันกรอบความคิดแบบแบ่งแยกระหว่างโลกกับตัวเรา และอยู่บนพื้นฐานของความรู้สึกผูกพันต่อโลกและจักรวาลซึ่งเป็นสิ่งที่เสริมสร้างระบบจริยศาสตร์ที่แข็งแรง เช่นเดียวกับฐานปรัชญาของศาสนาพุทธ รหัสนัยแบบคริสต์ หรือแม้กระทั่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของชนเผ่าอินเดียนแดงของทวีปอเมริกา

14

โดยทั่วไปวิทยาศาสตร์จะจำกัดตัวเองออกจากระบบคุณค่าหรือหลักการทางจริยธรรมใดๆ โดยถือว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นความรู้แบบภววิสัย มีความเป็นกลาง ไม่เจือปนไปด้วยทัศนคติส่วนตัวของนักวิทยาศาสตร์ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางกระบวนทัศน์ของวิทยาศาสตร์ได้ท้าทายทัศนคติและญาณวิทยา (Epistemology) แบบเดิมโดยสิ้นเชิง เพราะวิทยาศาสตร์ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าข้อมูล ข้อเท็จจริงทั้งหลายและการตัดสินใจทั้งหลายไม่ได้ขึ้นอยู่กับสมมติฐานใดสมมติฐานหนึ่ง และขึ้นอยู่กับระบบคิดและการให้คุณค่าหนึ่งๆ อันมีที่มาจากกระบวนทัศน์ซึ่งมีฐานะที่เป็นบริบทของความรู้ ดังนั้นนักวิทยาศาสตร์จึงต้องเป็นผู้รับผิดชอบการค้นพบและการวิจัยของตนเองไม่จำเพาะแต่ในทางความรู้เท่านั้น แต่ต้องรับผิดชอบในมิติของความถูกต้องด้วย¹⁵

¹² Capra, หน้า 3

¹³ ในทางปรัชญาวิทยาศาสตร์ โทมัส คูห์น เป็นผู้ริเริ่มใช้คำว่า paradigm หรือ กระบวนทัศน์ (ตามนิยาม) โดยให้นิยามว่าเป็น ชุดการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิด ระบบคุณค่า เทคนิควิธี ที่ได้รับความสำเร็จหรือการพิสูจน์จนเป็นที่ยอมรับในสังคม และเป็นกรอบในการกำหนดวิธีการมองปัญหาและการแก้ปัญหาของสังคมนั้นๆ ส่วนพริทจอฟ คาปรา ให้นิยามคำว่า กระบวนทัศน์ทางสังคม คือ การเปลี่ยนทางความคิด ระบบคุณค่า การมองความจริง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับธรรมเนียมปฏิบัติของสังคม และยังเป็นส่วนกำหนดว่า "ความจริง" คืออะไร โดยมีอิทธิพลต่อการจัดโครงสร้างของสังคมเอง

¹⁴ คาปรา หน้า 7

¹⁵ คาปรา หน้า 12

เดิมทีพริตจอบ คราปา โด่งดังไปทั่วโลกกับหนังสือ **เต๋าแห่งฟิสิกส์ (The Tao of Physics)** เขาได้นำเอาการค้นพบใหม่ ๆ จากห้องทดลองนิวเคลียร์ฟิสิกส์ มาบอกเล่าโดยเทียบเคียงกับปัญญาญาณของตะวันออก ไม่ว่าจะเป็น เต๋า เชิน อินดู หรือพุทธก็ดี นับเป็นหนังสือที่เขียนได้ดีและน่าฟังมาก เป็นการพลิกคว้าความเข้าใจเดิมที่เรามีต่อวิทยาศาสตร์เลยทีเดียว ทำให้รู้ว่า ณ พรหมแดนความรู้ของวิทยาศาสตร์ที่มนุษย์ยังมีความฉงนงายอย่างเด็ก ๆ อยู่ นั่น ความรู้ที่ยิ่งใหญ่สองกระแส คือ วิทยาศาสตร์ และศาสนา กำลังไหลมาบรรจบพบกัน หลายคนโดยเฉพาะที่เป็นนักวิทยาศาสตร์หรือนักวิทยาศาสตร์สังคมปฏิเสธหนังสือเล่มนี้ แต่แล้วในรอบยี่สิบกว่าปีมานี้ ศิลปศาสตร์ในทุกวงการจะต้องพูดถึง กระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์ที่คราปาได้นำมาเสนอไว้ในหนังสือเล่มนี้

คราปา เขียนหนังสือสำคัญ ๆ อีกสองเล่ม ก่อนจะมาเขียน **ข่ายใยชีวิต** เล่มหลังเพิ่มเติมพิมพ์ไม่กี่ปีมานี้เอง สองเล่มดังกล่าวก็มี **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ** หรือ *The Turning Point* และ **บ่อกำเนิดแห่งเต๋าแห่งฟิสิกส์** หรือ *Uncommon Wisdom* ผมตั้งใจที่คนไทยยืนอยู่ในแนวหน้าที่แปลหนังสือสำคัญ ๆ ของเขาออกมาทั้งสามเล่ม แม้ว่าเล่มหลังสุดจะแปลผิดเป็นบางตอน และแปลอย่างที่ยากจะอ่านได้เข้าใจก็ตาม (ถ้าจะมีการตีพิมพ์ซ้ำควรหาคนตรวจแก้อย่างดี มิฉะนั้นก็จะเป็นการทำผิดทางวรรณกรรมต่อต้นฉบับอย่างมหันต์) ใน **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ** นั้น คราปาฉายให้เราเห็นว่า กระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์เข้ามาแทนที่กระบวนทัศน์เดิมอย่างไรในวิทยาการสาขาต่าง ๆ ทั้งที่เป็นวิทยาศาสตร์ประยุกต์ เช่น ความรู้ในวงการแพทย์ และสังคมศาสตร์ เช่น ในเศรษฐศาสตร์ เวลานี้ในเมืองนอก กระบวนทัศน์ใหม่แทรกซึมเข้าไปในการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยอย่างมีนัยสำคัญแล้ว แต่แล้วเมืองไทย ครูบาอาจารย์หลายคนก็ยังไม่มีความรู้เรื่องกระบวนทัศน์ใหม่กันเลย

ส่วนหนังสือเล่มที่สามของเขาชื่อ *Uncommon Wisdom* ที่อาจจะแปลชื่อได้ว่า ปัญญาญาณอันไม่ธรรมดา นั้น เป็นเรื่องเล่าอย่างมีชีวิตชีวา ว่าตัวเขาคือคราปาได้เรียนรู้ความรู้ใหม่ๆ เหล่านี้มาได้อย่างไร เป็นเส้นทางเดินที่มีชีวิตชีวาและสีสัน เมื่อได้อ่านก็ได้รับความรู้สึกที่ว่า เราได้พาตัวเองไปพบปราชญ์ใหญ่ ๆ คนสำคัญ ๆ ของโลกด้วย ไม่ว่าจะเป็นทางฟิสิกส์ จิตวิทยา หรือชีววิทยา หรือศิลปศาสตร์แขนงอื่น ๆ

ในโลกตะวันตกนั้น สื่อสารมวลชนจะรายงานโลกของวิทยาการใหม่ ๆ และจะมีสัมภาษณ์นักคิดใหม่ ๆ นำเสนอความคิดของพวกเขาออกมาด้วย คราปาก็คือคนหนึ่งทำงานในบทบาทนี้ หากแต่ว่าเขาทำได้ดีกว่า โดยเขาได้สังเคราะห์การค้นพบในที่ต่าง ๆ ประมวลเข้ามาให้เห็นภาพรวม และนำเสนอมุมมองใหม่หรือกระบวนทัศน์ใหม่ ความคิดอ่านของเขาแม้จะเป็นการสรุปความคิดที่มีมาในยุคสมัย แต่ก็เป็นการมองการณ์ไกล และมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นก่อนคนอื่น พร้อมทั้งยังสามารถเสนอภาพที่แจ่มชัดว่ากระบวนทัศน์ใหม่นี้เป็นเช่นไร และหนังสือเล่มหลัง ๆ ของเขา ยังแสดงให้เห็นชัดเจนขึ้นด้วยว่า กระบวนทัศน์ใหม่จะเข้าปฏิวัติความรู้และการแสวงหาความรู้ในสาขาต่าง ๆ ของโลกอย่างไร และโดยเฉพาะกับเล่มล่าสุด คือ *The Web of Life* หรือ **ข่ายใยชีวิต** ที่เขาตีพิมพ์ในปี ๑๙๙๖ นี้ ไม่ได้เพียงเป็นการนำเอากระบวนทัศน์ใหม่เข้ามามองชีววิทยาเท่านั้น หากเป็นการประมวลองค์ความรู้อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตทั้งหมด ตั้งแต่ชีวิตที่เป็นสัตว์เซลล์เดียว ไปถึงโลกที่มีนักวิทยาศาสตร์มองว่าเป็นหน่วยหนึ่งของชีวิต และเมื่อพูดถึงการเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิต ก็ได้พูดถึงกำเนิดของภาษาและการก่อกำเนิดโลก

ประเด็นหลักของหนังสือเล่มนี้อยู่กับการตั้งคำถามที่ว่า “ชีวิตคืออะไร” คราปาเขียนหนังสือขึ้นมาหนึ่งเล่มเพื่อจะตอบคำถามข้อนี้ เขาตอบว่าชีวิตคือเครือข่าย กล่าวคือ ภายในชีวิตเอง องค์ประกอบส่วนย่อยเองก็สัมพันธ์กันอย่างเป็นเครือข่ายและ ในองค์ประกอบย่อยเอง ก็มีองค์ประกอบย่อยลงไปอีกอันสัมพันธ์กันอย่างเป็นเครือข่าย เล็กลงไปถึงระดับเซลล์ ๆ หนึ่ง องค์ประกอบย่อยของเซลล์แต่ละเซลล์ก็สัมพันธ์กันอย่างเป็นเครือข่าย และชีวิตที่เป็นเครือข่าวนั้น ก็ดำรงอยู่ภายในระบบเครือข่ายอันใหญ่กว่าที่ครอบคลุมอยู่ คือระบบนิเวศ เป็นระบบในระบบในระบบซ้อนขึ้นไปเรื่อย ๆ เช่นนี้จนถึงจักรวาล

คำตอบที่สองต่อคำถามที่ว่า “ชีวิตคืออะไร” ก็ตอบต่อเดิมไปว่า ชีวิตคือเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ เป้าหมายของชีวิตนั้นมีขึ้นและดำรงอยู่เพื่อการเรียนรู้ และชีวิตได้พัฒนาการเรียนรู้สูงขึ้นมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งชีวิตเองสามารถกลับมาทำความเข้าใจว่าชีวิตคืออะไร กล่าวคือ ชีวิตได้พัฒนาการเรียนรู้ขึ้นมา เพื่อจะมาเรียนรู้จักตัวเอง และรู้จักข่ายใยแห่งชีวิตทั้งหมด

นอกจากจะตอบคำถามว่าชีวิตคืออะไรด้วยคำตอบสองข้อข้างต้นแล้ว หนังสือเล่มนี้ยังให้ความกระจ่างระดับหนึ่งในเรื่องกายกับจิต หรือรูปกับนาม ที่ผ่านมหาวิทยาลัยพายัพแยกจิตออกไปจากกาย โดยบางท่านก็คิดว่าโลกนี้ดำรงอยู่แต่กายล้วน ๆ ด้วยซ้ำ แต่คราพานำเสนอว่า **กายกับจิตในกระบวนการทัศน์ใหม่ทางองค์ความรู้เรื่องชีวิต เป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ได้แยกออกเป็นสอง** อันนี้ในทางวิทยาศาสตร์ประยุกต์โดยเฉพาะในวงการแพทย์ของตะวันตก ก็เริ่มเห็นองค์รวมของกายและจิตที่ไม่แยกออกจากกันอันนี้ และเริ่มเห็นผลการรักษา รวมทั้งการใช้ชีวิตอย่างมีสุขภาพดีว่าต้องมีเรื่องจิตใจเข้าไปเกี่ยวข้องกับกายอย่างเป็นองค์รวม จึงจะเข้ากับมิติของการมีสุขภาพดีที่สมบูรณ์ได้ เป็นต้น

อันที่จริงการตีความกายกับจิตอย่างวิทยาศาสตร์ในกระบวนการทัศน์เก่าส่งผลกระทบกว้างไกลมาก เพราะเมื่อตีความว่า กายกับจิตแยกกันในขั้นต้น ตามข้อเสนองานของเดคาร์ท และต่อมาถึงกับลบจิตออกไปจากจักรวาลกันเลยทีเดียว ทำให้เกิดแนวคิดอย่างวัตถุนิยมล้วน ๆ และผสมกับแนวคิดกลไกล้วน ๆ ที่คิดว่า แม้ภูมิปัญญาอันสลับซับซ้อนเช่นมนุษย์ ก็เป็นเพียงกลไกอันสลับซับซ้อนของเครื่องจักรกลนั่นเอง สมัยแรก ๆ ก็อุปมาอุปไมยมนุษย์เป็นนาฬิกาเรือนใหญ่ ต่อมาเมื่อมีคอมพิวเตอร์ก็อุปมาอุปไมยมนุษย์เป็นซูเปอร์คอมพิวเตอร์

ความคิดนี้ครอบคลุมมาทางสังคมศาสตร์ ซึ่งลึก ๆ ยอมรับวิทยาศาสตร์เป็นแม่งานใหญ่ในการแสวงหาความจริงด้วย มนุษย์จึงลดทอนตัวเองลง ละทิ้งระบบคุณค่า ละทิ้งคุณภาพ กลับมาแสวงหาปริมาณ ละทิ้งจริยทรัพย์ มาแสวงหาโลภียทรัพย์ ทำลายล้างผลาญระบบนิเวศ ฆ่าฟันทองคำ เพราะอยากได้ทองคำมาก ๆ แม้แต่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันเอง ด้วยแรงขับของโลก โกรธ หลง

ใน **เต๋าแห่งฟิสิกส์** เมื่อคราปาเข้าไปในโลกของอนุภาคที่เล็กที่สุด เข้าไปในทฤษฎีสัมพัทธภาพและทฤษฎีควอนตัม อนุภาคอาจถูกมองได้สองสถานะจากนักฟิสิกส์ผู้ค้นหาอยู่ในห้องทดลอง คือถ้ามองเป็นอนุภาคก็จะเห็นเป็นอนุภาค และถ้าจะมองเป็นคลื่นก็จะเห็นเป็นคลื่น กล่าวคือเมื่อเข้าไปในระดับเล็กที่สุดของฟิสิกส์ เราไม่สามารถหาวัตถุที่เล็กที่สุดได้ เพราะวัตถุที่เล็กที่สุดมีอยู่เป็นเพียงสมมติทางความคิดได้บ้างเท่านั้น ลึกลงไปวัตถุนั้นก็ไม่มีตัวตน แต่สิ่งที่จริงกว่าและเป็นไปได้มากกว่า คือความสัมพันธ์ หรือคือเครือข่าย เพราะตัวเครือข่ายจึงทำให้ตัววัตถุนั้นดูเหมือนว่าจะดำรงอยู่ และสิ่งนี้ก็ขึ้นอยู่กับงานของเดียวกันกับสิ่งมีชีวิต ตัวตนของสิ่งมีชีวิตก็ดำรงอยู่ในลักษณะของเครือข่าย และเป็นเครือข่ายที่มีการปรับตัวตลอดเวลา ตามขบวนการเรียนรู้ที่เกิดขบวนการเรียนรู้ นั้น จะเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งทางกายในสิ่งมีชีวิตด้วย มีการปรับเปลี่ยนคุณภาพและขบวนการทางกายเลยทีเดียว

ในกระบวนการทัศน์ใหม่ของศาสตร์แห่งชีวิตนี้ คราปาชี้ให้เห็นว่าคุณภาพจะเข้ามามีบทบาทมากกว่าปริมาณ และตัวกระบวนการจะมีความสำคัญไม่น้อยกว่าเนื้อหาที่บรรจุอยู่ในชีวิตนั้น ความสัมพันธ์ก็จะเข้ามามีความหมายมากกว่าตัวตน จิตกับกายเป็นหนึ่งเดียว จิตก็คือคุณลักษณะของกายในเชิงคุณภาพ อันรวมถึงขบวนการและความสัมพันธ์ด้วย ด้วยเหตุนี้ระบบคุณค่า และการแสวงหาสิ่งสวยงามตลอดจนคุณงามความดีจึงจะกลับมามีความหมายอีกครั้งอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้นกว่าเดิม

เรื่องความเป็นหนึ่งของกายและจิตนี้ ได้ถูกนำมาพิสูจน์ด้วยในการขบวนการพัฒนาการเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่การเจริญระบำของผึ้ง การร้องโต้ตอบต่อเนื่องกันของนกที่อยู่กันเป็นคู่ ไปจนถึงภาษาในขั้นต้น ๆ ของชิมแปนซี และการพัฒนาการเรียนรู้ในระดับภาษาของมนุษย์ คราปาได้ศึกษาและทำความเข้าใจ การศึกษาค้นคว้าและทฤษฎีของสองนักวิทยาศาสตร์ที่สำคัญในเรื่องนี้ คือ ฮัมเบอโต มาตุรานา และฟรานซิสโก วาเรลา ที่ว่าการเรียนรู้ทั้งหมดของสรรพชีวิต

แต่ละสายพันธุ์ จะถูกแปลกลับไปสู่การบันทึกทางกายภาพของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ ตลอดเวลา ดังที่เขาทั้งสองใช้คำว่า Structural coupling นั่นคือการสร้างกายภาพ (โครงสร้าง) ภายในสิ่งมีชีวิตคู่ขนานกับประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้ และทาง สัมผัสทั้งหมดนี้จะสืบทอดต่อไปยังลูกหลาน เมื่อมีการกระตุ้นจากสิ่งแวดล้อม และจากพ่อแม่ตลอดจนสัตว์ใหม่อื่น ๆ การเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้โลกของสิ่งมีชีวิตรวมถึงโลกมนุษย์ด้วยนั้น ไม่ใช่โลกตามภาวะวิสัย หรือโลกตามความเป็นจริง หากเป็นโลกที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์จนเกิดการเรียนรู้ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ สิ่งมีชีวิตแต่ละอย่างก็จะมีโลกที่แตกต่างกันออกไป

มนุษย์เรามักไม่รู้ตัวว่า โลกของเราแฝงฝังอยู่ในภาษาและวัฒนธรรมอย่างไร เราได้สร้างภาษาและวัฒนธรรม โดยมีการจับคู่ทางโครงสร้างในความเป็นทางกายภาพในชีวิตของเรา และเราก็ดำรงอยู่ในข้อจำกัดของภาษา และวัฒนธรรมนั้นๆด้วย ข้อมูลและข้อเท็จจริงบริสุทธิ์จึงไม่มี ไม่ดำรงอยู่หากมีแต่ข้อมูลและข้อเท็จจริงอันผ่านการตีความด้วยภาษาและวัฒนธรรม อันหมายถึงข้อจำกัดในการจับคู่ทางโครงสร้าง ที่ดำรงอยู่อย่างเป็นวัฏธรรมาในระบ ชีวิตของมนุษย์ เราจึงควรตระหนักในข้อจำกัดอันนี้ ทั้งนี้เพื่อการทำความเข้าใจเพื่อต่อยอดวิวัฒนาการทางปัญญา แห่งมนุษย์อันเป็นข่ายใยชีวิตแห่งข่ายใยชีวิตได้อย่างเหมาะสม

ความเข้าใจเช่นนี้ ดูผิวเผินอาจจะไม่มีความสำคัญอันใด แต่ถ้าหากมองอย่างใคร่ครวญลึกซึ้ง เราจะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ เพราะเราจะไม่มียึดถือความเข้าใจและการรับรู้โลกของเราเป็นสัจจะอันเที่ยงแท้ต่อไป แม้ความเข้าใจและรับรู้โลกของเราจะทำให้เราสามารถดำรงอยู่มาได้อย่างมีการพัฒนาหลายสิ่งหลายอย่างขึ้นมาในสังคมมนุษย์ นั่นไม่ได้หมายความว่า เราคือมนุษยชาติจะคงทนอยู่ได้ตลอดไป ยิ่งพัฒนาการในชั้นหลัง ๆ มาแล้ว เราทำลายธรรมชาติ ทำลายระบบนิเวศ และข่ายใยที่จะสนับสนุนชีวิตของมนุษย์ลงอย่างไ้เหลา ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์จะต้องเปิดใจต่อการเรียนรู้ใหม่ โดยเฉพาะกระบวนการค้นพบใหม่ที่กำลังกล่าวถึง “ข่ายใยชีวิต” ที่คราปายพยายามจะสื่อสารให้เป็นที่เข้าใจต่อประชาคมโลก

การรู้ภาษาในระบบนิเวศนั้น เมื่อก่อนเรามีปัญหาเรื่องคนไม่รู้ภาษาคือ อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ แต่ต่อมาเมื่อคนอ่านออกเขียนได้แล้ว เราก็ยังแยกแยะต่อว่า พวกเขายังไม่รู้หนังสือ เพราะไม่ได้เอาการอ่านการเขียนเข้าไปใช้ในวิถีชีวิตอย่างเป็นจริงเป็นจัง เรื่องภาษาของนิเวศก็เช่นกัน เราอาจจะรู้เรื่องนิเวศอย่างงู ๆ ปลา ๆ มาบ้าง แต่ด้านนิเวศยังไม่หลอมรวมเข้าสู่วิถีชีวิต วิถีปฏิบัติ ก็ถือว่า เรายังไม่รู้เรื่องนิเวศหรือไม่รู้ภาษานิเวศนั่นเอง

ภาษานิเวศนั้น จริง ๆ แล้ว ก็เป็นภาษานัตตา คือการเข้าถึงความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนของตัวเอง คือไม่ใช่เห็นแก่ตัวเท่านั้น หรือเห็นแก่มนุษย์เท่านั้น พวกเราจะต้องเห็นแก่พืชและเห็นแก่สัตว์อื่น ๆ ด้วย ยิ่งมองโลกอย่างจอห์น เลิฟลอคว่า โลกเป็นหน่วยหนึ่งของสิ่งมีชีวิตด้วยแล้ว แม้กระทั่งภูเขา ทะเล แม่น้ำ และพื้นดินก็ต้องได้รับการดูแล

ภาษานิเวศจึงเป็นภาษานัตตาที่มองออกไปข้างนอก และภาษาพุทธก็คือภาษานัตตาที่มองเข้าไปข้างใน และเชื่อมโยงมายังความสัมพันธ์กับมนุษย์ผู้อื่น ๆ ถ้าวรรณสองภาษาเข้าด้วยกัน เราจะเห็นทางเดินเส้นใหญ่ ที่จะนำมนุษย์ให้รอดพ้นไปจากวิกฤตการณ์ใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วโลกเวลานี้ได้ ก็ด้วยภาษานิเวศนี้เอง ที่ทำให้เราเข้าใจภาษา นัตตาของพุทธธรรมมากขึ้น ก็เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างโยงใยกันเป็นเครือข่ายถึงกันหมดอย่างแยกไม่ออก อย่างที่นพ. ประสาน ต่างใจ ได้กล่าวไว้ว่า ไม่มีรอยตะเข็บเลย คือเป็นหนึ่งเดียวกันไปหมดจริง ควรหรือที่เราจะใช้ชีวิตอย่างหงุดหงิด ก้าวร้าว อย่างโลกโมโหโหด และเห็นแก่ตัว มีแต่ความเมตตาการุณเท่านั้น ที่จะป็นคำตอบกับโลกในสหัสวรรษใหม่นี้

ทฤษฎีภาษา โลกมีชีวิตในตัวเอง

การค้นพบทางวิทยาศาสตร์อีกชิ้นหนึ่งที่นำมาซึ่งความมหัศจรรย์ใจในความสามารถในการดูแลควบคุมตัวเองได้ของโลก คือทฤษฎีเกีย (Gaia Theory)

ในช่วงปีพ.ศ. 2503-12 (1960s) มีการส่งยานอวกาศขึ้นไปสู่นอกโลก เป็นครั้งแรกของมนุษยชาติที่ได้มีโอกาสเห็นภาพอันสวยงามของโลกที่ตัวเองอาศัยอยู่ โลกที่ให้อาณาเขตชีวิตทั้งมวล นักบินอวกาศหลายคนยอมรับว่าการที่ได้ขึ้นไปเห็นภาพของดาวเคราะห์ที่มีสีส้มในโทนน้ำเงินขาว ล่องลอยอยู่ในอวกาศอันมืดมิดและกว้างใหญ่ไพศาลนั้น เปรียบได้กับประสบการณ์ทางจิตวิญญาณเลยทีเดียว เพราะมีผลให้เปลี่ยนทัศนคติและความสัมพันธ์ของตนที่มีต่อโลกไม่มากนัก ในช่วงเดียวกันนี้นักวิทยาศาสตร์ได้ทำการศึกษาองค์ประกอบทางกายภาพของโลกในด้านต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจการทำงานของดาวโลก และดาวอื่นๆ ในระยะข้างเคียง ได้แก่ ดวงจันทร์ ดาวศุกร์และดาวอังคาร

ในช่วงเวลานั้นเอง องค์การนาซาได้เชิญนักวิทยาศาสตร์คนหนึ่ง ผู้มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับองค์ประกอบทางเคมีของชั้นบรรยากาศโลก คือ เจมส์ เลิฟล็อก (James Lovelock) ในการออกแบบอุปกรณ์ตรวจค้นชีวิตบนดาวอังคาร ตามแผนการส่งยานอวกาศไปเก็บตัวอย่างดินจากดาวอังคารมาวิเคราะห์และศึกษาต่อไป

จากการศึกษาธรรมชาติของสิ่งมีชีวิต เลิฟล็อกค้นพบว่า คุณสมบัติที่ชีวิตทั้งหลายมีร่วมกันคือ การรับพลังงานและสสาร และถ่ายเทของเสียออก เขาตั้งสมมติฐานว่าในดาวเคราะห์ที่มีสิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตในดาวเคราะห์นั้นจะต้องมีการนำเอาสสารและพลังงานจากชั้นบรรยากาศและมหาสมุทรไปใช้ในเพื่อการดำรงอยู่และผลิตของเสีย ดังนั้น หากดาวอังคารมีสิ่งมีชีวิตอยู่จริง ก็ต้องสามารถตรวจจับองค์ประกอบก๊าซที่สามารถเป็นตัวบ่งชี้ได้ วิธีการนี้สามารถกระทำได้บนโลกและไม่ต้องลงทุนส่งยานอวกาศเดินทางไปสำรวจถึงดาวอังคาร

หลังจากทำการทดลอง และเปรียบเทียบข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบทางเคมีของชั้นบรรยากาศ ระหว่างโลกกับดาวอังคารดูแล้ว เห็นว่ามีความต่างกันโดยสิ้นเชิง ดาวอังคารนั้นมีปริมาณก๊าซออกซิเจนน้อยมาก มีปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สูง และไม่มีก๊าซมีเทนเลย ส่วนในชั้นบรรยากาศของโลกนั้นประกอบด้วยก๊าซออกซิเจนจำนวนมาก แทบจะไม่มีก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เลย และมีก๊าซมีเทนอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้เลิฟล็อกสรุปว่า ในดาวอังคารนั้นเนื่องจาก ไม่มีสิ่งมีชีวิตมีส่วนร่วมอยู่เลย ปฏิกิริยาเคมีที่เกิดขึ้นระหว่างสารเคมีต่างๆ ได้ดำเนินมาจนสิ้นสุด และกลายเป็นสภาพเสถียรและสมดุลมานานแล้ว ซึ่งตรงข้ามกับโลกโดยสิ้นเชิง เพราะในชั้นบรรยากาศของโลกนั้นเต็มไปด้วยก๊าซออกซิเจนและมีเทนที่มีแนวโน้มที่จะทำปฏิกิริยาทางเคมีอย่างต่อเนื่อง เป็นสภาวะที่ไกลจากสมดุลทางเคมีมาก นอกจากนั้น สิ่งมีชีวิตบนโลกได้ดูดซับเอาก๊าซเหล่านี้ไปใช้ตลอดเวลา พืชและต้นไม้ผลิตก๊าซออกซิเจนอย่างต่อเนื่อง สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ก็ผลิตก๊าซชนิดอื่น ชั้นบรรยากาศโลกจึงเป็นระบบเปิดที่มีการถ่ายเทแลกเปลี่ยนสสารและพลังงานกับระบบอื่นตลอดเวลา ทำให้มีสภาวะของความเคลื่อนไหวและห่างไกลจากจุดสมดุลทางเคมี แต่มีองค์ประกอบทางเคมีค่อนข้างคงที่แน่นอน

การค้นพบในครั้งนี้นำมาซึ่งความมหัศจรรย์ใจคล้ายประสบการณ์ของการรู้แจ้งเลยทีเดียว และทำให้เขาตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งมีชีวิตบนโลกไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ผลิตก๊าซต่างๆ อย่างเดียว แต่ยังทำหน้าที่กำหนดควบคุมปริมาณก๊าซต่างๆ ให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตเองด้วย เพราะข้อมูลทางฟิสิกส์ดาราศาสตร์ยืนยันว่า อุณหภูมิของโลกสูงขึ้น 25 นับตั้งแต่สิ่งมีชีวิตได้อุบัติขึ้นในโลก และอยู่ในระดับที่คงที่มาตลอดระยะเวลาสี่พันล้านปีมาแล้ว ซึ่งทำให้เขาตั้งคำถามว่า โลกสามารถควบคุมลักษณะทางกายภาพต่างๆ ของตัวเอง เช่น อุณหภูมิ ระดับความเข้มข้นของเกลือในมหาสมุทร เพื่อให้เหมาะกับการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ได้หรือไม่ เพราะนั่นจะหมายความว่า โลกจะมีระบบการควบคุมตัวเองเหมือนกับระบบชีวิตอื่นๆ เลิฟล็อกเชื่อว่าสมมติฐานนี้กำลังจะพลิกผันความเข้าใจเดิมของวิทยาศาสตร์เกี่ยวกับโลกเลยทีเดียว

ทัศนคติเดิมมองโลกว่า ประกอบไปด้วยลักษณะทางกายภาพที่ไร้ชีวิต เช่น หิน ทราย ก๊าซต่างๆ น้ำ ซึ่งมีฐานะเป็นเพียงแหล่งที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย ต่างกับทฤษฎีกายาที่มองโลกแบบองค์รวมและเห็นว่า สิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน และเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดระบบกลไกการควบคุมตัวเอง (Self-regulating system)

ตอนนั้นนักวิทยาศาสตร์ขององค์การนาซ่าไม่ยอมรับและไม่ชอบการค้นพบของเลิฟลอคเลยทีเดียว ยิ่งถึงขั้นที่จะส่งกระสวยอวกาศไปสำรวจดาวอังคาร ถึงแม้เลิฟลอคจะบอกว่าไม่มีความจำเป็น เพราะสามารถกระทำได้โดยการใช้กล้องส่องทางไกลคุณภาพสูง เพื่อวิเคราะห์สเปกตรัมของชั้นบรรยากาศบนดาวอังคาร เป็นสิ่งที่ทำได้จากพื้นดิน และในที่สุดนาซ่าก็ส่งยานอวกาศไปถึงดาวอังคารและค้นพบเพียงร่องรอยของความว่างเปล่า ปราศจากสิ่งมีชีวิตตามที่เลิฟลอคคาดการณ์ไว้

ในปี พ.ศ. 2512 เลิฟลอคได้นำเสนอการค้นพบดังกล่าวในการประชุมทางวิทยาศาสตร์ที่ปารีส หลังจากนั้นก็มีนักเขียนนวนิยายคนหนึ่งเห็นว่าสิ่งที่เลิฟลอคนำเสนอ นั้นตรงกับความเชื่อโบราณของกรีก เกี่ยวกับพระนางกายา(เทียบได้กับพระแม่ธรณี) และเสนอให้เลิฟลอคใช้ชื่อ กายา เพื่อเป็นเกียรติแก่เธอ เลิฟลอครับเอาชื่อนี้มาด้วยความยินดี และในปี พ.ศ. 2515 เขาได้เขียนและตีพิมพ์หนังสือชื่อ “มองกายาผ่านชั้นบรรยากาศ”

แม้กระนั้น เลิฟลอคก็ยังไม่สามารถไขปริศนาของกระบวนการควบคุมองค์ประกอบและระดับปริมาณของสารเคมีในชั้นบรรยากาศโดยสิ่งมีชีวิต รู้แต่เพียงว่าต้องมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยงกันไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และก็ไม่ว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายผลิตก๊าซอะไรออกมาบ้าง ในช่วงเวลาไล่เลี่ยกันนั้น ลินน์ มาร์กุลิส (Lynn Margulis) นักจุลชีววิทยา กำลังศึกษาสิ่งที่เลิฟลอคต้องการรู้อยู่พอดี นั่นคือ การผลิตและดูดซับก๊าซต่างๆโดยสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย รวมทั้งแบคทีเรียในดินที่มีจำนวนมากมายมหาศาล นับเป็นการพบกันที่ลงตัวของความรู้ ทั้งสองแลกเปลี่ยนสิ่งที่ตัวเองค้นพบ เลิฟลอคอธิบายเกี่ยวกับหลักการทางเคมี หลักการเทอร์โมไดนามิกส์ และไซเบอร์เนติกส์ (ระบบควบคุมตัวเองอัตโนมัติ) ส่วนมาร์กุลิสก็อธิบายถึงก๊าซของชั้นบรรยากาศที่เกิดจากระบบสิ่งมีชีวิต ในที่สุดทั้งสองก็ได้ประมวลความรู้ทั้งหมด และอธิบายระบบควบคุมตัวเองของโลก ดังนี้

กระบวนการควบคุมก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (CO₂) เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด นับตั้งแต่การกระตุ้นของภูเขาไฟต่างบนโลก มีผลให้บรรยากาศโลกมีปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เพิ่มขึ้นและอยู่ในระดับสูงอยู่เป็นเวลาหลายล้านปี เนื่องจากก๊าซนี้ทำให้เกิดสภาวะเรือนกระจก และจะทำให้โลกร้อนขึ้น กายาจึงต้องสร้างกลไกในการลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ให้อยู่ในสภาวะที่เอื้อต่อสิ่งมีชีวิต พืชและสัตว์ดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และออกซิเจนผ่านกระบวนการสังเคราะห์แสง หายใจและกระบวนการผุพังเน่าเปื่อย อย่างไรก็ตาม การแลกเปลี่ยนดังกล่าวมักมีปริมาณเท่าๆกันและสมดุล ไม่ส่งผลต่อก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ส่วนเกินที่อยู่ในบรรยากาศได้ ตามทฤษฎีกายา กระบวนการที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดวงจรป้อนกลับ (feedback loop) ในระดับใหญ่เพื่อลดปริมาณก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ส่วนเกินคือกระบวนการผุกร่อนของหิน

ในกระบวนการผุกร่อนของหินนั้น หินและน้ำฝนจะทำปฏิกิริยากับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เกิดเป็นสารเคมีองค์ประกอบต่างๆที่เรียกว่า คาร์บอเนต นั่นหมายความว่าคาร์บอนไดออกไซด์ถูกดูดออกจากชั้นบรรยากาศมาอยู่ในรูปของเหลว กระบวนการนี้ยังไม่มีสิ่งมีชีวิตเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม เลิฟลอคและคณะได้ค้นพบแบคทีเรียในดินทำหน้าที่เป็นตัวเร่งให้กระบวนการผุกร่อนของหินทางเคมีนั้นมีอัตราเร็วขึ้น

หลังจากนั้นคาร์บอเนตก็ถูกชะไหลลงสู่ทะเล ที่มีอัลจี(algae) หรือพืชทะเลจำพวกเห็ดราซึ่งมีขนาดเล็กจนมองไม่เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก พืชทะเลเหล่านี้จะทำการดูดสารคาร์บอเนตไปใช้ในการสร้างเปลือกซิลิเกต(สีขาว)ในรูป

แบบอันวิจิตร ตอนนี้อะคาร์บอนไดออกไซด์ในถูกแปรสภาพไปอยู่ในเปลือกหุ้มของพืชทะเลจืดเหล่านี้ นอกจากนั้นพืชทะเลเหล่านี้ยังดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์จากบรรยากาศเหนือทะเลโดยตรงอีกด้วย

พออัลจีตาย ก็จมลงและสะสมอยู่ใต้ท้องทะเลและมหาสมุทร ทับถมเป็นตะกอนหินปูน จนกระทั่งมีน้ำหนักรวมพอที่จะจมลงไปถึงขั้วโลก และถูกหลอมละลายอีกครั้งหนึ่ง และบางทีก็ส่งผลให้เกิดการไหวตัวของแผ่นดิน และปะทุให้มีการระเบิดของภูเขาไฟอีกครั้ง

จะเห็นว่าวงจรป้อนกลับทั้งหมด นับตั้งแต่ภูเขาไฟ การผุกร่อนทางเคมีของหิน แบคทีเรียในดิน อัลจีหรือพืชทะเล ตะกอนหินปูน กลับไปยังภูเขาไฟนี้เป็นวงจรป้อนกลับที่ใหญ่พอที่สามารถปรับเปลี่ยนอุณหภูมิของโลกได้ ในกรณีที่ดวงอาทิตย์แผ่รังสีร้อนขึ้นและมีผลทำให้โลกร้อนขึ้น แบคทีเรียที่อาศัยอยู่ในดินจะถูกกระตุ้น และส่งผลให้เกิดกระบวนการผุกร่อนทางเคมีของหินและดึงเอาคาร์บอนไดออกไซด์มาใช้ จนทำให้โลกมีอุณหภูมิเย็นลง เมื่อเป็นเช่นนั้นสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อม(ที่ไร้ชีวิต)จึงเป็นส่วนเดียวกันในการดำรงอยู่ อากาศและหินจึงไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นเพียง “สิ่งแวดล้อม” ที่แวดล้อมชีวิตอีกต่อไป แต่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตทั้งหมด เช่นเดียวกับที่หลอดเลือดในร่างกายเราเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต มิได้เป็นเพียงสิ่งแวดล้อมของหัวใจ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกก็ไม่ได้มีฐานะเป็นเพียงผู้มาเยือน หรือผู้มาอยู่อาศัยชั่วคราว ด้วยความบังเอิญที่โลกมีสภาวะที่เอื้อต่อชีวิตตามทฤษฎีเดิมเท่านั้น หากมีส่วนในการควบคุมและกำหนดสภาวะเงื่อนไขทางกายภาพให้เหมาะสมการดำรงอยู่ของชีวิตเองด้วย

ถึงแม้ว่าความคิดในเรื่องของกายาจะเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในหมู่นักสิ่งแวดล้อม และเหล่าศาสนิกที่ยังเชื่อในความมีตัวตนของจิตวิญญาณใหญ่ที่ปกครองและบำรุงเลี้ยงโลกอยู่ ลินน์ มาร์กุลิสเตือนว่าการใช้บุคลากรฐานที่ยังมองเห็นโลกเป็นตัวเป็นตนนั้นไม่สอดคล้องกับสิ่งที่เธอและเลิฟล็อคพยายามนำเสนอ เนื่องจาก กายา ไม่ใช่ “สิ่ง” มีชีวิต เพราะไม่ได้กิน หรือสังเคราะห์แสง หรือถ่ายของเสีย แต่เป็น “ระบบ” ที่มีชีวิต ที่รับเอาสารและพลังงานทั้งหลายมาใช้ใหม่ หากนิยามของการมีชีวิตคือความสามารถในการผลิตใหม่ซึ่งหน่วยชีวิต (reproducibility) และการเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการคัดสรรตามธรรมชาติ (natural selection)¹⁶ ความเป็นกายาเป็นลักษณะที่โผล่ปรากฏตามเหตุปัจจัยทางนิเวศวิทยาของชั้นบรรยากาศโลก ชีวภูมิศาสตร์ กายวิภาค และกระบวนการใช้แห่งปฏิสัมพันธ์อันหลากหลายและซับซ้อนในหมู่สิ่งมีชีวิต ๑๐ ล้านปีที่ผ่านมาฉันพบว่ามนุษย์ไม่มีอำนาจพอที่จะทำลายกระบวนการนี้ได้แม้จะใช้ระเบิดนิวเคลียร์สักกี่ลูก แต่มนุษย์สังหารเผ่าพันธุ์ตนเองให้สูญสิ้นได้ด้วยความรู้และความอหังการของตัวเอง และหากมนุษย์สูญพันธุ์ไปจริงๆ หรือหากมนุษย์ตัดป่าเขตร้อน และทำลายระบบนิเวศน์ลงเสียหมดจริงๆ กายา ในฐานะกระบวนการจัดการตัวเองก็ยังคงดำเนินต่อไป

เรื่องราวของโลกและการเกิดขึ้นของชีวิต

สังคมมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยมีเรื่องราวบอกเล่าว่าโลกและชีวิตมีความเป็นมาอย่างไร เรื่องราวเหล่านี้มีความหลากหลายแล้วแต่เงื่อนไขทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ที่สำคัญเรื่องราวเหล่านี้มีผลต่อการให้ความหมาย การอธิบาย และการให้คุณค่ากับชีวิตและโลก ซึ่งมีผลต่อการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์และสังคม สังคมก็กรรมก็มีเรื่องราวชุดหนึ่ง สังคมอุตสาหกรรมก็มีเรื่องราวอีกชุดหนึ่ง ในแต่ละศาสนา เรื่องราวการกำเนิดโลกและชีวิตก็มีผลต่อความเชื่อถึงสิ่งที่มองไม่เห็น ทั้งนี้การค้นพบเงื่อนไขของการกำเนิดโลกและชีวิตในชุมชนวิทยาศาสตร์มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเรื่องราว

¹⁶ Lynn Margulis, *The Symbiotic Planet: A New Look at Evolution*. Great Britain: The Guernsey Press, 1998.

ที่สังคมหนึ่งๆมีอยู่ ดังที่เดวิด กอร์เตน กล่าวว่า “ข้อมูลข่าวสารส่วนใหญ่ที่เราได้รับมักไม่มีผลสะท้อนต่อจินตภาพเกี่ยวกับความเป็นจริงของเรา นั่นหมายความว่าข้อมูลนั้นมิได้นำมาซึ่งความหมายใหม่ หรือบางทีข้อมูลนั้นอาจเปลี่ยนจินตภาพของเราไปบ้าง แต่ไม่ลึกซึ้งถึงระดับโครงสร้างพื้นฐาน...หากเรื่องราวของเราทำให้เกิดความแตกต่างในวิถีที่เราดำเนินชีวิต การที่เราช่วยกันเลือก เรื่องใหญ่ ที่สังคมใช้นิยามธรรมชาติของความเป็นจริงและความสัมพันธ์ ย่อมทำให้เกิดความแตกต่างที่ใหญ่มาก ต่อวิธีการที่สังคมจัดระเบียบและกำหนดจุดมุ่งหมายของตัวเอง¹⁷”

เรื่องราวหนึ่งในกระบวนการค้นหานี้มองจักรวาลนี้เสมือนเครื่องจักรใหญ่ที่มีการทำงานเป็นไปตามเงื่อนไขเชิงกายภาพ หรือวัตถุนิยมแบบจักรวาลนี้ตายแล้ว โลกนี้หาได้มีชีวิตไม่ เรามีวิวัฒนาการมาจากผลของการผ่าเหล่าทางพันธุกรรมโดยบังเอิญ กับการต่อสู้แข่งขันซึ่งผู้ที่เหมาะสมกว่าจะอยู่รอดและรุ่งเรือง ส่วนผู้อ่อนแอกว่าและมีคุณค่าน้อยกว่าต้องสูญสิ้นไป ชีวิตไม่ได้มีเป้าหมายเชิงลึกหรือจุดประสงค์อันสูงส่งใด มนุษย์เป็นเพียงเครื่องจักรที่ซับซ้อนที่สุด การแข่งขันเพื่อครอบครองดินแดนเพื่อความอยู่รอดเป็นกฎพื้นฐานของธรรมชาติ เราไม่อาจคาดหวังให้มนุษย์เป็นหรือกลายเป็นอะไรที่มากไปกว่าสัตว์ร้ายที่โหดเหี้ยม ที่มีแรงขับจากสัญชาตญาณพื้นฐานเพื่อการอยู่รอด สืบทอดเผ่าพันธุ์ และแสวงหาทางออกจากภาวะเปล่าเปลี่ยว เรื่องราวนี้ช่วยปลดปล่อยให้โลกตะวันตกเป็นอิสระทางความคิดจากอำนาจครอบงำของคริสตจักร และให้ความชอบธรรมกับการค้นหาเรียนรู้เชิงประจักษ์ ทำให้เกิดการพัฒนาวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เกิดความเข้าใจใหม่ๆเกี่ยวกับโลก¹⁸

เรื่องราวใหญ่ๆก็มีผลกระทบในเชิงลบด้วย เพราะมีผลต่อจิตสำนึกและการดำเนินชีวิตของผู้คนไปในทางแห่งการแสวงหาความสุข และบำรุงบำเรอชีวิตตัวเองเป็นที่ตั้ง ธรรมชาติและโลกที่ตายแล้วมีฐานะเพียงแหล่งทรัพยากรเพื่อการผลิตและบำรุงเลี้ยงสังคมสุขนิยมของมนุษย์เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การค้นพบใหม่ๆทางวิทยาศาสตร์ทำให้เกิดเรื่องราวและการให้ความหมายใหม่เกี่ยวกับชีวิตโลกและจักรวาล ซึ่งมีผลต่อความสัมพันธ์ที่มนุษย์พึงมีต่อโลกเช่นกัน โดยมองเห็นว่าเรื่องราวเดิมนั้นเป็นมหันตภัยต่อความอยู่รอดของสังคมมนุษย์เอง โทมัส เบอร์รี เขียนในหนังสือของเขาเรื่อง ความฝันของโลก (Dream of the Earth) ว่า “อนาคตของเราขึ้นอยู่กับเรื่องราวใหม่ของจักรวาลที่พ้นความหมายอันศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ชีวิต และดึงพวกเราไปสำรวจศักยภาพของชีวิตที่ยังมิได้นำออกมาใช้¹⁹” ต่อไปนี้คือเรื่องราวอีกเรื่องหนึ่งที่ขอยกมาจากงานของเดวิด กอร์เตน

จักรวาลเป็นระบบที่มีการจัดระเบียบตัวเอง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้นพบและตระหนักรู้ถึงความเป็นไปได้ต่างๆ โดยผ่านกระบวนการการก้าวข้ามไปสู่ความเป็นระเบียบและการให้คำจำกัดความตนเองในระดับที่สูงยิ่งขึ้นไปเรื่อยๆ วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้ยืนยันความเชื่ออันดูโบราณที่ว่า สสารทั้งหมดดำรงอยู่ในสภาพการเดินร้าวของพลังงานที่ไหลอย่างต่อเนื่อง แม้กระนั้น สสารยังสามารถรักษาความครบถ้วนบริบูรณ์แห่งขอบเขตและโครงสร้างภายในไว้ได้ในท่ามกลางความไร้ระเบียบโดยเปลือกนอก

ทำนองเดียวกัน เซลขององค์พหุที่มีชีวิตซึ่งอยู่ในภาวะเคลื่อนไหวของพลังงานตลอดเวลา ก็สามารถรักษาความครบถ้วนบริบูรณ์เฉพาะตัวของมันไว้ได้ ในขณะที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงในฐานะส่วนประกอบของส่วนทั้งหมดที่ใหญ่กว่า ความสามารถนี้ขึ้นถึงรูปแบบบางอย่างของ

¹⁷ เดวิด กอร์เตน โลกยุคหลังบรรพต: ชีวิตหลังทุนนิยม. สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา; กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๕. หน้า ๔-๑๑

¹⁸ อ้างแล้ว หน้า ๑๒

¹⁹ อ้างแล้ว หน้า ๑๔

ความรู้ในตนเอง ทั้งในสสารที่ “เฉื่อย” และองค์ประกอบที่มีชีวิตในแต่ละระดับของการจัดระเบียบ ความฉลาดและจิตสำนึกอาจมีหลายรูปแบบและอาจมีอยู่แม้กระทั่งในสสาร สิ่งที่เรา รู้จักว่าเป็นชีวิต อาจไม่ใช่เหตุบังเอิญของการสร้าง แต่น่าจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกระบวนการสร้าง สรรค์ เป็นสิ่งดึงดูดที่ก่อรูปให้กับการคลี่คลายอย่างสร้างสรรค์ของจักรวาล

หากสมมุติฐานเหล่านี้เป็นจริง มันย่อมชี้แนะว่าเรามีประสบการณ์น้อยมาก และแทบยัง มิได้เริ่มจินตนาการถึงความเป็นไปได้ต่างๆ ของสมรรถนะในการมีชีวิตอย่างเฉลียวฉลาดและ ตระหนักรู้ในตนเอง อีกทั้งเรายังไม่ได้ทดสอบศักยภาพในการร่วมมือที่มีการควบคุมตนเอง ใน สถานะที่เป็นรากฐานของการจัดระเบียบสังคมสมัยใหม่ แม้ว่าวิวัฒนาการจะเกี่ยวข้องกับการต่อสู้ แข่งขัน ความรุนแรง และความตาย แต่ก็เกี่ยวข้องกับความรัก การพุ่มพัก การเกิดใหม่ และ การฟื้นฟู รวมถึงการดำเนินการที่มีความร่วมมือและความเฉลียวฉลาดเป็นพื้นฐาน

นี่คือข้อพิสูจน์ที่มีมูลเพียงพอว่า เป็นเรื่องธรรมชาติโดยแท้สำหรับการที่มนุษย์ที่มีสุขภาพ ดีจะมีชีวิตอยู่อย่างสมบูรณ์และมีสติในการรับใช้สมรรถนะที่กำลังเผยตัวออกมาของตนเอง ชุม ชน และโลกใบนี้ แต่ด้วยความหลงลืมของเราเอง เรากลับสงสัยตนเองในด้านนี้ สถาบันต่างๆ ในสังคมอารยะ ควรมีหน้าที่พื้นฐานในการพุ่มพักการสร้างสรรค์พัฒนาในการดำเนินชีวิตอย่างมี สติ ถึงเวลาที่เราจะตื่นขึ้นจากความหลงลืมและแบบความรับผิดชอบอย่างมีจิตสำนึกเพื่อแปร รูปสถาบันต่างๆ ไปสู่จุดหมายนี้

เรื่องราวใหม่มองเห็นโลกว่ามีชีวิต เต็มไปด้วย “ศักยภาพ” ที่ต้องค้นหา เรียนรู้และดึงออกมาใช้ ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ลึกลับและพึงได้รับการเคารพนอบน้อมอย่างถ่อมตนจากมนุษย์

วิวัฒนาการชีวิต ทฤษฎีวิวัฒนาการ

นักชีววิทยาที่ทำงานเพื่อการก่อรูปความเข้าใจใหม่ในทฤษฎีวิวัฒนาการนั้น ต่างยอมรับอัจฉริยภาพของชาลส์ ดาร์วิน และก็มีมักจะแบ่งตัวทฤษฎีออกเป็นสองส่วนคือจะยอมรับกันว่า วิวัฒนาการนั้นมีอยู่จริงแต่จะตั้งคำถามกับตัวกลไกของ วิวัฒนาการที่ ชาลส์ ดาร์วิน นำเสนอ นั่นก็คือคำว่า natural selection “การคัดเลือกตามธรรมชาติ” และตามมาด้วยคำ ว่า survival of the fittests “การอยู่รอดของชีวิตที่เข้มแข็งที่สุด”

อันที่จริงวิทยาศาสตร์ในสมัยหนึ่งๆ ในที่ทางหนึ่งๆ ก็มีกลเทศะที่เฉพาะเจาะจง โดยมีอาจดำรงอยู่ในที่ว่าง เปล่าที่แท้จริงอันใดได้และวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ก็ได้คงเส้นคงวา เป็นอะไรที่ชัดเจนมาตลอดชีวิตของการแสวงหา ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ คนที่ศึกษาข้อจำกัดและความไม่คงเส้นคงวาของวิทยาศาสตร์ที่แหลมคมคนหนึ่งก็คือฟายเออ ราเบน ที่ดร.วีระ สมบูรณ์ ได้แปลออกมาแล้วในชื่อภาษาว่า “วิทยาศาสตร์สู่สังคมเสรี”

วิทยาศาสตร์ในสมัยของดาร์วิน ก็ย่อมจะต้องมีเงื่อนไขที่บิดเบี้ยวและผิดเพี้ยนอยู่บ้างแน่นอน ดังคราปาอาจจะ บรรยาย “วิทยาศาสตร์” ในสมัยนั้นว่า “แยกส่วนและเป็นกลไก” และก็เป็นช่วงสูงสุดของการที่จะเอามิติของจิตออกไป จากวิทยาศาสตร์โดยสิ้นเชิง ดาร์วิน จึงให้เกิดขึ้นของวิวัฒนาการเกิดขึ้นกับ “เหตุบังเอิญ” ในแง่ที่สิ่งมีชีวิตมีความ เพี้ยนไปจากเดิมเล็กๆ น้อยๆ นั่นเป็นเพียงเหตุบังเอิญ และการเพี้ยนเล็กๆ น้อยๆ ในสิ่งมีชีวิตหลายๆ ชีวิตนี้ก็จะถูกคัด

เลือกโดยสิ่งแวดล้อม สิ่งมีชีวิตหนึ่งๆ ที่เหมาะกับสภาพแวดล้อม มากกว่าก็จะมีโอกาสรอดและสืบพันธุ์ ขยายลูกหลาน ออกไปได้มากกว่า และการผิตเพี้ยนเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้เอง อย่างค่อยเป็นค่อยไป ก็จะวิวัฒนาการไปสู่สายพันธุ์ใหม่ได้

ถ้ามองคุณภาพของวิทยาการของชีววิทยาในสมัยนั้น หลักฐานต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์ก็ยังมีอยู่น้อย แนนอน ดาร์วิน ก็คงต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจและหลักฐานเท่าที่มีอยู่ในสมัยนั้น ในการประกอบทฤษฎีของเขา ซึ่งก็จะต้อง มีข้อจำกัดอยู่บ้างเป็นธรรมดา

แต่วิทยาศาสตร์ก็ได้มีปฏิสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจในศาสตร์ด้านอื่นด้วย โดยมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน ดัง ที่อลิซาเบธ ซาโทริส ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ *Earth Dance: Living Systems in Evolution* ของเธอว่า “เราจะเห็นว่าลัทธิ ดาร์วิน และฉบับยกกว้างเป็นปัจจุบันของลัทธินีโอดาร์วิน เป็นวิถีแห่งการมองธรรมชาติอย่างผิดทาง ความคิดว่าสิ่งมีชีวิต แต่ละชีวิตแยกขาดออกจากกัน แข่งขันกันกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพื่อการอยู่รอด ได้ให้อภัยคำในการอธิบายตลอดจนเหตุผล สนับสนุน ต่อรูปแบบการผลิตทางอุตสาหกรรมในสังคมของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในเวลานั้น ที่มีลักษณะแข่งขันและ เอาัดเอาเปรียบในโลกที่มีทรัพยากรจำกัด (scarcity) แต่ในขณะนี้ เรากำลังเรียนรู้ที่จะเข้าใจว่ามนุษย์จะต้องเรียนรู้ที่จะ ทำให่วิถีทางของมนุษย์ผสมผสานกลมกลืนกับสรรพชีวิตอื่นในธรรมชาติ แทนที่จะเอาเปรียบกันและกันอย่างไร้ความ ปรานี ทศนะทางสังคมที่ปัจเจกชนต่อสู้ซึ่งกันและกันเช่นนั้น ไม่น่าจะมีเหตุมีผลสมควรจะมาเป็นอุดมคติของสังคมมนุษย์ เลย ยิ่งเมื่อเอามาเปรียบว่า ถ้าเซลล์ต่างๆ ในร่างกายต่างชิงดีชิงเด่นกันในร่างกายที่ไม่เป็นมิตรต่อเซลล์เหล่านั้นด้วย เราจะรู้ สึกอย่างไร คงไม่ก่อผลิตภาพอันใด ที่จะไม่มองตัวเราเองว่าถูกบังคับเคี่ยวเข็ญให้ต้องแข่งขันกับผู้อื่นในสังคมที่ไม่เป็นมิตร ที่อยู่ในธรรมชาติที่ไม่เป็นมิตรเช่นนั้น”

เดวิด กอเตน กล่าวไว้ใน *The Post Corporate World* ว่า มนุษย์สร้างโลกโดยอุปไมยอุปมา ดังเช่นโลกในสมัย ของดาร์วิน โลกก็คือนาฬิกาเรือนใหญ่ โดยมีสิ่งต่างๆ เป็นวงล้อที่มีฟันเฟืองต่างๆ ขบเกี่ยวร้อยกันอยู่เป็นต้น ด้วยเหตุนี้เองที่ความคิดหลักๆ และถ้อยคำที่เป็นกฎแฉสำคัญเพียงไม่กี่คำ ได้เข้ามาเป็นเสาหลักของการประกอบโลกทัศน์ ทั้งนี้ มิใช่เป็นการใคร่ครวญอย่างรอบคอบลึกซึ้ง แต่เป็นอิทธิพลทางอุปไมยอุปมาที่ครอบงำลงมาแบบเบ็ดเสร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การอยู่รอดของผู้เข้มแข็งที่สุด” เข้ามาใช้ในวิชาทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิชาเศรษฐศาสตร์ ที่พยายามจะเป็นวิทยาศาสตร์มากกว่าศาสตร์อื่นใดในทางสังคมศาสตร์ แต่ก็เป็นวิทยาศาสตร์ในกระบวนทัศน์เก่า ที่อาศัยวิธีประจักษ์วาทและการมองโลกอย่างเป็นภาวะวิสัยหรือวัตถวิสัยอันมีข้อจำกัด ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ผ่านมา

ฟรานซิสโก เวกเรลา นักวิทยาศาสตร์ที่สำคัญอีกคนหนึ่ง โดยเฉพาะกับทฤษฎีที่เขาคิดค้นนำเสนอร่วมกับ อาจารย์ของเขาชื่อมาตูรานา เขาได้เป็นตัวหลักร่วมกับเจเรมี เฮวาด ในการประมวลข้อสรุปของการสนทนาแลกเปลี่ยน ระหว่างสมเด็จพระโล ลามะ กับนักวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ ในการสำรวจพรมแดนความรู้ ใน *Gentle Bridges* พวกเขาได้ ให้ความสำคัญกับการพูดคุยเรื่องการสนทนาเรื่องวิวัฒนาการเป็นบทหนึ่งต่างหากออกไป เจเรมี เฮวาด เองเขียนหนังสือ ออกไปอีกเล่มหนึ่งชื่อ *Perceiving Ordinary Magic* ก็ได้เขียนถึงเรื่อง “การต่อสู้ของชีวิต” ในแนวคิดของดาร์วินเป็น พิเศษเช่นกันเฮวาดก็แยกเรื่องทฤษฎีวิวัฒนาการของดาร์วิน ออกจากการนำเสนอกลไกแห่งวิวัฒนาการของเขาใน *Gentle Bridges* นั้นเวกเรลาได้ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของกลไกแห่งทฤษฎีวิวัฒนาการเช่นกัน โดยมองอย่างเป็นลำดับดังนี้

หนึ่งกลไกแห่งการคัดเลือกโดยสิ่งแวดล้อมนี้อาจจะเป็นหนทางหนึ่งก็ก่อให้เกิดวิวัฒนาการ แต่ไม่ใช่หนทาง เดียว สองได้มีหลักฐานมากขึ้นของการวิวัฒนาการของชีวิตเองที่ไม่ได้เกิดจากความกดดันของสภาพแวดล้อม สามเขาได้ กล่าวถึงหลักฐานทางธรณีวิทยาที่ได้จากซากพืชซากสัตว์ที่ได้กลายเป็นหินทับถมกันอยู่ในชั้นดิน ที่แสดงให้เห็นร่องรอย ของการวิวัฒนาการที่ไม่ได้เป็นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป ดังเช่นกรณีของสัตว์เลื้อยคลานที่กลายเป็นนกในช่วงระยะเวลาอันสั้น ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันมากกว่าอย่างค่อยเป็นค่อยไป ที่แน่ๆ เขาสรุปว่าในบรรดานักวิทยาศาสตร์ชั้น

นำที่ศึกษาเรื่องราวของกลไกแห่งวิวัฒนาการอยู่ มิได้มีความเห็นลงรอยเป็นเรื่องเดียวกัน หากอยู่ระหว่างการศึกษาเพื่อหาหลักฐานรองรับทฤษฎีที่น่าจะสมเหตุสมผลกว่าทฤษฎีการคัดเลือกตามธรรมชาติของดาร์วินและของพวกนีโอดาร์วิน

ซาโทริส มีหลักการมองเรื่องของการแข่งขันในระหว่างสายพันธุ์ต่างๆ ของสิ่งมีชีวิตได้อย่างน่าสนใจ คือเธอจะมองการแข่งขันเป็นช่วงตอนหนึ่งของขบวนการปรับเข้าสู่สมดุลย์และความเป็นเอกภาพเดียวกันของชุมชนแห่งสรรพชีวิตหรือระบบนิเวศหนึ่งๆ โดยการพัฒนาลู่เอกภาพแต่ละครั้งจะเป็นอีกระดับขั้นหนึ่งของระบบนิเวศนั้นๆ ช่วงตอนของขบวนการปรับสู่สมดุลย์ใหม่ของเธอจะเป็นดังนี้ unity-individuation-competition-conflict-negotiation-resolution-cooperation-new levels of unity ซึ่งก็คือ เอกภาพ – ปัจเจกภาพ – แข่งขัน – ชัดแย้ง – ต่อรอง – ทางออก – ร่วมมือ – ระดับใหม่ของเอกภาพ

ซาโทริส ยังพูดถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นพลวัตและวิภาษวิธีซึ่งก็คือไม่เพียงแต่เรื่องราวของสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่สิ่งมีชีวิตได้แปรเปลี่ยนสภาพพื้นผิวของโลกและบรรยากาศของโลกด้วยในทางกลับกัน มันจึงเป็นการเร้าระบำของสองสิ่งคือชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ต่างกระทำต่อกันและกัน โดยที่ทั้งสองก็แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา

เมื่อพยายามร้อยเรียงให้เห็นที่มาของพลังต่างๆ ที่มีอยู่ธรรมชาติและเป็นปกติธรรมดา ที่ความเป็นชาติธรรมดาอาจจะกลายเป็นปฏิปักษ์ของคนในยุคนี้ไปก็เป็นได้ และพยายามร้อยเรียงให้เห็นว่าในวิทยาศาสตร์กระบวนการทัศน์ใหม่ กายและจิตเป็นสิ่งเดียวกัน เช่นเดียวกับด้านหัว-ก้อยของเหรียญเดียวกัน เช่นเดียวกับสสารและพลังงาน จนกระทั่งค้นพบว่า พลัง ข้อมูล และจิต ก็เป็นความหลากหลายในความเป็นหนึ่งนั่นเอง และด้วยพื้นฐานอันนี้เราจึงอาจก่อรูปความรู้ความเข้าใจใหม่ขึ้นมาในเรื่องของสุขภาพ การศึกษา และศิลปศาสตร์อื่น ๆ อีกมากมาย

เราค้นพบว่า มนุษย์มีฐานะเพียงเป็นผู้มาใหม่ของสายวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ไม่ได้ถูกเลือกมาให้เป็น หากเป็นเพียงส่วนหนึ่ง ส่วนเดียวทั้งหมดกับสรรพชีวิต เล็กลงไปแม้กระทั่งแบคทีเรีย ที่บางครั้งเราจะมองมันในฐานะของเชื้อโรค พวกเขาคือบรรพบุรุษผู้เที่ยงแท้ของเรา เป็นต้นทางของวิวัฒนาการ เราจึงได้รับมอบหมายพันธะอันศักดิ์สิทธิ์ที่จะปกป้องสรรพชีวิตและระบบนิเวศที่สำคัญยิ่งของหน้าที่อีกประการหนึ่งก็คือไม่ผลักดันให้วิวัฒนาการที่มนุษย์เป็นผู้รับไม่มาวิ่งในช่วงสุดท้าย

วิวัฒนาการของมนุษย์ไม่ได้จบลงตรงเวลาที่เรากำหนดเกิดมา นั่นเป็นเพียงจุดเริ่มต้น เราต้องพัฒนาตัวเองต่อไปจากกายสู่อารมณ์ จากอารมณ์สู่ความคิด จากความคิดสู่ญาณทัศนะ ฐานปัญญาเหล่านี้เราต้องพัฒนาฐานที่ดีเพื่อสามารถใช้ปัญญาในระดับสูงกว่า โดยไม่ติดกรงขังของปัญญาที่ต่ำกว่า หากปัญญาระดับสูงจะข้ามพ้นปัญญาระดับต่ำและหลอมรวมมันเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งอย่างบรรสานสอดคล้อง เราต้องปลดปล่อยปัญญาของไดโนเสาร์ ที่ทำให้ไดโนเสาร์สูญพันธุ์ไปแล้ว ปัญญาที่วางรากฐานอยู่บนความกลัว ปัญญาที่มองเห็นความขาดแคลนแทนที่ความมั่นคง และมองส่วนหนึ่งของตนเองในข่ายชีวิตเป็นศัตรู และทำลายล้างเผ่าพันธุ์ตนเอง แทนที่จะเสนอตัวเป็นผู้พิทักษ์

เมื่อข้ามพ้นและหลอมรวมด้วยปัญญาแห่งอารมณ์ได้ สมอของไดโนเสาร์ก็จะหลีกทางให้และเข้ามารับใช้ปัญญาของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่ถนอมรัก เลือคนทางแห่งสันติวิธีมากกว่าความรุนแรง ศรัทธาเชื่อมั่นในชีวิตทางสังคมมากกว่าที่จะดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวเดียวดาย

และเมื่อข้ามพ้นไปอีกไปสู่ความคิดโดยหลอมรวมอารมณ์และกายเข้ามาได้ ความคิดอันยิ่งใหญ่ก็จะมีพลังแห่งอารมณ์และกายหนุนเสริม วิสัยทัศน์อันยิ่งใหญ่แห่งวิวัฒนาการที่แท้จริงก็จะเป็นไปได้ !

ญาณทัศนะอันเป็นปัญญาสูงสุดนั้นก็คือการพบกันของจุดกำเนิดกับปลายทางแห่งวิวัฒนาการ เมื่อจักรวาลได้วิวัฒนาการตนเองเพื่อจะได้ย้อนกลับมามองหน้าตนเองเต็มๆ ตาอีกครั้งหนึ่ง

ทั้งหมดแห่งชั้นตอนวิวัฒนาการต่างๆ ของมนุษย์หลังเกิดเป็นต้นมานี้ จะเกิดขึ้นในมณฑลแห่งพลัง ที่ความรัก ความขี้เล่น การตื่นรู้ในปัจจุบันจะเป็นพลังขับเคลื่อน ผ่านฟันและทะเลาะวิวาทพันธุนาการของความกลัวที่ไดโนเสาร์ทิ้งไว้ให้เป็นมรดกเชิงบทเรียน

ทางเลือกเป็นของเรา ว่าเราพร้อมที่จะก้าวสู่เส้นทางของวิวัฒนาการอย่างรู้เท่าทันและเห็นคุณค่าหรือไม่ หรือเราจะเลือกอยู่ในความหวาดกลัว ในความเชื่อที่ว่าโลกนี้ยากเข็ญขาดแคลนต่อไป (world of scarcity)

ความคิดนั้นมีอิทธิพลต่อความเป็นไปของชีวิตมนุษย์ ในที่สุดแล้วอุปไมยอุปมาจะเข้ามามีบทบาทจัดกรอบความคิด และทิศทางความเป็นไปของสังคม แม้ว่าอุปมาอุปไมยนั้นจะสวนทางกับหลักฐานความเป็นจริงก็ตาม ความคิดในกลไกแห่งวิวัฒนาการของชาลส์ ดาร์วิน ก็เป็นเช่นนั้น ด้วยคำไม่กี่คำเช่น “การคัดเลือกตามธรรมชาติ” และ “การอยู่รอดของชีวิตที่เข้มแข็งที่สุด” หรือที่เป็นภาษาฝรั่งว่า “survival of the fittest” มันทำให้เรานึกเห็นภาพหนุ่จำนวนมากที่แย่งอาหารกันกินและบรรดาหนุ่ตัวที่เข้มแข็งที่สุดก็ดำรงรอดสืบพันธุ์ที่เข้มแข็งที่สุดของหนุ่เรื่อยมา แต่เรื่องราวเช่นนี้ก็ตรงข้ามกันสิ้นเชิงกับเรื่องราวอีกเรื่องหนึ่งที่หนุ่จำนวนมากพากันเดินพาเหรดไปลงทะเลฆ่าตัวตายหมู่ โดยนักวิทยาศาสตร์ก็ให้เหตุผลว่า หนุ่ทำเช่นนั้นเพื่อลดประชากร เพื่อให้เผ่าพันธุ์ของหนุ่อยู่รอดสืบต่อไปได้ และผมก็นึกถึงหมาป่าด้วย ที่ใครๆ พากันกล่าวถึงวลีที่ว่า “หมาป่าโตน” นั่นก็ไม่เป็นจริง เพราะหมาป่าจะอยู่กันเป็นฝูง และในกรณีที่ถูกไล่ล่าด้วยเสือหรือสิงโต จะมีหมาป่าตัวหรือสองตัวอยู่รั้งท้าย ฝูงตัวตายเพื่อให้ฝูงหลบรอดไปได้ แล้วตามกลไกวิวัฒนาการของชาลส์ ดาร์วิน ตัวที่เข้มแข็งที่สุดจะอยู่รอดมาสืบเผ่าพันธุ์ได้อย่างไร ยินดีฯ แห่งความเสียสละจะสืบทอดต่อมายังลูกหลานได้อย่างไร แต่แล้วก็ด้วยเหตุผลใดไม่ทราบ ในการเผชิญกับศัตรูที่เข้มแข็งกว่า หมาป่าก็ยังทั้งสมาชิกตัวสองตัวไว้รั้งท้ายเพื่อสกัดกันศัตรูที่เข้มแข็งกว่านั้นจนแล้วจนวนรอด ทำให้ใจของกลไกแห่งวิวัฒนาการมิได้เป็นไปง่ายๆ อย่างที่ดาร์วินคิดเอาไว้แต่อย่างใด

อันที่จริงดาร์วินเขาเป็นคนละเอียดอ่อนทางความคิด แต่เขาคิดด้วยหลักฐานที่มีอยู่อย่างจำกัดในยุคสมัยของเขา เช่น หลักฐานที่ปรากฏเป็นซากฟอสซิลตัวในชั้นดินที่กลายเป็นหินในเวลาก็ยังมีอยู่อย่างจำกัดจำเขี่ย ต่อมาภายหลัง นักวิทยาศาสตร์ในรุ่นหลังๆ สืบมาดังตัวอย่างของครอพอตคิน (kropotkin) นักวิทยาศาสตร์ที่ได้รับเหรียญทองจากสมาคมภูมิศาสตร์ของรัสเซีย ได้ใช้เวลาอนแรมในทะเลทรายไซบีเรียไม่น้อยกว่าห้าปี และยืนยันออกมาว่าแม้ในทะเลทรายที่อาจมีความยากแค้นได้มากกว่าที่อื่นๆ เขาก็ไม่พบสัตว์ชนิดใดที่มีประชากรหนาแน่น จนต้องเกิดการต่อสู้แย่งแย่งกันจนบรรดาพวกที่เข้มแข็งที่สุดจะต้องอยู่รอดและสืบเผ่าพันธุ์ต่อไป

แต่แล้วทั้งที่บทพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์แห่งกลไกวิวัฒนาการของดาร์วินจะต้องมีการทบทวนกันใหม่ แต่เศรษฐศาสตร์ที่อ้างว่าเป็นสังคมศาสตร์ที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุด ยังทำงานอยู่บนกรอบคิดของ “การอยู่รอดของชีวิตที่เข้มแข็งที่สุด” อยู่อย่างแน่นหนา ผิดหลักการของการค้าเสรี ที่ถ้าจะต้องละเมิดสิทธิมนุษยย์เพียงใด ล้างผลาญระบบนิเวศเท่าไร ก็เห็นสมควรจะต้องปล่อยให้ไป และทั้งหมดนี้เกิดขึ้นในสิ่งแวดล้อมที่ยึดถือกันเอาไว้ว่า “ขาดแคลน” จึงต้องแข่งขันและปัจเจกที่แข็งแกร่งจะมีโอกาสสืบเผ่าพันธุ์มากกว่าปัจเจกที่อ่อนแอ

แต่ครอพอตคินค้นพบว่า แม้ในทะเลทรายไซบีเรียที่มีความน่าจะเป็นไปได้ของ “ความขาดแคลน” สำหรับชีวิตใน “สวนชีวิต” แล้วชีวิตในสายพันธุ์ต่างๆ กลับมองว่าทะเลทรายที่ตนอาศัยอยู่นั้นมี “ความมั่งคั่ง”

มนุษย์นั้นเมื่อรู้สึกถึง “ความมั่งคั่ง” เขาหรือเธอก็จะมั่นคง ปลอดภัย ผ่อนคลายที่จะใช้พลังสร้างสรรค์ทางสติปัญญา โดยผสานสมองทั้งสามชั้น (อันได้แต่สมองที่เราวิวัฒนาการร่วมกับสัตว์เลื้อยคลาน สมองที่เราวิวัฒนาการร่วมกับสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและสมองของมนุษย์) อย่างเต็มประสิทธิภาพ แต่ใน “ความขาดแคลน” สมองจะตีกรอบแคบให้ใช้เพียงบางเลี้ยวเล็กๆ ของสมองมนุษย์ (กับด้านลบของสมองสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมและสมองสัตว์เลื้อยคลาน) มนุษย์กลับยากจนลงทางสติปัญญา เช่นฆ่าเอาวัดเอาเปรียบพวกเดียวกันเอง ตลอดจนชีวิตต่างสายพันธุ์ ตลอดจนสายน้ำ ภู

เขา แผ่นดิน และอากาศ ทำลาย “สวนชีวิต” อันเป็นที่อยู่ของสรรพชีวิตที่เกื้อกูลอยู่เพื่อการวิวัฒนาการให้สิ้นสูญหรือสูญเสียดังภาพแห่งการวิวัฒนาการไป

หลายๆคนอาจจะบอกว่าความเป็นจริงก็เป็นเช่นนั้นเอง ความเป็นจริงอันโหดร้ายของชีวิตของโลก การไม่เผชิญหน้ากับความเป็นจริงก็คือการหนีโลกหนีความเป็นจริง ความเชื่อเช่นนี้เข้มข้นพอที่ใครบางคนจะส่งลูกเข้าสู่ระบบโรงเรียนที่แข่งขัน เข้าสู่โลกแห่งปากกัดตีนถีบ และในโลกความเป็นจริงของโรงเรียนหลายๆโรงเรียน ความเป็นจริงเช่นนี้ก็เป็นความเป็นจริงไปตามตัวอักษรจริงๆไม่ผิดเพี้ยน แม้ถึงการเข่นฆ่ากันของเด็กนักเรียนก็กลายมาเป็นเรื่องธรรมดา

เรายังมีตัวเลือกอยู่หรือไม่ ในกรอบคิดของวิวัฒนาการของสวนชีวิตแห่งนี้ หรือเราจะต้องเดินตามความเป็นจริงที่ผู้คนพากันเชื่อ และยึดถือว่าโลกเป็นเช่นนั้นจริงๆ โดยที่ในกรอบที่มองผ่านกระบวนทัศน์ใหม่ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ความเป็นจริงไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นเสมอไป ความเป็นจริงอาจจะเป็นคนละเรื่องกับที่เชื่อกัน ดังในกรณีลูกของเรา เราก็อาจจะสร้างโรงเรียนที่ไม่แข่งขันกันและสมาชิกของโรงเรียนทั้งครูและเด็กต่างเกื้อกูลกัน เพราะเราเชื่อว่าความเป็นจริงแห่งชีวิต คือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

ก็เป็นคำถามที่ถามกันมากในกรณีของโฮมสกูลว่า การเอาเด็กมาให้การศึกษาที่บ้านนั้น เป็นการทำให้เด็กอ่อนแอหรือเปล่า ทำไม่ไม่ให้เด็กได้เผชิญกับสิ่งที่จะเป็นไปกับสังคมข้างหน้าแห่งความเป็นจริงของชีวิต ผมก็อยากจะบอกว่า ความเป็นจริงชุดที่เป็นมานั้น แม้เราจะเชื่อว่าเป็นความเป็นจริง หนึ่ง มันไม่จำเป็นต้องเป็นความเป็นจริงหนึ่งเดียว สอง ที่จริงแล้วมีความเป็นจริงชุดอื่นให้ลึ้มลองที่น่าพิศมัยกว่า และที่จริงความเป็นจริงชุดใหม่นี้ก็สอดคล้องกับความจริงใหม่ของกระบวนทัศน์ใหม่ของวิทยาศาสตร์ใหม่แห่งชีวิตและวิวัฒนาการมากกว่า

เวลานั้นนักวิทยาศาสตร์บอกด้วยคำแรงๆแล้วว่า โลกที่เราเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตาเป็นโลกมายา เราประกอบโลกกันขึ้นมาเอง ก็เพราะเราเชื่อในความรุนแรงและการขาดแคลนในโลก เราจึงมีโลกที่เต็มไปด้วยการฆ่าฟัน ถึงเวลาหรือยังที่เราจะเชื่อว่า โลกนี้มันคงพรั่งพร้อม ที่เราไม่ต้องแก่งแย่งกัน และเชื่อว่าธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์นั้นก็คือความรักและความช่วยเหลือเกื้อกูล เพราะอันที่จริงหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ที่จะพิสูจน์ว่าโลกเป็นไปเช่นนั้นก็มีอยู่ โดยมีอยู่มากกว่าที่จะพิสูจน์ว่าโลกแห่งความขัดแย้งและโลกแห่งสงครามมีอยู่ ถึงเวลาหรือยัง ที่เราจะพลิกผันความเป็นจริงอันคับแคบของเราเอง!

การจัดการตัวเอง (Self-organizing)

เมื่อเดคาร์ตแยกจิตออกจากวัตถุนั้น ยุคเครื่องจักรกลก็สืบคลานเข้ามาสู่สังคมมนุษย์ ก็ทำให้มีคนพยายามเอาแบบแผนของเครื่องจักรเข้ามาอธิบายระบบการทำงานของร่างกายมนุษย์ เช่น ระบบเลือด ก็มีหัวใจเป็นเครื่องสูบน้ำ ที่มีเส้นเลือดเป็นท่อประปาที่ลำเลียงเลือดส่งไปเลี้ยงร่างกายตามที่ต่างๆ เป็นต้น ก็มนุษย์นั้นมักจะคิดโดยอาศัยอุปมาอุปไมยของสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ในสมัยนั้นก็คือเครื่องจักร โดยมีนาฬิกาเป็นต้นแบบของเครื่องจักร และอุดมคติของเครื่องจักร ก็คือกลไกอัตโนมัติที่เดินไปได้ตลอด โดยไม่ต้องอาศัยพลังงานขับเคลื่อน ในสมัยนี้คอมพิวเตอร์ได้เข้ามาแทนอุปมาอุปไมยอันนี้ และคอมพิวเตอร์ในอุดมคติก็จะได้แก่ คอมพิวเตอร์ที่คิดได้และรู้สึกได้เหมือนกับมนุษย์ อันนี้คิดให้ดีก็จะเล่นอาการเล่นตลกของความคิดมนุษย์ ที่เราจะต้องตามให้ทันอย่างมีอารมณ์ขันและความเข้าใจ

ปัญหานี้โยงใยกับปัญหาวิวัฒนาการด้วย ในสมัยดาร์วินหรือเดคาร์ตนั้นยังมีพระเจ้าอยู่ แต่เมื่อพระเจ้าตายไปแล้วปัญหาก็เกิดขึ้น ว่าร่างกายล้วนๆ หรือวัตถุล้วนๆจะวิวัฒนาการได้อย่างไร? ถ้าไม่มีจิตหรือพระเจ้าอีกด้วย ในการคัดเลือกพันธุ์สัตว์พันธุ์พืชนั้นมนุษย์เป็นคนกระทำการคัด จึงมีผู้กระทำ แต่พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์โดยธรรมชาติแล้ว ใครเป็น

คนคิดพันธุ์อันเป็นที่มาของวิวัฒนาการ ดาร์วิน เห็นว่าเมื่อเริ่มต้นนั้น พระเจ้าได้ให้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์มาแต่ละคู่ คล้ายกับที่เมื่อเก็บขึ้นเรือโนอา แล้วต่อมาได้เกิดการแปรพันธุ์อย่างบังเอิญ แล้วความกดดันของธรรมชาติ ก็เข้ามาช่วยในการคัดเลือกพันธุ์ ตอนนั้นมัลทัสพูดเรื่องการเติบโตของประชากรของสิ่งมีชีวิตและมนุษย์อย่างเป็นแบบแผนทวีคูณ หรือ exponential growth เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เกิดการดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอด ตัวที่เข้มแข็งก็พากันเอาชีวิตรอดเพื่อสืบเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ และด้วยการคัดเลือกพันธุ์ตามธรรมชาติเช่นนี้ อย่างเป็นไปโดยบังเอิญและเป็นไปตามความเป็นไปของวัตถุล้วนๆเช่นนี้ การวิวัฒนาการก็เกิดขึ้นและเป็นมาจนกระทั่งบัดนี้

ต่อมาการศึกษาในระดับโมเลกุลในเซลล์สิ่งมีชีวิตก้าวหน้าขึ้น วิธีคิดในกระบวนการทศน์เก่าอย่างเป็นกลไกก็พยายามหา กลไกพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดพันธุกรรมและวิวัฒนาการ ก็แยกย่อยยื่นออกมาเป็นดีเอ็นเอ ก็พยายามถอดรหัสดีเอ็นเอกันว่า อะไรเป็นตัวกำหนดอะไร เป็นต้น และการมองรหัสพันธุกรรมเป็นกลไกนี้ ก็ทำให้นักวิทยาศาสตร์บางส่วนมือหังการคิดว่าจะเข้าไปกำกับการเปลี่ยนแปลงดีเอ็นเอได้ ด้วยการเข้าหาเรื่องนี้อย่างเป็นกลไก นั่นก็คือการตัดแต่งยีน ตลอดจนเรื่องของจีเอ็มโอ นั่นก็คือชีวิตที่ผ่านการตัดแต่งพันธุกรรม เรื่องนี้เม. วัน โฮได้เขียนหนังสือไว้เป็นเล่มหนึ่งโดยเฉพาะที่ชี้ให้เห็นว่า การเข้าหาเรื่องนี้ในวิธีการแบบนี้มีข้อจำกัดอย่างไร? และมีอะไรที่เป็นภัยคุกคามอย่างร้ายแรงที่จะเกิดขึ้นตามมาได้บ้าง

แต่เมื่อการศึกษาค้นคว้าในระดับโมเลกุล และต่อไปนี่แม้จะไปถึงไกลในระดับเล็กลงไปกว่าอะตอมด้วยแล้ว นักวิทยาศาสตร์ได้เข้าไปล่องรู้ในการเกิดปฏิกิริยาเคมีต่างๆมากมาย จนสามารถเห็นถึงปฏิกิริยาเคมีอันเกิดขึ้นเป็นพันๆ ปฏิกิริยาในเวลาเดียวกัน ปฏิกิริยาเหล่านี้คือการผลัดกันสร้างตัวเองขึ้นมาทดแทนตัวเองของเซลล์ คือเครือข่ายในส่วนอื่นๆจะช่วยกันสร้างส่วนอื่นๆกันขึ้นมา อีกทางหนึ่งซูเปอร์คอมพิวเตอร์ก็ช่วยจำลองแบบแผนอันสลับซับซ้อนของวงจร และเครือข่ายของปฏิกิริยาเหล่านี้ขึ้นมา ภาพที่เกิดขึ้นก็คือสมดุลย์ที่ห่างไกลจากจุดสมดุลย์ นี่เองที่เป็นภาษาที่กระเดียดไปทางพุทธศาสนานิกายเซน จริงก็คือเครือข่ายที่พลิกผันเหล่านี้ดูเหมือนไร้ระเบียบ(chaos) แต่ก็ยังคงมีระเบียบภายในในกระบวนการอันสลับซับซ้อนนั้นอยู่ เมื่อใช้การอธิบายแบบคณิตศาสตร์เชิงซ้อน เราก็เข้าใจความเรียบง่ายในความสลับซับซ้อนนั้น ตรงนี้เองตรงจุดห่างไกลจากสมดุลย์ที่ยังคงความสมดุลย์ไว้ได้อยู่นั่นเอง มันเกิดทางแพร่งขึ้น ทางแพร่งนี้คือโอกาสของการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้าง(อันหมายถึงการก่อเกิดโมเลกุลใหม่ๆ) และแบบแผนของความสัมพันธ์ในเครือข่าย และกระบวนการ การเปลี่ยนแปลงนี้คือกระบวนการเรียนรู้ ที่บันทึกการเรียนรู้ไว้ในโครงสร้างแบบแผนและกระบวนการในชีวิตของสิ่งมีชีวิตนั้น คือในจุดไกลจากสมดุลย์ที่ยังสมดุลย์อันเป็นลักษณะพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต มันได้เปิดโอกาสแห่งทางแพร่งอันเป็นโอกาสแห่งการเรียนรู้ขึ้น อันเป็นการเรียนรู้ที่บันทึกไว้ในขบวนการเป็นไปทางชีวิตของสิ่งมีชีวิตเอง

ตรงนี้เป็นรอยต่อกับทฤษฎีซานติอาโกของมาตูรานาและวาเรลา ที่ว่าในกระบวนการดำรงอยู่ทางชีวิตเคมีของสิ่งมีชีวิตนั้นโดยตัวของมันเป็นขบวนการรับรู้และเรียนรู้ไปในตัวของมันเองด้วย เพราะฉะนั้นขบวนการดำรงอยู่ของชีวิตด้วยการสร้างตัวเองและจัดการตัวเองนั้น ก็เป็นขบวนการรับรู้และเรียนรู้ไปในตัวด้วย

ทฤษฎีซานติอาโก (Santiago Theory)

ฮัมเบอโต มาตูรานา และฟรานซิสโก วาเรลา ซึ่งเป็นครูกับศิษย์เป็นผู้เสนอทฤษฎีนี้ เมื่อเราอ่านการสนทนาขององค์ทะไลลามะ กับนักวิทยาศาสตร์ในหนังสือ Gentle Bridges โดยเฉพาะหัวข้อ Cognitive Psychology (จิตวิทยาการเรียนรู้) อีลีเนอ รอซ ได้บรรยายให้เห็นข้อจำกัดทางจิตวิทยาที่จะศึกษาเรื่องการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้ได้ถูกแบ่งออกเป็นสองตอน

คือขั้นต่ำและขั้นสูง ขั้นต่ำคือการรับรู้ความจำระยะสั้น และขั้นสูงคือความจำระยะยาว ความคิด การแบ่งออกเป็นสองตอนเช่นนี้ ทำให้การรับรู้ (perception) แยกส่วนออกไป ดังกับการรับรู้ไม่ได้รับอิทธิพลจากอารมณ์ความรู้สึกและความคิดเลยแต่ประการใด แต่ความเป็นจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น

มาดูรานาและวาเรลาเข้าหาเรื่องนี้ในหนทางอื่นที่ไม่ใช่ Cognitive Psychology แต่มาในสายที่ศึกษาไซเบอร์เนติก และต่อมาก็คือการนำภาพการทำงานของคอมพิวเตอร์มาใช้ในการเข้าใจการทำงานของสมอง และด้วยการคลี่คลายของทฤษฎีการสร้างตัวเอง และการจัดการตัวเองของระบบชีวิต ทั้งสองได้สร้างนวัตกรรมที่สำคัญยิ่งยวดต่อการศึกษาศาสตร์แห่งชีวิต ไม่เพียงแต่จะเปลี่ยนพื้นฐานการมองความเป็นจริงใหม่ทั้งหมดให้กับจิตวิทยาการเรียนรู้เท่านั้น แต่เป็นทฤษฎีว่าด้วยชีวิตกับการเรียนรู้ในทางวิทยาศาสตร์ครั้งแรก ที่มีความลุ่มลึกเพียงพอที่จะพุดคุยกับศิลปศาสตร์แห่งขบวนการเรียนรู้ของพุทธธรรม

ประการแรก เขาทั้งสองมองว่า**ขบวนการสร้างตนเองและการจัดการตนเองของชีวิตนั้นในเวลาเดียวกันก็เป็นขบวนการเรียนรู้ของชีวิตไปด้วยในตัว** และได้บันทึกการเรียนรู้ไว้ในขบวนการที่เรียกว่า structural coupling แปลในขั้นต้นนั้นก่อนว่าเป็นการ “จับคู่ทางโครงสร้าง” โครงสร้างที่ใช้ในชีวิตวิทยาระดับฟิสิกส์หมายถึงกายภาพที่ว่าด้วยโมเลกุล แบบแผนและขบวนการของปฏิกิริยาเคมีต่างๆ ที่ดำเนินไปในชีวิตอย่างเป็นซ้ำๆ

การจับคู่ทางโครงสร้างเป็นวิถีแห่งการรับรู้ของสิ่งมีชีวิตทั้งที่มีระบบประสาทและไม่มี แม้มันหาหรือแบบที่เรียกก็มีการจับคู่ทางโครงสร้างเกิดขึ้น ชีวิตไม่ได้รับรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่มาจากโลกภายนอกตัว แต่จะรับรู้บางสิ่งบางอย่างที่ชีวิตเลือกที่จะรับรู้ เช่นสำหรับแบบที่เรียแล้วก็อาจจะเป็นเรื่องอุณหภูมิ แสงแดด สภาพทางเคมี เป็นต้น การรู้นี้จะเป็นการก่อประกอบโลกของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ ขึ้นมา

สำหรับสิ่งมีชีวิตแล้ว มันไม่มีโลกใบนั้นที่เป็นภาวีสย (objective world) ดำรงอยู่ หากมีแต่โลกแต่ละใบที่ชีวิตแต่ละชีวิตก่อประกอบขึ้นจากขบวนการจับคู่ทางโครงสร้าง สิ่งที่เรารู้นั้นรับรู้ตามเครื่องมือเครื่องมือทางชีวภาพที่สิ่งมีชีวิตนั้นมีอยู่ และตามวิถีการตีความที่มีอยู่ในโครงสร้างของชีวิตนั้นๆ เช่นการเห็นภาพของมนุษย์ย่อมต่างจากผึ้ง และการตีความภาพที่เห็นย่อมแตกต่างจากผึ้งด้วย เพราะการให้ความหมายต่อโลกของผึ้งและมนุษย์ย่อมมีความแตกต่างกัน

การรู้นั้นมีการตีความก็เป็นการเรียนรู้ที่ถูกบันทึกไว้ด้วยการ “จับคู่ทางโครงสร้าง” และการตอบสนองต่อการรับรู้ก็เป็นการเรียนรู้ที่ถูกบันทึกไว้ใน การ “จับคู่ทางโครงสร้างด้วย”

เมื่อชีวิตสั่งสมการเรียนรู้ชีวิตก็มีวิวัฒนาการ ชีวิตก็สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังเช่นมนุษย์ที่มีการพัฒนาระบบประสาทส่วนกลางที่เรียกว่าสมอง และมนุษย์ได้พัฒนาภาษา ภาษานั้นก็มี “การจับคู่ทางโครงสร้าง” ดังเด็กตั้งแต่ ๔ เดือนจะเคลื่อนไหวร่างกายไปตามเสียงโพนตัก ๔๒ เสียงพื้นฐาน (ที่ประกอบขึ้นเป็นภาษาใดๆ ก็ได้ในโลก) แม้กระทั่งไวยากรณ์ทางภาษาก็มีอยู่ในโครงสร้างทางชีวภาพของมนุษย์แล้ว สำหรับภาษาแม่นั้น โจเซฟ ชิลตัน เพียชบอกไว้ว่า เด็กทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ง่ายดาย เช่นเดียวกับพืชที่งอกออกมาตามวัยอันควร

สิ่งที่ควรเข้าใจขั้นนี้ก็คือ การรับรู้โลกภายนอกเป็นไปอย่างแตกต่างกันในสิ่งมีชีวิตแต่ละสายพันธุ์ โดยมีโลกร่วมกันของสายพันธุ์นั้น โดยแต่ละปัจเจกของสิ่งมีชีวิตก็อาจมีความแตกต่างของการรับรู้ออกไปบ้าง และโดยวิถีใดวิถีหนึ่ง การเรียนรู้ของปัจเจกก็กลับมาเติมการเรียนรู้ให้กับสายพันธุ์โดยรวมด้วย รูเบิร์ต เซลเดรก นักวิทยาศาสตร์ชีววิทยาของประเทศอังกฤษ ได้เสนอสมมติฐานของสนามมอร์ฟิกไว้ (morphic field) ที่สายพันธุ์ต่างๆ จะเก็บความทรงจำและการเรียนรู้ไว้ในรูปของคลื่นไฮโลกราฟีคในสนาม แต่การเรียนรู้ทั้งหมดนี้จะถูกบันทึกในสิ่งมีชีวิตด้วยในวิถีของโครงสร้างแบบแผนและขบวนการของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ

ทฤษฎีซานติอาโกปฏิเสธการดำรงอยู่ของ objective world คือโลกแบบภาวีสย คือโลกที่เป็นจริงดำรงอยู่ภายนอก ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อชีวิตรับรู้โลก โลกก็เป็นไปตามการรับรู้ของสิ่งมีชีวิตนั้นๆ

สอง ปฏิเสธการเป็นตัวแทน Representation คือในการมองโลกว่ามีโลกแบบภววิสัยนั้น เราจะเรียนรู้โลกโดยการหาถ้อยคำมาเป็นตัวแทนความเป็นจริงที่เห็นอยู่ข้างนอก และกำหนดชื่อเรียกเช่นเรียกว่าต้นไม้ ภูเขา ดิน ฯลฯ เมื่อทฤษฎีฐานตืออาโกปฏิเสธโลกแห่งภววิสัย ก็ปฏิเสธการเป็นตัวแทนด้วย เพราะไม่มีโลกซ้อนกันอยู่ คือโลกความจริงตามภววิสัย และโลกของตัวแทนที่เราใช้ แสดงถึงโลกแห่งภววิสัยอีกทีหนึ่ง ตามทฤษฎีฐานตืออาโก โลกมีอยู่ใบเดียวไม่ได้เป็นตัวแทนของโลกใด หากเป็นโลกหนึ่งของสายพันธ์หนึ่งๆ ที่ก่อประกอบโลกขึ้นมาด้วยเครื่องมือทางชีวภาพ นั่นก็คือโครงสร้างแบบแผนและขบวนการ ผ่านขบวนการที่เรียกว่า “การจับคู่ทางโครงสร้าง” (structural coupling)

ด้วยเหตุนี้ ทฤษฎีฐานตืออาโกจึงปฏิเสธการมีอยู่ของข้อเท็จจริงและข้อมูลด้วย แน่หนอนเมื่อข้อเท็จจริงไม่มี โลกนี้จะมีข้อมูลได้อย่างไร กล่าวอีกนัยหนึ่ง ในภาพที่กว้างกว่านั้น ข้อมูลที่มีอยู่ในโลกข่าวสารข้อมูลเหล่านี้อาจจะเป็นขยะโดยส่วนใหญ่ เช่นถ้าพวกมันเป็นข้อเท็จจริง องค์ความรู้ (ตามการมองโลกแบบเดิม) พวกมันก็จะมีความคลาดเคลื่อนแห่งความเข้าใจแบบกระบวนทัศน์เก่าทางวิทยาศาสตร์ ที่เมื่อนำไปประยุกต์ใช้ก็จะส่งผลร้ายและภัยพิบัติต่างๆ นานา ให้กับโลก

วิญญานวาทที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีฐานตืออาโก

ในที่นี้จะพูดถึงวิญญานวาทในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีฐานตืออาโก ก็คือการรับรู้สามแบบของวิญญานคือ ๑ การรับรู้ว่าเป็นตัวแทน ๒ การรับรู้ว่าเป็นภาพลักษณ์ ๓ การรับรู้โดยตรง หรือความเป็นเช่นนั้นเอง

วิญญานวาทมองว่าทั้งการรับรู้ว่าเป็นตัวแทนและภาพลักษณ์เป็นอวิชชา อันเป็นที่มาของการมองโลกอย่างบิดเบือนไปจากความเป็นจริง และเป็นการมองโลกอย่างยึดติดและเป็นรากฐานของการมองโลกด้วยมุมมองแห่งอัตตา

ทัศนะแห่งอัตตา ในที่นี้หมายถึงสองด้าน คือทั้งการมองมาที่ตัวเองว่ามีตัวตนอันแยกขาดเป็นเอกเทศจากสิ่งอื่นๆ และมีความเป็นตัวตนในเนื้อในตัวของตัวเองอีกด้านหนึ่ง คือการมองสิ่งอื่นภายนอกว่าเป็นตัวตนแยกขาดออกไปโดยเอกเทศ และความเป็นตัวตนในเนื้อในตัวของตัวเอง

ทัศนะแห่งอัตตามีความหมายว่า หนึ่งตัวตนนั้นดำรงอยู่เป็นเอกเทศ สองมีความคงที่ไม่แปรเปลี่ยน สามสัมพันธ์กับสิ่งอื่นอย่างเป็นภายนอก (เมื่อสัมพันธ์กับสิ่งอื่นไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงภายในตัวเอง) ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นไปตรงกันข้ามกับไตรลักษณ์ที่ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างแปรเปลี่ยน และไม่ดำรงตนอยู่อย่างเอกเทศ หากโยงใยสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง ที่สิ่งนี้ดำรงอยู่ไม่ได้หากไม่มีสิ่งนั้น และอันที่จริง สิ่งนั้นก็สอดแทรกอยู่ในสิ่งนี้ และสิ่งนี้ก็สอดแทรกอยู่ในสิ่งนั้น ความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปะทะสังสรรค์กันนั้นมิได้เปลี่ยนแปลงเฉพาะรูปแบบความสัมพันธ์ภายนอก หากก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงภายในอย่างลึกซึ้ง หากจะใช้ทฤษฎีฐานตืออาโกก็คือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแบบแผนและขบวนการผ่านขบวนการ “การจับคู่ทางโครงสร้าง”

การรับรู้ว่าเป็นเช่นนั้นเองจึงเป็นการรับรู้อันจำเป็น ที่ปลดปล่อยศักยภาพในการเรียนรู้ของมนุษย์ไปถึงขีดสุด เป็นการรับรู้ที่ไม่อยู่ในกรอบจำกัดของสมมติฐานใดๆ ตลอดจนความคุ้นชินทางอารมณ์และกรอบคิดใดๆ

ผลึกแห่งชีวิต

ทำไมมนุษย์จึงชมชอบกับผลึกของแร่ธาตุต่างๆ เช่นรัตนมณีต่างๆ และที่ชอบมากที่สุดก็คือผลึกของธาตุคาร์บอน ที่เราเรียกว่าเพชร ความชมชอบนี้น่าจะมีที่มาที่ไป?

เรารู้จักนักชีววิทยาฟิสิกส์สตรีท่านหนึ่งคือ เม วัน โฮ ได้ค้นพบว่าสิ่งมีชีวิตนั้นคือผลึกเหลว การค้นพบนี้เกิดจากการดัดแปลงเครื่องมือที่ใช้ในทางธรณีวิทยา ที่ใช้ตรวจสอบความเป็นผลึกของแร่ธาตุ แล้วนำมาตรวจดูสิ่งมีชีวิต ก็ค้นพบว่า ชีวิตเมื่อยังมีชีวิต ไม่ใช่ซากชีวิตที่ตายแล้วในห้องทดลองนั้นเป็นผลึกเหลว หมายความว่าอย่างไร? หมายความว่า ชีวิตแม้กระทั่งในสัตว์หรือพืชเซลล์เดียว ที่มีปฏิริยาเคมีนับเป็นพันๆปฏิริยาในชั่วขณะเดียวกันนั้น มีความเคลื่อนไหวอยู่ในการทำงานนั้น อย่างเป็นระเบียบแม้ว่าจะเคลื่อนไหว และทำงานอย่างพลวันมากมายเช่นนั้นก็ตาม เปรียบเหมือนคู่เต้นรำเป็นแสนเป็นล้านคู่ ที่เต้นรำอย่างสอดประสาน โดยไม่เหยียบเท้าหรือชนกันเลย เม วัน โฮเปรียบเทียบว่า มันเป็นเหมือนกับการเล่นดนตรีของนักดนตรีสองพันคน เล่นดนตรีด้วยเครื่องดนตรีที่แตกต่างกัน ด้วยโน้ตที่มีระดับเสียงถึงเจ็ดสิบสองช่องเสียงหรือออกเทพ โดยต่างเล่นแบบด้นสด ไม่มีโน้ตเพลงให้ ปรากฏว่าเสียงดนตรีกลมกลืนเป็นเพลงเดียวกัน นำฟังชวนให้เคลิบเคลิ้ม

และในห้องทดลองเคมี มีการค้นพบว่าหากธาตุใดที่ยังไม่เคยตกผลึก เมื่อมีการตกผลึกครั้งแรก การตกผลึกครั้งต่อไปก็ง่ายขึ้น และยิ่งง่ายขึ้นทุกๆที จนกระทั่ง แม้ธาตุนี้ที่มีการทดลองในห้องทดลองอื่นๆ ที่ห่างไกลกัน และไม่มี การไปมาหาสู่กันของนักทดลอง เช่น คนละมุมโลก ปรากฏว่า ธาตุนั้นก็ตกผลึกในห้องทดลองที่อื่นที่ห่างไกลออกไปทั้งหมดด้วย แสดงว่าแม้สิ่งไม่มีชีวิต ก็มีแนวโน้มของการแสวงหาความเป็นผลึก เช่นเดียวกับความเป็นผลึกที่เป็นพื้นฐานของชีวิต

และมีการค้นพบเช่นเดียวกันว่า ระบบอวัยวะต่างๆในร่างกายมนุษย์นั้น ในยามปกติสุข จะทำงานบรรสานสอดคล้องกันตามกันในท่วงทำนองเดียวกัน อย่างเช่นภาพของของขบวนรถไฟ ที่ขบวนรถต่างๆวิ่งตามหัวขบวนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในมนุษย์นั้นหัวใจมีท่วงทำนองที่ประสานกลมกลืนในยามปกติสุข ในยามมีปัญหาหัวใจหรืออารมณ์ หัวใจจะเต้นไม่เป็นสำ คือเต้นอย่างไม่บรรสานสอดคล้อง หรือเต้นไม่เป็นเพลง ในยามนั้นระบบอวัยวะต่างๆ ก็พากันเต้นไม่เป็นสำ หรือเต้นไม่เป็นเพลงด้วย โดยต่างคนต่างเต้น นอกจากไม่เป็นเพลงแล้ว ยังขัดแย้งกันอย่างไม่น่าดู

ในยามที่หัวใจเต้นเป็นเพลงอันรื่นรมย์ ระบบอวัยวะทั้งมวลต่างทำงานอย่างบรรสานสอดคล้อง คงความเป็นผลึกเหลวที่สมบูรณ์ที่สุดนั้น ร่างกายจะมีประสิทธิภาพที่สุดในการใช้พลังงาน คือใช้พลังงานน้อยที่สุด แต่ได้ผลออกมามากที่สุด ตรงนั้น ในเวลาเดียวกัน ก็จะใช้พลังงานไปกับการซ่อมแซมสิ่งสึกหรอด้วย สิ่งสึกหรอที่อาจจะนำมาซึ่งการป่วยไข้ต่างๆ ในทำนองกลับกัน เมื่อหัวใจเต้นไม่เป็นเพลงหรือไม่เป็นสำ เวลาที่เรามีปัญหาทางอารมณ์ความรู้สึกนั้น ระบบอวัยวะก็เต้นไม่เป็นสำเช่นเดียวกัน ทำงานอย่างไม่บรรสานสอดคล้อง ขัดแย้งกันและไม่สมานสามัคคี ให้สังเกตว่าร่างกายจะร้อนอย่างผิดปกติ พลังงานร่วไหลมากมายผิดทาง จึงไม่มีพลังงานเหลือไปซ่อมบำรุง เครื่องจักรที่ไม่มี การซ่อมบำรุงก็คือเครื่องจักรที่จะพังได้ในเร็ววัน มนุษย์ โดยเฉพาะมนุษย์ในเมืองใหญ่ ที่มีเรื่องเครียดๆรอบตัวมากมาย ที่ทุกสิ่งทุกอย่างรอบตัวเป็นไปอย่างไม่เป็นท่วงทำนองเพลง ก็อาจเผชิญชะตากรรมของการป่วยไข้ได้ง่ายดาย เพราะว่าชีวิตหนึ่งห้วงคุณสมบัติของการเป็นผลึก อันเป็นคุณลักษณะพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต

การศึกษาอีกด้านหนึ่งเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต ก็คือเรื่องของระบบนิเวศ หรือชุมชนของสิ่งมีชีวิตในที่ทางเฉพาะในแต่ละที่ ปรากฏผลอันขัดแย้งกับบางส่วนของทฤษฎีวิวัฒนาการของชาลส์ ดาร์วิน กล่าวคือ ในการวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตนั้น กลไกสำคัญมิใช่เป็นเรื่องของความขัดแย้งต่อสู้ โดยผู้ที่เข้มแข็งกว่าจะอยู่รอดสืบต่อมาได้ หากปัจจัยสำคัญคือการอยู่ร่วมกัน แม้สิ่งมีชีวิตหลายเซลล์ เวลานี้ก็มีการค้นพบหลักฐานมากขึ้นแล้วว่า วิวัฒนาการมาจากการที่สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวหลายชนิด เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน จนกระทั่งกลายเป็นหนึ่งเดียวกัน อย่างบรรสานสอดคล้อง จนมีความศึกษาและตั้งสมมติฐานว่า แม้โลกใบนี้ ชีวิตทั้งหมดได้ร่วมกันเสริมสร้างอย่างเป็นหนึ่งเดียว พืชและสัตว์ที่มาก่อน ได้เสริมสร้างความเหมาะสมที่จะให้ชีวิตสามารถดำรงอยู่ในโลก และวิวัฒนาสืบมาได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ความเข้าใจของมนุษย์ในเรื่องความเป็นอยู่กันเป็นสังคมจะต้องปรับเปลี่ยนไปอย่างไรหรือไม่
แทนที่จะแข่งขันขัดแย้ง เราน่าจะร่วมมือเกื้อกูลกัน ให้สมกับที่เราเป็นสัตว์ภาวะแห่งผลึกหรือไม่อย่างใด

จิตวิทยาเชิงนิเวศ (Ecopsychology)

การนำเสนอหลักการของนิเวศแนวลึก มิใช่เป็นการนำเสนอเพียงหลักปรัชญาที่เน้นความแม่นยำถูกต้องทางตรรกศาสตร์ ตรงกันข้าม นิเวศวิทยาแนวลึกมองว่าการเปลี่ยนแปลงในระดับมโนสำนึกจะเกิดขึ้นได้ในระดับที่ลึกลงไปถึงระดับจิตใจ จากการผ่านประสบการณ์ตรงชุดใดชุดหนึ่งที่มีนัยสำคัญพอสำหรับบุคคลในการเข้าถึงความเข้าใจใหม่ ดังที่อาร์เนเนสได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า

ความเอื้ออาทรจะไหลรินอย่างเสรีหาก "อัตตาตัวตน" นี้ได้รับการเปิดขยายออกและลึกพอที่จะรู้สึกได้ว่าการปกป้องธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งเดียวกันกับการปกป้องดูแลตัวเอง...เช่นเดียวกับการที่เราไม่จำเป็นต้องอ้างอิงหลักศีลธรรมจรรยาใดๆในการที่จะหายใจ...ดังนั้นถ้าตัวตนที่กว้างใหญ่ของคุณโอบกอดอีกชีวิตหนึ่งไว้แล้ว คุณก็ไม่จำเป็นต้องมีระบบศีลธรรมใดๆที่จะแสดงออกซึ่งความห่วงใยต่อชีวิตนั้น...คุณห่วงใยในชีวิตตัวเองได้โดยไม่จำเป็นต้องมีแรงกดดันด้านศีลธรรมใดๆมาบีบคั้น...ถ้าตัวตนทางนิเวศของคุณได้รับรู้ความเป็นจริงที่เกิดขึ้น เราก็จะกระทำการและดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับหลักการที่ถูกต้องดังแนวทางสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นธรรมชาติและสง่างาม²⁰

นิเวศวิทยาแนวลึกในมิติของจิตวิญญาณนั้น คำว่า "ลึก" นั้นหมายถึง ความเข้าใจที่หยั่งลึกลงผ่านกระบวนการคิดเชิงเหตุผล และเกิดขึ้นได้จากการผ่านประสบการณ์ตรง รับรู้ถึงคุณลักษณะของธรรมชาติที่เรียกว่า อหิวาภาวะ(non-duality) หรือความไร้ตัวตนที่แยกออกจากสิ่งอื่น อีกนัยหนึ่ง คือการไปพ้นความคิดแบ่งแยกว่ามีเราในโลก ทั้งนี้ประสบการณ์ตรงดังกล่าวมีผลในเชิงคุณค่าและจริยธรรมของบุคคล มีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและรูปแบบพฤติกรรม ตลอดจนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ทำนองเดียวกับผู้ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาหรือรหัสลับยะ

เราสามารถมีประสบการณ์ตรงกับตัวตนเชิงนิเวศได้แม้ในกิจกรรมเรียบง่าย สงบและหลอมรวมกายใจให้เป็นหนึ่งเดียว เช่น การเดินท่องไปในพงไพร การว่ายน้ำ พายเรือ หรือแม้แต่การนั่งแกะกระเทียม ดังที่ แกรี ชไนเดอร์ กล่าวไว้ว่า

การเดินจาริกเข้าไปในพงไพร มีเป้สะพายหลัง ด้วยการก้าวย่างที่ละก้าว ในลมหายใจที่ละลมหายใจนั้น ดุจดั่งอาการกริยาแห่งบรรพชนอันเก่าแก่ ที่กระตุ้นเตือนให้รำลึกถึงภาพและความรู้สึกของการหลอมรวมกายใจเป็นหนึ่งที่ดำรงอยู่กับเราเสมอมา แน่หนอนว่าประสบการณ์เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นกับนักเดินป่าเท่านั้น หากยังเกิดขึ้นได้กับคนเดินเรือในมหาสมุทร คนแจวเรือในแม่น้ำ คนที่ทำงานอยู่ในสวน หรือแม้แต่คนที่นั่งภาวนาอย่างสงบ ประเด็นอยู่ที่การสัมผัสถึงธรรมชาติอันบริสุทธิ์และไหลเลื่อน และตัวตนแห่งนิเวศที่ใหญ่ออกไป ความศักดิ์สิทธิ์นั้นหมายถึง สิ่งที่จะช่วยให้เราหลุดพ้นออกไปจากตัวตนอันคับแคบและน้อยนิด ไปสู่สภาวะแห่งตัวตนอันยิ่งใหญ่ของสากลจักรวาล

แรงบันดาลใจ ความปลื้มปิติ และความคิดที่แจ่มชัดนั้นไม่จำเป็นต้องได้รับจากสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างวัดหรือโบสถ์ และคลายกำลังลงหลังจากเราก้าวย่างออกจากสถานที่แห่งนั้นเท่านั้น ธรรม

²⁰ คาปรั้า หน้า 12

ชาติกรฐสามารถเป็นวัดได้ และเป็นเพียงการเริ่มต้นเท่านั้น แม้ว่าประสบการณ์ที่เราได้รับจากสถานที่เหล่านี้จะรู้สึกพิเศษ แต่เราก็ไม่ควรยึดมั่นหวงแหน หรือแม้แต่การละทิ้งการมีส่วนร่วมและความรับผิดชอบทางการเมืองไว้เบื้องหลังแล้วหลีกหนีเพื่อการภาวนาแสวงหาปัญญานอนอย่างเดียวน หากต้องพัฒนาความสามารถในการมองเห็นและการรับรู้ถึงสิ่งที่อยู่รอบๆตัวเรา เช่น พื้นดินที่เปิดกว้าง แปลงเกษตร ท้องถิ่นย่านชานเมือง ความเป็นไปของเมือง เหล่านี้ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการมีชีวิตอยู่และการดำรงชีพซึ่งไม่เคยถูกทำลายหรือทำให้สูญเสียความเป็นธรรมชาติไปอย่างสิ้นเชิง รึในเวลาที่เราเดินเท้าท่องไปในเมือง หมิปาสีน้ำตาลผู้ยิ่งใหญ่ ยังคงย่างเดินไปพร้อมกับเรา ปลาแซลมอนยังคงว่ายทวนน้ำ และก้าวย่างไปกับเรา²¹

ความพยายามแสวงหารูปแบบวิธีการเพื่อการแปรเปลี่ยนจิตสำนึกไปสู่จิตสำนึกเชิงนิเวศนั้นมีผลให้เกิดศาสตร์ใหม่หลายแขนง หนึ่งในนั้นคือจิตวิทยาเชิงนิเวศ (Ecopsychology) ซึ่งเห็นว่า การตั้งคำถามเกี่ยวกับว่า เราคือใคร เติบโตมาอย่างไร ทำไมจึงทุกข์ จะเยียวยารักษาอย่างไร ล้วนเกี่ยวเนื่องกับความสัมพันธ์ที่เรามีต่อโลกอย่างแยกกันไม่ออก และเช่นเดียวกัน สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม วิกฤตการณ์เชิงนิเวศทั้งหลายที่สังคมโลกกำลังเผชิญอยู่ และทางออกนั้นก็มีรากฐานอยู่ในระดับจิตสำนึกของมนุษย์ ขึ้นอยู่กับการให้ความหมาย ภาพลักษณ์ที่มนุษย์กำหนดให้ตัวเองและธรรมชาติ รวมทั้งพฤติกรรมของมนุษย์เป็นสำคัญ

จิตวิทยาเชิงนิเวศเป็นศาสตร์ที่หลอมรวมเอาศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและจิตวิทยาไว้ด้วยกัน เป็นการนำวิธีคิดและแนวทางปฏิบัติจากทั้งฝ่ายจิตวิทยาสมัยใหม่ กระบวนการให้การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม กิจกรรมเพื่อสิ่งแวดล้อมต่างๆ รวมทั้งระบบคุณค่าเชิงนิเวศมาเป็นส่วนหนึ่งของศาสตร์ด้านจิตบำบัด การพัฒนาชีวิตด้านใน และการปรับเปลี่ยนดำเนินชีวิตอย่างมีสุขภาพและสมดุล ทั้งในแง่ของนิเวศวิทยาและจิตวิทยา

ในขณะที่ความคิดความเข้าใจด้านนี้มีอยู่ในภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนหรือสังคมที่เคยดำรงชีวิตอยู่อย่างใกล้ชิดธรรมชาติ ของงานเขียนชิ้นแรกๆที่เริ่มใช้คำว่าจิตวิทยาเชิงนิเวศได้แก่

๑. ธีโอดอร์ โรสซัค (Theodore Roszak) เป็นผู้ริเริ่มใช้คำนี้เป็นครั้งแรก หนังสือสองเล่มของเขา เรื่อง The Voice of the Earth (เสียงของแผ่นดิน) และ Ecopsychology (จิตวิทยาเชิงนิเวศ) มีอิทธิพลต่อความเข้าใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของช่องว่างที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และผลที่เกิดขึ้นต่อสภาวะจิตใจด้วย

๒. สตีเวน ฟอสเตอร์ (Steven Foster) และเมเรดิธ ลิตเติล (Meredith Little) ใช้คำนี้ในงานด้านการจัดการศึกษานิเวศวิทยาแนวลิเกาสนามเป็นเวลาหลายปีในการพาคนผ่านประสบการณ์ภาคสนามแนวลิเกกับธรรมชาติ เพื่อค้นพบความสัมพันธ์ที่มีมาแต่ดั้งระหว่างมนุษย์กับแผ่นดิน หนังสือที่ทั้งสองเขียนออกมาได้แก่ The Book of the Vision Quest และ The Roaring of the Sacred River เป็นต้น

๓. ภูมิปัญญาแห่งชนเผ่าทั้งหลายทั่วโลก แม้ว่าจะไม่ได้ใช้คำเดียวกัน แต่โดยเนื้อหาสาระของระบบคตินั้นเป็นไปในทางเดียวกันกับจิตวิทยาเชิงนิเวศที่ไม่ได้มองแยกแยะระหว่างกายจิตของมนุษย์กับธรรมชาติ

๔. โรเบิร์ต กรีนเวย์ (Robert Greenway) สอน จิตวิทยาแนวธรรมชาติ (Wilderness Psychology) ที่มหาวิทยาลัยโซโนมา ได้เริ่มหันมาใช้คำว่าจิตวิทยาเชิงนิเวศเช่นกัน

²¹ Gary Snyder. (1984). Good Wild Sacred. Five Seasons Press. หน้า 26

จิตวิทยาเชิงนิเวศมีรากฐานทางความคิด ๓ ประการ ได้แก่

(๑) ธรรมชาติและมนุษย์มีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมและลึกซึ้ง ธรรมชาตินั้นมี ๒ ฐานะคือ ๑. เป็นบ้าน เป็นครอบครัว และเป็นแม่ ๒. ธรรมชาติมีฐานะเป็นตัวเราเองที่กว้างใหญ่ไพศาล กายา คือตัวตนที่ยิ่งใหญ่ของเรา

(๒) มายาคติที่ทำให้มนุษย์แยกตัวออกจากธรรมชาติ และทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกนี้นำไปสู่หายนะของนิเวศวิทยาของโลกและสังคมมนุษย์เองด้วย มีผลอยู่ในรูปแบบความทุกข์ต่างๆ เช่น ความโศรกเศร้าสิ้นหวังและความรู้สึกแปลกแยกว่าเหวของมนุษย์

(๓) การสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์และธรรมชาติจะมีผลต่อการเยียวยาให้กับทั้งสองฝ่าย มนุษย์พึงทำงานกับความทุกข์ ความสิ้นหวังที่เกิดขึ้นกับตนและการทำลายล้างสิ่งแวดล้อมอย่างเผชิญหน้า การบำบัดเชิงนิเวศ (ecotherapy) คือการเยียวยาโลกและตัวเองไปพร้อมๆ กัน

ทัศนเชิงนิเวศของเฮนรี เดวิด ธอโร กวี นักเขียนและนักธรรมชาตินิยมเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนในการมองธรรมชาติว่าเป็นส่วนสำคัญของการดำรงชีวิตอย่างมีพลังและมีความหมาย ความคิดอ่าน งานเขียนของเขาได้สร้างแรงบันดาลใจให้กับกระแสสำนักเชิงนิเวศและขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมที่เติบโตอุปหลากหลายในช่วงระยะเวลากว่าร้อยปีที่ผ่านมา เขากล่าวว่า

ข้าพเจ้ามีความเชื่อมั่นในป่าดงพงพี ในทุ่งหญ้า และในยามค่ำคืนซึ่งเมล็ดข้าวโพดแทงรากผลิใบขึ้น²²...ข้าพเจ้าอยากจะทำให้คนทุกคนเป็นเหมือนกวางเหล่านั้น คือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อยากจะให้ร่างกายของเขารำเพยกลื่นหอมของธรรมชาติออกมา เพื่อเตือนใจให้เขารำลึกถึงดินแดนที่เขาท่องเที่ยวไป...ชีวิตประกอบขึ้นจากความดิบเถื่อน และชีวิตที่มีพลังที่สุด คือชีวิตที่มีความเถื่อน ดิบอิสระอยู่ในตัว โดยที่ยังมิได้ยอมหมอบราบคาบแก่ให้กับมนุษย์ การดำรงอยู่ของชีวิตเช่นนี้ ย่อมกระตุ้นให้มนุษย์รู้สึกถึงพลังความสดชื่น สำหรับผู้ที่รู้ดีไปเบื้องหน้าไม่หยุดยั้ง กระทำการทำงานอย่างมานะอดทน ผู้ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็ว และเรียกร้องเอาจากชีวิตอย่างต่อเนื่อง คนเช่นนี้ ย่อมจะบรรลุถึงดินแดนใหม่ๆ หรือป่าดงพงพี ซึ่งแวดล้อมอยู่ด้วยทรัพยากรของชีวิต เขาคงจะได้ขึ้นไปอยู่บนกิ่งก้านอันโน้มถ่วงของต้นไม้ป่าดึกดำบรรพ์²³

ธอโรเชื่อมโยงความเจริญงอกงามของจิตใจมนุษย์กับวิถีชีวิตที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ รวบรวมว่าธรรมชาตินั้นสถิตไว้ซึ่งพลังทางจริยธรรมและบทเรียนที่สำคัญต่อชีวิต ซึ่งสังคมเมืองยุคใหม่และกระแสนิยมความก้าวหน้าทันสมัยพึงพิจารณา ทั้งนี้ความงามของชีวิต และความงามของสิ่งที่แวดล้อมชีวิตนั้นส่งผลต่ออารมณ์ ความรู้สึกนึกคิดอย่างแยกกันไม่ออก เขากล่าวว่า

ถ้าหากให้ข้าพเจ้าเลือกว่าจะอยู่ในละแวกบ้านที่มีสวนสวยที่สุดเท่าที่ศิลปะการจัดสวนของมนุษย์สามารถเนรมิตรขึ้นมาได้ หรือที่ริมหนองน้ำอันอบอุ่น ข้าพเจ้าก็คงจะเลือกเอาริมหนองน้ำ

²² ความเรียงสี่ชิ้นของเฮนรี เดวิด ธอโร (Great Short Works of Henry David Thoreau), พจนานุกรม จันทรสันติ แปล, โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, หน้า 135

²³ อ้างแล้ว หน้า 135

เป็นแน่นอน เพราะในสายตาของข้าพเจ้าแล้วเรื่องราวที่ท่านได้ลงไปในการทำสิ่งเหล่านี้ ช่างเป็นสิ่งที่ไร้สาระยิ่ง ด้วยว่าจิตวิญญาณของข้าพเจ้าจะโหมทะยานขึ้นสู่เบื้องสูง ในสถานที่อันวิเวก โปรดมอบมหาสมุทร ทะเลทรายและป่าดงพงไพรให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ในท้องถื่นทะเลทรายนั้นย่อมมี อากาศบริสุทธิ์และความสงบวิเวกในสิ่งชดเชยแทนความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ที่ขาดหายไป นักเดินทางเบอร์ตันได้กล่าวไว้ว่า “ศีลธรรมจรรยาของท่านจะกล้าแข็งขึ้น ท่านจะกลายเป็นคนตรงไปตรงมา อ่อนน้อมและจริงใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเด็ดเดี่ยว...ในท้องถื่นทะเลทรายนั้น เหล้ากลัปกลายเป็นสิ่งกระอักกระอ่วน ชีวิตที่นั่นมีความสุขจากปัจจัยพื้นฐานของชีวิตที่เรียบง่าย

เมื่อข้าพเจ้าปรารถนาที่จะฟื้นฟูตัวเองขึ้นมาใหม่ ข้าพเจ้าจะเสาะหาป่าที่รกทึบที่สุดและกว้างใหญ่ไพศาลที่สุด หรืออาจจะเป็นหนองน้ำที่ดูน่าหดหู่ที่สุดสำหรับชาวเมือง ข้าพเจ้าเข้าไปสูหนองน้ำ จุดดั่งเข้าไปสู่สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นจุดดั่ง Sanctum Sanctorum ณ ที่แห่งนี้เองที่บรรจอยู่ด้วยแก่นแท้และพลังของธรรมชาติ ไม่ป่าขึ้นปกคลุมอยู่เหนือผืนดินบริสุทธิ์ และผืนดินเดียวกันนี้เองย่อมมีค่าทั้งต่อมนุษย์และพรรณพฤกษชาติด้วย สุขภาพพลานามัยของมนุษย์จะสมบูรณ์อยู่ได้ก็จำต้องอาศัยทุ่งหญ้าอันกว้างใหญ่ด้วย²⁴

...ที่เมืองอยู่รอดได้มิใช่ด้วยคนมีคุณธรรมที่อยู่ภายในเมืองเท่านั้น แต่รอดได้ด้วยป่าและห้วยหนองที่แวดล้อมเมืองอยู่ หากเปรียบกับเมืองหนึ่งซึ่งมีป่าดึกดำบรรพ์เนาเปื่อยทับถมอยู่เบื้องล่าง เมืองเช่นนี้ย่อมอุดมสมบูรณ์พอ มิเพียงแต่ที่จะเพาะปลูกข้าวโพดและมันฝรั่งเท่านั้น หากแต่ยังเป็นที่เกิดของกวีและนักปรัชญาแห่งกายภาคหน้าอีกด้วย²⁵

...บรรดาชาติอารยะทั้งมวล ไม่ว่ากรีก โรมหรืออังกฤษ ล้วนแล้วแต่เคยได้รับการหล่อเลี้ยงจากป่าดึกดำบรรพ์ ซึ่งได้ผุพังสูญสลายไปเนิ่นนานครันตรงที่ที่เมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ และบ้านเมืองเหล่านี้ก็จะดำรงอยู่ตราบเท่าที่ผืนดินยังไม่หมดสิ้นความอุดมสมบูรณ์ โอ้ อนิจจา วัฒนธรรมของมนุษย์ ประชาชาติย่อมสูญสิ้นอนาคต เมื่อใดก็ตามที่ผืนแผ่นดินอันเป็นที่ก่อกำเนิดของพืชพันธุ์ได้หมดสิ้น และเมื่อใดที่มันจำต้องบดย่อยสลายกระดูกของบรรพชนลงเพื่อเป็นปุ๋ยแล้วแล้วไซ้ ณ ที่แห่งนั้นเองที่กวีจะต้องเลี้ยงชีพอยู่ด้วยไขมันส่วนเกินในตัว และนักปรัชญาก็จะต้องดูกินไขกระดูกของตนต่างอาหาร²⁶

²⁴ อ้างแล้ว หน้า 137

²⁵ อ้างแล้ว หน้า 138

²⁶ อ้างแล้ว หน้า 138

การรับรู้โลกเชิงนิเวศและภาษานิเวศ

สิ่งแวดล้อมในมุมมองของความเป็นระบบนิเวศ ไม่เพียงแต่เชื่อมโยงเป็นข่ายใยกับชีวิตมนุษย์ (อันอาจจะมองมนุษย์ดำรงอยู่อย่างเอกเทศ) แต่ยังเป็นปฏิสัมพันธ์อันมนุษย์ได้ก่อประกอบโลกขึ้น ก็ด้วยอาศัยการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั่นเอง โลกมนุษย์จึงก่อเกิดการรับรู้ และให้ความหมายอย่างหนึ่งก็จะก่อประกอบโลกขึ้นมาอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงมีโลกหลายใบ โดยจะขึ้นอยู่กับการรับรู้และการให้ความหมาย

ในวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่า โลกถูกมองว่าเป็นความจริงทางภววิสัย ที่ดำรงอยู่อย่างเอกเทศจากมนุษย์ไม่ว่าจะมีมนุษย์หรือไม่ โลกก็ดำรงอยู่อย่างนั้น เป็นเช่นเดียวกับเมื่อมีมนุษย์มารับรู้โลก

วิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่า ได้ก่อเกิดเศรษฐศาสตร์ ที่มองโลกแตกต่างออกไปอย่างสิ้นเชิงกับการมองแบบนิเวศวิทยาแนวเล็ก โดยมองสิ่งแวดล้อมเป็นทรัพยากร ที่จะนำมาใช้เพื่อผลิตสิ่งต่างๆ ขึ้นมาให้มนุษย์บริโภคและใช้สอย เมื่อเศรษฐศาสตร์เห็นต้นไม้ในป่า เศรษฐศาสตร์ก็อาจจะเห็นเนื้อไม้สำหรับทำเครื่องเรือน โดยมองไม่เห็นต้นไม้ในฐานะของสายพันธุ์หนึ่งในความหลากหลายแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันในระบบนิเวศ และยังไม่อาจมองเห็นว่าป่าไม้แห่งนั้นที่ต้นไม้ดำรงอยู่ สัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับระบบนิเวศของโลก ที่ก่อประกอบกันเป็นองค์ภาพพ ดุจดังหรือว่าเป็นชีวิตหนึ่งที่เราเรียกว่ากายา หรือแม่พระธรณี เศรษฐศาสตร์ยังมีความสามารถทอนค่าความเป็นมนุษย์ลงเหลือเพียงเป็นปัจจัยการผลิต เป็นค่าของแรงงานที่อาจวัดค่าได้ด้วยตัวเลข โดยไม่มองคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ผู้นั้นอย่างเป็นองค์รวม

นี่แสดงว่าเศรษฐศาสตร์รับรู้โลกและให้ความหมายแก่สิ่งต่างๆ ตลอดจนความสัมพันธ์ต่อสิ่งต่างๆ อย่างแตกต่างออกไปจากการรับรู้และให้ความหมายแก่สิ่งต่างๆ อย่างนิเวศแนวเล็ก โลกแห่งการรับรู้ของเศรษฐศาสตร์จึงแตกต่างจาก โลกแห่งการรับรู้ของนิเวศวิทยา (แม้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นแนวเล็กก็ตาม) เลสเตอร์ บราวน์ แห่งสถาบันเวลดวอช ที่ตีพิมพ์รายงานสถานการณ์ด้านต่างๆ ของโลก โดยตีพิมพ์รายงานออกมาทุกปีนั้น ได้เคยกล่าวไว้ว่า เศรษฐศาสตร์มีความจำเป็นจะต้อง นำหลักการของนิเวศวิทยาเข้าไปหลอมรวมด้วย มิฉะนั้น หากโลกดำเนินไปตามแนวทางของหลักวิชาเศรษฐศาสตร์ที่เป็นอยู่ โลกก็จะถึงกาลวิบัติอย่างแน่นอน ในขณะที่เศรษฐศาสตร์มองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นกราฟเส้นตรง ในระบบนิเวศภาพที่จะอธิบายความเป็นไปเกี่ยวโยงชีวิตและสิ่งแวดล้อม ก็คือวงวัฏฏะที่เป็นวงจรที่เป็นวงกลม ไม่ว่าจะเป็นวงจรอาหาร ความสมดุลระหว่างออกซิเจนกับคาร์บอนไดออกไซด์ในบรรยากาศก็ต่างก็จะดำเนินไปเป็นวงจรย้อนกลับเป็นวงกลมทั้งสิ้น

พริต จอบ คราปา เองก็ให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการรับรู้โลกแบบนิเวศ เขาคิดคำใหม่ขึ้นมาเพื่อประกอบภาระหน้าที่อย่างใหม่ นั่นคือคำว่า eco-literacy หรือการรู้ภาษานิเวศ การก่อประกอบโลกใบใหม่ อันเป็นโลกนิเวศนั้นก็ต้องอาศัยการรับรู้โลกอย่างใหม่ และภาษาอย่างใหม่ที่จะเข้ามาตอบสนองการรับรู้โลกอย่างใหม่นั้น และภาษานั้นก็คือ ภาษานิเวศ ถ้าไม่รู้ภาษานิเวศที่จะคุยกันเรื่องอิสระของสายน้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ที่ไม่ถูกมนุษย์รุกราน จึงเป็นเรื่องที่ยากเย็นยิ่ง จนกระทั่งอาจจะเป็นไปได้เลยที่ผู้คนจะเข้าใจ แม้โลกจะประสบภัยพิบัติอันเลวร้ายอย่างไร ก็ยังไม่อาจมองเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติ

สุขภาพกับกระบวนทัศน์

เรื่องราวของสุขภาพก็เกี่ยวข้องกับเรื่องราวกระบวนการทางวิทยาศาสตร์อย่างแนบแน่น เพราะเรื่องสุขภาพในแนวคิดของโลกตะวันตกได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ และวิธีแห่งความเข้าใจและการปฏิบัติที่ผ่านมาจนถึงทุกวันนี้ วิธีสุขภาพของโลกตะวันตกก็เป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์กระบวนการทางวิทยาศาสตร์

โดยย่อ สุขภาพในวิทยาศาสตร์กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ จะศึกษาเรื่องราวของสุขภาพ โดยเข้าไปศึกษาการทำงานของร่างกายอย่างแยกส่วน และวิจัยลงไปถึงกลไกรายละเอียดทางเคมี โดยโครงสร้างทางโมเลกุล และปฏิกิริยาทางเคมีต่างๆ โดยอาศัยฟิสิกส์เป็นพื้นฐานอธิบายความเป็นไปทางเคมีนั้นๆ

กล่าวคือจะศึกษาแบบแยกส่วนและทอนส่วนลงไปเรื่อยๆ และที่สำคัญพยายามหาเหตุผลหลัก เหตุเดียว หรือเพียงสองสามเหตุผลหลัก โดยแยกตัวแปรอื่นออกไป โดยพยายามจัดการให้ตัวแปรอื่นแน่นอน ซึ่งในชีวิตจริง มันมักจะไม่เป็นเช่นนั้นเลย ทำให้ละเอียดที่จะเข้าใจเรื่องราวของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องราวของข่ายใยอันสลับซับซ้อน ด้วยเหตุปัจจัยอันพัวพันเชื่อมโยงมากกว่าจะมองอะไรเป็นเส้นตรงได้

ยกตัวอย่างการให้ยารักษาโรคของแพทย์แผนปัจจุบัน ก็ให้เห็นสิ่งนี้ได้ชัด คือจะให้ยาตัวหนึ่ง เดียวๆ สำหรับอาการหนึ่งๆ ที่เกิดขึ้น ถ้าผู้ป่วยมีหลายอาการ ก็จะให้ยาหลายๆ เหล่านี้กับอาการต่างๆ แต่แล้ว บางทียาเดี่ยวๆ เหล่านี้ก็มีผลขัดกันเอง หรือเมื่อมาใช้ร่วมกันแล้ว อาจก่อให้เกิดพิษภัยให้กับร่างกายก็มี และที่จริงแล้วยาตัวหนึ่งที่รักษาโรคอวัยวะหนึ่งก็กลับไปทำร้ายระบบอวัยวะอื่นๆ ก็มี ดังมียาหลายขนานที่ไปทำลายตับและไต เป็นต้น

แต่ยาสมุนไพรโบราณ เช่น ของจีน อินเดีย ธิเบต ไทย นั้น เน้นเรื่องความสมดุลย์ การวินิจฉัยโรคก็วินิจฉัยอย่างเชื่อมโยงระบบอวัยวะต่างๆ โดยให้เกิดความสมดุลย์แก่ธาตุพื้นฐานต่างๆ ในร่างกาย ดังสมเด็จองค์ทะไลลามะจะกล่าวว่า ท่านรักษาโรคปัจจุบันทันด่วนด้วยการแพทย์แผนปัจจุบัน และรักษาโรคเรื้อรังด้วยแพทย์แผนธิเบต ทั้งสองอย่างต่างก็มีประสิทธิภาพต่างกันเช่นนี้เอง

เมื่อวินิจฉัยอย่างเป็นองค์รวมแล้ว แพทย์แผนเดิมเหล่านี้ก็ให้ยาอย่างเป็นองค์รวมด้วย โยสมุนไพรมีส่วนผสมของตัวยาต่างๆ มากมายที่บรรสานกันเข้าแล้วมีผลอย่างเป็นองค์รวมต่อร่างกาย ต่ออวัยวะต่างๆ อย่างเป็นองค์รวมด้วย

แต่เวลานี้ในชีววิทยาระดับลึก เช่น ชีวฟิสิกส์ ก็เริ่มให้ความสำคัญกับความเป็นองค์รวมเช่นนี้แล้ว โดยทฤษฎีระบบได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญยิ่ง และคงจะต้องให้เวลาที่ความรู้วิทยาการในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ใหม่เหล่านี้จะค่อยๆ ซึมซาบเข้ามาในแพทยศาสตร์ ซึ่งเป็นประยุกต์วิทยาอีกทอดหนึ่ง

นัยสำคัญของสิ่งแวดล้อม

ในบทปาฐกถาของ บรูซ ลิปตัน ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อเดือนธันวาคม 2545 เรื่อง ชีววิทยาแห่งความเชื่อ (Biology of Belief) บรูซ ลิปตัน นักวิทยาศาสตร์ชีวฟิสิกส์ได้ชี้ให้เห็นว่า หลักฐานที่ค้นพบทางวิทยาศาสตร์ล่าสุดได้พิสูจน์อย่างชัดเจนแล้วว่า ยีนไม่ได้เป็นตัวกำหนดชีวิต แต่ที่จริงสิ่งแวดล้อมจะเข้ามามีบทบาทมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง 'การรับรู้สิ่งแวดล้อม'

ณ จุดปะทะแห่งปฏิสัมพันธ์ ระหว่างชีวิตกับสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ 'การรับรู้' (perception) ต่อสิ่งแวดล้อมนี้ ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่จะเขียนยีนขึ้นใหม่ได้ ยีนจะเป็นประจักษ์วัตถุที่บรรจุข้อมูลมากกว่าจะเป็นตัวกำหนดข้อมูล

อันนี้ก็ตรงกับทฤษฎี ชานติอาโก ของ เวเรลา และมาคูรานา ที่บอกว่าสิ่งมีชีวิตจะจับคู่ทางโครงสร้างกับกระบวนการเรียนรู้อันเกิดจากปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอันนี้หมายความว่า ชีวิตก็คือประวัติศาสตร์ของปฏิสัมพันธ์ของชีวิตที่มีกับสิ่งแวดล้อม

และมันก็ไม่ใช่ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดชีวิต แน่บนสิ่งแวดล้อมย่อมมีผลกระทบต่อชีวิต แต่สิ่งที่จะมาบีบบังคับกำหนดชีวิตก็คือ ท่าทีในการรับรู้สิ่งแวดล้อมของสิ่งมีชีวิต ตัว'การรับรู้' โลกนี้เองที่จะเข้ามามีส่วนกำหนดชีวิต นั่นก็คือการให้ค่าและตีความปฏิสัมพันธ์ที่สิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อม นั่นก็คือที่มาของชื่อ ปาฐกถา และบทความในเว็บไซต์ของบรูซ ลิปตัน ที่ตั้งชื่อว่า "ชีววิทยาแห่งความเชื่อ" มันจะถึงขนาดที่ว่า "เราเชื่ออะไร มันก็จะเป็นไปเช่นนั้น" กระนั้นหรือ?

ธรรมชาติกับอหังการของมนุษย์

ในโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่า มนุษย์สิ่งต่างๆประดุจเครื่องจักร และมนุษย์คิดว่าเข้าใจและสามารถควบคุมเครื่องจักรเหล่านั้นได้หมดแล้ว การแก้ปัญหารธรรมชาติสิ่งแวดล้อม มนุษย์ก็แก้ปัญหาด้วยการออกแบบเทคโนโลยี และถ้าหากเทคโนโลยีมีปัญหา ก็ออกแบบเทคโนโลยีมาแก้ปัญหาด้านเทคโนโลยีอีก บานปลายออกไปเรื่อยๆ อย่างไม่จบสิ้น เรื่องปัญหาสังคมมนุษย์ มนุษย์ก็ออกแบบโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างขององค์กรและชุมชนเพื่อมาแก้ปัญหา และถ้ายังมีปัญหาอยู่อีกก็ออกแบบเพิ่มเติมเข้ามาหรือออกแบบใหม่ มนุษย์พยายามหาคำตอบเรื่องราวสังคมมนุษย์ราวกับว่าสังคมมนุษย์ สามารถแก้ไขด้วยกลศาสตร์ของนิวตันได้

ไอน์สไตน์เคยพูดไว้แล้วว่า จะแก้ไขปัญหาด้านสังคมมนุษย์ได้ เราจะต้องมองใหม่ออย่างสิ้นเชิง วิธีคิดและมุมมองอย่างเก่าถึงทางตันแล้ว ที่เราคิดว่าเราเข้าใจธรรมชาตินั้น เราเข้าใจอย่างจริงแท้เพียงใดหรือไม่

เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖ นายแพทย์ประสาน ต่างใจ มาพูดคุยกับทีมงานของแพทย์และพยาบาลที่ต้องทำงานกับผู้ป่วยใกล้ตาย คุณหมอประสาน อ้างอิงวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ว่า ความรู้วิทยาศาสตร์แบบกระบวนทัศน์เก่า ให้ภาพความจริงของโลกเพียงประมาณ 1/3 เท่านั้น อีก 1/3 จะมาจากวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ และที่เหลือจะมาจากศาสตร์ทางจิต

เวลานี้ปรากฏว่าความรู้หนึ่งในสามอันมาจากวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่กำลังบอกเราว่าทิศทางการพัฒนาสังคมมนุษย์ตามแนวทางวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่า กำลังพามนุษยชาติไปสู่หายนะภัยอันใหญ่หลวง การรับรู้โลกของเราที่เป็นมามันขัดกับความเป็นจริงทางธรรมชาติ มันขัดกับกระแสวิวัฒนาการของชีวิต

ยกตัวอย่างเช่นเซลล์ต่างๆในร่างกายมนุษย์จะสะสมพลังงานไว้เพียงสองสามวินาทีเท่านั้น และไว้วางใจกับเครือข่ายอันเป็นองครักษ์ว่าจะดูแลมันโดยไม่ให้อนาทรร้อนใจ แต่ในสังคมมนุษย์ที่เป็นอยู่ ในเวลานี้ ยิ่งที่ยังมีการสังสรรค์พัวพันไว้กับคนจำนวนน้อยลง โดยคนจำนวนมากจะต้องประสบกับความยากไร้ อันรุนแรงมีผลถึงการขาดแคลนอาหารตลอดจนวัตถุดิบปัจจัยต่างๆที่จะทำให้พวกเขามีคุณภาพชีวิตดีพอสมควรได้

พุทธธรรมกับโลกทัศน์เชิงนิเวศ

การมองโลกผ่านไตรลักษณ์ของพุทธธรรมได้เปิดพลวัตให้แก่การรับรู้โลกของมนุษย์ ทำให้เป็นอิสระจากโลก(อันได้แก่ การมองของมนุษย์ ที่ไปยึดถือโลกอย่างเป็นจริงเป็นจัง) ทำให้เห็นสมมติบัญญัติในโลก มีอิสระในการรับรู้และตีความ ทำให้มีตัวเลือกที่จะออกจากกรรับรู้โลกอันคับแคบ

แทนที่จะมองสิ่งต่างๆ เป็นตัวตนที่ดำรงอยู่ได้อย่างเอกเทศ ก็มองเห็นเป็นปรากฏการณ์อันเชื่อมโยงและอิงอาศัย กันและกัน มีเหตุปัจจัยตามหลักแห่งปัจจุสมุปบาท หากมองทะลุเส้นแบ่งแยกขอบเขตของวัตถุนั้นตัวตนนั้นออกไป และเห็นโยงโย ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เห็นความบีบคั้นที่คุกคามความเป็นตัวตนนั้น และได้เห็นความไม่เป็นตัวตนแห่งตัวตนนั้น นี่คือ ไตรลักษณ์ อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

ทัศนะเช่นนี้ ความสำคัญของความเป็นตัวเป็นตนอันเป็นก้อนทึบ ได้หลีกทางให้กับความยืดหยุ่น เคลื่อนไหว ตลอดจนความโยงโยข้ามขอบเขตตัวตน ทำให้ตัวตนถูกแทนที่ด้วยข่ายใยแห่งความสัมพันธ์อันมีชีวิต

การมองโลกแบบนิเวศโลกทัศน์ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เมื่อเราเข้าใจภาพที่ถูกต้องแม่นยำกว่า ว่าชีวิตคืออะไร และระบบนิเวศอันชีวิตดำรงอยู่ร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ นั้นเป็นเช่นไร นิเวศโลกทัศน์นี้จะแตกต่างจากโลกที่ถูกสร้างขึ้นมาจากความรู้ความเข้าใจในวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่า

ชีวิตในวิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์ใหม่ ก็คือตัวตนที่เป็นระบบเปิด แต่ก็ไม่ได้เปิดโล่งใจอย่างการคำเสรีในระบบทุน เพราะถ้าปราศจากเซลล์เมมเบรน ชีวิตเซลล์เดียวก็อาจดำรงชีวิตอยู่ได้

ตัวตนระบบเปิดนั้น ในภายในก็เป็นข่ายใยนี้เคลื่อนไหว มีปฏิริยาเคมีต่อเนื่องเป็นวงจรซ้อนไปมาอย่างสลับซับซ้อน และข่ายใยนั้นก็โยงโยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่ตลอดเวลา ซึ่งทำให้มิติแห่งความสัมพันธ์ได้เข้ามาเป็นประเด็นหลักอยู่ไม่น้อย ในการเข้าใจตัวตนของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะเมื่อดำรงอยู่ในระบบนิเวศ เราจะเข้าใจชีวิตหนึ่งๆ ได้จากความสัมพันธ์ของมันกับชีวิตอื่นๆ และสิ่งแวดล้อม

ตัวตนอย่างเป็นระบบเปิดยังมีความเปลี่ยนแปลงภายในตัวเอง อันเกิดจากความสัมพันธ์กับชีวิตอื่นๆ และสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตและปรับเปลี่ยนไปเพราะชีวิตอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต และในหลายกรณี สิ่งมีชีวิตก็ได้ประกอบวิวัฒนาการร่วมกับชีวิตอื่นๆ และระบบนิเวศด้วย

ผิดจากทัศนะการมองโลกแบบอุปมาของเครื่องจักร ที่แต่ละชิ้นส่วนของเครื่องจักรจะมีรูปลักษณะตายตัว แนนอนไม่เปลี่ยนแปลง และมีความสัมพันธ์อยู่กับชิ้นส่วนอื่นอย่างแนนอน (ไม่ก็ขึ้น) ด้วยบทบาทความสัมพันธ์ที่แนนอนตายตัว (ไม่ก็กิจกรรม) โดยดำเนินไปอย่างไม่มีการเปลี่ยนแปลงในตนเองและผู้อื่น ความเปลี่ยนแปลงจะมีได้ก็เฉพาะการสึกหรอจากภายนอก ที่ซ่อมบำรุงได้จากการหยอดน้ำมัน หรือไม่ก็เปลี่ยนชิ้นส่วนนั้นเสีย

ตัวตนของชีวิตในระบบนิเวศ จึงมีลักษณะแห่งความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างสลับซับซ้อน ที่ผลกระทบกับปมหนึ่งของข่ายใยจะกระทบกับโยงโยทั้งหมดในข่าย มีความไม่เป็นตัวตน (อนัตตา) มากพอๆ กับความเป็นตัวตน มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ตลอดเวลา และมีความเปลี่ยนแปลงตนเองจากภายในด้วยในกระบวนการเรียนรู้และวิวัฒนาการ(ความบีบคั้นและความไม่คงทนของรูปลักษณ์เดิม-ทุกขัง) และทั้งหมดนี้อาจกล่าวได้ว่า ทั้งชีวิตและระบบนิเวศที่ชีวิตแฝงฝังอยู่ ต่างดำรงอยู่ในไตรลักษณ์แห่งพุทธธรรม

โดเจน ผู้เป็นครูชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งทางฝ่ายเซน กล่าวว่า “เวลาเรานั่งภาวนาด้วยความลุ่มลึก เราจะรู้สึกว้าขอบเขตตัวตนตัวเรานั้นหาดำรงอยู่ไม่ เรานั่งอยู่ดังขุนเขาใหญ่ใหญ่ ดั่งแม่น้ำทั้งหลายและโลกใบนี้ นี่มิใช่เพียงการตระหนักถึงการดำรงอยู่ร่วมกันเท่านั้น หากรับรู้ถึงเป็นสิ่งเดียวกันและหาได้มีความแตกต่างไม่ เป็นการเข้าใจในความดำรงอยู่ของร่างกายที่ยิ่งใหญ่ของเรา”

การถือฤตงศวัตรปฏิบัติของพระภิกษุในพุทธศาสนาคือการนำพาตัวเองออกจากพื้นที่เดิมที่คุ้นเคย ไปสู่ธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้กับธรรมชาติและมีชีวิตที่เรียบง่ายหากกลุ่มรวยในความสงบรำงับ รับพลังงานแห่งชีวิตจากธรรมชาติเพื่อ

การปฏิบัติภาวนา ความงามของธรรมชาติช่วยเพิ่มเติมความตื่นให้เข้มข้น เรามักจะได้สัมผัสถึงบทเรียนแห่งอนิจจัง คือ การเปลี่ยนแปลงเลื่อนไหล ไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่ได้โดยปราศจากความเชื่อมสัมพันธ์กับสิ่งอื่นๆ เป็นสภาวะแห่งการพึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน (อิทัปปัจจตา) โดยไม่มีตัวตนที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง (อนัตตา) ในขณะเดียวกันก็ได้ปฏิเสธการดำรงอยู่และคุณค่าในตัวเองของหน่วยชีวิต เพราะกลับเห็นว่าสรรพสิ่งนั้นมีความงามและปัญญาในการวิวัฒนาการตัวเอง ซึ่งตรงกับทัศนะกระบวนการหรือทฤษฎีระบบ ที่มองเห็นว่าธรรมชาตินั้นมีจิต โดยที่คำว่าจิตในที่นี้อาจไม่ได้หมายถึงตัวจิตวิญญาณอย่างที่เรารู้จักกันว่าเป็นตัวการในการควบคุมสั่งการสรรพสิ่งและมีตัวตนหรืออัตตา แต่เป็นกระบวนการของธรรมชาติที่สามารถเรียนรู้ ปรับตัวและจัดการตัวเองอย่างเป็นระบบ ความเข้าใจเกี่ยวกับจิตของธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ใหม่นี้ตรงกับความเข้าใจในความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าและชาติพันธุ์ต่าง รวมทั้งพุทธธรรม หากมีวิธีการที่จะเข้าถึงความเข้าใจที่ต่างกัน โดยที่อย่างหลังนี้ใช้วิถีทางแห่งจิตวิญญาณหรือรหัสลับ

ในมิติทางวัฒนธรรมนั้น อารยธรรมเมืองได้สร้างกรอบคิดในการแยกมนุษย์และเมืองออกจากธรรมชาติ หรือใช้ธรรมชาติเป็นเพียงเครื่องจรรโลงใจและผ่อนคลายอารมณ์ มีฐานะเป็นเพียงวัตถุแห่งการเสพและบริโภค หากได้อยู่ในฐานะของผู้สอนให้เกิดปัญญาญาณเพื่อการแปรเปลี่ยนตัวเองให้อ่อนนุ่มถ่อมตน การลดความโลภ โกรธ หลง

ความโดดเด่นของพุทธธรรมอีกประการหนึ่งคือแนวทางปฏิบัติเพื่อดำเนินวิถีชีวิตแห่งความไม่เบียดเบียน และเป็นไปด้วยความงามแห่งสันติวิธี นอกจากนี้สติปัญญาที่เรียกว่าความเห็นแจ้งจนมีผลถึงขั้นที่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้นั้นจำเป็นต้องเกิดจากการปฏิบัติเพื่อการเข้าถึงประสบการณ์ตรงของตนเอง ไม่ใช่เพียงการตรึกนึกคิดคาดคะเนทางปรัชญา การศึกษาเกี่ยวกับทุกข์จึงทำให้เข้าใจถึงความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ของสรรพสิ่ง เห็นว่าความทุกข์นั้นเป็นพื้นฐานของชีวิตอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ความทุกข์เป็นเสมือนสมบัติร่วมที่ชีวิตทั้งหลายมีอยู่ร่วมกัน แม้กระนั้น ก็เห็นว่าทุกข์ชีวิตมีศักยภาพแห่งการตื่นรู้และเข้าถึงความสุข ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้หรือผีเสื้อ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะต้องดูแลเพื่อนผองแห่งชีวิตที่ดำรงอาศัยอยู่ในโลกใบเดียวกันนี้

พุทธศาสนาจึงมีหลักการข้อเสนอนี้เกี่ยวกับศีล คือการดำรงชีวิตให้เป็นไปอย่างปกติ สงบและยุติธรรม โดยให้มีความระลึกรู้เท่าทันผลอันเกิดจากการกระทำของตนที่มีผลต่อทั้งตัวเองและสังคม ศีลสิกขา คือการศึกษาย่างแบบคาย (สิกขา) ในแนวทางชีวิตที่สร้างสรรค์ให้เกิดความปกติสุขของชีวิตตัวเอง ระบบนิเวศและสังคม แม้ว่าโดยทั่วไปชาวพุทธเรามักถือศีลกันด้วยวัตถุประสงค์ส่วนตัวต่าง ๆ นานา ไม่ว่าจะเป็นเพื่อความสุข เพื่อบุญกุศล เพื่อให้รู้สึกดีกับตัวเอง หรือเพื่อความเป็น "คนดี" ผู้นำชาวพุทธหลายคนไม่ว่าจะเป็นอ.พุทธทาส อ.สุลักษณ์ ศิวรักษ์ หรือท่านดิช นัท ฮัน ได้พยายามเน้นให้เกิดความเข้าใจในเรื่องหลักการของศีลอย่างแบบคายเพื่อให้เหมาะสมกับภาวะการณ์อันบีบคั้นของปัจจุบัน ท่านเหล่านี้ได้พยายามกระตุ้นให้พุทธศาสนาได้เกื้อกูลไม่ใช่จำเพาะเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ส่วนบุคคล แต่เป็นไปเพื่อการสร้างสรรค์สังคมไปสู่ความยุติธรรมและสันติ เพราะหากมีการตีความในเรื่องศีลอย่างเป็นระบบแล้วจะนำไปสู่การปฏิบัติในระดับปัจเจกก็จะสามารถส่งผลให้เกิดผลในระดับสังคมโดยรวมด้วย

ยกตัวอย่าง ศีลข้อแรกคือ ปาณาติบาต หรือการศึกษาเพื่อให้รู้เท่าทันความทุกข์อันเกิดจากการฆ่า หรือการพรากชีวิต และปัจจัยต่างๆ ที่สนับสนุนให้เกิดความรุนแรงเหล่านี้ เมื่อตีความอย่างเป็นระบบก็จะเห็นว่าแม้การสะสมยุทโธปกรณ์ทางทหารก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความรุนแรงที่อาจนำไปสู่ความทุกข์ของชีวิตทั้งของคนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ และเห็นว่ามีทางเลือกของสันติวิธีอื่นๆ มากมายที่พึงนำมาใช้ทดแทนการสะสมเครื่องมือประหาร (แม้ว่าเป็นไปเพื่อการป้องกันตนเองก็ตาม) การศึกษาศีลข้อนี้ นอกจากจะเป็นไปเพื่อมองเห็นรู้สึกได้ถึงทุกข์อันเกิดจากการพรากชีวิตแล้วยังเป็นไปเพื่อความเมตตากรุณา มุ่งหวังให้ผู้อื่นหรือสรรพสัตว์ปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นไปด้วยเจียมมือของมนุษย์เองหรือธรรมชาติก็ตาม จึงเป็นหลักการของการดำเนินชีวิตที่เบียดเบียนน้อยที่สุด การเบียดเบียนหากไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ก็ให้เป็นไปเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็นพื้นฐานของชีวิต

สรุปได้ว่า ทั้งพุทธธรรมและนิเวศโลกทัศน์ต่างมองสิ่งต่างๆ ชีวิตต่างๆ เป็นระบบเปิดที่ไม่ใช่อัตตาอันคับแคบและตายตัว หากมีความโปร่งพรุนให้กับความสัมพันธ์โยงใย และวิถีแห่งความเข้าใจก็จะมาจากความสัมพันธ์โยงใยนั้น มากกว่าความเป็นตัวตนอันคับแคบ เพราะตัวตนนั้นก็เปราะบางด้วย ทั้งความสัมพันธ์ภายนอกกับความเปลี่ยนแปลงภายใน บริบทและความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของทั้งตัวตนและบริบท จึงทำให้เกิดการเฝ้าระวังของการเรียนรู้และวิวัฒนาการขึ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบสุขภาพ ระบบเศรษฐกิจ และระบบนิเวศ

ยิ่งคำนามที่เป็นนามธรรม เช่น สุขภาพ เศรษฐกิจ และระบบนิเวศ ความเป็นตัวตนอย่างเป็นเอกเทศยิ่งไม่มีที่ทางจะตั้งอยู่ได้ ความเป็นชายเอยโปร่งพรุนเชื่อมโยงย่อมมีได้มาก

ระบบสุขภาพในชุมชนหรือสังคมใด จึงไม่ใช่พื้นที่ของตัวใดตัวหนึ่งในเครื่องจักร แต่คือข่ายใยขององค์ประกอบต่างๆ ที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกันเอง และยังสัมพันธ์เชื่อมโยงกับองค์ประกอบต่างๆ ที่อยู่นอกเหนือระบบสุขภาพออกไปด้วย ในที่นี้ที่ยกมาก็คือ ระบบเศรษฐกิจ และระบบนิเวศ

ยกตัวอย่างสังคมไทยที่ถูกครอบด้วยบริโภคนิยม และวัตถุนิยม และเมื่อฟองสบู่ของการปั่นหัวคนไทยแตกลง ปรากฏผลเป็นสภาพหนี้สินอย่างครบถ้วน ทั้งนี้หนี้ระดับประเทศ และหนี้สินของบุคคล เกือบจะเรียกได้ว่าคนไทยเป็นหนี้สินกันทั่วประเทศ ความเครียดจากการมีหนี้สินมหาศาลเช่นนี้ต้องมีผลกระทบต่อสุขภาพของประเทศ สังคม และครอบครัวของผู้มีหนี้สินแน่นอน

นอกจากนี้ วัตถุนิยมและบริโภคนิยมยังกัดกร่อนความเข้มแข็งทางอื่นอีกด้วย นั่นก็คือ การบั่นทอนความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว ด้วยความปรารถนาวัตถุอันแวววาว พ่อแม่หลายคู่ทุ่มเวลาแทบทั้งหมดไปกับการงานอันปราศจากความหมายแก่ชีวิต เพียงเพื่อจะได้หาเงินมากๆ เพื่อที่จะบริโภคเสพวัตถุอันแวววาวที่แสดงถึงสถานภาพอันจอมปลอม และความสุขอันผิวเผินฉาบฉวยทั้งหลาย เมื่อเหนื่อยล้าก็จมจ่อมอยู่กับการบันเทิงที่ไม่สัมผัสอะไรกับชีวิตด้านในเลย เช่นการดูทีวี ดูข่าวที่ครอบงำ และบันเทิงคดีที่เหลวไหลขาดสติ ตอกย้ำความฉาบฉวยของชีวิตที่ยึดแน่นยิ่งขึ้น วงสนทนภายในบ้านหายไป วงสนทนาในชุมชนหายไป วงสนทนาที่เป็นวิถีทางที่องค์กรจัดการตัวเอง คือมนุษย์คนหนึ่งๆ จะได้มีโอกาสค้นพบขุมทรัพย์แห่งปัญญาในตัวเอง และค้นพบขุมทรัพย์แห่งปัญญาของชุมชน อันเป็นความสุข ความอิ่มเอมที่แท้จริง แล้ววงสนทาก็ถูกแทนที่ด้วยโทรทัศน์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้อันเป็นสมบัติที่มีค่าที่สุดในสังคมมนุษย์ ก็ถูกแทนที่ด้วยการครอบงำเชิงสังคมที่ผ่านข่าวและบันเทิงคดีอันฉาบฉวย

ในมุมมองแห่งความสัมพันธ์ระหว่างสุขภาพกับระบบนิเวศ มนุษย์เคลื่อนย้ายถอยห่างตัวเองออกจากธรรมชาติ โดยการเคลื่อนตัวเองจากชนบทเข้าสู่เมือง และเรียกการกระทำนั้นว่า "อารยธรรม"

เด็กในสังคมเมืองใหญ่ เมื่อนั่งรถออกนอกเมืองกับพ่อเพื่อไปเที่ยว เขาถามพ่อว่า ภูเขาที่เห็นอยู่ข้างหน้านั้นใครสร้าง ? ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์เพี้ยนมาไดขนาดนี้แล้ว เราถูกตัดขาดจากความสัมพันธ์โยงใยระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จนถึงขนาดที่ว่าเราจะดำรงอยู่ได้โดยปราศจากธรรมชาติ !

ความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมของพุทธธรรมที่เห็นสิ่งต่างๆ เชื่อมโยงอาศัยกันและกันในการดำรงอยู่และดำเนินไปจะชัดเจนไปจากชีวิตของชาวพุทธ การมองสรรพสิ่งและปรากฏการณ์ต่างๆ ในแว่นของชายเอย ในวิทยาศาสตร์ กระบวนทัศน์ใหม่ก็ยังไม่เข้ามาในหลักสูตรมหาวิทยาลัย ทิศทางทั้งหมดของมนุษยชาติ คือ การดำรงอยู่โดยปราศจากธรรมชาติ ! และแล้วเวลานี้ ด้วยการพังพินาศของระบบนิเวศในที่ต่างๆ มนุษย์กำลังเผชิญหน้ากับภัยพิบัติที่แท้จริง

อย่างไม่เคยพบมาก่อน ความเป็นเช่นนั้นเองของระบบนิเวศกำลังให้บทเรียนราคาแพงแก่มนุษยชาติ ด้วยวิถีทางธรรมชาติอันมหาศาสตร์ ที่จะเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ ถ้าหากมนุษย์ยังไม่พร้อมใจกันสรุปบทเรียนเรื่องหลักฐานภัยพิบัติทางธรรมชาติจากนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของโลกนั้น นพ.ประสาน ต่างใจ ได้เรียบเรียงไว้ในหนังสือหลายต่อหลายเล่มของท่าน อันผู้สนใจใฝ่รู้ตะหาค่านได้

ความยากจนก็เป็นจุดนัดพบที่ดีอีกจุดหนึ่ง ที่ระบบสุขภาพ ระบบเศรษฐกิจ และระบบนิเวศจะมาพบกัน ชั้นแรกเราจะเห็นความมั่งคั่งพร้อมของชุมชนแห่งผู้คนในสังคมไทยที่ดำรงชีวิตอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ไร่ นา ก็อยู่ในสภาพของระบบนิเวศอันยั่งยืน และไร่ นา ยังอิงอาศัยอยู่กับป่าเขา อันเป็นซูปเปอร์มาร์เก็ตขนาดใหญ่ตามธรรมชาติ อันเป็นทั้งแหล่งอาหารและยา ตลอดจนเศษไม้ที่ใช้เป็นฟืนให้พลังงานหุงต้มแก่ครอบครัว แต่แล้วเพื่อจะต้องพัฒนาไปสู่ความเป็นอารยะ เราต้องถูกทำให้รู้สึกว่าจะเสียก่อน เศรษฐศาสตร์ของตะวันตกมองชีวิตว่ารวบแบบเดิมของเราว่าจน เราก็เลยต้องมากู้หนี้ยืมสินเพื่อพัฒนา เราต้องหักล้างถางพงเพื่อเพิ่มผลผลิต เพื่อขายที่ดินแปลงเก่าไปส่งลูกเรียน เพื่อไปเป็นเจ้าคนนายคน และเราก็ไปบุกที่ใหม่ๆ เอาแทรกเตอร์เข้ามาแทนควาย เอาปุ๋ย และยาฆ่าแมลงเข้ามาแทนความสมดุลแห่งระบบนิเวศแบบเดิม ก็พันธุ์ข้าวพันธุ์เมืองที่ทนแมลงมันไม่ตอบสนองต่อปุ๋ยได้ดีเท่าพันธุ์ข้าวใหม่ เราก็เอาพันธุ์ข้าวใหม่เข้ามา แต่แล้วมันไม่ทนแมลง ทนโรคภัย เราก็ต้องฉีดพ่นสารเคมี ไปๆ มาๆ คราวนี้ ชาวไร่ชาวนาไทยยากจนลงจริงๆ ป่าเขา แม่น้ำ ก็พลอยถูกทำลายไปด้วยกับกระบวนการพัฒนานี้ เป็นอันว่าในที่สุด เราก็สิ้นเนื้อประดาตัวไปในทุกๆ ทาง !

นอกจากจะจนลง เป็นหนี้เป็นสินแล้ว เรายังมีสารพิษต่างๆ เข้ามาในตับ ทำให้เป็นมะเร็งตับกันอย่างกว้างขวาง แล้วระบบนิเวศที่เคยอาศัยพึ่งพากัน เป็นอาหาร เป็นยา และเป็นแหล่งพลังงานก็หายสูญไปกับการเก็งกำไรที่ดิน นี่คือรอยเชื่อมระหว่างระบบสุขภาพ ระบบเศรษฐกิจ และระบบนิเวศ !

เศรษฐกิจเซลมะเร็ง

เดวิด กอร์ตัน เขียนใน The Post-Corporate World ว่าเศรษฐกิจที่เป็นอยู่ในโลกมีลักษณะเดียวกับเซลมะเร็งในร่างกายมนุษย์ โดยเปรียบร่างกายมนุษย์เป็นพระแม่อรพิน หรือองค์เทพแห่งโลกที่มีชีวิต ที่ว่าเศรษฐกิจเป็นเซลมะเร็ง เพราะมันดำรงอยู่ด้วยวัสดุและพลังงานของโลก แต่มันไม่ได้รับผิดชอบต่อโลก หากนำวัสดุและพลังงานมาหล่อเลี้ยงการเจริญเติบโตของตัวเอง แต่ถ้าเทียบกับเซลล์ที่ปกติ และไม่เป็นมะเร็งในร่างกายมนุษย์ เราจะเห็นตรงกันข้าม

ดีปิก โชปา นักคิดนักเขียนในวงการสุขภาพทางเลือกคนหนึ่ง ได้เขียนเล่าเรื่องเซลล์ปกติในร่างกายมนุษย์อย่างน่าทึ่ง เมื่ออ่านไล่เลียงคุณลักษณะต่างๆ ของเซลล์ต่างๆ ในร่างกาย เราจะอัศจรรย์ใจกับความเป็นบุคคลในอุดมคติของเซลล์ เช่นว่า เซลล์จะไม่ส่งสมพลังงานไว้กับเซลล์อื่นใช้งานภายในสองสามวินาที นั้นแสดงว่า เซลล์ไม่สะสมเงินเลย ในขณะที่เซลมะเร็ง และเศรษฐกิจโลกทุกวันนี้ บรรษัทข้ามชาติต่างๆ พวกมันสะสมความมั่งคั่งอย่างน่ากลัว

เซลล์จะดำรงอยู่อย่างพร้อมที่จะตายเพื่อส่วนรวม ดังเช่น เซลล์ภูมิคุ้มกันทั้งหลาย ที่พร้อมจะสู้กับสิ่งแปลกปลอมแบบยอมตายถวายชีวิต ขณะที่เซลมะเร็ง และบรรษัทข้ามชาติพร้อมที่จะให้คนอื่นตาย สิ่งแวดล้อมตาย เพื่อตัวเองจะได้ดำรงอยู่

นอกจากนี้ในเรื่องของการสื่อสาร เซลล์ปกติจะสื่อสารเรื่องราวของตัวเองให้ส่วนรวมทราบ และรับรู้ความเป็นไปของหน่วยอื่น ผ่านการสื่อสารแบบเปิดรับ โดยไม่มีการปิดเครื่องรับการสื่อสารเลย เป็นต้น

ยังมีเรื่องราวที่น่าสนใจอีกมาก แต่ในที่นี้บอกเล่ามาจากความทรงจำซึ่งไม่อาจครอบคลุมได้ทั้งหมด

ทีนี้ลองมาพิจารณาดูเศรษฐกิจแบบเซลมะเร็งนี้ต่อโลกและต่อสุขภาพของมนุษย์ เศรษฐกิจแบบนี้เดิมทีคนที่คิดค้นออกแบบมัน เพียงต้องการสร้างความมั่งคั่งให้เกิดโดยรวมกับสังคมมนุษย์ และพวกเขาพากันคิดว่า ชีวิตมนุษย์ทุกคนจะดีขึ้นเพราะความมั่งคั่งดังกล่าว แต่เขาก็ไม่ได้มีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนพอ ดังนั้นผลที่ออกมาจึงไม่เป็นเช่นนั้น ประการแรก ความมั่งคั่งที่เกิดขึ้นนั้นกลับกระจุกตัวอยู่กับคนจำนวนน้อยลงไปอีก และความยากจนข้นแค้นที่เคยมีกลับมีมากขึ้นกับคนจำนวนมากขึ้น และทวีความทุกข์ยากมากขึ้น เพราะความยากจนแต่เดิมนั้น คนยากจนยังมีระบบนิเวศน์เป็นที่พักพิง คือยังมีซูเปอร์มาร์เก็ตธรรมชาติรองรับ แต่คนจนสมัยใหม่ถูกกวณรจากออกมาจากบริบทเดิม จากชนบทเข้ามาอยู่ในเมืองเข้ามาสู่ความยากจนที่ไม่มีซูเปอร์มาร์เก็ตของธรรมชาติรองรับหรือไม่แม้ในชนบท การจัดการทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ ก็นำมาซึ่งการปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้กลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว เปลี่ยนป่าเขาเป็นโรงงานและรีสอร์ตที่คนยากจนไม่มีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์

ประการต่อมา คือความเชื่อเรื่องการมีเทคโนโลยีล้ำสมัยก็จะทำให้มนุษยชาติโดยรวมมีความสะดวกสบายมากขึ้น และมีความสุขมากขึ้น

แต่ดังที่ไอน์สไตน์ได้เคยพูดถึงว่า ที่จริงเรามีทุกอย่างอยู่พร้อมมูลแล้ว ปัญหาไม่ได้อยู่ที่ว่าจะต้องคิดค้นเทคโนโลยีมากขึ้น แต่กับเทคโนโลยีและความรู้ที่มีอยู่ ถ้าเราใช้เป็นและใช้อย่างถูกต้อง มนุษย์จะผาสุกกว่านี้ ปัญหาจึงไม่ได้แก้ด้วยเทคโนโลยีที่มากขึ้น แต่อยู่ที่วิธีคิดและมุมมองการรับรู้โลกที่ถูกต้องสอดคล้องมากกว่า

มนุษย์ยังใช้เทคโนโลยีด้วยทัศนคติของวัยรุ่นที่ขาดความรับผิดชอบ และเอาแต่ใจตัวเอง โดยไม่คำนึงถึงคนรอบข้าง เทคโนโลยีประกอบกับความคิดและทัศนะการมองโลกอย่างเป็นกลไก และอย่างเป็นเส้นตรง ทำให้เราวางครรลองของระบบนิเวศ โลกทัศน์แบบเครื่องจักรมันสวนทางกับโลกทัศน์แบบนิเวศ เราจึงทำลายล้างความสมดุลของระบบนิเวศอย่างรวดเร็ว ก่อมลพิษมหาศาล ผลก็คือระบบเศรษฐกิจของเราเป็นเซลมะเร็งที่เกิดขึ้นในองคัพพของโลกร และสารพิษที่เราปล่อยลงในโลกอย่างปราศจากความรับผิดชอบ ได้เป็นปัจจัยก่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของโรคมะเร็งจริงๆ ในตัวมนุษย์ !

ระบบสุขภาพที่ไม่ได้จบลงแค่ตัวของมันเอง

อะไรก็ตามที่จบลงในตัวของมันย่อมก่อให้เกิดปัญหา ในตอนที่แล้วเมื่อการแสวงหาความมั่งคั่งได้กลายมาเป็นเป้าหมายในตัวของมันเอง แทนที่จะเป็นมรรควิธีที่ก่อให้เกิดเป้าหมายอื่นๆ เช่น ความผาสุกในมวลมนุษย การกระทำเช่นนั้นก็ได้แปรเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจให้กลายเป็นเซลมะเร็งขึ้นในระบบโลก เมื่อเป็นเช่นนี้การส่งเสริมสุขภาพก็ไม่ควรดำเนินไปเพียงเพื่อส่งเสริมให้เกิดสุขภาพเพื่อตัวสุขภาพเอง ระบบเศรษฐกิจก็ไม่ควรจะก่อความสมดุลทางนิเวศ เพื่อตัวของมันเอง แต่ทั้งหมดควรจะเกิดคำถามว่า เป้าหมายของการพัฒนาสังคมมนุษย์โดยรวมนั้น มนุษย์ต้องการอะไร? หากเป้าหมายจบลงที่ผลประโยชน์อันคับแคบ ปัญหาก็ย่อมส่งผลกระทบไปทั่วชายไยแห่งสรรพชีวิตและสรรพสิ่งอย่างไม่ต้องสงสัย เป้าหมายนั้นควรจะครอบคลุมเป้าหมายของชีวิตของระบบโลกชีวิตของสรรพชีวิตบนโลกด้วยหรือไม่

จะตอบเรื่องนี้ได้ เราจะต้องดูคุณลักษณะพื้นฐานของชีวิต ชีวิตนอกจากจะจัดการตัวเอง สร้างตัวเอง เพื่อการดำรงอยู่แล้ว (เศรษฐกิจ+นิเวศ) ในกระบวนการเดียวกันนั่นเอง ชีวิตยังเรียนรู้และวิวัฒนาการ ชีวิตคือข่ายใยที่สร้างตัวเอง ดำรงเผ่าพันธุ์ของตัวเอง พร้อมๆ ไปด้วยการเรียนรู้และวิวัฒนาการ

อลิซาเบท ซาโตริส ใน Earth Dance ได้กล่าวว่า สายพันธุ์ใหม่ใดๆ ที่โผล่ปรากฏขึ้นในระบบนิเวศ จะก้าวร้าวและช่วงชิงดินแดน ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสายพันธุ์ แต่เมื่อสายพันธุ์นั้นได้ผ่านกาลเวลาแห่งการเรียนรู้และวิวัฒนาการ สาย

พันธู้นั้นก็จะค่อยๆเป็นผู้ใหญ่ขึ้นตามกาลเวลาอันสมควร ซึ่งหมายถึงความเข้าใจในการดำรงอยู่ร่วมกัน และรวมถึงการวิวัฒนาการร่วมกันกับสายพันธุ์อื่นๆ ในระบบนิเวศอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าระบบใดๆ ที่ก่อประกอบขึ้นเป็นสังคมมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นระบบสุขภาพ ระบบเศรษฐกิจ หรือระบบอื่นใด ไม่อาจดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ โดยปราศจากการเชื่อมโยงกับระบบอื่นๆ ได้ และก็ไม่ควรดำเนินไปเพื่อตัวของมันเองเท่านั้น ที่ควรจะเป็นก็คือระบบนั้นควรเป็นปัจจัยเกื้อกูลต่อวัตถุประสงค์ที่ใหญ่กว่าสูงส่งกว่าด้วย โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้และวิวัฒนาการ

ระบบในระบบ...ที่สุดแห่งนิเวศทัศน์

นิเวศทัศน์ คือ การมองโลกแบบนิเวศ และจำเป็นจะต้องมีภาษาอย่างนิเวศ และมีกระบวนการคิดเชิงนิเวศด้วย คำว่านิเวศแปลว่าที่อยู่ ระบบใดๆ ก็ตามจะต้องมีที่อยู่ หรือบทใดก็ตามจะต้องมีบริบท และที่อยู่ของระบบ ก็คือการแผ่แผ่ตัวของระบบในระบบ มองอีกแง่มุมหนึ่งในระบบหนึ่งๆ ก็จะมีระบบย่อยๆ แผ่แผ่อยู่ด้วย เมื่อเราไม่ติดอยู่กับการมองอะไรแยกส่วนเป็นเอกเทศ ตามแบบแผนของวิทยาศาสตร์กระบวนการทัศน์เก่าแล้ว เราก็จะมองเห็นระบบในระบบในระบบทอดยาวไปตั้งแต่ อะตอม โมเลกุล เซล เนื้อเยื่อ อวัยวะ องค์กร สภาพ ระบบนิเวศ ระบบโลก ตลอดจนระบบจักรวาล มันคือความงามของการเข้าใจโลกมากกว่า ๓๐% ที่วิทยาศาสตร์กระบวนการทัศน์เก่าจะให้! โลกมันกว้างขึ้น และสวยงามขึ้น! สมบูรณ์ขึ้นด้วยประการทั้งปวง!

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับระบบสุขภาพ ในกรณีศึกษา

ในวิถีของการมองเป็นข่ายใย หรือโลกทัศน์เชิงนิเวศน์ ระบบหนึ่งใดก็ตามจะเชื่อมโยงสอดบรรสานเข้าไปในระบบอื่นๆ ทุกๆระบบ ถ้าจะมีการวิจัยศึกษา เราก็อาจจะค้นพบว่าการเป็นหนึ่งสืบแบบจนตรอกหรือที่เรียกว่า เอ็น.พี.แอล ได้ก่อสภาพเครียดอย่างรุนแรงและเรื้อรังให้กับสมาชิกของสังคมไม่น้อย และอาจจะทำให้สถิติคนเป็นโรคอันเกี่ยวเนื่องกับความเครียดเพิ่มมากขึ้น และรุนแรงยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างของ โรคหัวใจ ความดัน เบาหวาน และแม้แต่โรคมะเร็ง เป็นต้น

ความเป็นหนึ่งนี้อาจจะถูกทำให้ดูเป็นเรื่องราวซับซ้อน แต่แท้ที่จริงแล้วก็เป็นเรื่องง่ายที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรมากกว่าที่จะชวนช่วยหามาได้ คือ “ใช้เงินเกินตัวนั่นเอง”

กระบวนการทัศน์เป็นการแปลความทฤษฎีวิวัฒนาการของชาลส์ ดาร์วินอย่างเอียงกะเท่เล่ และวางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์อยู่บนความโลภ และการปลดปล่อยให้การทำธุรกิจเพื่อแสวงผลกำไรจะทำอะไรก็ได้กับผู้คน (นั่นคือการละเมิดสิทธิมนุษยชน ดังกรณีของเขื่อนแม่มูนกับชาวบ้าน) จะทำอะไรก็ได้กับระบบนิเวศ ทำให้โลกมนุษย์ปั่นป่วนและประสบกับวิกฤตอย่างรุนแรง ดังที่เราารู้แล้วว่าความรุนแรงของวิกฤตนั้นกำลังคุกคามความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์มนุษย์อย่างน่าหวาดเสียว

ด้วยชุดทฤษฎีความเชื่อต่างๆของวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์กระบวนการทัศน์เก่าทั้งมวล มนุษย์แยกระบบคุณค่าและคุณค่าความดีออกจากการทำมาหากิน นั่นก็คือ การปลดปล่อยธุรกิจออกจากเรื่องของระบบคุณค่า นานจากนี้ ยังแยกกายออกจากจิต และให้ความสำคัญกับสิ่งที่วัดได้ เราจึงดูแลเรื่องราวของมนุษย์กันแต่เรื่องของวัตถุ และก็มองวัตถุอย่างแคบ คือมองเฉพาะเชิงปริมาณเท่านั้น ความสุขของมนุษย์จึงถูกลดส่วนตัดทอนลงเหลือเพียงการตอบสนองเชิงปริมาณ ของการครอบครองวัตถุ นั่นคือที่มาของบริโภคนิยม ความสุขของมนุษย์จึงถูกลดทอนลงเหลือเป็น

เฉพาะสิ่งที่เขาไม่ครอบครอง เช่น บ้านหลัง หรือรถยนต์รุ่นใหม่ล่าสุด และเสื้อผ้าที่มียี่ห้อแพงๆ จนต้องเบะยี่ห้อไว้ให้เห็นเด่นชัด ว่าใครใส่เสื้อผ้าแพงกว่าใคร!

แต่แล้วผลของระบบสังคมจะเป็นอย่างไรก็ช่าง การแยกธุรกิจออกจากเรื่องระบบคุณค่า ทำให้เกิดความอยุติธรรมทางสังคม และความไม่สมดุลในระบบนิเวศ เมื่อมนุษย์เอาเปรียบกันและกันอย่างไม่คำนึงถึงเรื่องสิทธิมนุษยชน และปฏิบัติต่อระบบนิเวศเป็นทรัพยากรอันจะจัดสรรมาเป็นวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรม

ความยากจนนั้น ไอวาน อิลลิช แบ่งเป็นสองประเภท คือ ความยากจนแบบเก่า อันเป็นความยากจนที่ประชาชนยังมีระบบนิเวศเป็นหลังพิง คือยังกลับเข้าไปหาอาหารและหยูกยาในป่า ในสายน้ำได้ และอีกประเภท คือความยากจนในความทันสมัยที่ไม่หลงเหลือระบบนิเวศไว้รองรับอีกต่อไป เวลานี้คนยากจนกำลังถูกผลักดันให้เข้าไปอยู่ในสภาพความยากจนแบบหลังมากขึ้นทุกที ด้วยเหตุนี้เอง มันจึงเป็นปริศนาอันใหญ่หลวงของคนชั้นกลางในเมืองที่ไม่เข้าใจว่าทำไมคนยากจนในชนบทจึงออกมาเดินทางเพื่อปกป้องระบบนิเวศของพวกเขา ทำไมไม่รับเงินชดเชยแล้วก็ไปเสียให้พ้นๆ เหตุผลต่างๆ ก็คือ เงินชดเชยมันก็จะทำอะไรที่ไร้แล้วหมดไป มันไม่เหมือนต้นไม้ ที่ชาวบ้านรดกิ้งมาทำฟืนได้ตลอดไป ระบบนิเวศจึงเป็นเสมือนซูเปอร์มาร์เก็ตของพวกเขา

ครั้นจะให้เขาเอาเงินที่ได้มาสร้างธุรกิจสร้างงาน ถ้าเรารู้เรื่องเศรษฐศาสตร์อย่างไปพ้นเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เราก็จะรู้ว่ามันเป็นไปไม่ได้ ในระบบปลาใหญ่กินปลาเล็กที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

อีกมิติหนึ่งของการพัฒนาวัตถุที่เข้ามามีผลกระทบกับสุขภาพโดยตรงก็คือเรื่องมลภาวะของการผลิตต่างๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะจากโรงงานหรือจากการปฏิบัติเกี่ยวกับการเกษตรที่ไม่เขียวจริง นั่นก็คือการเอาสมการเส้นตรงมาใช้กับเทคโนโลยีทางการเกษตรเช่นมีแปลงชนิดนี้ ก็เอาสารเคมีอย่างนี้มาฆ่า และบางทีสารเคมีต่างๆ ที่สะสมอยู่ในดินเกิดผสมกันเองขึ้นมาเป็นเคมีตัวใหม่ที่ร้ายแรงอย่างไร พวกนักวิชาการหัวสีเหลี่ยมเหล่านั้นก็ไม่อาจคิดแก็งอะไรได้ แล้วห่วงโซ่ในระบบนิเวศก็ไม่เคยเอาเข้ามาในเกษตรกรรมแบบทันสมัยนี้เลย

อีกประการหนึ่ง ปุ๋ยเคมีก็ทำให้น้ำดินหมดไป จนกลายเป็นผืนแผ่นดินที่เพาะปลูกอะไรไม่ได้ในที่สุด เกษตรกรรมจึงเป็นการทำเหมืองหน้าดินมากกว่า คือเป็นการขุดหน้าดินไปขายอีกแบบหนึ่ง ไม่ได้ก่อให้เกิดความยั่งยืนของเกษตรกรรม ดังที่เกษตรกรรมแบบดั้งเดิมเคยทำได้ โดยปลูกข้าวเป็นร้อยๆ ปี ที่ดินก็ยังอุดมสมบูรณ์อย่างเดิม ที่จริงมีองค์ประกอบอื่นๆ อีกมากตามการมองแบบนิเวศ แต่ขอล่าถ่วงถึงเพียงเท่านี้ในขั้นนี้ก่อน

ก็พืชภัยต่างๆ เหล่านี้ทั้งในอาหาร อากาศ ได้ก่อผลทางด้านลบแก่สุขภาพมนุษย์อย่างไร ก็ยังมีการศึกษากันน้อยมาก เพราะทุนรอนวิจัยในโลกส่วนใหญ่ยังเป็นไปเพื่อผลกำไร ก็การขยายสารเคมีแบบสมการเส้นตรงเหล่านั้นยังทำกำไรมหาศาล ใครเล่าจะไปคิดค้นเกษตรกรรมธรรมชาติที่เกษตรกรไม่ต้องพึ่งปุ๋ยพึ่งสารเคมีเหล่านี้

เพียงเท่านี้ เราก็อาจจะเห็นได้ชัดเจนกระมังว่า ระบบสุขภาพนั้นเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจและระบบนิเวศอย่างไร

ปิดกั้นกับการพังทลายลงของกำแพง

นิโคลัส เบนเนต อดีตที่ปรึกษายูเนสโก เคยทำงานกับกระทรวงศึกษาธิการ เขาเคยเขียนหนังสือเล่มหนึ่งใช้ชื่อว่า Bridges and Barriers (สะพานและสิ่งขวางกั้น) โดยสรุปเขาคิดว่าระบบใดจะดำเนินไปด้วยดี จำเป็นต้องมีกำแพงกั้นกัณธิพลจากภายนอก และในขณะเดียวกันก็มีสะพานที่จะเลือกเฟ้นและเปิดรับสิ่งดีงาม และความรู้ที่เป็นประโยชน์จากภายนอก ที่จริงเขาคิดจะตั้งชื่อหนังสือเป็น Walls and Small Bridges (กำแพงและสะพานเล็ก) ด้วยซ้ำไป เน้นที่สะพานเล็กๆ ที่จะนำเข้ามาอย่างเลือกเฟ้นและคัดสรร

ทั้งนี้ หากเราไปดูการทำงานของเซลเมมเบรนหรือผนังเซลล์ ก็จะเป็นเช่นเดียวกันนี้ จริงอยู่เซลล์เปิดรับอาหาร และข้อมูลข่าวสารจากภายนอก แต่ก็มีความเป็นตัวของตัวเอง จัดการตัวเอง และมีการเรียนรู้ของตัวเอง คือไม่ได้เปิดหมด เพราะการเปิดหมดก็คือ “ความตาย” การเปิดรับของเซลล์ก็เป็นการเปิดรับอย่างเลือกเฟ้นเช่นเดียวกัน

บุรุษ ลิปตัน มากพูดที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2545 เขาบอกว่าสมองของมนุษย์มาจากเซลเมมเบรนของตัวอ่อน บทบาทของเซลเมมเบรนก็คือการรับรู้โลก และกลั่นกรอง ในขณะที่ดีเอ็นเอเป็นเพียงตัวบันทึก ประดุจฮาร์ดไดรฟ์ในคอมพิวเตอร์ แต่บทบาทหลักอยู่ที่เซลเมมเบรนอยู่กับการรับรู้ เขากล่าวว่า Perception หรือการรับรู้ตัวนี้มีความสำคัญ และเป็นตัวกำหนดความเป็นไป พัฒนาการ ตลอดจนวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต

ชุมชนในกรณีศึกษาต่างๆ ก็อยู่ในข่ายของการเป็นระบบเปิดที่คัดเลือกสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาอย่างตื่นตัวและไม่หลงมกมาย หรือเปิดให้กับสิ่งต่างๆ แบบอ้าซ่า โดยปราศจากกำแพงขวางกั้นใดๆ เลย

กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในการผ่านยุคแห่งความทันสมัยอันยาวนานยิ่งนี้ได้ ก็มีตัวอย่างชัดเจนในกรณีของจังหวัดน่าน กลุ่มฮักเมืองน่าน และหมู่บ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่แน่ๆ ทั้งสองถูกตัดขาดจากโลกภายนอกในระดับหนึ่ง ด้วยสิ่งกีดขวางตามธรรมชาติ ทำให้สิ่งที่เรียกกันว่า “ความเจริญ” เข้ามาได้ช้ากว่าและน้อยกว่า

กรณีศึกษาของชาวบ้านที่แม่มูน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นตัวอย่างของการทำลายผนังกั้นเซลล์ (เซลเมมเบรน) โดยเอาโครงการใหญ่ คือ การสร้างเขื่อนปากมูลเข้ามาวาง อย่างไม่สนใจใยดีกับผลกระทบต่อระบบนิเวศที่อาจจะเกิดขึ้น

แต่แล้ว ด้วยความเข้าใจในความวิบัติอันเกิดจากการถูกพังทลายกำแพง ซึ่งก็คือความเป็นตัวของตัวเองที่จะจัดการดูแลระบบนิเวศของตน (“การจัดการทรัพยากร” เป็นศัพท์ทางเศรษฐศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศน้อยหรือ ไม่ให้เลย) การต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อจะให้ได้มาซึ่ง ความสามารถที่จะจัดการดูแลระบบนิเวศของตัวเอง เป็นสิ่งที่ยากที่คนชั้นกลางในเมืองจะเข้าใจได้ เพราะความเป็นเมือง โดยเฉพาะเมืองใหญ่ที่ไร้สมดุล ก็ได้แก่เซลล์มะเร็งที่กินอยู่กับการทำมาหากินกับคนส่วนใหญ่ โดยปราศจากความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ด้วยเหตุความต้องการใช้ไฟฟ้าจากเขื่อน จึงมีความสำคัญกว่าความอยู่รอดทางระบบนิเวศของชุมชนท้องถิ่น

ในกรณีศึกษาของคีรีวง ก็ถูกผลกระทบจากการทำลายธรรมชาติของชุมชนรอบข้างเช่นกัน ที่ทำให้เกิดน้ำท่วมระดับล่างหมู่บ้าน แต่การรับรู้โลกของเขที่มีกำแพงและสะพานอย่างมีสมดุล ก็นำพาการกอบกู้ฟื้นฟูสภาพความเป็นอยู่ที่ดีมีสุขกลับมาได้อย่างเข้มแข็งยิ่งขึ้นกว่าเดิม

เมืองน่านในฐานะของการเป็นเมืองกบฏมาก่อน ก็กลับทำให้เกิดความเข้มแข็งเป็นภูมิคุ้มกันที่จะสกัดกั้นการพัฒนาอย่างลุ่มหลง และการปิดกั้นทางภูมิศาสตร์ก็มาช่วยส่งเสริมให้ภูมิคุ้มกันนี้เข้มแข็งขึ้นไปอีก

ดูเหมือนว่ากำแพงจะมีขึ้นได้สองทาง ทางหนึ่งก็คือกำแพงทางธรรมชาติ ที่เกิดขึ้นจากลักษณะของภูมิศาสตร์ กำแพงอย่างแรกนี้เมื่อเทคโนโลยีระดับยักซ์ตัดดินจะถางทางเข้ามา กำแพงก็อาจจะถูกพังทลายได้โดยง่าย แต่กำแพงธรรมชาติก็อาจซื้อเวลา ให้กำแพงแห่งความเป็นตัวของตัวเองในการ “รับรู้โลก” ได้แข็งแกร่งขึ้นมา ดังในกรณีของเมืองน่านนั้น ได้กำแพงแห่ง “ความเป็นกบฏ” เข้ามาเสริมส่งแต่แรกด้วย นั่นคือ “การรับรู้โลก” อย่างรู้ลึกถ่องลึกหาญ ที่จะเป็นตัวของตัวเอง กล้าหาญที่จะรักษากำแพงเมืองให้ตั้งมั่นไว้อย่างเข้มแข็ง ด้วยเหตุนี้จึงก่อให้เกิดความรับรู้สองอย่างขึ้น คือ การรับรู้ที่ว่า “เรา” ไม่มีอะไรดี จะต้องรับจาก “เขา” หรืออีกอย่างหนึ่งก็คืออย่างมีวิจารณ์ญาณ

การสูญเสียเนื้อที่ภายในและความเป็นตัวของตัวเอง

กรณีของหมู่บ้านต่างๆในอำเภอพญาเม็งรายในการทำงานของกองทุนหมอธรราก็เช่นกัน และที่ไม่แพ้กันคือ ประชาชนบนพื้นที่สูง ในเขตงานของมูลนิธิพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (พชภ.) ของพี่แดง หรือ เตือนใจ ดีเทศน์ ปัจจุบันสมาชิกวุฒิสภา ซึ่งมาพร้อมกับแผนพัฒนาประเทศเมื่อราวปีกว่ามาแล้ว “การส่งเสริมและกระตุ้นให้เปลี่ยนวิถีผลิตแบบเพิกินเพื่ออยู่ มาเป็นการผลิตแบบเพื่อขาย วงจรพึ่งตนเองของชาวบ้านและพึ่งพากันเองในชุมชนได้ถูกตัดลงอย่างต่อเนื่อง เริ่มตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ระบบการดูแลรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน ระบบแรงงานแบบลงแขก ระบบแบ่งปันและแลกเปลี่ยน เมื่อวงจรธุรกิจการเกษตรได้เข้ามามีบทบาทผูกขาดเรื่องเมล็ดพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ ปุ๋ย อาหารสัตว์ ยาฆ่าแมลง ฯลฯ พร้อมกับตลาดรับซื้อผลผลิต ได้กำหนดให้ชาวบ้านมีบทบาทเป็นผู้ผลิต (การปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์) ซึ่งมีความเสี่ยงสูงจากภัยธรรมชาติต่างๆ จึงประสบกับการขาดทุนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันไปพึ่งพาการกู้หนี้ยืมสินจากระบบการเงินต่างๆ เป็นการนำชาวบ้านไปสู่วงจรหนี้สิน ส่งผลให้ชาวบ้านยากจนและถูกผูกพันธนาคารจากระบบการเงินมากยิ่งขึ้น²⁷”

จากบางตอนที่คุยกับพี่แดง ส.ว. เตือนใจ ดีเทศน์ “ทุนเข้าไปมาก มีโครงการไทย-เยอรมันเข้าไป จากดอยช้างที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีดีอยู่ เดียวมีอาชาเข้าไป แล้วก็ไปปลูกมะเขือเทศ อาชาไปทีหลัง แต่มีตึกเป็นสองชั้น มีรถยนต์โฟร์วีล ปากีหาย แล้วเสียงนกเสียงอะไรก็ไม่มีในไร่มะเขือเทศ ในไร่ฝรั่งจะเจียบสนิทเพราะว่าสัตว์ตายหมด เพราะใช้สารเคมีเข้มข้นมาก พี่กับสามีเคยไปถ่ายสไลด์ เห็นแล้วตกใจ ชาวบ้านใช้สารเคมีหลายชนิดมาก แล้วก็เอามือลงไปกวนนะ ไม่ได้ใส่ถุงมือ ไม่ได้เอาผ้าปิดปาก ไม่ได้ใส่รองเท้าที่จะหุ้มตัวเอง น่ากลัวมาก

ตรงนั้นบอกว่า การโฆษณาบอกเรานิดเดียว บอกในส่วนที่เป็นประโยชน์ ไม่ได้เห็นโทษ ที่พี่ว่าการโฆษณาและวิชาการสื่อสารมวลชนต้องปฏิรูป ต้องเป็นสื่อ

มิใช่แต่เพียงการอนุรักษ์ระบบนิเวศ

แต่เป็นการมองโลกเชิงนิเวศ

มีคนเคยพูดไว้ว่า “การเรียนรู้ คือ การค้นพบอะไรใหม่ จะเกิดจากการเชื่อมโยงเรื่องสองเรื่องที่ไม่น่าจะเกี่ยวข้องกันเข้ามาให้เห็นเป็นเรื่องเดียวกัน” ซึ่งก็เชื่อมโยงอยู่กับการรับรู้โลกและการมองโลกเชิงนิเวศเช่นกัน ดังเราจะเห็นได้จากการทำงานอย่างจริงจังของผู้บุกเบิกการพัฒนา ตัวอย่างที่ชัดเจนอีกกลุ่มหนึ่งก็คือ การทำงานของหมอธรรา อ่อนชมจันทร์ในพื้นที่อ.พญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย และแม้เมื่อหมอธรราจะจากโลกนี้ไปแล้ว ญาติมิตรของคุณหมอก็ยังคงสานงานของคุณหมอต่อบไปในนามของ “กองทุนหมอธรรา”

ในขั้นแรกของการเรียนรู้ หมอธรราเห็นว่า แพทย์แผนปัจจุบันไม่ได้สามารถตอบปัญหาทุกอย่าง ดังเช่น ในกรณีของผู้ป่วยเรื้อรังและผู้ป่วยเอดส์ เป็นต้น นอกจากนี้ ด้วยความขาดแคลนบุคลากรด้านสาธารณสุข ทำให้โรงพยาบาลจะต้องกีดกันแพทย์พื้นเมืองออกไปด้วย จากการลงไปศึกษาวิถีชีวิตชาวบ้านกับแพทย์พื้นเมือง หมอธรราก็เห็นคุณค่าและประโยชน์ของแพทย์พื้นเมืองทั้งในบางโรคที่รักษาได้จริง และทั้งในฐานะส่วนเสริมขวัญและกำลังใจของผู้ป่วย และยังมีบทบาททางจิตบำบัดได้ในกระบวนการทางวัฒนธรรมความเชื่อด้วย

²⁷ บทสรุปจากการพูดคุยกับกองทุนหมอธรรา อ.พญาเม็งราย จังหวัดเชียงราย

จากการปรับการรับรู้และความเชื่อนี้ คณะทำงานก็ได้บูรณาการการรักษาพื้นเมืองเข้ามาในระบบการรักษาพยาบาล ร่วมกับโรงพยาบาลอย่างสร้างสรรค์ และได้ก่อตั้งหน่วยผลิตสมุนไพรอย่างเป็นทางการเป็นล่ำเป็นสันในโรงพยาบาลนั่นเอง

การเรียนรู้ใหญ่ครั้งที่สอง เกิดจากการได้มีโอกาสทำวิจัยเชิงคุณภาพอันเกี่ยวกับศักยภาพของหมอเมืองใน ๖ จังหวัดภาคเหนือ นอกจากนี้ คณะทำงานยังได้มีโอกาสพบปะกับปราชญ์ชาวบ้าน เช่น ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม และพ่อคำเตื่อง ภาษี เป็นต้น ทำให้เห็นความเชื่อมโยงของระบบเกษตรกรรม ระบบเศรษฐกิจ ระบบการศึกษา ระบบการเมือง เชื่อมโยงร้อยรัดกับระบบสุขภาพอยู่อย่างแยกกันไม่ออก

นี่คือการเชื่อมโยงครั้งใหญ่ ที่เห็นว่าทุกระบบที่รัฐพยายามแยกออกไปเป็นเรื่องๆและให้แต่ละกระทรวงรับผิดชอบกันไปอย่างแยกส่วนนั้น จะไม่มีทางพัฒนาคุณภาพการปฏิบัติงานในระบบนั้นได้เลย หากไม่มองให้เห็นความเชื่อมโยงกลับมาสู่ความเป็นหนึ่งเดียว นั่นก็คือ การพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อสุขภาวะของสมาชิกของสังคมและระบบนิเวศอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้น คำตอบน่าจะกลับมาที่ “องค์รวม” อันเป็นองค์รวมอันเกิดจากการสังเคราะห์ของชาวบ้านแต่ละถิ่นเอง โดยผสมผสานร่วมกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ในวงจรแห่งการสร้างแผน การปฏิบัติและการกลับมาสู่การประเมินผลเพื่อแสวงหาบทเรียนเพื่อกลับไปสร้างแผนใหม่ ทั้งนี้ กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว ชาวบ้านจะเป็นพระเอก โดยมีส่วนงานอื่นๆทั้งจากรัฐและเอกชนเป็นตัวหนุนเสริมจึงจะสอดคล้องกับหลักการ “การจัดองค์กรตนเอง”(Self-organizing) อันเป็นคุณลักษณะอันสำคัญของระบบชีวิต อย่างแท้จริง

โดยนัยแห่งทฤษฎีระบบ อันเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของคุณลักษณะแห่งการมองความจริงของวิทยาศาสตร์ กระบวนทัศน์ใหม่ องค์รวมจึงไม่ได้เป็นเพียงผลบวกขององค์ประกอบต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นองค์รวมเท่านั้น หากยังมีคุณลักษณะใหม่ ก่อเกิดขึ้นในลักษณะโผล่ปรากฏ (Emergent property) อีกด้วย

ในแง่ของชุมชนของชาวบ้าน การโผล่ปรากฏจะเกิดขึ้นได้ ต่อเมื่อมีการสอดประสานกันในชุมชนอย่างเป็นเนื้อเดียวกัน โดยไม่ถูกแทรกแซงโดยโครงสร้างเชิงอำนาจที่มาจากองค์กรภายนอก

นี่เองที่ทำให้สถานการณ์ของนิเวศวิทยาจะไม่ได้เป็นเพียงการผนวกเอาองค์ประกอบของระบบนิเวศเข้ามาสู่การพิจารณาแผนงานพัฒนาที่ยั่งยืนเท่านั้น หากจะต้องพัฒนานิเวศโลกทัศน์ขึ้นมาอย่างเป็นใจกลางของวิธีการมองปัญหาและแม้กระทั่งกระบวนการสร้างแผนงาน การปฏิบัติตลอดจนการประเมินผลและถอดบทเรียน ก็จะต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องกับแบบแผนและกระบวนการวิธีของสิ่งมีชีวิตด้วย จึงจะได้พลวัตของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่แท้จริง

ทุนทางธรรมชาติ

จะใช้เวลาอีกนานเท่าไร เราจึงจะกลับมาเข้าใจได้อีกว่า “เงินทองคือของมายา ข้าวปลาคือของจริง” การที่ชาวบ้านบริเวณเขื่อนปากมูนต้องการเปิดเขื่อน โดยที่ฝ่ายรัฐและชนชั้นกลางไม่เข้าใจนั้น เพราะเราไปอยู่กับมายาการของเงินตรา

การวัดรายได้มวลรวมประชาชาติก็ดี ผลผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติก็ดี ล้วนเป็นของมายาทั้งสิ้น แต่สำหรับคนที่ลงไปคลุกคลีกับชีวิตของชาวบ้านจริงๆ ก็จะได้เห็นถึงความจริงข้อนี้ เมื่อทอดลงเปิดเขื่อนและปลาได้กลับมาอยู่กับแม่น้ำนั้น ชาวบ้านที่เคยมีอาชีพเลี้ยงปลาก็กลับมาใช้ชีวิตที่มั่งคั่งเหมือนเดิม ได้อาศัยกินอยู่กับแม่น้ำ ปลาที่หามาได้ ก็เอาไปขายหรือเอาไปแลกเปลี่ยนค้าขายทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น

เมื่อพวกเขาเดินธรรมาตราไปตามพื้นที่ในจังหวัดอื่นๆ ในอีสาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ได้ประสบกับชะตากรรมเดียวกัน รัฐบาลมักจะมีโอกาสใหญ่ๆเข้ามาซึ่งให้ประโยชน์แก่คนในส่วนกลางมากกว่าเจ้าของที่ แต่แล้วเจ้าของที่ก็ไม่มีอำนาจตัดสินใจอะไรเลย

พริตจอบ คราปา เห็นว่าช่องว่างหนึ่งของความไม่เข้าใจนี้ก็คือ ข้อจำกัดของภาษา ในการพัฒนาแบบเก่า ทุกอย่างเน้นไปที่ผลกำไรเป็นตัวเงิน โดยไม่สนใจผลกระทบกับระบบนิเวศ ตลอดจนความยุติธรรมทางสังคม

เลสเตอร์ บราวน์ ผู้อำนวยการสถาบันเวิลด์วอช ที่จัดทำหนังสือ สภาวะโลก (State of the World) ออกมาทุกปี เพื่อรายงานสภาพการณ์ต่างๆของโลก โดยเป็นเรื่องราวภัยการด้านต่างๆนั้น ลงความเห็นไว้ว่า ถ้าเราไม่หลอมรวมความรู้เรื่องระบบนิเวศเข้าไปในเศรษฐศาสตร์อย่างจริงจังนั้น โลกย่อมจะถึงกาลวิบัติแน่นอน

การผลิตในปัจจุบันไม่ได้คิดต้นทุนเชิงนิเวศและสังคม ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่เป็นจริง โลกพากันสนใจแต่ในเรื่องการแข่งขัน โดยไม่ได้คำนึงถึงค่าใช้จ่ายที่แฝงเร้น ของการพังทลายของระบบนิเวศ เวลานี้นักเศรษฐศาสตร์เรียกค่าใช้จ่ายนอกกรายการนี้ว่า externalities เช่นการทำให้หน้าเฝ้าเสีย เกิดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ในอากาศ จนมีปัญหาเรือนกระจก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องความยุติธรรมทางสังคมขึ้นมาอีก เมื่อโรงงานผลิตของบรรษัทข้ามชาติย้ายถิ่นไปที่ต่างๆที่มีการกดค่าแรงได้ โดยทั้งคนงานที่เดิมให้กลายเป็นคนว่างงาน

นักคิดฝรั่งเวลานี้ พากันคิดเรื่องทุนธรรมชาติกันแล้ว เมื่อเราพัฒนาโดยอาศัยทุนธรรมชาติอันได้แก่ระบบนิเวศ การพัฒนานั้นก็จะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากจะแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจได้แล้ว ยังสามารถแก้ปัญหาสุขภาพที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมได้ด้วย เพราะเมื่อระบบนิเวศคืนสู่สมดุลย์ สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ก็จะเอื้อต่อการมีสุขภาพอนามัย เมื่อสารปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อมน้อยลง การเจ็บไข้ได้ป่วยอันเกี่ยวเนื่องจากมลพิษเหล่านั้นก็น้อยลง และยังจะทำให้ร่างกายมีภูมิคุ้มกันที่ดีกว่าเดิมอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก เพื่อการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์

การเรียนรู้เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์หรือวิธีคิดที่แท้จริงจนถึงขนาดที่มีผลต่อวิถีชีวิต ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมนั้นจำเป็นต้องให้คุณค่ากับตัวกระบวนการเรียนรู้ในทุกๆ ด้าน ทั้งร่างกาย ความรู้สึก การใช้จินตนาการ การภาวนา และการรับรู้ญาณทัศนะ ที่น่าสนใจคือ การเรียนรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องเกี่ยวกับเรื่องราวปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่เป็นการเรียนรู้จักตัวเองอย่างลึกซึ้ง และความสัมพันธ์ที่ตัวเองมีต่อธรรมชาติและสังคมโลก เรียนรู้ผลกระทบที่ชีวิตเรามีต่อชีวิตอื่นอย่างขึ้นต่อกัน เรียนรู้ในการมองเห็นคุณค่าและความงามของชีวิตและธรรมชาติ เรียนรู้จักทุกขสัจจ์ของระบบนิเวศ เป็นต้น

เนื่องจากกิจกรรมการเรียนรู้เชิงนิเวศวิทยาแนวลึกนั้นมีหลากหลาย ที่นักคิดนักกิจกรรมหลายคนพยายามคิดค้นมาใช้กับกระบวนการจัดการศึกษาเชิงนิเวศแนวลึก ที่สำคัญได้แก่ นักนิเวศแนวลึกอย่างโจแอนนา เมซี (Joanna Macy) จอห์น ซีด (John Seed) เป็นอาทิ ในที่นี้จะขอยกเอาหลักการและตัวอย่างบางตัวอย่างเพื่อเป็นกรณีศึกษาและเผื่อว่าจะเป็นประโยชน์กับผู้สนใจนำไปใช้

นอกจากนี้ การเรียนรู้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกและชุมชน การสื่อสาร โดยเฉพาะการรับฟังอย่างลึกซึ้ง จึงเป็นทักษะสำคัญของการเรียนรู้ ดังที่เดวิด โบห์ม ได้ช่วยถอดรหัสธรรมชาติของความคิด การสื่อสารและสนทนาที่สร้างให้เกิดความรู้ร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งสอดคล้องกับหลักการพื้นฐานของความร่วมไม้ร่วมมือในกระบวนทัศน์ จึงขอยกมานำเสนอไว้ในที่นี้ด้วย

ตั้งคำถามแบบภูมินิเวศ

คำอธิบาย ใช้ในกิจกรรมที่ต้องการให้ผู้เข้าร่วมได้สำรวจตรวจตราชีวิตของตัวเองว่าสัมพันธ์และมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างไร

เรื่องราวของเพื่อนรอบข้าง สิ่งที่เราพึ่งพาทั้งหลายมีที่ไปที่มาอย่างไร เช่น ไฟฟ้าที่ใช้มาจากเขื่อนไหน สร้างมาอย่างไร มีใครที่ต้องสละชีวิตบ้างเพื่อความสะดวกสบายของเรา ขอให้เราจินตนาการให้เห็นภาพที่เชื่อมโยงอยู่กับชีวิตเรา จินตนาการเป็นทางออกของวิกฤติสิ่งแวดล้อม จินตนาการช่วยให้เราสามารถทะลุลงก้นกำแพงคอนกรีตของห้องนี้ออกไปสู่อ่างกายใหญ่ของเรา เรามักเข้าใจว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เกิดจากเหตุผล แต่ความคิดเชิงเหตุผลมีธรรมชาติเป็นเส้นตรง แห้งแล้งและไร้ชีวิตชีวา จินตนาการ (Visual imagination) เป็นที่มาของความรู้วิทยาศาสตร์ด้วย ขอให้ตั้งคำถามว่า น้ำที่เราดื่มเพื่อหล่อเลี้ยงชีวิต ให้ร่างกายเรามีชีวิตอยู่ได้นี้มาจากไหน คนเมืองใหญ่ดื่มน้ำจากขวดน้ำ ไม่ได้ดื่มน้ำจากลำธารหรือน้ำฝนที่กรองไว้ยามฝนหลากเหมือนหัวเมือง

ตอนนี้ถามต่อไปอีกคำถามว่า น้ำที่เราดื่มและอยู่ในร่างกายและชีวิตของเรานั้นมีเรื่องราวการเดินทางอันยาวไกลอย่างไร มาจากสายน้ำใด เธอไหลมาจากที่ใด เธอมาเชื่อมโยงตัวเรากับเทือกเขาสูงเสียดฟ้า เราคือเทือกเขานั้น เราคือสายฝนที่ร่วงหล่นตามแรงปรารถนาของก้อนเมฆ หรือเราคือน้ำใต้ดิน คือชีวิตแห่งการเดินทางอย่างลึกลับที่ไม่มีใครมองเห็น เรากำลังได้รับภัยคุกคามอย่างหนักหน่วง เราถูกสูบขึ้นมาใช้งานอย่างไม่มีที่จำกัด น้ำฝนที่น้อยนิดไม่สามารถซึมกลับลงมาได้ทัน สารเคมีจากการเกษตรไหลลงมานับร้อยนับพันชนิด เรากำลังจะตายด้วยน้ำเสียที่โรงงานอุตสาหกรรมบีบอัดลงมาเป็นสารพิษโลหะหนัก หากชีวิตของน้ำใต้ดินอย่างเรารับสิ่งเหล่านี้ไม่ได้แล้ว สิ่งมีชีวิตอื่นๆ ก็คงรับไม่ได้เช่นกัน ต้องเจ็บป่วยล้มตายกันไม่น้อยทีเดียว เราทุกคนคือนักสิ่งแวดล้อม เพราะสิ่งแวดล้อมอยู่ในตัวเรา เรามีความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำและชุมชนต้นน้ำอย่างปฏิเสธไม่ได้

ตั้งคำถามถึงขอบเขตของร่างกายและจิตใจ

คำอธิบาย ใช้อ่านให้ผู้เข้าร่วมฟัง และพิจารณาขอบเขตของร่างกาย ซึ่งแท้ที่จริงไม่สามารถแยกออกจากโลกได้ กิจกรรมนี้สามารถใช้ดนตรีประกอบเบาๆได้ ผู้เข้าร่วมสามารถนั่งหรือเลือกที่จะนอนราบลงกับพื้นได้

ขอบเขตของร่างกายนี้อยู่ที่ใด ลึนสุดที่เนื้อหนังที่ห่อหุ้มกระดูก เล้นเลือด และอวัยวะภายในนี้หรือเปล่า ขอให้เราหยุดหายใจสักครู่...(๑ นาที) เราหยุดหายใจแล้วรู้สึกอย่างไร หากจะลองพิจารณาให้ลึกลงไป มองให้ลึกและละเอียดถี่ถ้วน กำหนดความรู้สึกให้เห็นความเคลื่อนไหว เราจะเห็นว่าร่างกายนี้มีการแลกเปลี่ยนถ่ายเทสารและพลังงานตลอดเวลา ไม่ว่าเราจะตื่นหรือหลับ เราหายใจเข้าเอาอากาศที่มีออกซิเจน ไนโตรเจน และก๊าซอื่นๆเข้าไปตลอดเวลา รวมทั้งชีวิตน้อยๆคือจุลินทรีย์ในอากาศ เรามาลองพิจารณาลมหายใจเข้าออกของตัวเองดู ลมหายใจแต่ละลมหายใจเป็นลมหายใจที่ใหม่เสมอ ไม่เช่นนั้นเราจะอยู่ไม่ได้ แต่ละลมหายใจไม่เคยเหมือนเดิม มีเรื่องราวเป็นของตัวเอง ลมหายใจออกของเราเป็นลมหายใจเข้าของต้นไม้และพืชน้อยใหญ่ เป็นชีวิตที่เกี่ยวข้องกัน เป็นลมหายใจที่พัดผ่านมาแต่ไกลแต่ไกลตามแต่เรื่องราวที่มาของเขา ภาพรวมของการแลกเปลี่ยนถ่ายเทลมหายใจนี้ซับซ้อนกว่าที่เราจะสามารถจินตนาการได้ถึง ท้องทะเลก็หายใจ เวลานึกถึงการผลิตออกซิเจน เรามักไปคิดถึงต้นไม้หรือป่า จริงๆแล้วท้องทะเลหายใจและให้ออกซิเจนมากกว่าใครอื่น จุลินชีพหรือสิ่งมีชีวิตที่เรามองไม่เห็นในทะเลทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงคาร์บอนไดออกไซด์มาเป็นออกซิเจน ชีวิตของเราและชีวิตของทะเล แม่น้ำและป่าเป็นชีวิตเดียวกัน

ร่างกายนี้ฉลาด คือทำหน้าที่หายใจโดยไม่ต้องใช้ความคิด ไม่ต้องใช้หลักปรัชญาหรือสูตรคณิตศาสตร์สมการอะไรเลย ไม่ต้องอาศัยหลักศีลธรรมจริยธรรมด้วย คือไม่ขึ้นต่อเหตุผล หายใจเพราะเป็นธรรมชาติของชีวิต เป็นความถูกต้องชอบธรรมในตัวเอง ธรรมชาติก็ทำหน้าที่ของตัวเอง และผลของมันก็ช่วยส่งเสริมให้ชีวิตอื่นได้รับประโยชน์ไปด้วย

ที่ไม่ได้รับผลประโยชน์ก็มี คือได้รับผลทางลบ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของธรรมชาติ แต่ประเด็นสำคัญคือ ชีวิตแต่ละชีวิตดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน ไม่มีใครใหญ่กว่าอะไร หรือมีค่ามากกว่าอะไร เป็นคนละเรื่องกับความสามารถในการทำลายและควบคุม มนุษย์มีความสามารถในการควบคุม ทำลายและสร้างสรรค์ แต่เรากำลังควบคุมและทำลายมากกว่าสร้างสรรค์ ด้วยความไม่รู้ว่จริงๆแล้วเรากำลังทำลายตัวเองเพื่อแลกกับความสนุก สะดวกสบาย ความร่ำรวยทางวัตถุ และอำนาจ ความคิดที่ว่าตัวเรามีอยู่อย่างที่เราควบคุมกำหนดมันได้นั้นเป็นมายาคติ ลมหายใจของเราเองเรายังควบคุมไม่ได้เลย แล้วเมื่อถึงคราวที่ลมหายใจจะหมดไป เราก็ยังไม่สามารถควบคุมให้มันดำเนินต่อไปได้ ลมหายใจสุดท้ายนั้นจะมาถึงเราในที่สุด อย่างที่เราไม่สามารถวางแผนได้ กำหนดวันเวลาลงในปฏิทินได้ พอถึงเวลามันก็หมดลมลงไปอย่างนั้น เราควบคุมไม่ได้ ชี้อ่ไม่ได้ อาจจะทำได้แต่ก็ไม่นาน ขอให้เรามอบรอยยิ้มและความรู้สึกขอบคุณชื่นชมลมหายใจแต่ละห้วงของเราที่ทำให้เราดำรงชีวิตนี้มาได้

ทั้งหมดนี้หมายความว่า เราควบคุมธรรมชาติภายในได้ เราควบคุมธรรมชาติภายนอกได้ แต่จะดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องและเกื้อกูลได้อย่างไรเป็นคำถามที่สำคัญ การกระทำทุกการกระทำมีผลกระทบทางนิเวศทั้งนั้น การซื้อของแต่ละชิ้น การเลือกวิธีการเดินทาง การใช้น้ำ การอยู่การกิน การใช้ไฟ ทั้งหมดนี้มีนัยยะทางนิเวศ มีนัยยะว่าเราดูแลเกื้อกูลหรือเบียดเบียนโลกมากน้อยเพียงใด ปัญหาอยู่ตรงที่ว่าเรามีจินตนาการและการรับรู้เท่าทันเพียงพอหรือไม่ เราารู้สึกห่วงใยต่อสุขภาพของระบบนิเวศในฐานะร่างกายของเราหรือไม่ เราไม่สามารถปล่อยให้งานทางสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของผู้เชี่ยวชาญ นักสิ่งแวดล้อม หรือเจ้าหน้าที่กรมสิ่งแวดล้อมอีกต่อไป เพราะไม่พอและไม่ทันการณ์ ถ้าเรายังไม่รู้รู้สึกว่าเป็นเรื่องเร่งด่วนพอที่จะลงมือกระทำการเอง นั่นหมายถึงหายนะของมนุษย์จะเกิดขึ้นเร็วขึ้นและรุนแรงขึ้นอย่างชนิดที่เกินกว่าเราจะจินตนาการได้ถึง

เดินเพื่อสำรวจแรงโน้มถ่วง

คำอธิบาย ให้ผู้เข้าร่วมได้เคลื่อนไหวร่างกายด้วยการเดินอย่างมีสติ และพิจารณาความรู้สึกและการรับรู้ที่เกิดขึ้น โดย โยงสัมพันธ์กับโลก

ตอนนี้ขอให้พวกเราลุกขึ้นยืน และกำหนดความรู้สึกไปรับรู้ความรู้สึกบริเวณปลายฝ่าเท้าดู สำรวจความรู้สึกอย่างไร หนัก เย็น ร้อน อ่อน นุ่ม แข็ง ร่างกายของเราวิวัฒนาการมาตั้งแต่เป็นชีวิตเซลล์เดียว ร่างกายและอวัยวะทุกส่วนวิวัฒนาการมา ภายใต้เงื่อนไขของแรงโน้มถ่วงหรือแรงดึงดูดของโลกมีต่อเราด้วย ตอนนี้ลองขยับเท้าก้าวเดินช้าๆ และรับรู้การทำงานของ ร่างกายเรากับแรงโน้มถ่วงของโลกดูว่าเป็นอย่างไร ท่านติช นัท ฮันต์ กัลยาณบุคคล พระและกวีชาวเวียดนามกล่าวว่า “ปาฏิหาริย์ไม่ใช่การเดินบนน้ำ แต่คือการเดินบนดินธรรมดาๆนี่แหละ” แรงโน้มถ่วงทำให้เราไม่หลุดออกไปจากโลก ทำให้เราเดินได้ ไม่ลอย หรือไม่แบนติดดิน ขอให้ค่อยๆก้าวย่างไปที่ละก้าวอย่างมั่นคง ผ่อนคลายและมีสติ ปล่อยให้เท้า ของเรานำเราไปเอง ลองถามตัวเองดูว่าในชีวิตนี้เราได้เดินมาแล้วกี่ก้าว ในแต่ละก้าวเราได้เรียนรู้และเติบโตขึ้นอย่างไร เรารับรู้ไหมว่าร่างกายเรานี้ขึ้นอยู่กับแรงดึงดูดของโลกติดกันราวกับเป็นร่างกายเดียวกัน หากเปรียบโลกให้เป็นร่างกาย ของคนๆหนึ่ง เราคงเปรียบได้กับเม็ดโลหิตที่ไหลเวียน เดินไปตามที่ต่างๆในชีวิต เป็นเม็ดเลือดที่ไม่ได้หลุดกระเด็นออก จากร่างกาย แต่ละก้าวย่างสดใหม่ ไม่มีความเหมือนกัน เราไม่สามารถเดินให้ได้เหมือนก้าวที่แล้วได้

ผ่อนคลายตระหนักรู้

คำอธิบาย ให้ผู้เข้าร่วมนอนราบกับพื้น ไม่ต้องใช้หมอนหนุนจะได้ผลดี สามารถอ่านอย่างช้าๆไปพร้อมกับบทเพลง บรรเลงที่เรียบง่ายและสงบ เช่น เสียงขลุ่ย หรือเพลงสำหรับการทำใจให้สงบ หรือดนตรีเชิงนิเวศ

ขอให้เราค่อยๆหย่อนกายลงนอนราบกับพื้น ปล่อยให้ส่วนต่างๆของร่างกายผ่อนคลาย และทิ้งน้ำหนักลงอย่างเป็นธรรมชาติ ไม่ต้องฝืน ไม่ต้องเกร็ง ปล่อยให้โลกรองรับเอาตัวของเราไว้ แล้วค่อยๆหลับตา สูดลมหายใจเข้าลึกๆและ อ่อนโยน หายใจเข้าออก รับรู้การดำรงอยู่ของลมหายใจ ดังสายธารน้อยของชีวิตที่ไหลเอื่อยเรื่อยมาจากจบจนเวลานี้

การเดินทางของชีวิตดำเนินไปตามจังหวะธรรมชาติ ก้าวย่างแต่ละก้าวของเราล้วนมีความหมาย ลมหายใจ เข้าออกแต่ละห้วงของเรา เรียงร้อยเรื่องราวต่างๆในชีวิต ดังการเดินทางของสายธาร ที่ไหลลงมาจากยอดเขาสูงใหญ่ เก็บ เกี่ยวเรื่องราวต่างๆมากมายในการเดินทาง จนกลายมาเป็นแม่น้ำใหญ่ ที่พร้อมจะหลอมรวมกับทะเลกว้าง

ในการเดินทางของชีวิต ย่อมต้องมีช่วงเวลาของการผ่อนคลาย การหยุดนิ่ง สงบรับ ทั้งร่างกายและจิตใจ เพื่อ ตระหนักรู้ถึงการดำรงอยู่ของธรรมชาติดั้งเดิมภายใน และการคลี่คลายของเรื่องราวทั้งหลาย ผู้คนและสิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้อง ในข่ายของชีวิตนี้

การผ่อนคลายที่แท้จริงมีค่าสำหรับการเดินทางที่ดูเหมือนจะไม่มีที่สิ้นสุด การหยุดเป็นส่วนหนึ่งของการเดินทาง ครั้งนี้ การหยุดพักเป็นสะพานเชื่อมหรือรอยต่อที่สำคัญของการเดินทาง เพื่อว่าก้าวย่างในภายหน้า จะเป็นไปอย่าง มั่นคงและสันติ เปี่ยมด้วยพลังแห่งการเรียนรู้และความรัก การผ่อนคลายนี้เป็นทั้งการสำรวจเพื่อรับรู้ถึงความสง่างามของ การมีชีวิตอยู่ และรับรู้ถึงความงดงามของการเป็นมนุษย์ และยังหล่อเลี้ยงเมล็ดพันธุ์ของความตื่นรู้และความดีงามนี้ ด้วยหยดน้ำแห่งความกรุณา

ตอนนี้ ขอให้เราค่อยๆหลับตาลงอย่างอ่อนโยน รับรู้ถึงการดำรงอยู่ของลมหายใจเข้าออก ในแต่ละปัจจุบันขณะ

การดำเนินไปของปัจจุบันขณะเป็นความมหัศจรรย์ของชีวิต ขอให้เรามุ่งเพาะความรู้สึกอึดอึด ความพอใจและ เป็นสุขให้เกิดขึ้นพร้อมๆกับการรับรู้ปัจจุบันขณะในลมหายใจแต่ละห้วงนี้ เป็นสันติภาวะที่เราค้นพบในซอกหลืบเล็กๆ ของชีวิตนี้

ปัจจุบันขณะที่ดำรงอยู่ในลมหายใจออกนี้ เปรียบได้ดังรางวัลอันล้ำค่าของชีวิต เพราะเป็นโอกาสให้เราได้ กลับมาสู่ธรรมชาติที่แท้จริงภายในของเราเอง เป็นโอกาสที่เราจะสร้างมิตรภาพและส่งผ่านความเอื้ออาทรให้กับตัวเราเอง ตัวเราที่มักถูกละเลยและถูกจุดกระชากลากไปด้วยภาระกิจหน้าที่การงานอันยุ่งเหยิงในแต่ละวัน

ขอให้เรารับรู้การดำรงอยู่ของลมหายใจเข้าออก ที่ดำเนินไปอย่างเป็นเช่นนั้นเอง ดำเนินไปได้ด้วยเหตุปัจจัย ต่างๆอย่างเคลื่อนไหวและคลี่คลายในความลึกลับของชีวิต

หายใจเข้าลึก.....หายใจออกยาว.....และผ่อนคลาย ลมหายใจของเราเปรียบได้กับสายน้ำที่ไหลเอื่อยอย่างไม่เคยแห้งเหือด ตรวาทะที่เรายังคงมีชีวิตอยู่นี้ ชีวิตเราได้รับการหล่อเลี้ยงอยู่ด้วยลมหายใจแต่ละห้วง ลมหายใจแต่ละห้วงมีวามสดใหม่เสมอ เราไม่สามารถสูดลมหายใจเดิมเข้าไปได้

ลมหายใจแต่ละห้วงที่เดินทางผ่านร่างกายเรา ทั้งเข้าและออกนี้ เป็นลมหายใจเดียวกันกับลมหายใจของสรรพสิ่ง เราต่างแบ่งปันลมหายใจอันเดียวกันนี้ เป็นลมหายใจของต้นหญ้า ต้นไม้น้อยใหญ่ กอบัว พุ่มหญ้ากว้าง ก้อนหิน เม็ดทราย ท้องฟ้า ก้อนเมฆ ท้องทะเลและสิ่งมีชีวิตน้อยใหญ่ทั้งหลาย ล้วนแบ่งปันลมหายใจเดียวกันนี้

ขอให้เราได้ใช้โอกาสในแต่ละปัจจุบันขณะ ฝึกให้กับการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของลมหายใจอย่างเต็มเปี่ยม ราวกับว่าเราได้นั่งลงอยู่ริมลำธารสายเล็กๆสายหนึ่ง เพื่อพิจารณาความงามในความเคลื่อนไหวอย่างสงบเย็นและไม่ขาดสายของลำธารเล็กๆเส้นนี้ เรารับรู้อย่างสงบด้วยความชื่นชมอย่างยาวนาน ราวกับว่ากาลเวลาเป็นนิรันดร์ ไม่ต้องทำการวิเคราะห์ หรือวิพากษ์วิจารณ์ใด ปล่อยให้การรับรู้เป็นไปอย่างตรงไปตรงมา อย่างธรรมดา ธรรมดา รับรู้ อย่างเฉยๆถึงสภาวะอันปกติของลมหายใจแต่ละห้วง

ลมหายใจแต่ละห้วงที่เรารับรู้ในแต่ละปัจจุบันขณะนี้ เชื่อมโยงชีวิตกับโลกเอาไว้อย่างแยกจากกันไม่ออกเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องไม่ขาดสาย ตรวาทะที่ร่างกายเรายังมีชีวิตอยู่ ร่างกายนี้มหัศจรรย์ ลมหายใจดำเนินไปได้ด้วยตัวเองอย่างไม่ขึ้นต่อความคิดอ่านใดๆของเรา อยู่เหนือการควบคุมของความคิด เราไม่ได้เป็นนายมีอำนาจเหนือลมหายใจหรือเหนือร่างกายนี้ ตรงกันข้าม ชีวิตเราขึ้นอยู่กับลมหายใจไม่มีสิทธิ์เลือก ลมหายใจนี้ศักดิ์สิทธิ์เพราะเป็นผู้ให้ชีวิตและให้พลังในการดำเนินชีวิตต่อไป

ร่างกายนี้ก็เช่นกัน ขอให้เรารับรู้ถึงการดำรงอยู่ของร่างกายนี้ด้วยความอ่อนโยนและเอื้ออาทร ร่างกายนี้เปรียบดังวิหารอันศักดิ์สิทธิ์ที่เอื้อเฟื้อพื้นที่ให้เราดำรงชีวิตอยู่ และเพื่อการเติบโตด้านจิตวิญญาณ ร่างกายทุกส่วน ล้วนมีชีวิตและศักดิ์สิทธิ์ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และดำเนินไปตามท่วงทำนองของธรรมชาติ

ขอให้เรารับรู้การดำรงอยู่ของร่างกายนี้โดยเริ่มจากปลายเท้า รับรู้ความรู้สึกที่เกิดขึ้นบริเวณปลายเท้า นิ้วเท้าแต่ละนิ้ว ค่อยๆไล่มาบริเวณฝ่าเท้า สันเท้า เท้าคู่นี้เอง เป็นเท้าที่เราเคยบรรจงก้าวย่างก้าวแรกของชีวิตอย่างกล้าหาญแม้จะทุลักทุเล เมื่อสมัยที่เราอายุในขวบแรกของชีวิต เป็นก้าวแรกที่พ่อแม่ของเราเรียนรู้ถึงความมหัศจรรย์ของชีวิต เท้านี้เป็นเท้าที่ใช้ย่างเดินมายาวนานตลอดระยะเวลาการเดินทางของชีวิตมาจวบจนทุกวันนี้ นับแสนล้านก้าวที่เต็มไปด้วยเรื่องราวและการเรียนรู้

เวลาเรานำจิตใจของเราไปรับรู้เรื่องราวและความเป็นไปของร่างกายนี้ เป็นการกระทำที่คล้ายกับการตรวจร่างกายโดยเครื่องสแกนในโรงพยาบาล ผิดกันตรงที่เราใช้จิตใจไปสอดส่องดูแลและรักษาร่างกายของเราได้เองด้วย

ร่างกายมีฐานะเป็นเพื่อนคู่หูของใจ แต่มักถูกละเลยอยู่เสมอ เราอาจคิดไปว่า จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว จิตมีอำนาจควบคุมร่างกายและนำพาร่างกายนี้ไปยังที่ต่างๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ จิตและกายเป็นดังคู่ขวัญที่ครองชีวิตร่วมกันมาอย่างพึ่งพาอาศัยและเท่าเทียม

ขอให้เราประกอบกรรับรู้ถึงปัจจุบันสภาวะของร่างกายต่อไป พร้อมกับส่งความปรารถนาดีให้กับร่างกายนี้ในฐานะที่เป็นผู้ให้

ขอให้เรารับรู้ความรู้สึกที่ข้อเท้า พิจารณาดูว่ามีความรู้สึกตึงเครียด หรืออาการติดขัดอย่างไร มีพลังชีวิตไหลผ่านได้ดีไหม?

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณน่อง หัวเข่า ต้นขา รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย พร้อมกับส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มที่อ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ ผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณสะโพกและเอว เป็นบริเวณที่เราใช้นั่ง รับน้ำหนักของร่างกายส่วนบน รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจ เข้าลึก ออกยาวและผ่อนคลาย พร้อมกับส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มที่อ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ ผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณหน้าท้อง ที่เคลื่อนไหวขึ้นและลง พองและยุบตามลมหายใจ รับรู้ความเป็นไปของอวัยวะภายในต่างๆ รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจ เข้าลึก ออกยาวและผ่อนคลาย พร้อมกับส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มที่อ่อนโยนของเราให้กับบริเวณนี้ ผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณหน้าอกและปอด ที่ทำหน้าที่ขับพอกอากาศและแลกเปลี่ยนพลังงานระหว่างเราและโลก รับรู้ความรู้สึกและอาการเคลื่อนไหวพองยุบตามลมหายใจ รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณหัวใจ สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ที่ที่กระบวนการเรียนรู้และการซึมซับอารมณ์ความรู้สึกทั้งหลายเกิดขึ้น หัวใจทำหน้าที่มากกว่าเป็นเพียงเครื่องสูบลือดเลือด เพราะเป็นพื้นที่แห่งปัญญาอารมณ์ จังหวะการเต้นของหัวใจเป็นจังหวะเดียวกันกับที่เราได้ยิน ตอนที่เราอยู่ในครรภ์ของแม่ หายใจ รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณแผ่นหลังด้านบน บริเวณสะบัก...และบ่า รับรู้ความรู้สึก ทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ ความรู้สึกตึงเครียด หรืออาการติดขัดของกล้ามเนื้อ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณลำคอ หลอดลมและกล่องเสียง ที่ที่เราส่งเสียงร้องเสียงแรกของชีวิต และสื่อสารความรู้สึกนึกคิดทั้งหลายออกมาเป็นคำพูด รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประกอบกรรับรู้ไปยังบริเวณใบหน้า สัมผัสอาการตึงเครียดตามริมฝีปาก กราม ตา บริเวณระหว่างคิ้ว หน้าผาก โหนก รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

แล้วค่อยๆ ประคองการรับรู้มายังบริเวณศีรษะด้านบน ที่ที่สมองของเรารับรู้และประมวลข้อมูลที่ผ่านเข้ามาในชีวิตตลอดเวลา รับรู้ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดขึ้นบริเวณนี้ พร้อมกับตามลมหายใจเข้าออก เข้าลึกๆ ออกยาวๆ และผ่อนคลาย ส่งความปรารถนาดีและรอยยิ้มอันอ่อนโยนของเราให้กับร่างกายบริเวณนี้ และผ่อนคลาย...

การเดินทางของชีวิตนั้นยาวนานนัก ชีวิตเรามีมาแต่ก่อนที่เราจะเข้ามาจุติในท้องแม่เสียอีก นานมาแล้ว เราเคยดำรงอยู่อย่างเรียบง่ายอย่างชนเผ่า ที่สะสมน้อย แกร่งแฉะขันน้อย เบียดเบียนคนอื่นและโลกน้อย เราเคยดำรงอาศัยอย่างเป็นชุมชนและครอบครัวใหญ่ เรื่องเล่าถึงตำนานบรรพบุรุษและกำเนิดโลกที่ผู้เฒ่าผู้แก่มักเล่า นั้นยังคงแว่วอยู่ พร้อมกับเสียงหัวเราะของเด็กๆ เรามีทุ่งกว้างใหญ่ไพศาลที่เหมือนลานใหญ่หน้าบ้าน ที่เราตื่นขึ้นมามองทุกเช้า ตู้อ่างคันตา มีผืนฟ้าและดวงดาวเป็นผ้าห่มผืนใหญ่ มีผืนดินและหญ้านุ่มเป็นเตียง กลิ่นควันไฟโชยผ่านมากับสายลมเป็นช่วงๆ แล้วเราก็ผลอยหลับไปอีกครั้งหนึ่ง...

เมื่อย้อนเวลากลับไปอีกหน่อย ตอนนั้น เราคือสัตว์เซลล์เดียวที่เรียกว่า แบคทีเรีย เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดแรกของโลก เรามีครอบครัวแบคทีเรียใหญ่มาก ญาติพี่น้องเรากระจัดกระจายอยู่ในทุกหนทุกแห่ง เราเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ของธรณีและสิ่งมีชีวิตยุคหลังๆ เราคือบรรพบุรุษของมนุษยชาติ กำเนิดในท้องทะเล เพราะแม้ทุกวันนี้ น้ำตาและหยาดเหงื่อของเรายังคงมีความเค็มของทะเล

เราเคยเป็นก้อนเมฆ เบาหวิว ที่ล่องลอยไปยังที่ต่างๆ ของโลก เราซึมซับเรื่องราวของผืนแผ่นดินและฟ้าเอาไว้ในการเดินทาง ปยุ่นนวลสีขาวคือร่างกายของเราที่เคลื่อนไหวไปตามกระลมที่พัดเปลี่ยนหมุนเวียนไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

และเราก็เป็นหยาดฝนหยาดแรกของฤดูฝน สดใสเป็นประกาย สะท้อนระยับแดดสีทองบนท้องฟ้า เรานำพาเอาความชุ่มชื้นมาฝากผืนแผ่นดิน ยามร่วงหล่นลงมาจากฟ้า เราท้าทายกับยอดไม้ที่เหยียดยื่นเสียดฟ้า รอคอยการมาถึงของเรา เมื่อถึงพื้นดิน เราก็เริ่มการเดินทางของหยาดน้ำ ร่วมกับหยดน้ำหยดอื่นๆ รวมกันเป็นสายธารน้อยๆ ที่ค่อยๆ ไหลรินไปหล่อลุ่มรวมกับสายธารอื่นๆ เป็นแม่น้ำ พอเป็นแม่น้ำที่ใหญ่ขึ้น การเดินทางเราก็ค่อยเป็นค่อยไปอย่างไม่รีบร้อน ในคืนอันสงบ ดวงจันทร์จะโผล่มาทักทาย และขอใช้ความเรียบใสของเราแทนกระจกเพื่อเผยความงามของตน

เรายังเคยเป็นก้อนหินและเม็ดทรายที่นอนนิ่งๆ สะดับฟังเรื่องราวของผืนดินและดวงดาวอย่างหลงใหล เก็บเกี่ยวตำนานแห่งการแปรเปลี่ยนของผืนพิภพและการก่อเกิดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ตอนนี้ เราจะย้อนรอยกลับไปยังจุดกำเนิดของเรา นั่นคือความว่างเปล่าอันยิ่งใหญ่ เราคือความว่างเปล่านี้ ก่อนที่จะเกิดสรรพสิ่งใดๆ ก่อนที่จะมีดวงตะวันและดวงดาวทั้งหลาย เราคือสุญญากาศที่ลอยคว้างคว้างท่ามกลางความมืดมิดแห่งจักรวาล และรอคอยการเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลาย เราคือความว่างเปล่านี้ และความว่างเปล่าอันยิ่งใหญ่นี้ยังคงดำรงอยู่ในเรา ทั้งในร่างกายและจิตใจ เป็นทั้งหมดแห่งปัจจุบันขณะที่ดำเนินมาในลมหายใจเข้าออกนี้.

ศิลปะแห่งการสนทนา

การสนทนาที่ไม่ก่อให้เกิดการเรียนรู้

ที่นำการสนทนามาเทียบเคียงกับการเรียนรู้ ก็เพราะมองว่าการเรียนรู้เป็นคุณลักษณะหลักที่สำคัญยิ่งเพื่อชีวิตคือองค์กรที่จัดองค์กรตัวเองอย่างเป็นเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้

ถ้าเราเป็นคนละเอียดอ่อน และเมื่อมีโอกาสอยู่ในวงสนทนา ลองถอยตัวเองออกจากฐานของผู้เข้าร่วม มาเป็นผู้สังเกตการณ์ เมื่อสังเกตการสนทนาที่เกิดขึ้นทั่วๆ ไป ของคนทั่วไปในสังคมปัจจุบันนี้ และลองประมวลข้อสรุปออกมาสิว่า มันจะบอกอะไรกับเราบ้าง?

หนึ่ง ในวงสนทนานั้นจริงๆ แล้วไม่ค่อยมีใครฟังใคร ยิ่งถ้ากินเหล้าคุยกันด้วยแล้ว จะเกิดอาการต่างคนต่างพูดเลยด้วยซ้ำ และในกรณีที่ยังฟังกันบ้าง การฟังก็เพื่อจะเก็บวลีหรือถ้อยคำที่เข้าทาง หรือที่สอดคล้องกับความคิดและมุมมองของตน และก็จะสอดแทรกเข้ามาพล่ามเรื่องที่ตนเองอยากจะพูดเลยทีเดียว อันนี้ก็เป็นเหตุผลนะครับว่า ทำไมงานสังคมจึงเป็นงานที่น่าเบื่อหน่าย ไม่มีใครเรียนรู้อะไรจากใคร ไม่มีความอิมเมจอันเกิดจากการสนทนาที่แท้จริง อย่างดีที่สุดก็ทำได้แค่อดมั่งมีและอดเก่งเท่านั้น และไม่มีอะไรมากกว่านี้

โบห์มเองก็พูดเรื่อง dialogue ระดับโลกที่องค์กรระดับโลก เช่นสหประชาชาติชอบใช้ โบห์มตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งที่เกิดขึ้นไม่ใช่ dialogue ในความหมายของโบห์ม หากเป็นการเจรจาต่อรองผลประโยชน์เล็กๆ น้อยๆ ในรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ โดยที่หลักการ มุมมอง โลกทัศน์ของทั้งสองฝ่ายไม่ได้มีการปรับเปลี่ยนเรียนรู้เลย ปัญหาจึงมีอาจแก้ไขได้ เพราะตัวปัญหาหลักคือมุมมองและโลกทัศน์ที่แข็งตัวยังดำรงอยู่อย่างถาวรโดยไม่แปรเปลี่ยน

เพราะฉะนั้น การสนทนาเพื่อขยายความคิดเพื่อให้คนอื่นมาคล้อยตามความคิดของตน จึงไม่ใช่การสนทนาแบบโบห์ม การสนทนาแบบโบห์มผู้เข้าร่วมต้องเปิดใจ พร้อมเปลี่ยนมุมมองและสมมติฐานอย่างกล้าหาญและทฤษฎี

การฟังอย่างมีคุณภาพ

การปล่อยให้เสียงและความเป็นตัวตนทั้งหมดของผู้อื่นเข้ามาในตนนั้นก็คือช่วงหลับและตื่นขึ้นเพื่อจะรวบรวมประมวลสร้างความหมายให้กับสิ่งที่ฟังเป็นช่วงตื่น ในการฟังจะมีช่วงหลับ-ตื่น นี้สลับกันไปอย่างมีศิลปะ

แต่ในการฟังบ่อยครั้งเราจะหลุดลอยไปในโลกของเราเอง ไม่ว่าจะเป็นโลกแห่งอารมณ์หรือความคิดก็ตาม บางทีเครื่องแต่งกายของคู่สนทนาสักชิ้นอาจจะทำให้เราระลึกถึงความทรงจำบางอย่าง และเราก็ลอยละล่องไปในความทรงจำนั้น บางทีถ้อยคำบางคน ทำให้เราหลุดไปกับความคิดของเราเองอย่างเป็นคั่งเป็นแคว

เราจะหลุดออกมาจากโลกของเราเองได้อย่างไร เพื่อยินยอมและซึมซับโลกของผู้อื่นเข้ามา ทั้งเนื้อหาและรูปลักษณ์ ความคิด อารมณ์ความรู้สึก และความสั่นไหวภายในทั้งมวลของผู้พูด

ด้วยเหตุนี้ การฟังจึงเป็นทั้งศิลปะที่เป็นพื้นฐานและเป็นศิลปะขั้นสูง ที่เราอาจจะต้องฝึกฝนไปตลอดชีวิต เมื่อเทียบเคียงกับการปฏิบัติในพุทธศาสนาแล้ว เราจะต้องฝึกสมาธิเพื่อผ่อนคลายความวุ่นของอารมณ์ต่างๆ ในใจเราให้สงบลง และถ้าฝึกได้ดีจะถึงจุดที่ “ว่าง” จากอารมณ์รบกวนทั้งหลาย และอีกด้านหนึ่งต้องฝึกปัญญาคือวิปัสสนาที่เราจะว่างจากความคิดของเราเอง เพื่อรับความคิดของผู้อื่นเข้ามา

ความคิดนั้นไม่ใช่ข้อมูลที่ขาดเป็นห่วงๆ อย่างที่เป็นอริสโตเติลสร้างหรือเป็นตัวต่อที่ใช้สำหรับสร้างอะไรต่างๆ ของเด็ก ที่จะเอาไปต่อตรงไหนก็ได้ แต่ความคิดเป็นโครงข่ายที่มีแม่บทหรือกระบวนทัศน์กำกับอยู่ ในกระบวนทัศน์หนึ่งๆ ก็จะมีสมมติฐานเป็นตัวรองรับอยู่ ก็ในเมื่อเรายังไม่ได้รู้แจ้งแทงตลอดในสังขารมุนั้น (ถ้าการรู้แจ้งนี้มีจริง) ความคิด ความรู้ ความเข้าใจของเราทั้งหมด ก็ยังตั้งอยู่บนสมมติฐานต่างๆ หรือชุดของสมมติฐาน แต่โดยอัตโนมัติเรามักจะไปยึดถือเอาว่าสมมติฐานของเราเป็นสัจจะความจริง ถือเอาว่า ชุดของสมมติฐานของเราเป็นสามัญสำนึก ที่ทุกคนจะต้องรู้ และมันเป็นพื้นฐานของสังขารมุนีทั้งมวล นี่แหละคืออุปสรรคตัวสำคัญของการฟัง มันทำให้เรามีติดบอดต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่นอกเหนือชุดแห่งสมมติฐานของเรา

ฟังอย่างเป็นกระจกเงา

แก้ปัญหาเมื่อสัมพันธ์กับคนที่มีอารมณ์ลบ

เป็นความอิมเมจอย่างหนึ่ง เมื่อได้รับทราบว่าขบวนการฝึกอบรมก่อให้เกิดผล ก็เนื่องด้วยในโครงการหัวใจใหม่ชีวิตใหม่ ซึ่งรักษาโรคหัวใจอย่างเป็นองค์รวมนั้น เราได้ให้ความสำคัญกับการดูแลจัดการความเครียดมาเป็นอันดับหนึ่ง การนำเอาการฝึกสติในชีวิตประจำวันเข้ามาเพิ่มคุณภาพให้ผู้เข้าร่วมได้บ่มเพาะอารมณ์บวก ดุจดังคนสวนที่รดน้ำพรวนดิน อารมณ์บวกทั้งหลาย เช่นความรัก ความแจ่มใส ความมีพลังชีวิตเป็นต้น และให้พยายามหลีกเลี่ยงอารมณ์ลบเช่นความโกรธ ความหงุดหงิด และอื่นๆ

การอบรมเช่นนี้คนไข้โรคหัวใจซึ่งเป็นคนแบบเอ (โกรธง่าย ก้าวร้าว จะเอาอะไรต้องเอาให้ได้ มองเห็นคนอื่นเป็นต้นเหตุของปัญหา โดยมักจะไม่นับมองเห็นข้อจำกัดของตนเอง) หลายต่อหลายคนได้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแบบ ๑๘๐ องศา คือกลับลำนุคลิกภาพเลยทีเดียว พวกเขากลับไปขอร้องเพื่อนและญาติมิตรที่พวกเขากระเบิดอารมณ์ใส่โดยปราศจากเหตุผลที่ดีพอ และพวกเขาก็สามารถหยุดปฏิบัติการแบบฉับพลันที่มีต่อคนอื่นๆ ในสถานการณ์ต่างๆ โดยอาจจะใช้วิธีเก็บความรู้สึกเอาไว้ หรือเดินเลี้ยวออกมาจากสถานการณ์อันล่อแหลม พวกเขาสามารถลดการแสดงอารมณ์โกรธหรือหงุดหงิดในทันทีทันใดได้มาก บางคนสามารถไปไกลกว่านั้นโดยสามารถหยุดโกรธก่อนโกรธและเอาความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจเข้ามาแทนที่ หลายคนเริ่มมองความคับแค้นและข้อผิดพลาดของตนเอง ท่านหนึ่งที่ทะเลาะกับภรรยาจนเกือบจะเลิกกันแล้วกลับมาเห็นความงามของภรรยา และเนื่องจากสุขภาพก็ฟื้นฟูดขึ้น ความสัมพันธ์แบบรักใคร่ก็กลับคืนมาดังเดิม สรุปแล้วคนไข้หลายต่อหลายคน หลายต่อหลายรุ่นฟื้นคืนสุขภาพ ความเป็นปกติ ความแจ่มใสปลอดโปร่ง ทั้งกายและใจกลับคืนมา

เมื่อเดือนเมษายน ๒๕๔๕ ผมได้รับเชิญฝึกอบรมเรื่อง ศิลปะการจัดการเรียนการสอนให้อาจารย์ที่มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ในการนำเสนอเรื่องการใช้ปัญญาอารมณ์ในศิลปะการสอนนั้น อาจารย์ท่านหนึ่งยกประเด็นขึ้นมาว่า เราอาจจะจัดการกับอารมณ์โกรธ อารมณ์หงุดหงิดของตนเองได้ แต่ถ้าเราไปพบความโกรธ ความหงุดหงิดของคนอื่นขึ้นมาละ เราจะทำอย่างไร โดยเฉพาะในกรณีที่เราไม่สามารถเดินหนีออกไปได้ แต่จะต้องเผชิญหน้ากันเพื่อจัดการงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

ทีมฝึกอบรมที่มาจากสถาบันขวัญเมืองและเสมสิกขาลัย ได้เสนอแนวทางแห่งการฟังอย่างเป็นกระฉกเงาเพื่อเป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์นั้น แทนที่จะมีปฏิกิริยาตอบกลับอย่างก้าวร้าว การฟังอย่างเป็นกระฉกเงาก็คือการฟังแต่ละช่วงของการพูดอย่างระเบิดอารมณ์ (หรือไม่ระเบิดอารมณ์) ของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วพูดกลับไปว่า เราได้ยินเขาพูดอย่างไร ในความเข้าใจของเรา โดยให้อีกฝ่ายหนึ่งสามารถแก้ไขได้ว่าเราสรุปความได้ถูกต้องหรือเปล่า เช่น อีกฝ่ายหนึ่ง “คุณย้ายโต๊ะนี้ได้อย่างไรโดยไม่บอกคุณล่วงหน้า”

เรา “ผมได้ยินว่า ผมย้ายโต๊ะได้อย่างไร โดยไม่บอกคุณล่วงหน้า” ฯลฯ ไปตลอดการสนทนา

วิธีนี้ได้ผลเกือบจะทุกกรณี ทั้งนี้เพราะประการแรก อีกฝ่ายหนึ่งรู้สึกว่าคุณได้ฟังเขาหรือเธอเป็นอย่างดี โดยรับรู้ทุกถ้อยกระซกความก็เมื่อถึงเวลาที่ คุณจะพูด เขาหรือเธอก็มีแนวโน้มที่จะรับฟังคุณเป็นอย่างดีเช่นกัน

ประการที่สอง ผู้พูดมีโอกาสได้รับฟังสิ่งที่ตนพูดโดยขบวนการฟังอย่างกระฉกเงานั้น ทำให้เขาหรือเธอมีโอกาสตั้งสติ และรับรู้ว่าตนเองกำลังพูดอะไร ขบวนการเช่นนี้จะมีผลต่อการลดความรุนแรงของอารมณ์ของอีกฝ่ายได้มาก

ประการที่สาม ฝ่ายผู้ฟังก็จะได้ฟังจริงๆ ไม่ใช่ฟังอย่างด่วนสรุป ฟังอย่างรวบรัด และฟังอย่างสรุปใจความเอาเองอย่างที่คุณฟังต้องการจะสรุปแบบลากความเข้าข้างตัวเอง ที่ยิ่งจะทำให้ปัญหาการสื่อสารยิ่งย่ำแย่ลงไปอีก

ประการที่สี่ การฟังอย่างนี้ที่ช่วยให้ทั้งสองฝ่ายเริ่มตั้งสติได้นั้น คุณภาพการฟังก็จะยิ่งลุ่มลึกยิ่งขึ้น ละเอียดย่ออันยิ่งขึ้น ทำให้มองก้าวไปถึงบริบทหรือสภาพแวดล้อม ความเป็นไปของอีกฝ่ายหนึ่ง ข้อจำกัด หรือสถานการณ์อันบีบคั้นของอีกฝ่ายหนึ่งก็จะปรากฏขึ้นในการรับรู้ นอกจากนี้หากฝึกฝนตนเองอย่างแยบคายขึ้นเสมอๆ ก็จะปรับคลื่นอันละเอียด

อ่อนกว่าคำพูดและภาษาท่าทางนั้นๆ อันนี้จึงนับเป็นสุดยอดของการฟังคืออาจจะทำให้ล่วงรู้ถึงความปลอดภัยและความคับข้องใจของอีกฝ่ายหนึ่ง

ในโลกที่เราให้คุณค่ากับหน้าตาและภาพลักษณ์ภายนอกมากกว่าคุณค่าด้านในนั้น เรามักจะหยิบฉวยเอาแต่ผิวๆ ของความเป็นจริง เรามักจะหยิบฉวยเอาแต่ความหมายของถ้อยคำอย่างแบนๆ โดยรวบเข้าไปในความจำได้หมายรู้ในอดีตของเรา อันเป็นความทรงจำที่ตายซากขาดชีวิตชีวา เป็นอาการล่องลอย เป็นเครื่องจักรอันปราศจากวิญญาณและเราก็ไม่ได้เรียนรู้อะไรใหม่ๆ ความหมายใหม่ๆ แง่มุมใหม่ของถ้อยคำ ยังไม่รวมถึงการประกอบถ้อยคำอย่างมีความเป็นวรรณศิลป์ อันอาจก่อให้เกิดจินตนาการที่ทะลุทะลวงกำแพงที่ขวางกั้นความเข้าใจทั้งหลาย โดยยังไม่ได้พูดถึงคลื่นหัวใจที่อาจเชื่อมโยงกันได้อย่างง่ายๆ ในช่วงเวลาที่ใจเปิดให้กันและกัน ตรงนั้นเองที่เราจะทราบถึงความปลอดภัยและความคับข้องใจที่เป็นกุญแจไปสู่ความเข้าใจส่วนในสุด

การฟังอย่างเป็นกระเจกณานี้ ไม่ได้มีไว้ใช้เฉพาะกรณีคนห่างตัวเท่านั้น แม้แต่ในความสัมพันธ์ของคู่รักและเพื่อสนิทที่มีปัญหาความขัดแย้งหรือความร้าวฉานตลอดจนแม้กรณีที่จะพัฒนาความสัมพันธ์ที่เริ่มจะห่างเหินด้วยเรื่องจุกจิกเล็กๆ น้อยๆ ให้กระชับมันยิ่งขึ้น การฟังอย่างเป็นกระเจกณานี้ก็จะช่วยได้มาก

การบริโศคนิยมกับการสนทนา

การได้ถอนจากอำนาจของบริโศคนิยมมิใช่ทำกันได้ง่ายๆ แม้ว่าเราจะเข้าใจโดยพุทธิปัญญา ถึงคุณและโทษของการดำรงชีวิตอยู่ในวิถีแห่งการบริโศค แต่เราก็ไม่สามารถละเลิกการบริโศคต่างๆ นั้น และไม่สามารถสร้างสรรค์ชีวิตอันปลอดพ้นจากการบริโศคมาได้ อันที่จริงบริโศคนิยมเป็นอาการเสพติดชนิดหนึ่งที่เป็นแบบทั้งชีวิต ในทุกแง่มุมของชีวิต เพราะฉะนั้น อีกก้าวหนึ่งของการนำไปสู่การเสพติดของเยาวชนที่อยู่ในโลกของบริโศคนิยมอย่างเต็มตัว จึงเป็นไปได้โดยง่าย

นักคิดที่เข้าใจเบื้องลึกเบื้องต้นของปรากฏการณ์เช่นนี้เป็นอย่างดีคือไอวาน อิลลิช ที่เขาได้เห็นถึงการทอดถอนอำนาจของปัจเจกบุคคลที่จะดำรงชีวิตอย่างผู้กระทำการ และหาญกล้าให้การศึกษาตนเอง เรียนรู้ทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง เขาพูดถึงระบบผู้เชี่ยวชาญ ที่ผู้เชี่ยวชาญได้คิด ตัดสินใจ ออกแบบสังคม และความเป็นไปในชีวิตผู้คน เขาพูดถึงการที่สังคมได้มอบอำนาจหรือถูกฉกฉวยอำนาจไปให้กับระบบโรงเรียน ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเฉพาะถึงโรงเรียนที่เยาวชนเข้าไปรับการศึกษาเท่านั้น หากหมายถึงระบบโรงเรียนในทุกแง่มุมของชีวิตมนุษย์ที่สามัญชนถูกรีดถอนอำนาจในการคิด ตัดสินใจและออกแบบชีวิต หากเขาจะต้องทำตามสิ่งที่ผู้เชี่ยวชาญในด้านต่างๆ เห็นว่าดีงาม ปริณทลของชีวิตด้านต่างๆ ก็มีเช่น เศรษฐกิจ สาธารณสุข พาณิชยกรรม การศึกษา การพักผ่อน การบันเทิง สื่อสารมวลชนและอื่นๆ อีกไม่รู้จบ

แต่ลักษณะร่วมกันที่เกิดขึ้นในทุกๆ ปริณทลของชีวิตก็คือ มนุษย์เปลี่ยนสภาพจากผู้คิด ตัดสินใจ ออกแบบ และกระทำการ มาเป็นผู้เสพอย่างเฉื่อยชา อิลลิชได้ยกตัวอย่างเรื่องของดนตรี ที่เดิมในหมู่บ้านที่สืบทอดกันมาเป็นประเพณีทั่วไป ทั้งในโลกตะวันตกและโลกตะวันออก การมีวงดนตรีสองสามวงในหมู่บ้านหนึ่งๆ นั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดา การใช้ดนตรีและเพลงโดยชาวบ้านเล่นและร้องกันเองในกิจกรรมต่างๆ เป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิต และเมื่อมีวิทยุมีเทปเพลงเข้ามา สิ่งเหล่านี้ก็หายไปทีละเล็กละน้อย จนสูญสิ้นไป เมื่อมนุษย์ไม่ได้กระทำก็ไม่เกิดขึ้น การประดิษฐ์คิดค้นพลิกแพลงก็ไม่เกิดขึ้น เรื่องอื่นๆ ในปริณทลอื่นๆ ก็เกิดขึ้นมาในทำนองเดียวกัน

เรื่องของการสนทนาก็เกิดขึ้นในทำนองเดียวกัน ดังเพื่อนของคนหนึ่งคือแกรนด์ โอลสัน ผู้ได้เคยมาเป็นพิธีกรในเมืองไทยเมื่อประมาณสิบปีมาแล้ว ณ เมืองสุพรรณบุรี ก็สามารถเป็นหนึ่งในประจักษ์พยานกับสิ่งที่เกิดขึ้น

เมื่อเขาได้อยู่ในฐานะของอาสาสมัครสันติภาพที่เมืองสุพรรณบุรีนั้น บ้านพ่อแม่คนไทยที่เขาอยู่ด้วยเป็นชนเมืองที่ไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึง ไม่มีโทรทัศน์ เมื่อทานข้าวเย็นเสร็จ สมาชิกในครอบครัวขยำนั่งล้อมวงพูดคุยกันด้วยตะเกียงน้ำมันก๊าด และในวงสนทนานั้นเองที่ทำให้เขารู้จักสังคมไทย ความโอบอ้อมอารี ความอดทนเกื้อกูลกันในสภาพสังคมชนบทและมิติของพุทธธรรมที่กลมกลืนลงสู่วิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน สิ่งนี้ในสังคมสหรัฐอเมริกาหมดไปแล้ว การสนทนาที่แทบจะหาได้ยาก ต้องค้นค้นหาเพื่อนที่อาจจะคุยกันได้อย่างถูกใจ แต่ไม่ได้มีอยู่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน เมื่อแกรนดัลกลับมาเยี่ยมเมืองไทยต่อมาเป็นลำดับ สองสามปีครั้ง เขาก็ได้เห็นความเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับที่เป็นไปในสังคมอเมริกา โทรทัศน์ได้เข้ามาจับจองใจกลางบ้าน และการสนทนาอย่างเดิมก็หายไปจากครอบครัว ทุกคนก็เริ่มยุ่งยากกับกิจการต่างๆ จนแทบไม่มีเวลาให้กับการสนทนาที่แท้ อีกต่อไป

เมื่อมองในแง่มุมมอง ภาษาและวัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญา การสนทนาจะเป็นเวทีที่ก่อเกิด เมื่อเวทีการสนทนาหายสูญไป หรือกระพริบกระพราง ประชาชนคนสามัญก็ขาดการเข้าร่วมในการก่อเกิดแปรเปลี่ยนและวิวัฒนาการ ภาษา วัฒนธรรม ภูมิปัญญาอีกต่อไป หากกลายเป็นผู้กระทำอย่างสิ้นเชิง จึงเป็นเหยื่อที่ถูกกระตุ้นได้ง่ายจากสื่อโฆษณาและความคิดที่ถูกครอบงำด้วยบรรษัทข้ามชาติ อันผูกติดอยู่กับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งยังมีมิติอยู่ในกรอบของกระบวนการทัศน์เก่า อันเป็นมุมมองซึ่งขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานของชีวิตและวิวัฒนาการของชีวิตโดยสิ้นเชิง

ถ้าพูดแบบภาษาของพวกโพสท์โมเดิร์น ก็หมายความว่าถูกแย้งชิงวาทกรรม เมื่อปราศจากวาทกรรม ประชาชนสามัญก็ยากไร้โดยสิ้นเชิง ในอำนาจของการปรับเปลี่ยนตนเองและสังคม

ดังนั้น เราจึงต้องสร้างช่องว่างให้กับพื้นที่ที่เสียในทศวรรษที่ผ่านมา อัตเน่ ริดเดอร์ นิตยสารทางเลือกเล่มหนึ่งในสหรัฐอเมริกาได้พูดถึง “การปฏิวัติในห้องนั่งเล่น” ดังปาจารย์สารฉบับหวัะทิตที่ผมเป็นบรรณาธิการอยู่ในเวลานั้น ก็เอาความคิดนี้มาเล่นต่อ สำคัญก็คือ เราควรจะลดความสำคัญของโทรทัศน์ลงไป โดยการจำกัดเวลาดู ย้ายที่ออกไปจากใจกลางบ้าน คือห้องนั่งเล่น ให้กับการสนทนาและนอกจากจะสนทนากับสมาชิกในบ้านแล้ว ก็เชิญเพื่อนๆ เข้ามาสนทนาด้วย จัดกรอบโครงของเวลาใหม่ ให้มีเวลาสนทนายาวนานกว่าสามชั่วโมงขึ้นไป เวลาอุดมคติของโบห์มคือ ๕-๖ ชั่วโมง ผมนึกถึงกลุ่มปัญญาชนอังกฤษอย่างบรูมเบอร์รี่ที่มีเวอร์จิเนีย วูลฟ์ ยอช เบอนาต ซอร์ เป็นต้น พวกเขาอยู่ด้วยกันทั้งปาย จนจรดตึกตื่น อยู่ด้วยกัน พูดคุยเดินเล่น ฯลฯ การก่อเกิด ภาษา วัฒนธรรม และภูมิปัญญาจึงจะเป็นไปได้

ปาจารย์สารหวัะทิตอีกฉบับหนึ่ง คณะบรรณาธิการตัดสินใจร่วมกันจั่วหัวว่า “ความสุขไม่ต้องซื้อหา” เรามักพากันหลงลืมไป และพากันไปยึดติดสื่อกันจนแน่น เพราะที่จริงแล้วสื่อก็รายงานเรื่องราวของมนุษย์นั่นเอง และเรื่องราวของมนุษย์อาจนำมาบอกเล่ากันโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านสื่อแต่อย่างใด โดยเรื่องในทำนองเดียวกันนี้ ผมคิดเรื่องที่หันเหมุมมองเรื่องหนึ่งโดยตั้งคำถามท้าทายว่า แทนที่เราจะเขียนนิยายขึ้นมาจากเรื่องราวของผู้คน ทำไมเราจึงจะไม่คิดว่า แท้ที่จริงแล้ว ชีวิตของเราเองก็คือนิยายที่ยิ่งใหญ่ และการดำรงชีวิตของเราอย่างเต็มเปี่ยม ก็คือการขีดเขียนนิยายดีๆ ออกมาเล่มหนึ่งโดยไม่ต้องขีดเขียนบันทึกอย่างไรเล่า

ในมุมมองของวิญญาณวาท เราไปติดอยู่ในโลกของตัวแทนและภาพลักษณ์ แต่เราไม่ได้สัมผัสความจริงคืออภิปรัชญา ไม่ว่าด้วยการเห็น การฟัง ได้กลิ่น ชิมรส สัมผัส แต่เราอยู่กับภาพลักษณ์ของประสบการณ์ทางอายตนะเหล่านี้ผ่านสื่อต่างๆ เราอยู่กับร่องรอยเดิมของแผ่นเสียงที่ตรึงด้วยเหตุนี้เราจึงหิวโหย แต่สิ่งที่เราบริโภคเป็นเพียงภาพลักษณ์ของความเป็นจริง ซึ่งไม่สามารถให้ความอิ่มเอมอันใดได้ เราจึงกระหายหิวและต้องบริโภคอย่างไม่รู้จักจบสิ้น แต่ไม่สามารถดับความกระหายหิวได้ ภาพที่แสดงให้เห็นอาการดังกล่าวได้ชัดเจนคือปรต ที่มีปากเท่ารูเข็มและมีท้องใหญ่โตมโหฬาร

อีกประการหนึ่งที่สำคัญที่เป็นไวยากรณ์หลักของชีวิตนั่นก็คือ “ชีวิตคือการเรียนรู้” และเนื่องด้วยว่าชีวิตนั้นมีธรรมชาติเป็นเครือข่าย เมื่อเป็นเช่นนั้น ชีวิตก็คือ “เครือข่ายแห่งการเรียนรู้” การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ เริ่มจากการตั้งสมมติ

ฐาน แล้วจึงลงมือปฏิบัติตามสมมติฐานนั้น และนำผลกลับมาพูดคุย กลับกรองประสบการณ์และหาความหมายกันใน
เครือข่าย ซึ่งมีการสนทนาเป็นกฎแจกจ่ายคำคัญ

การสนทนาเชิงวิวัฒนาการในกระบวนการทัศน์ใหม่

การสื่อสาร

โลกมนุษย์ได้ก้าวหน้าไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุปกรณ์สื่อสารต่างๆ ดังเราคิดว่าโลกาภิวัตน์ได้รวมโลกเข้าเป็นหนึ่ง
เดียวไปแล้ว แต่มนุษย์ก็ยังมีปัญหาการสื่อสาร คนที่มีความคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม และอื่นๆ ที่แตก
ต่างกัน ยังคงไม่รู้เรื่อง ในประเทศที่เจริญมากๆ ทางเทคโนโลยี ความขัดแย้งและความรุนแรงในความสัมพันธ์ส่วน
บุคคลกับไม่ลดลง ปัญหาการหย่าร้างเป็นปัญหาใหญ่ในสังคมตะวันตก ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกลายเป็นศิลปศาสตร์ที่
ขาดหายไปในโลกที่มีเทคโนโลยีการสื่อสารพัฒนาถึงขีดสุด

ปัญหาอย่างหนึ่งที่อยากจะตั้งข้อสังเกตไว้ให้ใคร่ครวญดูก็คือ เป็นไปได้ไหมที่เราเข้าใจพื้นฐานของการสื่อสาร
ผิดไป หรือคลาดเคลื่อนไป เทคโนโลยีที่เติบโตขึ้นมาก็ไปปรับใช้วิธีแห่งการสื่อสารผิดๆ นั้น ไม่ทำให้มนุษย์เข้าใจกันได้มาก
ขึ้นไปกว่าเดิม เทคโนโลยีที่สูงล้ำก็เลยไม่ได้มีส่วนช่วยลดทอนความขัดแย้งและความรุนแรง

คิดว่าความคิดหลักของการสื่อสารของโลกยุคโลกาภิวัตน์ก็คือ หนึ่งเราควรมีภาษาและวัฒนธรรมหนึ่งเดียว ที่
คนจะเข้าใจกันเหมือนกันไปหมดทั่วโลก และสองข้อมูลคือความรู้ ยิ่งข้อมูลเผยแพร่ออกไปทางอินเทอร์เน็ตให้รับรู้กันได้
มากๆ คนก็จะมีความรู้มากยิ่งขึ้น คนมีความรู้มากยิ่งขึ้นโลกก็จะมีความสงบสันติยิ่งขึ้น อันนี้ก็อยากลองให้ใคร่ครวญดูว่า
เป็นเช่นนั้นจริง ๆ หรือ? หรือมันควรจะเป็นเช่นนั้นกันแน่?

อีกความคิดหนึ่งของผมเอง ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตและการอ่าน ก็ขอตั้งข้อสังเกตว่าโลกในทุกวันนี้ เรา
กำลังออกห่างไปจากการสนทนาทั้งในบ้าน โรงเรียนและที่ทำงาน การพูดคุยกันเป็นไปตามบทบาทที่ตายตัว แต่ไม่ได้มี
การพูดคุยกันในฐานะของความเป็นมนุษย์ ที่จะแบ่งปันเรียนรู้ร่วมกัน ในบ้านเราพากันนั่งอยู่หน้าโทรทัศน์ โลกแห่งการ
งานก็ทำให้เราเห็นเหนื่อยมากแล้ว เราก็กลายเป็นผู้รับการบั่นทอนจากโทรทัศน์อย่างเป็นผู้ถูกกระทำเท่านั้น บางบ้านแม้
เวลากินข้าวก็นั่งดูโทรทัศน์กันไปด้วย การพูดคุยกันที่เคยมีในสังคมแบบเดิมจึงขาดหายไป ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับ
ศิษย์ในโรงเรียนกระแสหลักส่วนมาก ครูก็จะมีบทบาทตายตัวคือผู้สอน คือผู้ถ่ายทอดข้อมูลที่เรารู้ว่าเรารู้
การพูดคุยกันจริงๆ ระหว่างครูกับศิษย์ในฐานะของมนุษย์ด้วยกันจึงไม่เกิด หากจะมีบ้างก็คงเป็นข้อยกเว้นของครูบางคน
ที่เข้าใจและพยายามทำตัวแหวกระบบออกมา ที่ทำงานก็เช่นกัน การพูดคุยดำเนินไปในบรรยากาศของโครงสร้างอำนาจ
ที่ชัดเจนว่าใครเป็นคนตัดสินใจ ใครเป็นคนอนุญาตให้ใครพูดได้ และจะพูดได้เมื่อไร บทบาทตามโครงสร้างอำนาจก็ชัด
เจนจนไม่เหลือที่ไว้ให้กับการพูดคุยระหว่างมนุษย์ด้วยกัน

วิถีชีวิตแบบบริโภคนิยมก็ทำให้โอกาสที่จะเกิดการสนทนาอย่างแท้จริงเกิดขึ้นได้ยากยิ่งขึ้น เพราะมนุษย์คุ้นเคย
กับการเสพการบริโภคในฐานะของผู้รับไม่ใช่ในฐานะของผู้กระทำ การเรียนก็กลายเป็นการเสพข้อมูลความรู้ การทำงาน
ก็มีมิติของการกระทำอยู่ในกรอบที่คับแคบ หากไม่ใช่งานที่ซ้ำซากจำเจก็เป็นงานที่ไม่อาจมีอำนาจตัดสินใจอะไรได้
งานที่สร้างสรรค์และกระทำการจึงเป็นงานของคนส่วนน้อยที่อยู่สูงขึ้นไปบนยอดปิรามิด เมื่อเป็นเช่นนั้น วัฒนธรรมการ
บริโภคก็มีส่วนเสริมให้ความสยบยอมต่อสภาพสังคมที่เป็นอยู่เป็นไปได้อย่างง่ายดายยิ่งขึ้น พร้อมกับโอกาสของการสนทนา

หายไปด้วยการเบียดบังของการพักผ่อนและการบันเทิงแบบسهฟที่ผู้รับไม่ได้กระทำการหรือคิดอ่านเรียนรู้อะไรหาความหมายอันใด

เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจะหาทางออกจากวังวนของปัญหานี้ได้อย่างไร?

การสนทนาแบบเดวิด โบห์ม

เดวิด โบห์ม บอกว่ากรณีที่คนสองคนพูดคุยกันเมื่อนาย ก.พูด นาย ข.ฟัง แล้วนาย ข.ก็จะพูดกลับมาเป็นปฏิกิริยาหรือการตอบสิ่งที่นาย ก.พูด เมื่อนาย ก. ฟังนาย ก. ก็จะรู้ว่า สิ่งที่นาย ข. ฟังตนนั้นไม่ได้เข้าใจตรงกันเสียทีเดียว มีความใกล้เคียงแต่ก็แตกต่างกัน แล้วนาย ก. ก็ตอบโต้กลับไปอีก นาย ข. ก็เห็นอะไรคล้ายกับที่นาย ก. เห็น คือเห็นความคิดความเข้าใจของตนเอง และเห็นความคิดของนาย ก. ที่แตกต่างกันออกไป เนื้อที่ที่ผิดแผกแตกต่างออกไปนั้น ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ขึ้นในการสนทนาคือทำให้เกิดความคิดใหม่ขึ้น

แต่การสนทนาที่จะให้เกิดสิ่งใหม่ได้นั้น ผู้สนทนาจะต้องฟังซึ่งกันและกัน อย่างปราศจากอคติ และไม่พยายามจะมีอิทธิพลเหนือกันและกันด้วย แต่ละฝ่ายจะต้องให้ความสำคัญกับสัจจะและความบรรสานสอดคล้องเป็นอย่างแรกเหนือสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น โดยพร้อมจะทิ้งความคิดเก่าและความตั้งใจเก่า โดยพร้อมจะไปยังอะไรที่แตกต่างออกไป แต่ถ้าหากทั้งสองต่างก็ต้องการสื่อความคิดหรือมุมมองของตนเท่านั้น การสนทนาแบบโบห์มก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะแต่ละคนจะฟังคนอื่นผ่านม่านความคิดของตนเอง ที่มักจะพยายามรักษาความคิดของตนเอาไว้ โดยพยายามจะปกป้องความคิดของตนด้วย ทั้งนี้ไม่ว่าความคิดของพวกเขาจะบรรสานสอดคล้องกันภายในระบบคิดของพวกเขาหรือไม่ก็ตาม

ที่จริงการสนทนาแบบโบห์มนั้น มีความจำเป็นสำคัญ กิจกรรมหลายๆ ด้านของชีวิต ถ้าผู้คนจะต้องร่วมมือกัน พวกเขาจะต้องสามารถสร้างอะไรร่วมกันขึ้นมาได้ โดยผ่านการพูดคุยและการกระทำร่วมกัน มากกว่าจะเป็นการส่งผ่านความคิดข้อมูล ที่คนสื่อสารมีอำนาจเหนือผู้อื่นและผู้อื่นเป็นผู้รับอย่างเป็นผู้ถูกกระทำโดยไม่มีส่วนร่วมคิดด้วยแต่อย่างใด

ศิลปินก็เหมือนกัน ศิลปินไม่ได้คิดครั้งเดียวแล้วก็สำแดงความคิดออกมากับวัสดุอุปกรณ์ที่ตนเองใช้ แต่ศิลปินจะพูดคุยเหมือนกัน คือพูดคุยกับวัสดุที่เขาใช้ ตลอดจนกับผลงานที่เสร็จแต่ละชิ้น ผลที่ออกมาไม่ตรงกับความคิดเดิมทีเดียวนัก คือความแตกต่างให้เกิดความคิดใหม่ เป็นขบวนการสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในการทำงาน

นักวิทยาศาสตร์ก็พูดคุยกับธรรมชาติในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อนักวิทยาศาสตร์มีความคิด ก็นำไปทดสอบกับการสังเกต และเมื่อพบว่า (จะเกิดขึ้นอย่างเป็นปกติธรรมดา) สิ่งที่ได้สังเกตจะเพียงละม้ายคล้ายคลึงกับความคิดที่เขามีอยู่ในใจเท่านั้น และไม่เหมือนกันเลยทีเดียว ดังนั้นความคิดใคร่ครวญในความละม้ายคล้ายคลึงและความแตกต่าง เขาก็จะได้ความคิดใหม่และก็เอาความคิดใหม่ไปเป็นตัวตั้งในการสังเกตการณ์อีก ก็จะมีการไหล่ปรากฏของสิ่งใหม่เสมอ อันนี้ก็มี การนำไปใช้ในวิถีชีวิตในทางปฏิบัติ ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดโครงสร้างใหม่ๆ ทางความคิด ความรู้ของมนุษย์

ที่นี้ต่อเรื่องนี้ จะมีความละเอียดอ่อนซับซ้อนอยู่ประการหนึ่ง คือในการพูดคุยกันนั้น คนหนึ่งมักจะคิดว่าตนได้ฟังคนอื่นอย่างดีแล้วโดยปราศจากอคติใดๆ แต่คนอื่นกลับไม่ฟังตนเพราะมีอคติอยู่ ทั้งนี้จึงเป็นการง่ายที่เราแต่ละคนจะเห็นว่าคนอื่น “ถูกขัด” อยู่ด้วยอะไรบางอย่าง โดยไม่รู้ตัว พวกเขาพยายามหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับความขัดแย้งในความคิดของตนเอง ในเรื่องที่เราพวกเขามักจะให้ค่าอย่างสูง

ธรรมชาติของอาการ “ถูกขัด” นั้น เป็นอะไรที่ไร้ความละเอียดอ่อนหรือ “มีนังไม่รู้สึกรู้สึ” (เป็นอาการของยาชา ยาสลบ) ทำให้ไม่รับรู้ในความขัดแย้งในตัวเองของตน เพราะฉะนั้นสิ่งที่สำคัญก็คือทำอย่างไรเราจะรู้ตัวถึงอาการที่ “ติด

ชัด” เหล่านี้ ถ้าหากผู้นั้นตื่นตัวและใส่ใจ ก็อาจจะมองเห็นว่า เมื่อมีการยกประเด็นคำถามบางประการ ก็จะมีความรู้สึกกลัวที่ผลลัพท์จะออกไปจากการพิจารณาปัญหานั้น และจะมีแรงดึงดูดบางประการที่จะหันเหเขาไปสู่ประเด็นปัญหาอื่นๆ ที่ทำให้เขามีความสุขสนุกสนาน ดังนั้นคนเราก็จะหนีออกไปจากสิ่งที่รบกวนจิตใจของเราอยู่เรื่อยไป ผลที่เกิดขึ้นก็คือเขาพยายามปกป้องความคิดของเขาเองอย่างแยบคาย ในขณะที่เขาควรจะได้รับฟังคนอื่นพูดอย่างจริงจัง

เมื่อเรามาสนทนากัน เราควรตื่นตัวกับความกลัวที่แยบยล และการดึงดูดที่จะทำให้เราเหวี่ยงไปเรื่องอื่นที่ได้ “ชัด” เราจากความสามารถที่จะรับฟังได้อย่างอิสระ แต่ถ้าแต่ละคน สามารถใส่ใจได้เต็มเปี่ยมกับ “สิ่งที่ชัด” เราในการสนทนา ในขณะเดียวกันที่สามารถรับฟังเนื้อหาของสนทนาไปได้ด้วย เมื่อนั้น เราจะสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ระหว่างพวกเรา บางสิ่งบางอย่างที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวดที่จะช่วยยุติปัญหาในปัจจุบันอันแก้ไขไม่ได้ทั้งที่เป็นของปัจเจกบุคคล และสังคม

การสนทนากับสมมติฐาน

คำว่า Dialogue ซึ่งเป็นคำที่โบห์มนำมาใช้ นั้นมาจากภาษากรีกว่า dialogos ที่ logos แปลว่า “ถ้อยคำ” และ dia แปลว่า ผ่าน ไม่ใช่แปลว่า “สอง” หมายถึงถ้อยคำหรือความหมายที่ไหลผ่านกลุ่มคนเป็นสายธารแห่งความหมาย ที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ไม่ใช่ discussion ที่แปลว่าแยกสิ่งต่างๆ ออกมา discussion ก็มักจะเป็นการโต้แย้ง เอาชนะคะคานากันมากกว่า หมอประสาน ต่างใจ เคยตีความคำว่า dia เท่ากับ “ผ่า” หรือ “ผ่า” ถ้อยคำ ไปให้พ้นข้อจำกัดของถ้อยคำ อันนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่าเราต้องการจะลงลึกกันขนาดไหน

หนังสือเรื่องวิญญาณวาทที่อาจารย์สุลักษณ์แปลมาจากหนังสือของท่านนัท ฮัน ซึ่งเวลานี้เป็นพระอาจารย์เอ็น ที่สามารถใช้ภาษาอย่างกวี สื่อสารกับคนทั่วโลกได้มากที่สุด วิญญาณวาทพูดถึงการรับรู้สามแบบ แบบที่หนึ่งคือการรับรู้แบบตัวแทน ดังเช่นตั้งชื่ออะไรขึ้นมา เช่นต้นไม้ ก้อนเมฆ สัตว์ พืช เป็นต้น แบบที่สองคือภาพลักษณ์ ก็คืออะไรที่อธิบายคุณลักษณะของตัวแทนนั้นๆ การรับรู้ทั้งสองแบบแรกเป็นความรู้ แต่ก็เป็นความรู้ที่มีข้อจำกัด ประการแรกก็ติดตายอยู่ในทัศนะแห่งอัตตา คือมีเรากำหนดว่าโต๊ะเป็นโต๊ะนั้น เราได้กำหนดไปอย่างอัตโนมัติด้วยว่า สิ่งอื่นๆ นอกจากนี้ไม่ใช่โต๊ะ ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริง สิ่งที่เป็นโต๊ะกับสิ่งที่ไม่ใช่ก็โยงใยกันและสอดแทรกในกันและกัน ซึ่งทัศนะอย่างหลังจึงเป็นการรับรู้แบบที่สาม คือการรับรู้อย่างเป็นเช่นนั้นเอง ที่เรียกว่าตถตา ประการที่สอง ภาพลักษณ์ก็เป็นส่วนขยายของอัตตา อธิบายคุณลักษณะของอัตตาในด้านต่างๆ ที่เป็นความเป็นจริงอย่างเลี้ยวส่วนที่หยิบฉวยขึ้นมาที่ทักขึ้นมาว่าเป็นคุณลักษณะของสิ่งนั้นๆ เมื่อความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนตัวเข้ามาตามกาลเวลา คุณลักษณะนั้นๆ ก็แปรเปลี่ยนไปด้วย มีอาจจะตั้งมั่นอยู่ได้

การจะเข้าถึงตถตาในสรรพสิ่งได้นั้น เราต้องเอาสติเข้ามาทำการรับรู้ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน โดยตัวอย่างของการเอาสติเข้าทำการมอง การฟัง เป็นต้น โดยมองให้ลึกซึ้ง ฟังอย่างลึกซึ้ง แทนที่จะไปยึดติดที่ความจริงระดับตัวแทนและภาพลักษณ์

โบห์มให้เราตระหนักว่า ความคิดของเราที่เรามักจะคิดว่าเป็นสัจจะนั้น แท้ที่จริงแล้วเป็นแค่สมมติฐานเท่านั้น นอกจากนี้เราจึงไปยึดความคิดขึ้นมาเป็นของเรา เป็นตัวเรา คือเป็นตัวกูของกู ที่ท่านพุทธทาสพูดถึงนั่นเอง เราจึงเห็นวาทคนอื่นเห็นผิดมองผิด การเปิดใจเรียนรู้จึงไม่อาจเกิดขึ้นได้

โบห์มบอกว่าภาษาและวัฒนธรรมนั้นเข้ามามีส่วนกำหนดความคิดอ่านของเรามากกว่า ๙๐% เราไม่ได้มีความคิดอ่านเป็นของตนเองสักเท่าใด แต่กำหนดโดยสังคมที่กำเนิดภาษาและวัฒนธรรมมาใช้ร่วมกัน เรามักจะคิดว่า สิ่ง

ที่มากับภาษาและวัฒนธรรมนั้นเป็นสัจธรรม อันมันคงถาวรไม่มีอะไรจะมาหักล้างได้ ถ้าหากคิดเช่นนี้ การสนทนาแบบของโบห์มก็เกิดขึ้นไม่ได้

โบห์มบอกว่าในขณะที่เราสนทนานั้น เราควรรู้ว่า ทุกความคิดเป็นเพียงสมมติฐาน ไม่มีอะไรเป็นสัจจะอันสมบูรณ์แบบ เมื่อเป็นเช่นนี้ใจจึงเปิดออก ให้สายธารแห่งความหมายไหลเวียนไปได้ อันอาจเกิดการเรียนรู้ร่วมกันในระหว่างการสนทนา ถ้าโยงวิญญานวาทของมหายานมาสมผสมผสานกับ dialogue ของเดวิด โบห์ม เราจะเป็นว่าการรับรู้ในระดับตัวตนและภาพลักษณ์นั้นก็คือการไปยึดติดกับสมมติฐาน มาเหมาเอาว่าเป็นสัจธรรม ถ้ามองให้ทะลุลงไปถึงตลาคือความเป็นเช่นนั้นเอง เราก็จะรู้เท่าทันว่าสมมติฐานก็คือสมมติฐาน หากความเป็นจริงจะอยู่ลึกลงไปกว่าสมมติฐานที่ปรากฏ การสนทนาแบบโบห์มจึงเปิดโอกาสให้เรามองเห็นความเป็นจริงมากขึ้น โดยเปิดโอกาสให้เราสัมผัสกับyataมากยิ่งขึ้น

องค์ประกอบสำคัญของการสนทนาแบบโบห์ม

โบห์มว่าจำนวนคนต้องมากพอที่จะให้เกิดพลวัตของการสนทนา คือควรจะมีมากกว่า ๒๐ อาจได้ถึง ๔๐ เลย ๔๐ คนยังนั่งล้อมวงได้ โดยวงยังไม่ใหญ่จนเกินไป ถ้ารู้สึกวุ่นวายเกินไปก็ให้นั่งซ้อนกันเป็นสองวง ที่นั่งล้อมวงหันหน้าเข้าหากัน หมายถึงการที่ทุกๆ คนเท่าเทียมกันจริงๆ แล้วการสนทนาแบบโบห์มไม่มีผู้ดำเนินการ ก็อาจจะมีผู้ดำเนินการได้บ้าง เพื่อที่จะไม่มีผู้ดำเนินการได้ในที่สุด

การสนทนาแบบโบห์มเป็นการแสวงหาความรู้ร่วมกันโดยไม่มีกำหนดวาระ ไม่มีหัวข้อเรื่อง แรกๆ ก็อาจจะพูดคุยกันเรื่องว่าจะพูดคุยกันอย่างไร พูดคุยอะไร ทำไม แล้วการสนทนาที่จะดำเนินไปได้เอง เรื่องส่วนตัวจะพูดบ้างก็ได้ เอาเฉพาะในส่วนที่มันจะโยงใยเข้ามาเกี่ยวข้องกับความเป็นส่วนรวม โบห์มว่าการสนทนาแบบของเขาไม่ได้เป็นการเยยวยาทางจิตวิทยาหรือการพัฒนาตัวเองแบบกลุ่มเผชิญหน้า (encounter group) แต่ถ้าการพูดคุยและการเรียนรู้ จะไปมีผลเยยวยาที่สุดแล้วแต่

โบห์มพูดถึงคำสองคำบ่อยๆ ในการว่าด้วยการสนทนาของเขา คือคำว่า tacit และ coherence คำหลังหมายถึงความบรรสานสอดคล้อง อาจารย์นิโคเคียวแซวอาจารย์สุลักษณ์ว่าใช้คำว่าประสานสอดคล้องไม่ได้หรือ ผมเองก็ยังชอบที่จะใช้บรรสานสอดคล้องโดยอัตโนมัติ โบห์มยกตัวอย่างแสงเลเซอร์ แสงเลเซอร์ก็คือภาวะของแสงที่มีการเรียงตัวอย่างเป็นระเบียบอย่างบรรสานสอดคล้อง เลเซอร์จึงมีพลังมหาศาล จะเอาไปใช้ทำอะไรได้มากมายด้วยพลังอันนี้ แสงทั่วไปปกติที่เราเห็นเป็นไปอย่างสะเปะสะปะ ไม่บรรสานสอดคล้องอย่างแสงเลเซอร์ กลุ่มสนทนาของโบห์มก็มีเป้าหมายอันหนึ่งของการเข้าถึงการบรรสานสอดคล้องอันนี้ เพื่อพลังสร้างสรรค์สูงสุด เพื่อปัญญาอย่างดีที่สุดที่มนุษย์จะก่อเกิดร่วมกันได้ โดยเขาได้พูดถึง collective thought หรือความคิดที่คิดร่วมกันของกลุ่มคนเอาไว้ แยกเป็นประเด็นต่างหากออกไปด้วย

tacit หมายถึงอะไรที่เกิดขึ้นด้วยอย่างที่ไม่สามารถเห็นได้ชัด เวลาสนทนาโบห์มว่า มันไม่ใช่ทั้งถ้อยคำที่พูดคุยกัน และไม่ใช่วาทะทาง แต่มันอยู่ลึกลงไปอีกชั้นหนึ่ง โบห์มพูดไว้ด้วยว่า tacit เป็นปริมณฑล ที่ลึกลับเป็นตัวก่อเกิดของขบวนการคิดด้วย

เมื่ออ่านวิญญานวาทที่อธิบายโดยท่านดิช นัท ยัน ก็นึกว่าอาจจะพ้องพาดกับเรื่อง tacit ของโบห์มนี้ก็เป็นได้

วิญญาณวาทแต่กวิญญาณที่อาจจะแปลว่าตัวรู้ หรือ consciousness ออกไปอีกจากหของฝ่ายสุทรยานคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปอีกสองคือมนัสและอาลัยวิญญาณ ส่วนใจธรรมดาในชั้นต้นคือ consciousness หรือสำนึกรู้ปกติ เขาใช้คำว่าโนวิญญาณ ลึกลงไปอีกสองชั้นคือมนัสและอาลัยวิญญาณ อันนี้ลึกลับหรือ tacit

ท่านนัท ยัน ว่าเมื่อเราฉายแสงแห่งสติทาบกับมโนวิญญาณตลอด ไม่ว่าจะรับเรื่องจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือรับเรื่องจากธรรมารมณ์ก็ตาม หากฝึกแสงแห่งสตินั้นให้เข้มข้นด้วยความบรรสานสอดคล้องขึ้นเรื่อยๆ เราก็จะส่งไปเห็นการทำงานของมนัสและอาลัยวิญญาณ อันเป็นที่มาของขบวนการก่อเกิดความเป็นไปทั้งหลายแห่งจิตทั้งมวล

โบห์มว่า เราไม่ได้สนใจเฉพาะว่าเราคิดอะไรเท่านั้น แต่เราให้ความสำคัญกับขบวนการก่อเกิดความคิดด้วย ซึ่งลึกลับแยกแวกการเข้าถึง แต่เมื่อการสนทนาได้สรรค์สร้างความบรรสานสอดคล้องแห่ง collective thought ไปถึงจุดหนึ่งแล้ว ขบวนการแห่งการคิดจะโผล่ปรากฏให้เราเห็นได้เอง

ระยะเวลาของการสนทนาแต่ละครั้งต้องยาวนานพอให้คลี่คลายออกไปสู่ผลได้ดังกล่าว อย่างน้อยก็ ๓-๔ ชั่วโมง แต่โบห์มจะพูดที่ ๕-๖ ชั่วโมงต่อครั้ง ความถี่ก็ได้ตั้งแต่ทุกสัปดาห์ ทุกปักษ์ ทุกเดือน สองเดือนครั้ง เวลาต่อเนื่องก็พูดกันที่หนึ่งปี หรือสองปี เมื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการได้เรียนรู้ร่วมกันแล้วก็เลิกลากันไป คงจะไปเริ่มกลุ่มใหม่ๆ อีกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

ธรรมชาติของความคิดที่เป็นสมบัติร่วม

โบห์มพูดถึงปัญหาต่างๆ ของโลกที่มีอยู่มากมาย นับวันก็แต่ละสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้น และตัวปัญหาที่เพิ่มทั้งปริมาณและคุณภาพ บางทีมันอาจจะไม่ได้มีสาเหตุมาจากภายนอกก็ได้ บางทีมันอาจจะมีเค้าเงื่อนมาจากเจ้าตัวความคิดของมนุษย์เรานี่เอง

ดังเช่นเมื่อเกิดปัญหาหนึ่งขึ้นมา เราก็ไปคิดค้นวิธีแก้ไขอีกอย่างหนึ่งขึ้นมา วิธีใหม่นั้นนอกจากจะไม่ได้แก้ปัญหาก่อนแล้วยังสร้างปัญหาใหม่ขึ้นมาอีก แล้วเราก็คิดหาวิธีแก้ปัญหาย่างใหม่นั้นอีก ได้ปัญหาย่างใหม่กว่าขึ้นมาอีก เป็นไปเช่นนั้นอย่างไม่รู้จบหรือว่าที่จริงปัญหาที่แท้จริงซ่อนเงื่อนอยู่ในขบวนการความคิดนี้เอง

และก็น่าคิดว่าขบวนการคิดนี้เป็นปัจเจกสักเพียงใด เพราะตั้งแต่เกิดมา ที่มาของความคิดก็มาจากคนอื่นๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ครู หรือสังคม ความคิดของเราที่อาจจะคิดขึ้นมาบ้างก็เป็นผลผลิตของความคิดร่วมที่มีอยู่ในภาษาและวัฒนธรรมนั่นเอง ดังนั้นมันจึงเหมือนกับอยู่ในมหาสมุทรแห่งความคิดที่เป็นของส่วนรวมของมนุษยชาติ และถ้าหากมันเป็นอย่างผิดทาง มันก็จะผิดทางกันไปหมด

มันเหมือนกับเชื้อไวรัส ยิ่งมีวิทย์ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์มากยิ่งขึ้นเท่าไร เจ้าเชื้อไวรัสนี้ก็แพร่ไปได้กว้างไกลเพียงนั้น

เป็นไปได้ไหมว่าแหล่งที่มาของปัญหามันลึกซึ้งมาก อาจจะมีอะไรผิดพลาดที่ขบวนการทั้งหมดของความคิด อันเป็นของส่วนรวมที่เป็นของพวกเราทั้งหมด โดยปกติแล้วความคิดส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นปัจเจก หากก่อเกิดในวัฒนธรรมทั้งมวล และแผ่ขยายปีกปกคลุมพวกเราอยู่ โครงสร้างอันลึกซึ้งของความคิดนี้แหละเป็นแหล่งที่มาและดำรงอยู่ตลอดเวลาควบคู่กับมนุษยชาติ

โบห์มมองไปว่า เป็นไปได้ไหมที่ปัญหานี้เกิดขึ้นมาระหว่างรอยต่อของวิวัฒนาการของมนุษย์เอง อันเป็นรอยต่อระหว่างสมองเก่ากับสมองใหม่ รอยต่อที่ยังไม่ลงรอยต้นัน คือมันเกิดขึ้นที่สมองใหม่สามารถสร้างตัวแทนของการรับรู้ (representation) ขึ้นมา คือสร้างนามธรรมให้กับการรับรู้ และเก็บเอาไว้เป็นความทรงจำ แต่ปัญหาก็คือไม่ได้อยู่ที่ความ

สามารถใหม่ที่ได้มา แต่เกิดกับการที่เราไม่สามารถแยกแยะตัวแทนของการรับรู้กับการรับรู้และเรานำทั้งสองอย่างนี้มาผสมผสานเข้าเป็นชุดใหญ่แห่งตัวแทนของการรับรู้ขึ้นมา และอันนี้ก็เข้ามาเป็นรากฐานของความคิดทั้งปวง

โดยทั่วไป เราไม่สามารถสังเกตเห็นการเชื่อมโยงระหว่างตัวแทนของการรับรู้กับการรับรู้ ความคิดนั้นดูเหมือนว่าจะขาดความสามารถที่จะมองเห็นว่าเกิดอะไรขึ้น ขบวนการนี้เข้าไปโดยไม่รู้ตัว เป็นไปอย่างซ่อนเงื่อนงำอยู่ภายในและมองไม่เห็น เราจึงไม่รู้ว่าเกิดอะไรขึ้นกันแน่ ลองจินตนาการเห็นข้อมูลมาจากอายตนะ (ประสาทรับรู้) ที่สมองจัดระเบียบหาความหมายทางหนึ่ง และมีสายฐานของข้อมูลมีทางหนึ่งมาจากความคิดและสองทางนี้ผสมผสานกันเข้าเป็นหนึ่ง เป็นผลรวมของตัวแทนแห่งการรับรู้ขึ้นมา ที่ผิดพลาดขึ้นมาไม่ใช่เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น แต่ปัญหาอยู่ที่เราไม่ได้ตระหนักรู้ว่ามันเกิดขึ้นต่างหาก

การเกิดขึ้นของตัวแทนการรับรู้นี้ ก่อขึ้นมาเป็นสมบัติร่วมของมนุษยชาติ กลายเป็นโลกๆ หนึ่งที่ส่วนใหญ่พวกเราจะมองมันเป็นโลกของความเป็นจริง บางคนอาจจะใช้คำว่าสามัญสำนึกแทน “โลกที่เป็นจริง” ใบนี้นี้ เราจะมองโลกๆนี้ ที่มนุษย์สร้างขึ้นและเป็นสมบัติร่วมใบนี้นี้ว่าเป็นโลกมายากี่ยอมได้ มันคงเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงอยู่ด้วยบ้าง แต่มันเป็นการตีความเพียงอย่างหนึ่ง ที่อาจตีความได้โดยไม่มีที่สิ้นสุด และก็เป็นการตีความที่มีความผิดพลาดอยู่มากมาย ดังจะเห็นได้จากปัญหาที่แก้ไม่ตก และขยายตัวใหญ่โตรุกรามอยู่ในทุกวันนี้ จนถึงขนาดที่มนุษย์อาจจะสูญพันธุ์ไปจากโลก

โลกแห่งความเป็นจริงหรือโลกมายาหรือสมบัติร่วมแห่งโลกตัวแทนการรับรู้ที่มนุษย์สร้างร่วมกันมานี้ให้นิยามและตีความความเป็นตัวตนของปัจเจกบุคคลไว้ด้วย ได้ให้เนื้อที่ปัจเจกไว้ โดยนิยามปัจเจกนั้น แท้ที่จริงก็ถูกกำหนดด้วยโลกแห่งมายานี้เอง ซึ่งหมายความว่า ความเป็นตัวของตัวเองของมนุษย์ แท้จริงก็ดำเนินไปในกรอบกำหนดของโลกมายาใบนี้นี้ เนื้อที่ที่ดูเหมือนจะมีความเป็นปัจเจกมากมายนั้น แท้ที่จริงก็ยังหนีไม่พ้นกรอบของโลกมายาใบนี้นี้ เป็นเหมือนสี่เหลี่ยมที่ดูแตกต่างแต่แท้จริงแล้วก็ไม่ได้แตกต่างแต่อย่างใดเลย

ถ้าการแก้ไขปัญหาลงโลกยังอยู่ที่การคิดโดยอาศัยตัวแทนของการรับรู้เช่นเดิม ก็จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ความคิดนั้นก็ยังคงวนเวียนอยู่ในปัญหาเหมือนเดิม แต่ถ้าเราไปถึงการรับรู้โดยแทนที่จะไปอาศัยตัวแทนของความรับรู้อย่างสำเร็จรูปอยู่อย่างนั้น เรากลับมองให้ลึกซึ้งผ่านพ้นความเป็นตัวแทนของการรับรู้ เข้าไปรับรู้โดยตรงและก่อความคิดขึ้นมาใหม่ ขบวนการคิดย่อมแปรเปลี่ยนไป โลกย่อมแปรเปลี่ยนไป

แต่เนื่องด้วยธรรมชาติของความคิดนั้นเป็นสมบัติร่วม การจะสร้างโลกใหม่ที่ดีกว่า ที่ไม่วนเวียนอยู่กับมหาสมุทรแห่งตัวแทนของการรับรู้เช่นเดิมที่เป็นปัญหา เราต้องสร้างโลกร่วมกันเป็นหมู่คณะ จึงจะมีพลังผลักดันให้เกิดโลกใหม่ได้

แล้วโลกใหม่จะไปติดอยู่ในกรอบของอดีตหนึ่งใดหรือหลายๆ อดีตหรือไม่? แน่หนอนสิ่งนั้นย่อมเป็นไปได้ แต่ด้วยการสนทนาที่เปิดใจแสวงหาสัจจะด้วยท่าทีที่สอบถามตัวแทนแห่งการรับรู้ได้เสมอพลวัตของวงสนทนานั้น ย่อมช่วยกันสามารถสลายอดีตต่างๆ ให้เบาบางลงไปได้ตามลำดับ ด้วยเหตุนี้โอบิโหมจึงนำเสนอรูปแบบการสนทนาแบบของเขา และก็มีการนำการสนทนาแบบนี้ไปใช้มากขึ้นทุกทีแล้ว ใน

หลายวงการ ในระดับโลก

คุณภาพชีวิตกับการสนทนา

คนที่เอาจริงเอาจังกับชีวิตมากหรือน้อยเพียงใดก็ตาม ก็ย่อมจะทราบว่าการกระทำหนึ่งๆ ที่จะให้ออกมามีนั้นต้องเตรียมการมากน้อยเพียงใด เราจะจินตนาการถึงภาพน้ำแข็งลอยน้ำ ที่ส่วนใล่ปรากฏเป็นเพียงเศษหนึ่งส่วนสิบหรือเศษหนึ่ง

ส่วนสิบเอ็ดของส่วนที่จมอยู่ใต้น้ำเท่านั้น สิ่งที่พุดไปในเรื่องของการสนทนาในภาคที่หนึ่งและสอง ก็จะทำให้เกิดขึ้นได้ เราต้องเตรียมคุณภาพชีวิตอันเป็นบาทฐานที่สำคัญพร้อมกันไป และสัดส่วนก็คงเป็นสิบส่วนต่อผลได้ที่จะเอื้อให้ศิลปะแห่งการสนทนาเพียงส่วนเดียวแต่นั้นอาจจะหมายความว่า คนที่ก้าวมาหยิบจับหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาอ่าน บาทที่ อาจจะได้พัฒนาคุณภาพชีวิต อันมีส่วนช่วยสนับสนุนศิลปะแห่งการสนทนาได้ไปได้ไกลลิบแล้วก็ว่าได้

ในที่นี้คงไม่ได้ลงลึกไปในการพัฒนาคุณภาพชีวิตไปเสียเลยทีเดียว แต่ก็จะต้องเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกัน โดยจะลงลึกพอสมควรที่จะให้แผนที่โดยสังเขปว่าอะไรจะเข้ามาเป็นตัวเอื้อบ้าง? อย่างไร?

และในทางกลับกัน เราจะเห็นได้ด้วยว่าการสนทนาจึงจะย้อนกลับมาเป็นเครื่องมือสำคัญในขบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง!

กรณีศึกษากระบวนการทัศน์และกิจกรรมนิเวศแนวลึกในสังคมไทย

ขบวนการธรรมยาตราสู่ป่าเขา

ในระยะเวลา 7 ปีที่ผ่านมา เสนอศึกษา²⁸ร่วมกับสถาบันโบลเดอร์เพื่อธรรมชาติและจิตวิญญาณมนุษย์ จากสหรัฐอเมริกา และองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ได้ร่วมกันจัดกิจกรรมเดินป่าธรรมยาตราสู่ป่าเขามาแล้ว ๗ รายการ โดยประสงค์ให้ผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงการดำรงชีพอย่างสอดคล้องระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ โดยถือเอาธรรมชาติเป็นประธานของชีวิตทั้งหลายรวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย และถือว่าทุกชีวิตมีค่าอยู่ตัวเองตามหลักการของนิเวศวิทยาแนวลึก และสร้างโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้เรียนรู้จักตัวเอง ตั้งคำถาม และใคร่ครวญถึงคุณค่า วิถีชีวิต การงานและบทบาทของตัวเองในการสร้างสรรค์สังคม ในปีแรกๆ ธรรมยาตรามีบรรยากาศของการแสวงหาการผ่อนคลายความเข้าใจที่มีต่อชีวิตภายในของผู้เข้าร่วม โดยส่วนใหญ่เป็นนักกิจกรรมทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องการหาเวลาเพื่อการผ่อนคลายและหยุดใคร่ครวญชีวิตอย่างลึกซึ้ง

อย่างไรก็ตาม การที่ธรรมยาตราได้เดินทางผ่านหมู่บ้านต่างๆของชุมชนชาวปกากะญอ (กะเหรี่ยง) ในเขต อ.แม่วาง และ อ.สะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ จึงได้เป็นสักขีพยานต่อความเป็นจริงต่างๆ โดยเฉพาะความทุกข์ยากของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของวัฒนธรรมและความยั่งยืนของป่าท่ามกลางกระแสความกดดันทางการเมือง เศรษฐกิจและนโยบายการพัฒนาสมัยใหม่ จนก่อให้เกิดมิตรภาพอันแน่นแฟ้นและความไว้วางใจระหว่างชาวบ้านและคณะธรรมยาตราผู้เยี่ยมเยียน กิจกรรมเดินป่าเน้นแต่เพียงการภาวนาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านในของผู้เข้าร่วมจึงได้เริ่มขยายขอบเขตความสนใจไปสู่เนื้อหาของประชาสังคมหรือความเข้มแข็งของชุมชนที่จะมีพลังขับเคลื่อนทางการเมืองและสังคม โดยเฉพาะในเรื่องของสิทธิชุมชนในการจัดการและดูแลรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำ รวมไปถึงสิทธิที่ทำกิน อันจะมีผลระยะยาวต่อการอยู่ของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกด้วย ถือเป็นการแสวงหาให้เกิดทางออกให้กับชีวิตและสังคมไทยอย่างเป็นองค์รวม

ในปี พ.ศ. 2541 คณะธรรมยาตราได้เรียนรู้ว่า ปัจจุบันชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมซึ่งประกอบด้วยชนเผ่าต่างๆ เช่น ปกากะญอ อาข่า ม้ง ลีซู ดาระอั้ง ลาหู่ เย้า หรือแม้แต่ชุมชนลานนาที่อยู่อาศัยตามที่ราบลุ่มน้ำ กำลังตกอยู่ในสถานการณ์ที่ล่อแหลมต่อความสูญเสียที่ร้ายแรงและต่อการใช้รุนแรงโดยอำนาจรัฐ ภายใต้แรงกดดันของนโยบายการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของรัฐบาลที่จะมีผลบังคับใช้ให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมจำนวนมากที่เป็นชนกลุ่มน้อย หรือและเป็นชาวไทยภูเขา ถูกโยกย้ายออกจากภูมิลำเนาเดิมอย่างเร่งด่วนและไม่มีข้อยกเว้น ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุอย่างขาดสติและพิจารณาถึงความเสียหายทางสังคมและเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นในระยะยาว และเป็นการแก้ไขปัญหามายได้กรอบโครงสร้างอันยุติธรรมและวิธีคิดเดิมๆ ที่หยิบนานาและความชอบธรรมให้คนเพียงกลุ่มน้อยของสังคมเท่านั้น พฤติกรรมการแก้ปัญหาแบบรวมศูนย์และรวบยอดแบบนี้ได้เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า โดยที่รัฐไม่มีการนำเอาความเดือดร้อน

²⁸ เสนอศึกษา เป็นมหาวิทยาลัยทางเลือกในประเทศไทย ที่ได้รับการก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ โดยให้คุณค่ากับการเรียนรู้อย่างเป็นองค์รวม นั่นคือทั้งทางสมองและหัวใจอย่างสมดุล เพื่อความเข้าใจในธรรมชาติของตนเอง สังคมและโลก โดยนำเอาวิถีปฏิบัติภาวนาและวิถีแห่งศิลปมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาควบคู่กับการใช้การวิเคราะห์เชิงเหตุผล ในหัวข้อเรื่องที่สำคัญต่าง ๆ เช่น นิเวศวิทยาแนวลึก สันติวิธี กระบวนการแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เศรษฐศาสตร์เชิงนิเวศน์ ศิลปะกับการภาวนา การจัดการองค์กรพัฒนาเอกชนในระดับรากหญ้า การสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีงามและชุมชนที่ยั่งยืน เป็นต้น

และความสูญเสียที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมมาเป็นบทเรียน เพื่อแสวงหาวิสัยทัศน์ที่เหมาะสมแต่อย่างใด ชนชั้นกลางที่ได้กลายเป็นกลุ่มสมาชิกที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและมีบทบาทในการชี้นำสังคมมากขึ้นก็ทำให้ความสนใจต่อประเด็นสำคัญดังกล่าวที่มีความเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับความชะตากรรมของสังคมโดยรวมอย่างพอเพียงไม่ จะมีก็แต่ความคิดเห็นส่วนตัวที่แม้จะแหลมคม ก็เจือปนไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์และวิธีการมองปัญหาอย่างแยกส่วนและกีดกันอย่างน่ากลัวยิ่ง

ในสถานการณ์เช่นนี้ กำลังใจและความเข้าใจที่ถูกต้องจากสังคมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมต่างๆ มาก กิจกรรมเดินป่ากลายเป็นกระบวนการแสวงหาเอกภาพในหมู่ผู้คนที่มีความพื้นฐานต่างกัน ทั้งในทางศาสนา วัฒนธรรม และชนชั้นจึงเป็นจุดมุ่งหมายหลัก อันจะเป็นจุดเริ่มต้นของการแสวงหาแนวร่วมทางการเมืองและทางภูมิรัฐศาสตร์ (หลักปฏิบัติที่มนุษย์พึงมีต่อผืนดินและธรรมชาติ) โดยมีความเกี่ยวเนื่องกับเสรีภาพและความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดังกิจกรรมการช่วยเสริมสร้างกำลังใจและความเข้มแข็งทางการเมือง รวมทั้งการสนับสนุนเอื้อเฟื้อเพื่อความอยู่รอดของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ได้กลายมาเป็นการตั้งใจของธรรมชาติครั้งต่อ ๆ มา โดยที่ยังคงรักษาคุณภาพและบรรยากาศของการเป็นกิจกรรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านในของผู้เข้าร่วมพร้อม ๆ กันไปด้วย

วิธีการจัดธรรมชาติการเน้นกระบวนการของการเป็นสักขีพยาน (Bear witness) ซึ่งมีหลักปฏิบัติสำคัญคือการละวางซึ่งความเชื่อ ความเข้าใจและสมมติฐานต่าง ๆ ที่เรามีมาเกี่ยวกับ "ชาวเขา" หรือ "คนป่าคนดอย" ตามที่ถูกอบรมบ่มเพาะผ่านกระบวนการศึกษากระแสหลักและตามค่านิยมหลักของสังคม(ไทย) ในทางตรงกันข้าม การรับฟังควรกระทำด้วยความเคารพและด้วยหัวใจที่เปิดกว้างอย่างแท้จริง เมื่อตั้งคำถามแล้วก็รับฟังอย่างตั้งใจ เอื้อเฟื้อให้เกิดบรรยากาศของมิตรภาพและความหวังดีต่อกันและกัน เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการร่วมกันตั้งคำถาม ใคร่ครวญ และเรียบเรียงถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับระบบความเชื่อ ระบบคุณค่าและวิถีชีวิตชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดและปฏิบัติกันมาหลายชั่วอายุคน ในฐานะที่เป็นสิ่งที่พวกเขาต้องการรักษาให้ดำรงสืบต่อไป การเป็นสักขีพยานนั้นรวมถึงการได้ร่วมขบคิดและถกเถียงแลกเปลี่ยนถึงยุทธวิธีที่จะเผชิญหน้ากับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว

ผู้เข้าร่วมจะได้มีโอกาสพักผ่อนในหมู่บ้าน เรียนรู้วิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมโดยการช่วยเหลือในการงานของหมู่บ้านตามกำลัง รวมทั้งสังเกตและรับฟังเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดผ่านเรื่องเล่า นิทานและบทกวีต่าง ๆ คณะธรรมชาติาเคยตั้งคำถามกับบรรดาผู้นำหมู่บ้านว่า อะไรคือสิ่งที่พวกเขาต้องการมากที่สุดจากการมาเยือนของพวกเขา คำตอบก็คือ "การที่เรื่องราวต่าง ๆ ของพวกเขาได้รับการรับฟัง" และนี่เป็นหัวใจของการฝึกปฏิบัติในธรรมชาติาครั้งต่อ ๆ มา นั่นคือ "การเป็นสักขีพยาน"

หนึ่งในแง่ของการฝึกฝนทางจิตใจ การเป็นสักขีพยานเป็นกระบวนการที่ทำให้ผู้เข้าร่วมได้เผชิญหน้ากับอคติความเชื่อต่างๆ ความคิดแบบตัดสินและความลัทธิลัทธิที่ฝังลึกอยู่ภายใน เป็นการท้าทายให้กลับไปมองและประเมินระบบคุณค่าของวัฒนธรรมกระแสหลักสังคมเองเสียใหม่อย่างถึงรากถึงโคน และความเข้าใจในตัวเองนั้นก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการเจริญเติบโตภายในเพื่อการดำรงอยู่กับความแตกต่างทั้งภายในและภายนอกอย่างถ้อยที่ยถ้อยอาศัยด้วยการถ้อยภาพ

นอกจากนี้ กระบวนการเป็นสักขีพยานยังครอบคลุมถึงการฝึกปฏิบัติ "การให้การ"(testify) ในความเป็นจริงที่เราได้เป็นประจักษ์พยานมา ในปีที่ผ่านมา คณะธรรมชาติาได้ให้สัมภาษณ์ต่อสื่อมวลชนต่าง ๆ ลงบทความในนิตยสารและหนังสือพิมพ์ รวมทั้งยื่นหนังสือเรียกร้องต่อนายกรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและเจ้าหน้าที่รัฐบาลผู้เกี่ยวข้อง เพื่อแสดงเจตนารมณ์และจุดยืนที่คณะมีต่อสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่ได้รับการกดขี่โดยระบบโครงสร้างและอคติอันอยู่ยงคงกระพัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในปี พ.ศ. 2542 สถานการณ์ที่เป็นอยู่มีความเร่าร้อน

และเร่งด่วนมากขึ้น ซึ่งอาจนำไปสู่ความเสียหายทางสังคม และการปะทะโดยการใช้อำนาจรุนแรงจากฝ่ายรัฐ ธรรมชาติจึงเตรียมการให้เกิดกิจกรรม "ให้การต่อสาธารณชน" ขึ้นใน ๒ วันสุดท้ายของการเดินทาง ในงาน "มหกรรมชุมชนป่า" (ชุมชนคนรักป่า) ณ วัดหลวง ซึ่งเป็นวัดโบราณ ที่ตั้งอยู่ในป่าลึกทางทิศตะวันตกของจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีฐานะเป็นศูนย์รวมพุทธศาสนศรัทธาในหมู่ชาวปกากะญอ (กระเหรี่ยง) ที่มีรกรากอยู่ในพื้นที่แถบนั้น

ในคณะธรรมชาติวิทยา ประกอบด้วยผู้เข้าร่วมคนไทย ส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง มีวิถีชีวิตในเมือง แต่ต้องการสัมผัสและเรียนรู้จากธรรมชาติและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ที่เหลือเป็นชาวต่างประเทศที่มาจากสาธารณรัฐสังคมนิยมประชาชนลาว สาธารณรัฐสังคมนิยมพม่า ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศอินเดีย และประมาณ 1 ใน 4 ของผู้เข้าร่วมมาจากโลกตะวันตก ในปีนี้ จำนวนสายการเดินทางจะขึ้นอยู่กับจำนวนของผู้เข้าร่วม ในบางปี ธรรมชาติวิทยาจัดการแบ่งกลุ่มและการเดินเท้าเป็น ๓ สาย ๆ ละประมาณ ๒๐ คน โดยจะเริ่มต้นและสิ้นสุดการเดินทางไปด้วยกัน โดยปกติแล้ว การเดินป่าในแต่ละครั้งจะมีชาวชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย

การเดินทางธรรมชาติวิทยามีบรรยากาศของการเจริญสติภาวนาเป็นหลัก โดยมีการปฏิบัติสมาธิภาวนาประจำวัน การสวดมนต์ สวดภาวนาและพิธีกรรมที่เหมาะสม (ตามวิถีทางศาสนาของตน) ในวันแรกของการเดินทาง เราจะค้างแรมที่วัดเพื่อเตรียมตัว และเตรียมความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและสถานการณ์ทางการเมืองที่ชุมชนกำลังประสบอยู่ หลังจากนั้นก็จะแยกย้ายกันเดินทางเข้าไปค้างแรมและเรียนรู้ชีวิตในหมู่บ้าน พักอาศัย และใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย รวมทั้งช่วยเหลือในการทำงานของครอบครัวด้วย เช่น เก็บเกี่ยวข้าวไร่ เก็บพืชผักและฟืนเพื่อการหุงต้มและงานอื่น ๆ ตามความสมัครใจ

เส้นทางของธรรมชาติวิทยานั้น บ่อยครั้งต้องข้ามลำธารและขุนเขา ขึ้นชมป่าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าในวิถีการที่คล้ายคลึงกับการออกธุดงค์ (พกพาสัมภาระที่เบา เช่น เดินเท้าหนักเบา มุ่งกันยุง และถุงนอนขนาดเล็ก เป็นต้น) เนื่องจาก การเดินป่าไม่ใช่การท่องเที่ยวป่า (eco-travel tour) อย่างที่เริ่มเป็นที่นิยมกันมากขึ้นในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวป่าทั่วไป จึงไม่มีตารางกิจกรรมที่ตายตัว ผู้เข้าร่วมจึงต้องเตรียมใจที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุก ๆ ขณะ รวมทั้งการที่จะไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ อย่างที่เคยมี อาหารที่อาจจะไม่ถูกปาก และบ้านพักอาศัยแบบครอบครัวที่เรียบง่าย

ดังนั้น นอกจากธรรมชาติวิทยาจะเป็นโอกาสได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง ไปพันรอบวิถีคิดแบบเดิม และสนับสนุนให้กำลังใจเขาเหล่านั้นในสถานการณ์ที่เป็นจริง ถือเป็นกิจกรรมสร้างสรรค์จริงใจอย่างมีจิตวิญญาณบนพื้นฐานของการฝึกปฏิบัติภาวนา

ท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมแม่คือบริโภคนิยมที่กำลังคืบคลานครอบงำไปทุกภูมิภาคของโลก คงจะมีใครเปลี่ยนแปลงหากพวกเขารู้สึกเหนื่อยล้าและหมดหวัง พลัดอำนาจหรืออันธพาลที่จะเกิดขึ้นจากการยื่นเคียงป่าเคียงไหล่กับเพื่อนฝูงที่แตกต่างสามารถเสริมสร้างให้เกิดแรงใจและมุมมองที่แตกต่าง อันจะเป็นคุณูปการต่อวิถีชีวิตทางแห่งการรับใช้โลกในฐานะเป็นองค์พหุพหุของชีวิตทั้งมวล

ในปีพ.ศ. 2542 ธรรมชาติวิทยาสิ้นสุดการเดินทางในงาน มหกรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Forest communities) ระหว่างวันที่ ๑๕ - ๑๖ ธันวาคม ๒๕๔๒ จัดขึ้นเพื่อเอื้อให้เกิดการพูดคุย แลกเปลี่ยน ถกเถียงและเรียนรู้ในหมู่ผู้ที่มีความห่วงใยในชะตากรรมความอยู่รอด ความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า และชุมชนชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของเมืองไทย ในงานนี้เราจะเชิญนักการเมือง ท่านผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ท่านนายอำเภอ หัวหน้าและเจ้าหน้าที่หน่วยราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ศิลปินแขนงต่าง ๆ ตลอดจนถึงบรรดาผู้สื่อข่าวท้องถิ่น และตัวแทนจากสื่อมวลชนหลัก ๆ ของประเทศมาร่วมเสวนากับคณะผู้เข้าร่วม ผู้นำชาวบ้าน สมาชิกจากสมาชิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง

ข้อ ผู้นำศาสนา ตลอดจนถึงนักวิชาการและนักกิจกรรมเพื่อสิทธิมนุษยชน ในการชุมนุมครั้งนี้พวกเราจะได้ร่วมกันตั้งคำถามและพูดคุยถกเถียงในหัวข้อที่กลายเป็นวาทกรรมที่สำคัญ นั่นคือ "ป่ากับคนจะสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้หรือไม่?"

นอกจากนี้ ในงานจะได้เปิดโอกาสสำหรับการเป็นสักขีพยานในรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่

พิธีบวชป่าประสาธน์ศรัทธา พิธีกรรมดังกล่าวได้รับการนำไปประยุกต์ใช้กันมากในขบวนการอนุรักษ์ของเมืองไทย โดยเปรียบผืนป่าและบรรดาดินไม้ที่เหลือนอยู่เป็นสิ่งที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ประดุจพระสงฆ์องค์เจ้า ตามความเชื่อในพุทธศาสนา การล่วงชีวิตภิกษุสงฆ์ถือเป็นบาปมีโทษขั้นอุกฤษฏ์ เชกเช่นเดียวกันกับการโค่นล้มต้นไม้ที่ได้รับการบวชแล้ว ฉะนั้นนั้น พิธีการบวชป่าต้นน้ำครั้งนี้จึงเปรียบเสมือนการประกาศเจตจำนงค์ของผู้เข้าร่วม ในความห่วงใยและความตั้งใจที่จะช่วยกันบำรุงรักษาผืนป่าและชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้ให้สืบต่อไป

นิทรรศการแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม²⁹ เสริมศึกษาได้ร่วมกับสถาบันโบลเดอร์ ในการจัดฝึกอบรมการทำแผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรมให้กับผู้นำชุมชนและสมาชิกแกนนำของชุมชนปกาสัยถอย รวมทั้งตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่สนใจ โดยที่แผนที่ชนิดนี้แตกต่างกับแผนที่ทั่วไปตรงที่ไม่ได้นำเสนอข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์เท่านั้น หากนำเสนอเรื่องราวการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องระหว่างคนกับป่า ปีที่แล้ว (๒๕๔๑) หมู่บ้านที่พวกเราเข้าไปเยี่ยมเยียนได้รับข่าวคราวของการที่รัฐจะโยกย้ายพวกเขาออกจากภูมิลำเนา ในกรณีที่พวกเขาไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าพวกเขาได้ตั้งถิ่นฐานอาศัยในพื้นที่มาเป็นเวลาอย่างน้อย ๕๐ ปี ก็เมื่อการส่งผ่านความรู้และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมเป็นลักษณะของคำบอกเล่า จากปากต่อปาก จึงเป็นการยากที่จะทำการพิสูจน์หลักฐานในรูปแบบอื่นตามที่รัฐเรียกร้องได้ เป็นเหตุให้ระบบแผนที่ที่ว่าจะจะเป็นเครื่องมือในการนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความรู้และรู้สึกผูกพันที่ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมมีต่อผืนแผ่นดินในฐานะเป็น"บ้านหลังใหญ่" ที่พวกเขาดำรงอาศัยอยู่มาหลายชั่วอายุคน ดังกลุ่มทำงานทำแผนที่ดังกล่าวกำลังผลิตผลงานตัวอย่าง คือ ชุดแผนที่ของหมู่บ้านแม่ลานคำ ม.๖ ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่ ประมาณ ๔๐-๕๐ ชุด สำหรับการนำเสนอต่อสาธารณชน ส่วนราชการและสื่อมวลชนต่าง ๆ ในมหกรรมปลายปีนี้ และเพื่อให้เป็นตัวอย่างของเครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในกระบวนการสร้างสรรค์ชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ อีกด้วย

แถลงการณ์เรื่องสิทธิและหน้าที่รับผิดชอบของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม³⁰ โดยทั่วไปแล้ว ชนกลุ่มน้อยหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในเมืองมักถูกมองด้วยสายตาที่เหยียดหยาม ดูถูกว่าด้อยค่า (ยกเว้นในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีการแสวงหาผลกำไรกันอย่างเปรมปรีดิ์และสุดโต่ง) และเป็นพวกที่เผลอและทำลายป่า ไม่ต่างไปจากที่เกิดขึ้นกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในส่วนอื่น ๆ ของโลก อนาคตทางชาติพันธุ์เหล่านี้ดำรงอยู่ภายใต้หน้ากากใบสวดยของสังคมสยามเมืองยิ้มได้อย่างปฏิเสธมิได้ ยิ่งเบื้องหลังนโยบายเรื่องการโยกย้ายคนออกจากป่า แม้จะมีเหตุผลและข้อพิสูจน์ทางวิชาการอ้างอิงถึงความเป็นแหล่งทรัพยากรอันอุดมแหล่งสุดท้ายของชาติ ก็คงเจือปนไปด้วยเหตุผลเชิงเศรษฐกิจและผลประโยชน์เชิงพาณิชย์ที่คนกลุ่มหนึ่งกำลังรอท่าที่จะกอบโกยอย่างปฏิเสธไม่ได้เช่นกัน และเพื่อต่อสู้กับกระแสคดและมิชฌาปฏิวิธีของคนหมู่มากในสังคมไทย เสริมศึกษาได้เสนอให้บรรดาแกนนำของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมทางตอนเหนือของประเทศ

²⁹ แผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม แปลมาจากคำว่า *Bioregional maps* เป็นระบบแผนที่ที่บันทึกข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์ หรือเชิงกายภาพ ข้อมูลเชิงนิเวศวิทยาและเชิงวัฒนธรรมของท้องถิ่นเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม แยกไปจากแผนที่ที่แสดงอาณาเขตการปกครองทางการเมือง หรือแผนที่ที่แสดงเส้นทางคมนาคมโดยทั่วไปตรงที่ ให้ความสำคัญกับการกระจายตัวของระบบนิเวศต่าง ๆ รวมทั้งความแตกต่างทางวัฒนธรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ที่เป็นตัวกำหนดขอบเขตทางธรรมชาติอย่างมีพลวัต

ไทยร่วมกันรวบรวม สังเคราะห์และนำเสนอระบบคุณค่า ความเชื่อและระบบจริยธรรมที่วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมมี ต่อ "แผ่นดิน ผืนป่าและธรรมชาติ" เพื่อประมวลมาเป็นคำประกาศตัวหรือแถลงการณ์ที่จะแสดงจุดยืนทางจริยธรรมและ ระบบปรัชญาความเชื่อในการดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย โดยที่กระบวนการสังเคราะห์สิ่งที่เรียกว่า "ภูมิจริยศาสตร์" (land ethic หรือหลักการและข้อปฏิบัติที่มนุษย์พึงมีต่อผืนแผ่นดินและธรรมชาติ) ดังกล่าวถือเป็น กระบวนการการศึกษา แลกเปลี่ยนและใคร่ครวญในหมู่ชาวชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่อาจใช้เวลา ๒-๓ ปีข้างหน้า อย่างไรก็ตาม ร่างฉบับแรกของคำแถลงการณ์จะได้นำเสนอควบคู่กับชุดแผนที่ภูมินิเวศน์วัฒนธรรมในมกราคมเดียวกัน เพื่อ แสดงถึงระบบค่าของชุมชนที่มีต่อผืนป่าและแผ่นดิน นอกจากนี้ ในงานจะมีการเล่นิทาน กล่าวบทกวีและร้องเพลงชุมชนพื้นบ้าน (ชาวปกากะญอหรือกระเหรี่ยง เป็นนักเล่นิทานที่หาตัวจับยาก และยังเป็นนักสืบทอดบทเพลงและโคลงกวี ที่เก่งอีกด้วย) สลับกับการประชุมเสวนาและพิธีกรรมที่มีสีสันอื่น ๆ

"อ้อที กะต่อที อ้อก่อ กะต่อก่อ" (กินน้ำ รักษา น้ำ กินป่า รักษา ป่า)

คำสุภาษิตปกากะญอ

โจทย์ของธรรมยัตราได้แก่

- ระบบคุณค่าของชุมชนอะไรบ้างที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ที่เปรียบเสมือนมรดกอารยธรรมที่ไม่อาจปล่อยให้สูญหายได้ และจำเป็นที่จะต้องได้รับการสงวนรักษา ท่ามกลางวัฒนธรรมพาณิชย์เชิงเดี่ยวเรามีอยู่?
- อะไรเป็นองค์ประกอบสำคัญของสิ่งที่เราเรียกว่า "วัฒนธรรมที่ยั่งยืน" และอะไรคือความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนระหว่างมนุษย์กับผืนดินและธรรมชาติ?
- ทำอย่างไรที่จะช่วยให้สายใยของวัฒนธรรมดั้งเดิม ประเพณีและพิธีกรรมพื้นบ้าน รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการสืบทอดไปสู่อนุชนรุ่นหลัง ด้วยบรรดาเยาวชนในปัจจุบันกำลังถูกปลูกฝังให้หลงใหลคลั่งไคล้ในค่านิยมของ สังคมสมัยใหม่ โดยมีระบบการศึกษาสมัยใหม่และระบบโฆษณาชวนเชื่อทั้งหลายเป็นโรงผลิตวัฒนธรรมบริโภค นิยมอันร้ายกาจเหล่านี้?
- ทำอย่างไรชุมชนดั้งเดิมจึงจะได้รับการสนับสนุนและความช่วยเหลืออย่างพอเพียง ในฐานะผู้พิทักษ์ผืนป่าและในฐานะผู้รับใช้ในกระบวนการดูแลรักษาโลก?
- อะไรคือความแตกต่างระหว่างความเรียบง่ายและความยากจน และอะไรคือความแตกต่างระหว่างคุณภาพชีวิตที่ดี กับความรุ่มรวยทางวัตถุ?

จึงได้ว่าธรรมยัตราเป็นความพยายามในการหล่อหลอมให้เกิดเอกภาพแห่งศรัทธา เพื่อประสานพลังจริยธรรมทาง นิเวศ และความมั่งคั่งแห่งจิตวิญญาณมนุษย์ เพื่อความอยู่รอดของธรรมชาติ และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ตามหลักการ ของนิเวศวิทยาแนวลึก

ธรรมชาติยัตราเพื่อแม่น้ำมูน

"...สายน้ำเดินทางไกลเพื่อให้คน คนจึงเดินทางไกลเพื่อให้น้ำ"³¹

³¹ คำประกาศเจตนารมณ์ โดย คณะธรรมชาติยัตราเพื่อแม่น้ำมูน ครั้งที่ ๒ ๒๔ มี.ค. ๒๕๔๔ อุบลราชธานี, จากจดหมายข่าว สารแม่มูน ฉบับปฐมฤกษ์ ปีที่ ๑ เดือน เม.ย.- พ.ค. ๒๕๔๔

ธรรมชาติยาดรา คือ การเดินเท้าที่แสดงออกถึงจิตสำนึกเชิงนิเวศน์ ที่มนุษย์มีต่อธรรมชาติ ด้วยความเข้าใจที่ว่าแม่น้ำมูลนั้นมีชีวิต มีความงดงามและศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่มาของชีวิต เป็นที่พึ่งพาอาศัยของชีวิตและมีบุญคุณต่อชีวิต แต่กำลังถูกคุกคามด้วยการพัฒนาสมัยใหม่ที่ตักตวง ตัดตอน น้ำหันสายน้ำเพื่อประโยชน์ทางการผลิต การส่งสมทรัพย์ทางวัตถุและการบริโภคของสังคมปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการโลกทัศน์ที่เอาตัวมนุษย์เป็นศูนย์กลางของระบบนิเวศน์ และการแสวงหาประโยชน์ให้ตัวเองอย่างเฉพาะหน้า ซึ่งจะนำภัยพิบัติมาสู่ชุมชนมนุษย์เองทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

นอกจากนี้ ธรรมชาติยาดราเพื่อสืบสานชีวิตน้ำมูล ยังสะท้อนถึงขบวนการเรียนรู้ของสังคม ในการที่จะดำรงอยู่ กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเหมาะสมและสอดคล้อง และกลับไปหาภูมิปัญญาดั้งเดิม คือโลกทัศน์เชิงนิเวศน์อันเก่าแก่ที่ให้คุณค่าแผ่นดินและสายน้ำว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นระบบธรรมชาติที่มีชีวิตในตัวเองและยังเป็นองคาพยพใหญ่ให้กับชีวิตทั้งหมด ดังนั้น กิจกรรมการผลิตทั้งภาคการเกษตรและอุตสาหกรรมทั้งหลายจำเป็นต้องได้รับการควบคุมและตรวจสอบดูแลไม่ให้เกิดการทำลายล้างจนเกินขีดรองรับของระบบธรรมชาติ โดยที่สังคมโดยรวมจำต้องได้รับการปลูกให้ตื่นขึ้นมาจากความเพ้อฝันที่จะผลิตและบริโภคอย่างไร้ขีดจำกัด และปรับเปลี่ยนทัศนคติและวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับข้อจำกัดและขีดความสามารถในการให้ของธรรมชาติอย่างทันทั่วทั้งด้วย

บารุง บุญปัญญา นักพัฒนาอาวุโสแห่งดินแดนอีสานได้กล่าวไว้อย่างงดงามว่า “ธรรมชาติยาดรานั่น คือการย่างเบิ่งธรรมชาติ หรือย่างเบิ่งแผ่นดิน เบิ่งห้วย เบิ่งหนอง เบิ่งต้นไม้ ย่างเบิ่งคน เป็นการย่างเพื่อเข้าใจแผ่นดิน ให้เข้าใจผืนน้ำ ผืนป่า เห็นภูมิปัญญาของแผ่นดิน...สมัยก่อนพ่อแม่เขาเดินทางไกล ด้วยกองเกวียน ยามเกี่ยวข้าวแล้ว ๒๐-๓๐ เล่ม ชวนกันหลายบ้าน เขาเกลือไปแลกปลา ระหว่างเดินทางก็ได้อธิษฐาน ไปหมอนั้นมีอะไร จึงได้สัมผัสและเข้าใจธรรมชาติของแผ่นดินนั่นเอง และภูมิปัญญานั้นแปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงต้องมีการฟื้นฟูความเข้าใจต่อแผ่นดินและผืนน้ำอยู่เนืองๆ” และความแปรเปลี่ยนที่วุ่นนี้มีแนวโน้มจะกระทำซ้ำขึ้นผืนต่อธรรมชาติมากกว่าที่จะคล้อยตามสอดคล้องธรรมชาติ จนเป็นเหตุให้มนุษย์ตระก่ำลำบากมากขึ้น และคนที่ลำบากคือประชาชนส่วนใหญ่นั่นเอง เข้าทำนอง “คนทำไม่รู้ บัญคนไม่รู้ต้องรับกรรม”³²

หลังจากการจัดธรรมชาติยาดราครั้งที่ ๑ ในปีพ.ศ. ๒๕๔๒ เครือข่ายประชาชนและองค์กรจากภาคต่างๆ ร่วม ๑๕๕ องค์กร ก็ได้ร่วมกันจัดการเดินเท้าภาคอีสานอีกครั้ง ตั้งแต่วันที่ ๑๔ - ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๔ นับเป็นเวลา ๑๑ วันของการแสดงพลังสำนึกเชิงนิเวศน์ ผ่านการเดินเท้าเป็นระยะทางกว่า ๖๓๑ กิโลเมตร ผ่านพื้นที่ลุ่มน้ำ ๕ จังหวัด ได้แก่ อุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์และนครราชสีมา หลอมรวมเอากลุ่มคนที่หลากหลายไว้ในเจตนารมณ์เดียวกัน มีเครือข่ายองค์กรชุมชนลุ่มน้ำมูล (คสม.) ที่จัดให้มีการพูดคุยปรึกษาหารือในการวางแผนการพัฒนาท้องถิ่นเป็นหลักจากการริเริ่มเล็กๆ นี้ ได้ก่อรูปขยายตัวในกลุ่มคนวงกว้างและหลากหลายยิ่งขึ้น กลายเป็นกลุ่มคนที่ประกอบด้วยพระสงฆ์ ตัวแทนจากหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ หน่วยงานรัฐ องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม สถาบันการศึกษา ศิลปิน นักเรียน นักศึกษา ประชาชนชาวบ้านสองฝั่งลำน้ำมูล และประชาชนจากเครือข่ายลุ่มน้ำจากภาคอื่นๆ

วัตถุประสงค์ในการจัดคือ

- (๑) เพื่อเผยแพร่สภาพปัญหาของชุมชนและสิ่งแวดล้อมของแม่น้ำมูลแก่สาธารณชน
- (๒) เพื่อรณรงค์ปลูกจิตสำนึกของสังคมและชุมชน ในการร่วมมือเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนลุ่มน้ำมูล
- (๓) เพื่อระดมพลังของท้องถิ่นในการแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมในการพัฒนาที่ยั่งยืน

³² จดหมายข่าว “สารแม่มูล” หน้า ๔

(๔) เพื่อเป็นเวทีนำเสนอแผนของภาคประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในการเดินทาง มีการจัดเวทีเพื่อการเรียนรู้แลกเปลี่ยนร่วมกัน ถึงสถานการณ์ปัญหาและสถานะที่เป็นอยู่ของระบบนิเวศในแต่ละพื้นที่ นอกจากนี้ ยังมีการเรียนรู้และชื่นชมวัฒนธรรม ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ได้รับการส่งสมมาในแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งร่วมกันแสวงหาแนวทางออกจากวิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้น อย่างถ้อยที่ถ้อยอาศัยกันไป พร้อมกับส่งมอบ” ธงลุ่มน้ำ” ให้กับตัวแทนของท้องถิ่นเพื่อดำเนินการเดินเท้าต่อไป

ทั้งนี้ สิ่งที่คุณธรรมชาติดิยาตราได้เรียนรู้ได้ดังนี้

(๑) ปัญหาการตัดต้นไม้ทำลายป่าต้นน้ำ เป็นการทำลายแหล่งซึบซับน้ำ การสร้างเขื่อนต่างๆและการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ได้ก่อให้เกิดปัญหาการพังทลายของหน้าดิน ซึ่งไหลมาพร้อมกับการปนเปื้อนของสารเคมีลงสู่แม่น้ำ ทำให้ต้นทุนธรรมชาติเกิดมลพิษ ส่งผลกระทบสืบเนื่องต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตของชุมชนสองฝั่งแม่น้ำมูนโดยตรง ทำให้ต้นทุนทางธรรมชาติเกิดมลพิษสะสม ส่งผลกระทบสืบเนื่องต่อระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตชุมชนสองฝั่งแม่น้ำมูนโดยตรง อาทิ ประมงน้ำจืด อาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา หาชของป่า ต้มเกลือ

(๒) ปัญหาสิ่งแวดล้อมตอนกลาง คือปัญหาน้ำเค็มและดินเค็ม แพร่กระจาย เนื่องจากอุตสาหกรรมทำนาเกลือจากเมืองพิมาย คุณภาพน้ำลดต่ำ ไม่สามารถใช้บริโภคได้ หรือแม้แต่ใช้ไม่ได้ในช่วงของการทำการเกษตร

ปัญหาการรุกรานทำลายป่าทุ่งทามของแม่น้ำ แล้วแทนที่ด้วยด้วยธุรกิจสวนยูคาลิปตัส และการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ๕ อ่าง ตามโครงการโขง-ชี-มูล ซึ่งท่วมทำลายป่าทุ่งทามอันเป็นแหล่งหากินของสัตว์ ขณะเดียวกันก็ทำลายแหล่งอาหารธรรมชาติของช้างเลี้ยงเมืองสุรินทร์ด้วย

(๓) ปัญหาชุมชนล่มสลาย แยกแยกขาดแยกไร้ที่พึ่ง ตระกำลำบาก สูญเสียโอกาสในการพัฒนาตนเองและครอบครัว ตามครรลองที่ควรจะเป็น

ในการเดินทางธรรมชาติดิยาตราครั้งที่ ๒ ที่เดินทวนน้ำขึ้นไปจากแม่น้ำสองสี สู่ลำผุด ต.หมูสี อ.ปากช่อง สองปีให้หลัง คณะเดินเท้าค้นพบว่าสถานการณ์เหล่านี้ไม่ได้บรรเทาเลย มีแต่จะแย่ลงทุกขณะ

กิจกรรมที่จัดขึ้น เพื่อกระบวนการเรียนรู้ในการเดินทางธรรมชาติดิยาตราร่วมกันนั้น หลากหลายและมีสีสัน ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน เวทีเสวนา และกิจกรรมต่างๆ เช่น พิธีบวชต้นไม้ พิธีปล่อยปลา พิธีสืบชะตาน้ำ การวางหลักเสมาไม้จารึก พิธีเจิมเสมาหิน การประกวดข้อเขียนโดยเยาวชน และนักเรียนจาก กิจกรรมแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม หมอลำ หมอแคน นักประพันธ์พื้นบ้าน ศิลปิน จิตรกร กวี รวมถึงการรายงานและเผยแพร่รณรงค์สภาพปัญหาผ่านสื่อต่างๆ เช่น วิทยุชุมชน (ทุกวัน วันละ ๑๐ นาที) และหนังสือพิมพ์ข่าวสด เป็นต้น

หัวใจหลักประการหนึ่งของกิจกรรมนี้ คือการไปรื้อฟื้นเรื่องราวปัญหาชาวบ้าน นิมนต์พระสงฆ์ให้เข้าร่วมในกิจกรรมเพื่อประยุกต์เอาพลังทางจริยธรรมของศาสนาเข้าสู่กระบวนการเชิงนิเวศน์อย่างเป็นรูปธรรม ในกิจกรรมส่วนที่พระเจ้าไปร่วม จะมีพลังมาก เพราะถือว่าพระเป็นผู้นำด้านนำ หรือผู้นำทางจิตวิญญาณ รวมถึงการประกอบพิธีกรรมเชิงที่แสดงออกถึงสำนักเชิงนิเวศน์ ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งของแรงบันดาลใจนั้นมาจากการจัดกิจกรรมธรรมาตราของเสมสิกขาลัยในพื้นที่ภาคเหนือ และเครือข่ายธรรมยาตรารอบทะเลสาบสงขลา โดยประยุกต์เอาศาสนธรรมและพิธีกรรมที่มีนัยยะแห่งความเคารพในธรรมชาติมาใช้ ให้สามารถสื่อถึงสถานการณ์ร่วมสมัย ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็จะคิดค้นสร้างสรรค์พิธีกรรมจำเพาะขึ้นมาเองอย่างหลากหลายและมีสีสันอีกด้วย และด้วยเหตุที่ชุมชนเหล่านี้ยังมีพื้นฐานความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็งอยู่ ทำให้บรรยากาศของการภาวนา นำโดยพระสงฆ์มีประโยชน์ในการเสริมสร้างกำลังใจในวิถีชีวิตแห่งความเรียบง่าย ฟังตัวเอง ที่ทวนกระแสธารแห่งบริโภคนิยมในปัจจุบัน มีบางครั้ง พระจะนำภาวนาให้เปิดเขื่อน เพื่อคืนชีวิตสู่แม่น้ำและชุมชน ชาวบ้านหลายคนร่วมนั่งภาวนาริมแม่น้ำมูนเพื่อขอให้มีการเปิดเขื่อน พระท่านบอกว่าพยานาคอยากให้เปิดเขื่อน

ผลที่เกิดขึ้น คือ ประชาชนจากที่ต่างๆ ได้เห็นภาพรวมของวิกฤตการณ์ทางนิเวศวิทยาที่อยู่ร่วมกัน เช่น ปัญหาของน้ำเน่าเสีย ปัญหาที่เกิดจากการสร้างเขื่อน ป่าไม้ที่ดิน ดินเค็ม ในลุ่มน้ำมูนมีโครงการสร้างเขื่อนเยอะมาก จนช็อคเลย ปัญหานายทุนบุกรุกที่ และลักษณะการที่ชาวบ้านถูกระงับทำลายๆกัน การถูกล่อลวง ถูกหลอกภายใต้กระแสของการพัฒนา เป็นลักษณะของการกระทำและการถูกกระทำเดียวกัน ชาวบ้านขาดการมีส่วนร่วมในฐานะของผู้กระทำ หากเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงและประสบกับ “ความจนจับปล้น” เพราะระบบนิเวศน์และที่ดินทำกินเดิมถูกถูดถอนออกจากชีวิต โดยที่ตัวเองไม่ได้อยู่ในกระบวนการคิดและวางแผนตั้งแต่แรก ปัญหาต่างๆเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างเชื่อมโยง และเป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กัน

ตอนสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ พยายามกำจัดคอมมิวนิสต์นั้น มีการสั่งให้ดำเนินการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่บนพื้นที่กว่าหนึ่งแสนไร่ คือ พื้นที่ของเขื่อนสิรินธรในปัจจุบัน เป็นผลให้ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของอ่างอารยธรรม วัฒนธรรม และพื้นที่ดั้งเดิมฐานเดิมถูกน้ำท่วม ชาวบ้านต้องอพยพย้ายที่อยู่ที่ทำกิน ชุดความรู้เชิงภูมินิเวศวิทยาเดิมที่ชาวบ้านมีเอาไว้ใช้ไม่ได้ในสิ่งแวดล้อมจัดสรรแบบใหม่ ต้องอาศัยการปรับตัวอย่างรวดเร็วเพื่อความอยู่รอด

การพัฒนาที่เปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเดิมเป็นฐานการผลิตของชุมชน แปรรูปเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น ทำให้เกิดความยากจนขึ้นอย่างจับปล้น เพราะฐานทรัพยากรธรรมชาติที่รองรับเศรษฐกิจระบบเดิม และวิถีชีวิตที่พึ่งพาตัวเอง และธรรมชาติถูกทำลายลงไป ชาวบ้านที่ต้องปรับตัวหาทางออกเข้าสู่ตลาดแรงงาน ตลาดเงินตราที่เสียเปรียบ เพราะองค์ความรู้ชุดเดิม ที่รู้ว่าลำนํ้า ล่าห้วย แผนดินดำเนินไปอย่างไร มันใช้ไม่ได้ ก็ยอมเสียเปรียบ แข่งขันกับเขาไม่ได้ ทั้งๆที่แต่ก่อนนั้น ชีวิตมันคงร่าเริง ทำให้ต้องมาตั้งคำถามใหม่ว่า คำว่า ศิวิไลซ์ หรือ การพัฒนาแล้ว นั้นอยู่ที่ความสามารถพึ่งพาตัวเองได้ หรือการที่มีความสะดวกสบายทางวัตถุ แต่ต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอกชุมชน

เมื่อมีการมองเห็นภาพปัญหาและเหตุปัจจัยของปัญหาร่วมกัน ก็ทำให้เกิด”สำนึกร่วม” และความตั้งใจในการร่วมไม้ร่วมมือในการแสวงหาทางออกอย่างยั่งยืน และเกิดกลุ่มเครือข่ายเรียนรู้ข้ามลุ่มน้ำต่างๆขึ้น

หลังจากนั้น มีการจัดเดินเท้าทางไกล ๒ พันกิโลเมตรทั่วภาคอีสานอีก เป็นความคิดของชาวบ้านเอง ที่ต้องการเห็นภาพรวมของสิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ที่ใหญ่ออกไปอีก ที่เกิดจากกระบวนการบอกล่าและแลกเปลี่ยนเรื่องราวในท้องที่ต่างๆ

ทั้งนี้ การที่ชุมชนท้องถิ่นมีผู้มาเยี่ยมเยียนได้ถามถึงความเป็นไปในพื้นที่ของตนเองนั้น ทำให้ชุมชนเจ้าถิ่นตื่นตัวมาก และสะท้อนภาพภายในของตัวเอง ช่วยให้ชุมชนคิดชัดขึ้น ว่าตัวเองมีปัญหาอะไร มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร และจะแสวงหาทางออกอย่างไร

อย่างไรก็ตาม เป็นความตั้งใจของคณะจัดงาน ที่ต้องการให้การเดินทางมีบรรยากาศของการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนและธรรมชาติร่วมกันเป็นหลัก นอกจากบรรยากาศของการปฏิบัติในทางศาสนา จึงจัดให้มีส่วนของความรื่นเริงสังสรรค์ อย่างที่ชุมชนเป็น ดังนั้นจะเป็นการเน้นสีสันด้านวัฒนธรรม มีการร้องรำทำเพลง การละเล่น การแสดงแบบชาวบ้าน การร่ายกวีโดยศิลปินบ้าง การประกวดสุราพื้นบ้าน จึงแตกต่างจากธรรมเนียมตามภาคเหนือ

นิเวศวิทยาท้องถิ่น...โลกทัศน์แห่งความศักดิ์สิทธิ์

ความเคารพต่อนปูตาที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นกุศโลบายในการรักษาธรรมชาติ ไม่ค่อยมีใครไปยุ่งเกี่ยว ก้าวก้าว คือยังมีมิติของจิตวิญญาณ ดอนปุตามีความอุดมสมบูรณ์มาก การมองแม่น้ำที่มีชีวิต มีขวัญ ทุกๆปี ชาวบ้านจะพิธีเนา คือทำการขอบคุณแม่น้ำที่ให้อาหาร ให้ชีวิต พิษผักสมุนไพร เป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต สำหรับชุมชนอยู่กับแม่น้ำ พิธีนี้ จะจัดตามเกาะแก่งตามแม่น้ำมูน ที่บริเวณดอนกลางแม่น้ำ วันที่จัดพิธีแล้ว แต่ชุมชน การหาปลาเพื่อการยังชีพก็มีระบบ บางทีเจอปลาบึกยังไม่จับเลย สมัยก่อนปลาตัวเล็กๆถ้าจับได้ ก็ปล่อยเสียเพื่อการแพร่พันธุ์

ในเรื่องการเก็บไม้เก็บหวาย หรือเก็บเห็ดจากป่า ก็ต้องเป็นไปอย่างพอเพียง ตั้งใจว่าจะเก็บเท่าไร เช่น ตั้งใจว่าจะไปเอาไม้ไผ่สัก 10 ลำ ก็ต้องขอเขาแค่นั้น และเอาแค่นั้น หากเอามากกว่าที่ตั้งใจไว้ จะถือว่าไม่เหมาะสม ถือว่าจะผิดผี เจ้าป่าเจ้าที่เจ้าทางจะลงโทษ เพราะถือว่าผิดสัจจะและขาดความเคารพ จะไปเอามากกว่าที่ขอไว้ไม่ได้ ต้องรู้จักควบคุมความโลภความอยากของตัวเอง ไม่ใช่ว่าพอไปเห็นว่ามีเยอะแล้วเกิดอยากได้ขึ้นมาอีก เหมือนเวลาเราไปเดินห้าง เห็นนั่นเห็นนี่แล้วอยากได้ขึ้นมา อันนี้มันเป็นเรื่องของกิเลส คุณค่าเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดผ่านการสอนตักเตือนลูกหลาน

ระบบคุณค่าเชิงนิเวศน์ท้องถิ่นได้รับการสะท้อนออกมาเป็นบทกวีที่งดงามของ ไพโรจน์ทร์ ขาวงาม ดังนี้

แม่มนม่นเย็น³³

น้ำกับนา	ฟ้ากับดิน
คนกับถิ่น	กินกับที่
แม่โพสพ	แม่มนมี
สายเลือดนี้	ไหลมานานๆ

ไหลมาหนัก	ไหลมาเหนียว
ไหลมาเรื่อย	เลี้ยงเมืองบ้าน
เลี้ยงชีวิต	จิตวิญญาณ
ณ ถิ่นฐาน	แม่น้ำมนฯ

แม่น้ำมน	ลุ่มน้ำแม่
ใครฆ่าแม่	เจียนดับสูญ
เคยอุดม	เคยสมบูรณ์
จะสิ้นสูญ	เพราะมือใครฯ

พี่น้องจน	ยังทนทุกข์
คนรวยสุข	เคยรู้ไหม?
คนจนจน	มีหัวใจ
รวมกันได้	เกิดคนจนฯ

เกิดพี่น้อง

นับเป็นความงามทั้งในการเดินทาง ท่วงทาสีแห่งการแสดงออก(กายกรรม) ถ้อยคำทั้งหลายที่เรียงร้อยเรื่องราวของการเดินเท้าไว้ด้วยกัน (วจีกรรม) และเจตนาหรือความตั้งใจและใฝ่ฝันอันยิ่งใหญ่(มโนกรรม) ที่มนุษย์จะมีให้ต่อธรรมชาติผู้ให้กำเนิด คณะธรรมชาติยาตราได้ถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ไว้ในคำประกาศเจตนารมย์ดังต่อไปนี้

³³ แต่งเมื่อ ค.ศ. ๑๕ กันยายน และเข้า ๑๖ กันยายน ๒๕๔๒

คำประกาศเจตนารมณ์ คณะกรรมการชดเชยน้ำดื่มเพื่อแม่ น้ำดื่ม ครั้งที่ ๒

ห้วยน้ำผุด ต้นน้ำลำตะคอง ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๔

เราชาวบรรพชนชดเชยน้ำดื่มเพื่อแม่ น้ำดื่ม ได้มาร่วมกันอีกครั้ง เพื่อกระทำการกิจในการสืบสานเจตนารมณ์จากการชดเชยน้ำดื่มเพื่อแม่ น้ำดื่มครั้งก่อน ในครั้งนี้เราได้ขยายความร่วมมือร่วมใจเพื่อร่วมปกป้องรักษาแม่ น้ำดื่มออกไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยมีองค์กรร่วมจัดครั้งนี้ ๑๕๕ องค์กร ประกอบด้วย พระสงฆ์ หน่วยงานรัฐ องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม สถาบันการศึกษา ศิลปิน นักเรียน นักศึกษา ประชาชนสองฝั่งลำน้ำดื่ม และประชาชนจากลุ่มน้ำต่างภาค

เรามีความตั้งใจที่จะเดินย่นทวนจากปลายน้ำสู่ต้นน้ำ เสมือนผืนป่าจากฝั่งโขงมหานทีต้นต้นทวนกระแสน้ำเพื่อมากราบกรานบ่อเกิดของชีวิต คือหยดน้ำจากต้นน้ำที่กลั่นซับไหล แหกเขาเขาน้ำไหลบ่ออุ้มรวมกันเป็นสายน้ำเล็กสายน้ำน้อย ค่อยๆใหญ่ขึ้นเป็นลำห้วย ลำธาร ลำน้ำใหญ่ขึ้นๆ เป็นแม่ น้ำดื่มในที่สุด

เราพามารู้จักกับต้นกำเนิดสายน้ำของแม่ น้ำดื่ม คือลำตะคอง การเดินทางทวนกระแสน้ำในครั้งนี้ เป็นสัญลักษณ์แห่งการปฏิบัติการทวนกระแสการพัฒนาแห่งโลกปัจจุบันที่ได้กัดกร่อนทำลายระบบนิเวศแห่งสายน้ำดื่มอย่างย่อยยับ เราพบโครงการขนาดใหญ่ของหน่วยงานรัฐที่ก่อสร้างเขื่อนกักกันให้สายน้ำขาดเป็นทิวๆ เป็นอ่างเก็บน้ำกักตักลงบนผืนดินที่เคยอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการทำไร่ทำนา พลังชีวิตจากปริมาณน้ำทั้งหมดของกลุ่มน้ำดื่มถูกแปรเปลี่ยนเป็นกำลังไฟฟ้าเพื่อรับใช้คนเพียงน้อยนิด ขณะที่ลุ่มน้ำดื่มทั้งสายได้หล่อเลี้ยงชุมชน วิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนอีสานกว่า ๘,๕๐๐,๐๐๐ คน

เราพบความมั่งคั่งและเห็นแก่ได้ของพ่อค้า นายทุนที่เป็นตัวการสร้างผลกระทบให้แก่สายน้ำและผู้คนโดยการปล่อยน้ำเสียจากอุตสาหกรรมประเภทต่างๆ ปล่อยน้ำเค็มที่เหลือจากนาเกลือ ลักลอบดูดทรายจนตลิ่งพัง ร่องน้ำเปลี่ยนทาง ป่าบุ่ง ป่าทามริมน้ำจมนหายไป แทนที่ด้วยไม้โตเร็วจำพวกยูคาลิปตัส กว้านซื้อที่ดินริมน้ำสาธารณะประโยชน์ของชุมชนครอบครอง เราพบความมั่งคั่งของผู้คนชุมชนเมืองปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่ น้ำดื่ม ยิ่งเดินทางเรายังเห็นปัญหามากขึ้น ยิ่งเดินทางเรายังเห็นความซับซ้อนของปัญหามากขึ้น

เราตั้งใจจะเดินทางทวนกระแสน้ำ เพื่อรับฟังและแลกเปลี่ยนเรื่องราวกับผู้คนสองฝั่งแม่ น้ำดื่ม หวังจะก่อปฏิสัมพันธ์อันดีงาม ระหว่างผู้คนทุกหมู่เหล่าจะได้ช่วยคลี่คลายปมปัญหานั้น นำพาไปสู่การแก้ปัญหาให้ลุล่วงในที่สุด คณะกรรมการชดเชยน้ำดื่มขอเรียนหยัดว่า เราจะสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนท้องถิ่น และองค์กรของรัฐเพื่อแก้ไขฟื้นฟูลุ่มน้ำดื่มให้ดำรงต่อไป เพราะหวังในสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่ผู้คนส่วนใหญ่อยากจะได้เข้า ถึงภัยคุกคามที่มาพร้อมกับลัทธิบริโภคนิยมไร้สำนึก คือกลาเนกดินความสัมพันธ์อันสวยงามระหว่างผู้คน ดิน น้ำ ป่า ผืนป่า และชุมชน ฯลฯ

ภารกิจอันสำคัญนี้ ยังต้องถูกสานต่อไปด้วยหัวใจที่เชื่อมั่นศรัทธาในพลังแห่งธรรมชาติที่เกื้อกูลให้สรรพสิ่งอยู่ร่วมกันอย่างร่มเย็นเป็นสุข

เราจะหวนกลับ ทวนกระแสแห่งโลกะจริต โมหะจริต เพื่อหาหนทางเยียวยาสายน้ำ หาทางทำความเข้าใจในข้อปัญหาต่างๆ ให้กระจ่าง เพื่อบอกกล่าวแก่คนต่อไปได้เข้าใจ รู้สึกนึกคิดถึงศรัทธาแห่งครรลองธรรมชาตินิยมได้สักวันหนึ่ง

เราจะเดินทางอีกครั้ง และต่อไปเรื่อยๆ ด้วยจิตวิญญาณที่ไม่มีวันเสื่อมคลายศรัทธา ดังสายน้ำดื่มจะกลับมาใสสะอาด ชีวิตอิสระพื้นดินความสมบูรณ์กลับมาให้จงได้ ดังสายน้ำเดินทางไกลเพื่อให้คน คนจึงพึงเดินทางไกลเพื่อให้น้ำ

ปกากะญอ³⁴ ...นักนิเวศแนวลึกแห่งขุนเขาและโลกทัศน์แห่งความศักดิ์สิทธิ์

วัฒนธรรมการทำไร่หมุนเวียนของปกากะญอดั้งเดิมสะท้อนให้เห็นถึงระบบคุณค่าที่มองเห็นความศักดิ์สิทธิ์ของผืนดิน และธรรมชาติแวดล้อม มองเห็นความมีชีวิตและคุณค่าของดิน น้ำ ป่าและข้าวในฐานะผู้ให้และผู้เอื้อเพื่อเกื้อกูลชีวิตของมนุษย์ ความเคารพและอ่อนน้อมถ่อมตนที่ชาวปกากะญอมีต่อระบบนิเวศนี้นับวันจะได้รับการท้าทายจากกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ในยุคของอุตสาหกรรมนิยมและบริโภคนิยมที่เน้นให้เกิดการผลิตและบริโภคสูงสุด ภายใต้กรอบการมองโลกที่เห็นว่าโลกและแผ่นดินเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางวัตถุ ไร้ชีวิตและคุณค่าในตัวเอง และมองเห็นวัฒนธรรมดั้งเดิมเหล่านี้ว่าเป็นเพียง“ความมั่งคั่ง” และ “ความล้าหลัง”

ในวิถีการมองโลกแบบปกากะญอนั้น ธรรมชาติ เช่น แผ่นดินและแม่น้ำล้นมี “เจ้า(ของ)” ทั้งสิ้น มนุษย์เป็นเพียงผู้เข้ามาใช้และเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเท่านั้น³⁵ และไม่มีแยก “กายภาพ” ออกจาก “จิตวิญญาณ” หรือ “ขวัญ” ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในธรรมชาติ ฉะนั้นคำว่า “ระบบนิเวศน์” หรือ “ธรรมชาติ” นั้นจึงมีจิตวิญญาณคุ้มครองอยู่ มีชีวิตและมีคุณค่าในตัวเอง มนุษย์ไม่สามารถไปครอบครองได้ แต่อาจขอใช้ได้ ดังนั้นความเคารพจึงเป็นหัวใจสำคัญของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ ซึ่งต้องไปพ้นความอหังการและความคิดที่เอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของโลก โลกทัศน์ดังกล่าวครอบคลุมถึงจริยธรรมที่ชาวปกากะญอใช้ในการดำเนินชีวิตอีกด้วย จึงไม่ได้แยกแยะระบบจริยธรรมออกเป็นส่วนๆ ว่าส่วนใดเป็นส่วนผลิตหรือส่วนของการบริโภคและดำเนินชีวิต

วงจรการผลิตของปกากะญอ³⁶ นั้นเป็นไปตามวงจรของนิเวศวิทยา การเริ่มต้นฤดูการผลิตถือเป็นปีใหม่ที่เรียกว่า “แซะลอหนี่ซอไซ” จะมีการผูกข้อมือเรียกขวัญ มีการรดน้ำ ดำหัว ผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมองมิติของกายและจิตที่สัมพันธ์กันและมีผลต่อสุขภาพโดยรวม จะมีการปรึกษาหารือว่าในปีนั้นๆ พื้นที่ใดจะเหมาะสมสำหรับการทำไร่ โดยพิจารณาความเหมาะสมตามปัจจัยของความยั่งยืนเชิงนิเวศน์ต่างๆ ที่ซับซ้อน ที่ได้รับการส่งสมมาหลายชั่วอายุคน เช่น บนภูเขาสูงเดียวกัน หากปีนี้ใช้พื้นที่ตอนบน ในปีถัดไปจะไม่ถางทั้งตอนล่างหรืออีกด้านหนึ่งของภูเขา หากถางไร่ด้านหนึ่งของหมู่บ้าน ก็จะไม่มีการถางที่ทิศตรงกันข้าม ในปีถัดไป ไม่ถางไร่ในบริเวณที่ลำห้วยสองลำห้วยมาบรรจบกัน ไม่ถางไร่ในบริเวณที่มีเสียงกึ่ง(ที่อาศัยของกึ่ง) นอกจากนี้ ยังใช้ภูมิปัญญาในระดับจิตใต้สำนึกที่แฝงมาในรูปแบบของการฝันด้วย เช่น ในช่วงของการเลือกพื้นที่ หากฝันว่าไฟไหม้ มีดบิน ก็จะต้องไม่ถาง แต่หากฝันเห็นช้าง หรือเห็นน้ำเจิ้งนอง ก็จะถือว่าเป็นที่ที่ดีและเหมาะสม บริเวณข้างลำธารจะสามารถทำไร่ได้ข้างเดียวเท่านั้น เป็นต้น เมื่อชุมชนได้ข้อตกลงร่วมกันแล้ว จะทำพิธีขออนุญาตเจ้าแห่งดินและน้ำ ตามบทกล่าวนำที่ว่า

“เจ้าผืนดินผู้สูงอายุเอย
เจ้าผืนน้ำผู้สูงอายุเอย
เราดื่มเหล้าเรารินให้ท่าน
เรากินข้าวเราตัดให้ท่าน
เหล้าและข้าวตกลงถึงท่าน
ขอให้เราได้ทำมาหากินอย่างราบรื่นเถิด”

³⁴ ปกากะญอ เป็นคำที่ชาวกะเหรี่ยงเรียกตัวเอง แปลว่า มนุษย์

³⁵ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ 2539

³⁶ ข้อมูลจากเครือข่ายปกากะญอเพื่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม 2542

และสำนักเชิงนิเวศนั้นดำรงอยู่ควบคู่กับสำนักบรรพบุรุษ ดังบทกล่าวน่าที่กล่าวว่า

“ถิ่นที่เราอยู่เป็นถิ่นที่แม่อยู่มาก่อน

ถิ่นที่เราอยู่เป็นถิ่นที่พ่ออยู่มาก่อน

ส้มโอหรือ แม่ก็ปลูกเอาไว้ให้

ส้มเกลี้ยงหรือ พ่อก็ปลูกเอาไว้ให้

เรากินและรักษาควบคู่กันไป

เราได้กินเพียงพอตลอดไป”

การถางไร่ (แพะ ชี) ก็จะมีแนวทางปฏิบัติที่สืบทอดมาอย่างเคร่งครัด โดยจะไม่ตัดไม้ใหญ่ที่โคนจะตาย แต่จะตัดที่ความสูงระดับประมาณเอว แล้ววิดกิ่งและใบทิ้งเพื่อให้แสงแดดส่องถึงดินและพืชที่เพาะปลูกนั้นๆ ทั้งนี้ เพื่อให้ไม้ใหญ่สามารถฟื้นคืนกลับมาหลักฤดูกาลเก็บเกี่ยว ถือว่าเป็นต้นไม้ที่นกพญาไฟมาเกาะ และบริเวณที่มีรังต่อหรือรังผึ้ง ก็จะไม่ละเว้นการถางเสีย เพราะต่อและผึ้งจะเป็นประโยชน์ต่อการผสมพันธุ์ของข้าว

หลังจากถางไร่เสร็จช่วงปลายเดือนมีนาคมถึงต้นเมษายน ก็จะเป็นการตากไร่ให้แห้งเพื่อรอการเผา เมื่อเผาแล้ว เก้าถ่านจะเป็นอาหารอินทรีย์อย่างดีสำหรับการเพาะปลูก เรียกช่วงตากไร่ว่า โล เก้าะ พอดันไม้ไผ่ไผ่แห้งสนิทก็จะทำการเผา(ซุค) ชุมชนจะระดมกำลังกันมาช่วยเพื่อให้แน่ใจว่าไฟไม่ลุกลามออกไปจากพื้นที่ทำการเกษตรและสร้างความเสียหายให้กับป่าไม้บริเวณข้างเคียง โดยจะรอจนไฟดับสนิท พอเช้าตรู่ของวันใหม่ก็จะทำการเพาะปลูกพืชผักบางชนิด เช่น ข้าวโพด พักทอง ถั่ว มัน เผือก เพราะงอกและเติบโตได้ดีในดินที่อุ่น เมล็ดพันธุ์เหล่านี้ได้รับการเก็บและคัดเลือกไว้อย่างดีและเป็นระบบ โดยผู้หญิงชาวปกากะญอ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีความรู้เรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์ดีกว่าผู้ชาย ส่วนผู้ชายก็จะช่วยกันล้อมรั้วไร่

การหว่านข้าวไร่นั้นจะเริ่มหลังจากช่วงกลางเดือนเมษายนเป็นต้นไป จะมีการทำพิธี “หว่านข้าวแรก” โดยเจ้าของไร่จะขอแรงจากหนุ่มสาวหนึ่งคู่ที่ยังไม่ได้งาน และพ่อแม่มียชีวิตอยู่ เพื่อมาทำพิธี โดยผู้ชายจะเป็นฝ่ายขุดหลุม 7 หลุม และอธิษฐานว่า “ผู้ปักดินอยู่หัวไร่ ผู้หว่านข้าวอยู่ท้ายไร่ ปักดินให้เร็ว ส่วนเมล็ดข้าวที่หว่านนั่นให้ประหยัดเกิด” แล้วฝ่ายหญิงทำการหยอดเมล็ดข้าวลงในหลุมทั้งเจ็ด พร้อมกับอธิษฐานว่า “ขอให้เมล็ดข้าวทำตัวให้ประหยัดเกิด อย่างได้หมดเร็วเลย ขอให้ผู้หญิงหว่านเจ้าให้ทั่วไร่เกิด” จากนั้นทุกคนก็จะร่วมมือหว่านข้าวร่วมกัน ผู้ชายคอยปักหลุม ผู้หญิงคอยหว่านข้าว จะเห็นว่าการทำการเกษตรเป็นพิธีกรรมที่มีความหมายที่สมาชิกชุมชนร่วมกันทำ

เมื่อทำการหว่านข้าวเสร็จแล้วก็จะทำพิธีขอฝน และพิธีเชิญนกขวัญข้าว โดยจะนำด้ามเสียมผู้หญิงแรกผ่าปลายสองซีก นำหัวปักลงในกระบอกไม้ที่บรรจุน้ำ เอาปลายค้ำไว้บนต้นไม้หันตรงไปทางตำแหน่งของดาวข้าง พร้อมกับอธิษฐานภาวนาให้ฝนตกลงมา และขอให้นกขวัญลงมาอยู่ในไร่ จากนั้นผู้ร่วมหว่านข้าวจะนำน้ำมาสาธยายผู้หว่านข้าวแรกทั้งสองคน และตะโกนด้วยความสนุกสนาน โดยด้ามเสียมที่หันไปทางดาวข้างนั้นมีความหมายว่าเป็นสะพานทอดให้นกขวัญข้าวลงมายังไร่เพื่อนำเอาฝนและความอุดมสมบูรณ์ให้ข้าวระยะเวลากการผลิด กระบอกไม้ไผ่บรรจุน้ำหมายถึงความชุ่มฉ่ำ ส่วนการรดน้ำผู้หว่านข้าวแรกเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงฟ้าฝนที่ถูกต้องตามฤดูกาล

ในช่วงที่ข้าวเติบโตนั้น จะมีการตายหญ้าประมาณ ๓ ครั้ง เพื่อให้ข้าวอ่อนเติบโตอย่างเต็มที่ เมื่อถึงราวเดือนสิงหาคม ไร่ข้าวจะเขียวขจี หลังจากการตายหญ้าเสร็จ ก็จะทำพิธีเลี้ยงไร่ซึ่งมีพิธีย่อย ๔ พิธี ตามวัตถุประสงค์ คือ พิธีเลี้ยงไฟ พิธีปัดรังควานไร่ พิธีเรียกขวัญข้าวและพิธีป้องกันไร่ พิธีเลี้ยงไฟ คือการขอขมาลาโทษสิ่งสูงสุดในธรรมชาติ เนื่องจากการเผาไฟนั้นทำให้ร้อนถึงดิน น้ำและป่า และบรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลาย พิธีปัดรังควานไร่ คือ การไล่ศัตรูข้าวชนิดต่างๆ เช่น แมลงและสัตว์ป่าต่างๆที่คอยทำลายต้นข้าวให้ออกไปจากไร่ พิธีเรียกขวัญข้าว หมายถึง การเรียกให้ขวัญของข้าวให้กลับมาอยู่กับต้นข้าวในไร่ ไม่ออกไปที่อื่น อีกทั้งยังเป็นการขอพรจากสิ่งสูงสุดให้บันดาลให้เกิดความ

อุดมสมบูรณ์แก่ไร่ด้วย พิธีป้องกันไร่ คือการขอให้ไร่ปลอดภัยจากการทำลายในรูปแบบต่างๆ เช่น ภัยคุกคามจากแมลง สัตว์ป่า รวมถึงคนด้วย

ราวต้นเดือนพฤศจิกายน จะเป็นช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยว จะมีการทำพิธี “เอาะบือโซ” หรือ “กินหัวข้าว” เพื่อแสดงความขอบคุณสิ่งสูงสุดที่ประทานข้าวอย่างอุดมสมบูรณ์ เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จ ก่อนนวดข้าวก็จะประกอบพิธี “แะละบือสา” เป็นพิธีที่ขอให้เมล็ดข้าวหลุดออกจากรวงได้ง่าย และให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก เพื่อให้พอเพียงแก่ทุกคนในครอบครัว รวมถึงแม่เฒ่าและเด็กกำพร้าด้วย หลังจากนั้นจะทำพิธีขอบคุณสิ่งสูงสุดด้วยการต้มเหล้าเฉลิมฉลอง และพิธีส่งนกขวัญข้าวกลับสู่ฟ้า (แะละเกบือคลี) และขอให้ลงมาอีกในการผลิตปีต่อไป รวมทั้งพิธีปัดรังควาญยุ่งข้าวก่อนขนข้าวไปไว้ในยุ้งข้าวในหมู่บ้าน ก่อนการปักข้าวแรกจากยุ้งข้าว ก็จะทำพิธีแะหนอบือคลี เพื่อขอข้าวให้ประหยัด ให้มีข้าวในยุ้งหมดไปอย่างช้าๆ และเพียงพอแก่การบริโภคทั้งคนและสัตว์เลี้ยงตลอดทั้งปี

ปกาเกอญอเชื่อว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมีเจ้าของ มีจิตวิญญาณ มีความศักดิ์สิทธิ์ การทำไร่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตและวงจรธรรมชาติ จะต้องทำให้ชีวิตบริสุทธิ์ ต้องมีความจริงจัง และจริงจังกับธรรมชาติ โดยดำเนินชีวิตให้สอดคล้องและอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม มีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งถ้าดำเนินชีวิตอย่างเสมอต้นเสมอปลาย ผลผลิตที่ธรรมชาติเอื้อให้ก็จะดี อุดมสมบูรณ์ และสามารถติดต่อกับสิ่งสูงสุดได้ดีด้วย

คำประกาศผู้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับป่า³⁷

คำประกาศตัวดังต่อไปนี้ สะท้อนถึงโลกทัศน์เชิงนิเวศน์ของชาวปกาเกอญอ จ.เชียงใหม่ ได้เป็นอย่างดี

พวกเราปกาเกอญอ ตั้งแต่เล็บเท้าอ่อนแตกหน่อออกมา ก็รู้ตัวว่าฟ้านักอาศัยและเจริญเติบโตท่ามกลางขุนเขาและป่าไม้ เราเป็นคนดั้งเดิมที่นี่ เราเป็นผู้ที่อยู่มาก่อน หมู่บ้านเราอยู่ที่นี้ เราเกิดมาที่นี่ เราเติบโตมาที่นี่ และเราตายที่นี่มาแล้วหลายชั่วอายุคน ดังบทกล่าวนำของบรรพชนที่กล่าวว่า

ที่นี่แหละ คือหมู่บ้านของแม่ ที่นี่แหละ คือหมู่บ้านของพ่อ
สัมผัสที่แม่ปลูกเอาไว้ก็ยังมีอยู่ สัมผัสที่พ่อปลูกเอาไว้ก็ยังมีอยู่
ตายหญ้าพรวนดินให้ต้นข้าว สร้างยุ้งข้าวเลี้ยงแซกมากมาย

เราอยู่กับต้นไม้ เราอยู่กับต้นไผ่ เราอยู่กับลำห้วย เราอยู่กับลำธาร เราอยู่กับขุนเขา เราอยู่กับขุนดอย เราอยู่กับหมู่บ้าน เราอยู่กับหามาป่า เราอยู่กับแก่ง เราอยู่กับกวาง เราอยู่กับเสือ เราอยู่กับสิงห์ เราอยู่กับเขียด เราอยู่กับปลา เราอยู่กับนก เราอยู่กับหนู เราอยู่กับไก่ฟ้า เราอยู่กับไก่อ่า ทั้งหมดนี้ต่างก็เป็นผองเพื่อนกัน เราพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ดังเช่นบทกล่าวนำที่กล่าวไว้ว่า:

แม่มางไก่อ่าไก่ฟ้าเอ๋ย มาคู่ยี่เยี่ยหาอาหารได้กอไผ่กันเถิด

การทำมาหาเลี้ยงชีพของเราคือ “ปลูกข้าว” ดังคำพังเพยของบรรพชนของเราที่กล่าวไว้ว่า “ทำกับดักหนูได้กินหนู ทำไร่ได้กินข้าว” พวกท่านได้สั่งสอนและกล่าวตักเตือนเราในนิทานว่า “แต่ก่อนเทพแห่งเงินเถียงเทพแห่งข้าวว่า แม้ไม่มีข้าวตนก็สามารถอยู่ได้ เทพแห่งข้าวได้หนีจากไป และไปหลบอยู่ในถ้ำ ต่อมาภายหลัง ลูกหลานของเทพแห่งเงิน

³⁷ ประกาศ ณ บริเวณป่าต้นน้ำ วัดหลวงขุนวินห้วยเคาะ - ขุนวิน อ.แม่วาง เชียงใหม่

วันพฤหัสบดีที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

ร้องไห้เพราะหิวข้าว เทพแห่งเงินนำเงินให้ลูกหลาน แต่ก็ไม่ได้ทำให้ลูกหลานหยุดร้องได้ ที่สุดเทพแห่งเงินได้ขอให้นกกระติ๊ด ตะโกนข่าวไปเอาข้าวจากถ้ำกลับคืนมา เมื่อลูกหลานได้กินข้าวจึงหยุดร้อง” เราถือ “ข้าว” สำคัญกว่า “เงิน” ดังคำพังเพยของบรรพชนที่ว่า “อร้อยคือข้าว ดีงามคือคน” และ “หากมีข้าวพอเพียง อย่างอื่นหามาภายหลังได้” เพราะว่าข้าว นั่นคือ สิ่งที่ประทานชีวิตแท้จริงแก่เรา ส่วนเงินนั้นคือชีวิตจอมปลอมและหลอกลวง เพื่อเราจะได้กินข้าวอย่างพอเพียงนั้น บรรพชนของเราสอนให้เราทำไว้ อีกทั้งยังสั่งสอนเราด้วยว่า “ถางไร่ นั้น ถางไป ให้ รักษาไป” ดังบทสอนที่กล่าวว่า “ตม่น้ำรักษาน้ำ กินผืนดินรักษาผืนดิน” เราถางไร่ ๑ ปี พักพื้นที่ไว้ ๗ ปี แล้วกลับมาถางใหม่ หมุนเวียนเช่นนี้เรื่อยไป นอกจากนั้นเราถางไร่จะมีกฎระเบียบและข้อห้ามมากมายที่เป็นการช่วยเราในการรักษาผืนดิน และผืนป่าให้คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ไว้ เป็นต้นว่า:

เขาลูกเดียวกัน หากปีนี้เราถางไร่ตอนบน ปีต่อไปตอนล่างเราจะไม่ถาง
เขาลูกเดียวกัน หากปีนี้เราถางไร่ด้านหนึ่ง ปีต่อไปอีกด้านหนึ่งเราจะไม่ถาง
ห้วยเดียวกัน หากปีนี้เราถางไร่ปากหนึ่ง ปีต่อไปอีกปากหนึ่งเราจะไม่ถาง
หากปีนี้เราถางไร่ทางด้านหนึ่งของหมู่บ้าน ปีต่อไปเราจะไม่ถางในทิศทางตรงกันข้าม
เขาแหลมยื่นลง โดยมีลำห้วยสองห้วยไหลบรรจบ เราจะไม่ถางไร่
เขารูปกลม โดยมีลำห้วยโอบล้อม เราจะไม่ถางไร่
กวดอย เราจะไม่ถางไร่
สันเขา เราจะไม่ถางไร่

หากเกี่ยวกับการหาของป่า เก็บของป่า ล่าสัตว์ และหาผึ้ง ปลูกตามลำห้วยลำธารนั้น บรรพชนได้สั่งสอนเราว่า “กิน เชียดให้รักษาผา กินปลาให้รักษาห้วย” อีกบทหนึ่งก็กล่าวว่า “นกเงือกตายหนึ่งตัว ไทเร็ดต้นต้องวิเวก ชะนีตายหนึ่งตัว ป่าเจ็ดผืนต้องวังเวง” สัตว์ป่าหลายชนิดที่บรรพชนสอนเราว่าไม่ต้องล่าและกิน พวกเราได้จดจำไว้และปฏิบัติตามตราบ เท่าทุกวันนี้ เช่น

นกเงือกเราไม่กิน หากกินเราจะพลัดพรากจากกัน
ชะนีเราไม่กิน หากกินเราจะได้รับบาป
นกพญาไฟเราไม่กิน หากกินเราจะถูกรังแก
นกแซงแซวเราไม่กิน หากกินเราจะต้องคดีความ

ขณะเดินเข้าไปในป่า บรรพชนสั่งสอนและกำชับเราว่าผืนดินผืนป่านั้นมีเจ้าของ เราต้องให้ความเคารพ อย่ากล่าวคำสาปแช่ง อย่าพูดจาลามก อย่าส่งเสียงร้อง และอย่าถ่มน้ำลายจู่จระเข้ สลวาลงในลำห้วยลำธาร หากเราไม่ปฏิบัติตามหรือ ละเมิด เจ้าของผืนดินและผืนป่าก็จะลงโทษเรา

ทั้งหมดนี้ชี้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าพวกเราปกาเกอะญอนั้นมีกฎระเบียบและข้อห้ามมากมายอย่างละเอียดถี่ถ้วน อันเป็นบทสอนที่สืบทอดมาจากบรรพชน เพื่อการดูแลรักษาผืนดินและผืนป่าที่เราอาศัยอยู่ และเราได้ปฏิบัติตามสิ่งเหล่านี้ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งนี้เพื่อผืนแผ่นดินถิ่นอาศัยของเราที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ สัตว์ป่าและต้นน้ำลำธารจะอยู่กับเราและเลี้ยงดูเราอย่างยั่งยืน ดังบทลำน้าของบรรพชนที่ว่า

ถิ่นที่เราอยู่คือถิ่นที่แม่อยู่มาก่อน ถิ่นที่เราอยู่คือถิ่นที่พ่ออยู่มาก่อน

ส้มโอ แม่ก็ได้ปลูกเอาไว้ให้ ส้มเกลี้ยง พ่อก็ได้ปลูกเอาไว้ให้

เรากินและรักษาควบคู่กันไป เราได้กินเพียงพอตลอดไป

แต่ว่ามาปัจจุบันนี้ ผืนแผ่นดินและถิ่นแดนอาศัยของเราหลายแห่งได้เสียไปแล้ว ไม่เป็นดังแต่ก่อน ผืนป่าลดความอุดมสมบูรณ์ลง น้ำเหือดหายแผ่นดินแห้งแล้ง นกไม่กู่ หนูไม่ร้อง เขียดไม่มีกระโดด ปลาไม่มีว่าย เก้งเอ๋ย กวางเอ๋ย หนีเตลิดเปิดเปิงไปหมด หากร้อนก็ร้อนจัด หากหนาวก็หนาวเยือก หากฝนตกก็ตกเกินขนาด มากับพายุมากับลูกเห็บ ผู้คนปลูกพืชมากมายหลากหลายชนิด ที่กว้างแล้วแต่เขาบอกยังไม่พอ ภูเขาทั้งลูกเขาพังหลาย หุบเขาทั้งผืนเขาพังพินาศ เขาทอดน้ำจากห้วยสูง ภูเขา น้ำจากห้วยหนึ่งไปไหลลงอีกห้วยหนึ่ง ไม่ไหลลงตามร่องของมันแล้ว เหมือนดังบทลำนํ้าที่บรรพชนของเราได้กล่าวไว้ว่า

ผืนดินจะเสียหายแล้วนะ แม่นางเอ๋ย ผืนป่าจะเสียหายแล้วนะ แม่นางเอ๋ย

เหล่าคนกรี้ ก็ไม่ยอมส่งเสียงร้อง เหล่าคนกรี้ ก็ไม่ยอมจะส่งเสียงร้อง

มองลงไปยังท้ายไร่ไหล่เขา เหล่าเด็ก ๆ เดินไปด้วยน้ำตาเจียนอง

เป็นเพราะเหตุใดหรือ ผืนแผ่นดินเราเสียหายเช่นนี้? เป็นเพราะว่าพวกเราที่ถูกเขาหลอกลวงลากลไป เขาเปลี่ยนจิตใจและสมองเราที่ตรงกันข้ามกับจิตใจและสมองที่บรรพชนให้และสืบทอดมาให้เรา แต่ก่อนพวกท่านสอนเราว่า “ทำด้วยมือกินด้วยปาก ทำพอเหมาะกินพอควร อย่าได้โลภอย่าได้กอบโกย อร่อยคือข้าว ดีงามคือคน” แต่มาสมัยนี้เขามาสอนเราอย่างผิด ๆ ว่า “ทำให้มาก ทำมาค้าขาย สิ่งดีงามและมีค่าคือเงินตรา” และยังปลูกฝังความคิดเราอีกว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” เขาบังคับเราทางอ้อมให้ทิ้ง “ข้าว” และหันไปไล่ล่า “เงินก้อนใหญ่ ทองก้อนโต” พวกเราไม่รู้เท่าทันก็หลงเข้าไปในไซของเขามาก และลูกหลานของเราที่มีจิตใจไปกับเขายิ่งที่ยิ่งมากขึ้น ทุกคนต่างเข้าใจและคิดเพียงว่าจะปลูกอะไรและปลูกอย่างไรเพื่อจะได้เงินมา จะคิดและเข้าใจว่าหนทางที่เดินไปจะนำความเสียหายแก่ผืนแผ่นดินถิ่นอาศัยนั้นไม่มีแม้ผู้เดียว

เพื่อจะหลอกเราได้ พวกเขาได้มาพูดจาหวานล่อมดั่งผู้ดีคุณธรรมสูง มาเรียกเราว่าพี่ มาเรียกเราว่าน้อง แต่สิ่งที่เขาคิดจะทำอะไรในหมู่บ้าน เราจะแยมปากออกมาสักคำก็ไม่มีสิทธิ์ เขาจะตัดถนนขึ้นมาก็ไม่บอกเรา เขาจะสร้างอ่างเก็บน้ำก็ไม่สะกิดเรา เขาจะมาทอดน้ำก็ไม่ปรึกษาเรา เขาจะประกาศเขตป่าอนุรักษ์ก็ไม่ถามเรา เขวี้ยงแหกเงงจับปลากันเอง เขาพูดคุยตกลงกันเรียบร้อยแล้วมาบอกเราภายหลัง เราผู้ซึ่งหุนหวดตาบอด ก็ตอบตกลงเขาโดยที่ไม่รู้ต้นสายปลายเหตุ แต่สุดท้ายสิ่งเหล่านั้นได้ทำลายผืนแผ่นดินเราจนหมดสิ้น

เมื่อเขาเห็นว่าผืนแผ่นดินเราเสียหายแล้ว เขากลับมาบอกและตราหน้าเราว่าคือผู้ทำลายผืนป่าและต้นน้ำลำธาร ไม่ยอมให้เราถางไร่อีก และยังคงการก่อกองที่ไล่เราออกไปด้วยซ้ำ กฎหมายของเขาที่ว่าด้วยเรื่องป่าไม้ที่มาหลังเรานานแสนนานได้บอกกับเราว่าคือผู้ร้ายที่บุกรุกและทำผิดเขา แต่ความเป็นจริงนั้นคือเขาต่างหากที่เป็นผู้ร้ายมาบุกรุกและทำผิดต่อเรา

ด้วยเหตุทั้งหมดที่กล่าวมานี้ พวกเราปกาเกอะญอผู้ซึ่งเป็นตัวแทนของผู้ตั้งถิ่นฐานและอาศัยอยู่ร่วมกับป่า เรามีความประสงค์จะเปิดเผยและแสดงออกถึงความต้องการและความตั้งใจด้วยจิตใจ บริสุทธิ์ยุติธรรม ปราศจากอคติใด ๆ ต่อไปนี้

พวกเราปกาเกอะญอนี้ถิ่นอาศัยและบ้านเกิดเมืองนอนของเราคือที่นี่ หมู่บ้านและชุมชนของเราคือที่นี่ และเราเป็นชนพื้นเมืองที่นี่ ดังนั้นเราควรจะมีสิทธิและหน้าที่ที่จะอาศัยอยู่ที่นี้ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ไม่ควรถูกอพยพโยกย้ายหรือไล่ออกไปด้วยเหตุผลใด ๆ ประการทั้งปวง

ไร่หมุนเวียนที่บรรพชนได้ทิ้งเป็นมรดกเอาไว้ เราขอถวายเป็นพุทธบูชาต่อไป เราจะถวายเป็นกุศลไปตามที่บรรพชนได้สั่งสอนเอาไว้ ระบียบกฎเกณฑ์และข้อห้ามมีไว้อย่างไร เราจะปฏิบัติเช่นเดิม และมากไปกว่านั้นเราจะพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน เราจะไม่เบียดบังพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ไร่หมุนเวียนอีก เราขอให้ผู้ปกครองบ้านเมืองได้ให้อนุญาตเราในรูปแบบนโยบายหรือออกเอกสารสิทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อเราจะได้ถวายเป็นกุศลและทำมาหากินอย่างสงบสุข

ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ มาตรา ๔๖ และมาตรา ๕๖ ที่ได้ให้สิทธิและหน้าที่แก่ราษฎรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตนนั้น ขอให้ผู้ปกครองบ้านเมืองกระจาย อำนาจมาสู่เรา ให้เรามีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ป่า และสัตว์ป่า และขอให้ออกพระราชบัญญัติป่าชุมชนโดยเร็ว

เราขอปฏิญาณตนว่าเราจะกลับไปรื้อฟื้นแนวคิดและบทสอนบรรพชนของเราที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะเชื่อและนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง เราจะไม่โลภ ไม่กอบโกย ไม่เก็บสะสมจนเหลือเฟือ เราจะยึดถือรูปแบบการผลิตตามปรัชญาของบรรพชนที่ว่า “ทำด้วยมือกินด้วยปาก ทำพอเหมาะกินพอควร”

ในนามของปกาเกอญอตัวแทนของผู้มีชีวิตอยู่ร่วมกับป่า เรามีข้อตกลงร่วมกันว่าเราคือประชาชนชาวไทย เรายินดีที่จะจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุนี้จึงสมควรที่พวกเราจะได้รับสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ และความยุติธรรมเช่นเดียวกับประชาชนชาวไทยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิและหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อผืนแผ่นดินอาศัยและชุมชนของเราที่ตั้งอยู่ในป่าและต้นน้ำลำธารจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน อันจะเป็นประโยชน์สำหรับเราและประเทศโดยรวม

สัมภาษณ์พ่อหลวง จอห์น โอโดเชา ปราชญ์ชาวปกาเกอญอ บ้านหนองเต่า อ.แม่วาง จังหวัด วันที่ 20 พ.ค. 2545

พ่อหลวงจอห์น เป็นตัวอย่างของผู้นำท้องถิ่นที่ทำการต่อสู้เพื่อความสันติและยุติธรรมของสังคมไทย โดยนำเอาพื้นฐานภูมิปัญญาของชนเผ่าปกาเกอญอที่ได้สั่งสมมา ในการวิเคราะห์ประเด็นทางสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเชื่อมโยง ปัจจุบันพ่อหลวงจอห์น เป็น 1 ในสมาชิก 99 คนในสภาที่ปรึกษาสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

พ่อหลวงคิดว่าอะไรคือรากฐานของปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกเราปัจจุบันคืออะไร?

ปกาเกอญอบอกว่าแต่ไหนแต่ไรมานั้น ในโลกของเรานี้ ก่อนที่จะเกิดมีอะไรทั้งหมด ก่อนที่จะเกิดหิน เกิดดาว เกิดพืช เกิดสัตว์ เกิดโลก เกิดอะไรทั้งหมดนี้ มันมีแต่ความว่างเปล่า แม้กระทั่งชีวิต วิญญาณ หรือแม้กระทั่งพระเจ้าก็เป็นป่าเป็นลมที่เต็มไปด้วยความว่างเปล่า ป่าเปล่านั้นแหละ จนกระทั่งกลายเป็นก้อนหิน กลายเป็นก้อนเมฆ กลายเป็นดาว กลายเป็นเดือน ซึ่งก็เกิดมาพร้อมๆกันในเวลาเดียวกัน แต่มันจะไกล เป็นการเปลี่ยนแปลงยาวนานมาก ไม่รู้กี่หมื่น กี่แสน กี่ล้านปีมาแล้ว มีแต่ลมนะ ก่อนหน้านั้นไม่มีอะไร มีแต่ลมนั่นแหละ หมายความว่าเดี๋ยวนี้ ทุกคนมีวิญญาณเป็นลมนะ ทุกสิ่งมีชีวิตในโลก ไม่ว่าจะเป็นมองเห็นหรือไม่เห็น “เลอะ เกลือ ด่า ไต่ะ นอ มี อู๋ ทะทะ กะลือ ลอ กี้ลี” หมายความว่าแต่ก่อน ผมก็

เชื่อว่าอ...ก่อนหิน ก่อนทราย หรืออะไรทั้งหลายเนี่ยมันเกิดมาจากที่เดียวกันนั่นแหละ เป็นลมกับความว่างเปล่า เสร็จแล้วก็พัฒนาการของตัวเอง ไม่ใช่ว่าภูจะเกิดก่อน มึงจะเกิดทีหลัง มันพัฒนาการตัวเองภายหลัง มันเป็นอย่างนี้

แล้วปัญหามันเกิดขึ้นอย่างไร?

ปัญหามันเกิดขึ้น ตั้งแต่มันหมุนๆตัวเองนะ มันเรียกว่า“โกล่ เคลอ เน หม่อ แกะ โทะ ชลือ เตาะ ซา ล่า แวะ” มันหมุนๆ ความว่างเปล่ากับลม ตอนที่ยังไม่มีอะไรเท่าไร ยังเล็กเท่าไข่ไก่ ต่างคนต่างอ้างสิทธิ์ของตัวเองละ มันเริ่มอ้างสิทธิ์ของตัวเอง มันเกิดขึ้นตั้งแต่เน่ นกก็ว่าเป็นของเขา ปลา ก็ว่าเป็นของเขา คนและทุกสิ่งทุกอย่างก็ว่าเป็นของเขาทั้งหมด เป็นชีวิตอย่างนี้จริงๆ เพราะว่ามันมาจากที่เดียวกันทั้งนั้น คือความว่างเปล่ากับลม แต่สิ่งทั้งหลายถูกปั้นมาให้โตเพียงเท่าไข่ เลยอ้างสิทธิ์ของตัวเอง มนุษย์ก็อ้างสิทธิ์ของตัวเอง

แล้วพะติเชื่อว่ามนุษย์เป็นใหญ่เหนือสิ่งอื่นหรือเปล่า? ถือว่าเป็นพี่ใหญ่ของสิ่งทั้งหลายหรือเปล่าครับ?

ผมว่าไม่ ผมว่าใครไม่ใหญ่กว่าใครหรอก เพราะมันเป็นลมด้วยกันหมดเลยนะ ใครจะมาอ้างว่าเป็นใหญ่กว่าผ่านอื่นเขาได้อย่างไร มันก็เป็นลมกันทั้งนั้น มันขึ้นต่อกันทั้งนั้น

แล้วความคิดที่ว่าธรรมชาตินั้นเต็มไปด้วยการแข่งขันล่ะครับ คือใครใหญ่กว่าก็ได้กิน ได้อาหารไป พะติมีความคิดเห็นอย่างไร?

อันนั้นมันพัฒนาการมาทีหลัง ลองคิดดูสิ ตั้งแต่โลกมีขนาดเพียงเท่าไข่ ต่างฝ่ายก็เริ่มอ้างสิทธิ์ของตัวเองแล้ว พอโลกใหญ่ขึ้นมันก็ยิ่งอ้างความเป็นจริงขึ้น มันยังมีเรื่องมากขึ้นกะ เพราะมันพัฒนามาจากเดือน มาจากดาว และอื่นๆ อึกยะอะยะนะ ที่เราไม่รู้เลยแหละ

อย่างในระบบธรรมชาติ ถ้าสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งที่มีกำลังมากกว่า แข่งขันเบียดเบียนและทำลายสัตว์อีกชนิดหนึ่ง ในแง่หนึ่งเป็นการตัดทอนทรัพยากรอาหารของตัวเอง และในที่สุดจำนวนประชากรของตัวเองก็จะลดลง อย่างนี้ถือเป็นการทำลายตัวเองอย่างหนึ่งไหมครับ?

แม้มันจะตายหมด วิญญาณมันก็ต้องอยู่ อันนี้ละ คือมันผ่องที่ปลายเหตุ หนูนี้มันทะเลาะกันอย่างนี้ หนูนี้มันเอาเปรียบกันอย่างนี้ อันนี้ละ แม้ไดโนเสาร์สูญพันธุ์ไป แต่วิญญาณของมันก็ยังอยู่อยู่ดีนะ อันนี้ละ มันไม่มีใครเอาเปรียบนะ แต่สิ่งอื่นที่จะเอาเปรียบนั้นก็อาจจะได้อยู่ต่อ จะเรายุไปเรื่อยๆ มันไม่จบ

แล้วในแง่คุณค่าในตัวเองของชีวิตทั้งหลายล่ะครับ?

มันก็มีคุณค่าในตัวเองด้วยกันทั้งนั้นแหละ ไดโนเสาร์ไม่ใช่ไม่มีคุณค่าในตัวเอง มันมี

แล้วถ้าเปรียบเทียบวิชาชีพกับคนละครับ ใครมีคุณค่ามากกว่ากัน?

อันนี้มันต้องย้อนดูกลับไปสมัยมันเป็นความว่างเปล่า ไม่มีใครเหนือกว่าใครเลย คุณเท่าไร แล้วถ้าย้อนไปอีกท่อนหนึ่ง ช่วงหลังๆ มันก็ต่างคนต่างอ้างกันว่า ภูอยู่มาห้าพันปี อยู่มาหมื่นปี แสนปี ล้านปี เป็นหลายล้านปี คือต้องอ้างไปหาความว่างเปล่าก้า(ลิ)

ถ้าอย่างนั้น การที่ไม่มีอะไรมีค่ามากกว่าอะไร แล้วเราก็ไม่ควรทำลายสิ่งอื่นหรือครับ แล้วเราจะอยู่ได้อย่างไรละครับ?

บางที เขาบ่ทำลายเขา มันก็ทำลายตัวของมันเองอีกทีหนึ่งแหละ มันก็มีการทำลายกันอยู่ มีการพัฒนาและปรุ่ตัวเองอยู่ มันเป็นอย่างนี้ แต่จิตวิญญาณมันยังอยู่ ถ้าภาษาพุทธเรียกว่าวายเวียนตายเกิดก็ได้ ตรงนี้ความหมายต้องเข้าใจอีกมุมหนึ่งนะ ถ้าเราเข้าใจแค่นี้ๆเราก็จะทะเลาะกันแค่นี้ๆ

มนุษย์เองก็อาจสูญพันธุ์ แล้ววิวัฒนาการมาเพิ่มพันธุ์ก็ได้นะ สมมติว่าอีกแปดหมื่นล้านปี หรือหมื่นๆล้านปี โลกนี้มันอาจถูกทำลายไปหมด แล้วโลกใหม่อาจจะเกิด อาจจะดีกว่าเก่านะ เพราะโลกอีกโลกหนึ่งมันจะเป็นอีกแบบหนึ่ง ขนาดนักศาสนายังบอกว่ามันมีสวรรค์ มีนรก คิดดูสิ

ความคิดเห็นเรื่องประชากรโลก

ผมคิดว่า บางทีชีวิตของผมนั้นสูญสลายนะ ตอนนี่วิทยาศาสตร์มันพัฒนามาเป็นยืนใจ ตัวยืนมันอาจวิวัฒนาการกลายเป็นยืนอย่างอื่นก็ได้ เนี่ย ...(ประชากรมนุษย์)นั้นต้องควบคุมดูแล และเรียนรู้แค่เฉพาะหน้า เพราะมนุษย์มันรู้เองได้แค่ประมาณร้อยปี นอกนั้นมันก็ประมาณอะไรไม่ได้แล้ว เพราะมันไร้ความสามารถกันแล้ว เพราะมนุษย์มันต้องพิจารณาถึงชีวิตทั้งหลาย ไม่ว่าฟ้า ไม่ว่าดิน (มนุษย์)มันเป็นแค่ส่วนหนึ่งเล็กๆน้อยๆ มันพิเศษ บางทีเขาหวัง แต่มันเกิดมาเกินที่จะเป็นด้วยซ้ำไป ต้องควบคุมดูแลกันเป็นชีวิตๆ เป็นทอดๆ เพราะมนุษย์มันเคยมีเต็มกว่านี้เยอะ กว่านี้ก็มิ ขนาดมนุษย์ยังมีพันธุ์ใหญ่พันธุ์เล็กเลย ตอนนี้อยู่รู้สึกว่ามันเหลืออยู่แค่พันธุ์เดียวด้วยซ้ำไป

อะไรคือธรรมชาติ อะไรไม่ใช่ธรรมชาติ ธรรมชาติดั้งเดิมคืออะไร หรือมีอยู่หรือไม่? อย่างเช่นป่าที่ไม่เคยมีมนุษย์เข้าไปเลยมีไหม

โอ้.. ในโลกนี้ไม่มีแล้ว ไม่มีมานานแล้ว ป่าที่มนุษย์ไม่เคยต้องนะไม่มีแล้ว โดยเฉพาะปัจจุบันนี้ยิ่งไปใหญ่เลย เปรียบเทียบในประเทศไทย ภูเขาสูงสุดที่ดอยอินทนนท์นะมีไร่ดำ แล้วก็เปรียบเทียบประเทศเนปาล ยอดเขาสูงสุดในโลกที่เนปาล ภูเขาหอดเอเวอร์เรส มีคนไปเล่นอะไรนะ เล่นสกี ไปสร้างรีสอร์ตที่ใกล้ๆจะถึงยอดดอยนะ ไปทุกวัน แล้วก็เปรียบเทียบในบรรยากาศนี้ ปล่อยเศษดาวเทียมนี้ตกลงทุกแห่งทุกวัน หรือปล่อยควันทันของเครื่องบิน ชีไปเลยทั่วฟ้า เอ้อ อันเลาะ ที่จะปลอดจากนั้นมันไม่มี แต่ว่ามันเป็นกรณีพิเศษที่มนุษย์มันพัฒนาการบางอย่างที่เร็วจนตัวเองควบคุมไม่ได้ อันนี้เป็นปัญหาต่างหาก

ความคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

จริงๆถ้าเฉพาะหน้านี้ มันมีประโยชน์นะ ทว่าคิดไกลๆแล้วมันไม่มี เพราะธรรมชาติเนี่ยมันมาบอก มันก็ประสานกันโดย จิตวิญญาณ มันประสานกันโดยส่วนอื่น มีตั้งเยอะแยะ แต่มนุษย์เนี่ยมันได้วิวัฒนาการ มันได้อะไรมาอย่างบังเอิญ ทั้งที่ ตัวเองก็ควบคุมไม่ได้เนาะ มันจะเร็วหรือจะช้า มันเป็นปัญหาเฉพาะหน้าบ๊าย

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องของการตัดแต่งทางพันธุกรรมหรือ GMO

พอคิดว่ามนุษย์มันอย่างจะเจาะเล่นๆ บางสิ่งบางอย่าง เล็กๆน้อยๆป่าว ที่มาบอกว่าตัวเองเก่งกว่าธรรมชาติด้วย แป้ง (สร้าง)อะหยับปลื้มปลื้ม แป้งจะได้ก็แป้งเตี๊ยะ แป้งวัวตัวใหญ่ๆ ออกลูกเร็วๆ จนกลายเป็นจิวอะไรนะ จิวป้าก็อะ อันนี้ บางทีมันพัฒนาการมันไม่เหมาะสมนะ พัฒนาเฉพาะหน้า เฉพาะหน้าอย่างนี้ใครๆก็ทำได้ (หัวเราะ) แต่มันจะได้แบบ ไหน

ปัจจุบัน ปกาเกอญอนั้นยังคิดว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติหรือเปล่าครับ?

ตอนนี้มันได้ฐานคิด มันได้ฐานการศึกษา มันได้จากคนอื่นเยอะนะ มันลื้ม ลืมมมม สวยๆ ลืมเฉยๆ ลืมหน้าตาเฉยเลยนะ อันนี้ลื้มเน้อ ลืมได้ทุกคน ลืมได้ทุกเผ่า ลืมได้ทุกที่ทุกแห่งละ ผมเจอวันนั้น ช่วงที่ชุมชนที่ศาลากลางแหละ มีตำรวจคน หนึ่งมาคุยกับเรา มันเป็นคนกะเหรี่ยง ทั้งๆมีคนอื่นควบคุมมันเป็นชั้นๆนะ มันมาคุยมาผ่อ มันไม่เห็นกะเหรี่ยงเป็นอย่างนั้น แล้ว ส.ส. คนหนึ่ง ตอนนั้น เป็นส.ส. อยู่แม่ฮ่องสอน มันปึกไปบ้าน บอกว่าแม่เฮีย บ่ต้องทำอะไรแล้ว ปลุกกาแพเลย ไม่ต้องทำอะไรแล้ว อิจจา เอาไรเป็นศัตรูเลย ทั้งๆที่ตัวเองใหญ่มากกับไรนั่นแหละ เกิดมากับท้องไรนั่นแหละ แต่ตอนนั้นมันเป็น ธนาкарพาณิชย์ เลยมีทัศนคติผิด

ทัศนคติว่าเราไม่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มันยังจะมีปัญหาเรื่องสุขภาพ มันจะยิ่งซ้ำเติมเข้ามา สุขภาพมันจะ แย่ลงเร็วขึ้น ผมมาคิดอย่างนี้ ถ้ามันยิ่งห่างจากธรรมชาติอย่างนี้ ถ้ามันยิ่งต่อต้านกับธรรมชาติอย่างนี้ ทัศนคติเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างนี้เยอะเท่าไร มันจะทำให้ตัวเก่าหรือมนุษย์ทั้งโลกมันยังมีอายุสั้นลงเท่านั้น

สุขภาพดีตามคุณค่าของปกาเกอญอ ถือว่า “ในโลกนี้มันไม่มีความสำเร็จ มันแค่จะหาลิบหรือหกลิบเน้อ มัน ไม่มี จะต้องการให้มันหลุดพ้นอย่างนี้” มันไม่มีเน้อ มันบอกเราสามคำอย่างนี้ “ตายเื่อ นานา หลาลา” ถ้าศาสนา พุทธว่า อนิจจา ธัมโม นาโถ ลุงไม่รู้เนาะ คือต้องเข้าเบื่องหลังอย่างนี้ ถ้าเข้าใจแค่นี้ยังไม่พอ”

ตอนนี้มีขบวนการป่าชุมชนที่เรียกร้องสิทธิในการดำรงอาศัยอยู่กับป่า ที่นี้ถ้าคนเหล่านี้ไม่ได้อยู่กับป่าแล้วมันจะมีผล อย่างไร หรือมีผลกับสุขภาพไหม?

ตรงนี้มีผลอย่างน้อยที่สุด คนที่ไม่มีสัมผัสชีวิต ยิ่งไกลเข้าไป ไกลเข้าไป ยิ่งเร่งชีวิต เร่งทุกสิ่งทุกอย่าง เร่งความเจริญ หรือ เร่งในส่วนอื่นๆ ในที่สุดก็เสาะหาหนทางที่จบลงมาด้วยตัวของมันเอง เพราะมันได้เรียนรู้สิ่งที่เราฆ่าเราเองนะ เพราะเรา เอาทัศนคติของตัวเอง เอาความคิดของตัวเองเป็นใหญ่ เอาอะไรเป็นใหญ่ ยิ่งทำให้ตัวสูงเท่าไร ยิ่งทำให้พังทะลายเร็วเท่า นั้น”

การสูญเสียสัมผัสกับธรรมชาติที่มนุษย์เองไม่ได้สร้าง แต่ดำรงชีวิตอยู่กับ”ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่ตัวเอง สร้าง” มันทำให้มีปัญหาความขาดพร่องบางอย่าง มีความรุนแรงในจิตใจมากขึ้น มีความอยากเสพอะไรต่อมิอะไรมาก

ขึ้น มันควบคุมความอยากยาก แสดงว่าธรรมชาติมันมีพลังบางอย่าง เป็นโรงเรียน เป็นวัดในการกล่อมเกลาจิตใจบางอย่าง

พ่อหลวงจอนึกคิดว่า “คนทุกวันนี้ คิดแต่การพัฒนา...เอาแต่พัฒนาอุตสาหกรรม บ่เอาเกษตรกรรม บ่เอาไร่ไถนา บ่เอาป่าเขาตอย...คนเฒ่าคนแก่ปากกะญอ สอนว่า ..คนเขาจะทำอะไร ให้คิดถึงน้ำบ่อบหน้าตวย คิดถึงน้ำบ่อหลังตวย การพัฒนาอุตสาหกรรมคือ เอาแต่น้ำบ่อบหน้า ถ้ายบ่อบน้ำบ่อหลัง บ่คิดถึงเกษตรกรรม ที่ต้องรักษาดิน ป่า น้ำ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ และสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในธรรมชาติ...เขาอยู่บ่ได้ อยู่ได้อย่างไร คนเขา กินเทคโนโลยีบ่ได้ กินคอมพิวเตอร์บ่ได้ ต้องกินข้าว น้ำ อาหาร เอาแต่น้ำบ่อบหน้า ถ้าน้ำบ่มี น้ำเสีย น้ำเป็นพิษ กินบ่ได้ จะทำอย่างไร ก็ตายลูกเดียว เขาเป็นคน มีประสบการณ์แล้ว ต้องคิดให้เยอะ....”

เครือข่ายชักเมืองน่านกับการฟื้นฟูธรรมชาติ

(เรียบเรียงจากบทสัมภาษณ์พระครูพิทักษ์นันทคุณและนพ.ชาตรี เจริญศิริ เมื่อ 16-17 ส.ค.45)

1. วิธีชีวิตชุมชนและสภาพแวดล้อมธรรมชาติในอดีต

ถ้าเราย้อนไปถึงประวัติศาสตร์ และภูมิประเทศของจังหวัดน่าน จังหวัดน่านเป็นจังหวัดปิดมาโดยตลอด ขณะเดียวกันก็คงความเป็นเอกลักษณ์เป็นของตนเอง โดยผ่านการทดสอบหลายครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการแผ่ขยายอำนาจของเชียงใหม่ พม่า หรือแม้แต่กรุงศรีอยุธยา น่านก็ยังดำรงความเป็นเอกลักษณ์ไว้ได้ ที่ดำรงความเป็นเอกลักษณ์ได้ เห็นปรากฏการณ์ว่าเรื่องของ การอยู่กับธรรมชาติของคนเมืองน่านนั้น เป็นเรื่องปากเรื่องท้อง และเรื่องของการกินการอยู่นั้น ต้องพึ่งตัวเองอยู่แล้ว เนื่องจากภูมิประเทศเป็นภูเขาล้อม มีพื้นที่เป็นที่ราบเพียงร้อยละ 12 เท่านั้น ตรงนี้แหละที่ทำให้คนน่านต้องพึ่งธรรมชาติ พึ่งน้ำ พึ่งป่า ถ้าเราย้อนหลังไปประมาณสัก 100 – 200 ปี ก่อน คนเขาเล่ากันว่า การย้ายถิ่นฐานของคนในเมือง เนื่องจากในเมืองพื้นที่เริ่มแออัดมีที่ทำกินน้อย คนก็ต้องย้ายไปอยู่ใกล้ ๆ ป่า เมื่ออยู่ใกล้ ๆ ป่าแล้ว ก็ต้องผูกพันกัน เพราะในป่ามีเสือ มีโจร มีผี คนก็ต้องมีกฎกติการ่วมกัน มีศาลปู่ตา ศาลผีเสื้อบ้าน และมีกติกาของผีที่คอยดูแลคนทั้งหมู่บ้าน ก็เลยเกิดพัฒนาเป็นกฎหมายหมู่บ้าน ไม่ใครจะละเมิด เพราะถ้าใคร หรือครอบครัวใดละเมิดกฎ ก็อาจจะทำให้หมู่บ้านมีอันเป็นไป ก็เกิดความรู้สึกอันนี้อยู่ มีประเพณีการเลี้ยงผีให้กับป่าหน้าหมู่บ้าน ผีขุนน้ำ เช่น ที่ตำบลศิลาแลง ยังมีการปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

พระครูพิทักษ์นันทคุณประธานมูลนิธิชักเมืองน่านได้เล่าถึงวิถีชีวิตของชุมชนและสภาพแวดล้อมธรรมชาติในอดีตว่า “อาตมาเกิดในป่าเนื่องจากว่าบ้านเกิดอยู่ในป่า ได้เห็นสภาพของป่าที่อุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่ามีมากมาย ครอบครัวยังมีอาชีพทำไร่หมุนเวียนเป็นเกษตรหมุนเวียน ซึ่งวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้าน เป็นการผลิตเพื่อยังชีพ จะไม่ทำให้สภาพแวดล้อมเสียหายรุนแรง เพราะเวลาชาวบ้านทำไร่ข้าว จะไม่ปลูกเฉพาะข้าวเท่านั้น มีการนำเมล็ดพืชผัก บักแตง บักเต้า บักบวบ บักนอย บักนอยอ้อม ถั่วลันเตา ถั่วสอด ถั่วแป๋ ปลูกผสมกับเมล็ดข้าวไปด้วยกัน แล้วนำไปหยอด พอตันข้าวขึ้น ผักต่าง ๆ ถั่วต่าง ๆ ก็จะเลื้อยตามดิน ช่วงเดือนสิงหาคม ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง บักแตง บักเต้าจะออกลูก ชาวบ้านก็จะไปเก็บผลผลิตมากินในครัวเรือน และแบ่งปันกันกินในชุมชน ไม่ค่อยมีการนำไปขาย พอข้าวเหลือง ก็เกี่ยวข้าว และมีการเก็บถั่วสอด ถั่วลันเตา ถั่วแป๋ บักฟัก บักน้ำแก้ว นอกจากนั้นโยมพ่อก็มีอาชีพเป็นพรานล่าสัตว์อาศัยล่าสัตว์ป่าหาเลี้ยงครอบครัว แต่ก่อนนั้นชาวบ้านเร่ร่อนไปตามป่า มันคงจะไม่แตกต่างไปจากผีตองเหลือง แต่ว่าผีตองเหลืองนี้ส่วนใหญ่จะหากินตามธรรมชาติ ชาวเขาเผ่านี้จะหากินด้วยการทำการเกษตรและหากินด้วยการล่าสัตว์ป่า แต่ว่าอาศัยอยู่ในป่าก็หากินกับป่าหาของป่าเลี้ยงชีพ ก็มีปลูกข้าวไร่ และก็มีหาของป่าขาย กวางนี้ก็มีอาวอยู่ใช้มีดพร้าไล่ฟันเอาฟันเข้าน่องกวาง เก้งนั้นสมัยเป็นเด็กนั้นอุดมสมบูรณ์มาก พวกกระรอกกระแตนี่ใช้หนังสติ๊กยิงเอาแต่ก่อนมันมีมาก ออกจากหมู่บ้านออกเข้าป่าไปประมาณซักรีกิโล เขาไปได้อยุ่นสนี่สนี่เขาเขาจะหันออกก้นนั่งนี่ไปเป็นฝูงเป็นฝูงพวกลิงลมนี้หนามันจะขึ้นต้นไม้อยู่เป็นฝูงเป็นฝูงเลย เอาไม้ซิวหรือตัดไม้ไผ่ไปปลายแหลม ๆ ตั้งแต่งเอาตัวไodonตัวไodonหล่นลงมาก็ได้ตัวนั้น จึงเกิดค่านิยม คนเมื่อเก่าเป็นว่ามันคล้องจองว่าผักไม้ไผ่เครือห้วยปี หางห้วย ปลายด้าว เห็ดหอม ขอนไม้ จันทน์ ปลายด้าว อยู่ในนั้นมันลั่นเหลืลั่นสมัยก่อนนี้ นอกจากนั้นก็จำพวกอาหารป่า คนสมัยก่อนเป็นว่าเป็นคำคล้องจองว่า จันทน์ ปลายด้าว ย่าเตา แอ็บอ่องออง น้ำพริกน้ำหน่อ ห่อหนึ่งไก่ หน่อไม้ไร่จันทน์ เป็นอาหารหลักของชาวบ้านป่า “

2. วิถีการดำรงชีวิต

ช่วงเวลานั้น(ประมาณปี 2515) จะมีบริษัทน้ำตาลทำไม้ จำกัด เข้ามาสัมปทานป่าที่บ้านกุ่มม่วง มีการนำรถไถมาทำถนนเข้าไปใน มีการตัดไม้ต้นใหญ่ทั้งหมด ป่า พร้อมกับนำช้างมา 30 ตัวมาชนลากไม้ออกจากป่า ใช้เวลา 2 ปี พอบริษัทน้ำตาลทำไม้ ถอนออก ก็มีคนขายรายย่อยก็เข้ามาจ้างชาวบ้านเลื่อยไม้ นำออกไปขายในเมือง นอกจากนี้แล้วยังมีพ่อค้าพื้น มารับซื้อพื้น ส่งขายให้ศูนย์อพยพชาวลาวที่สันติสุข และส่งขายให้โรงบ่มใบยา

เมื่อทางรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ชาวบ้านจึงชักชวนกันตัดต้นไม้จนหมดแล้วก็มีคนเผา เพื่อเตรียมปลูกข้าวโพดและข้าวฟ่าง สัตว์ป่าที่ยังพอมีอยู่ก็หนีตายหายสาบสูญ แหล่งพืชผักที่เป็นอาหารและยาสมุนไพรถูกทำลาย จนไม่มีสภาพความเป็นป่าหลงเหลืออยู่เลย ซึ่งวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวบ้านจะไม่ทำให้สภาพแวดล้อมเสียหายรุนแรงเมื่อมีการเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพ มาสู่การผลิตเพื่อขาย คือการปลูกข้าวโพดข้าวฟ่าง นำข้าวโพด ข้าวฟ่างไปขาย แล้วไปซื้อข้าวมากิน พืชผักธรรมชาติหายไป เพื่อขยายพื้นที่การเพาะปลูก ชาวบ้านก็ทำลายป่ามากขึ้น มองดูอย่างผิวเผิน ชาวบ้านจะรู้สึกว่าการปลูกข้าวโพดดีกว่าปลูกข้าวไร่ เพราะข้าวโพดอายุสั้น เวลาเก็บข้าวโพดแล้วก็ปลูกถั่วได้อีก และพืชทั้งสองชนิดสามารถนำไปขายได้ แต่ถ้าคิดให้ดี เมื่อได้เงินมาก็นำไปซื้อข้าว เสื้อผ้า และนำไปใช้นั่นแหละ การปลูกข้าวโพดในช่วงแรก ไม่ต้องลงทุนอะไร เพราะดินยังอุดมสมบูรณ์อยู่ แต่ในระยะหลัง ต้องใช้ปุ๋ย ต้องพ่นยาฆ่าหญ้า ไม่สามารถถอนหญ้าได้ไหว ต่างคนก็ปลูกเหมือนกัน ไม่สามารถเอามือเอาแรงได้ดังแต่ก่อน ตอนทำข้าวไร่ก่อนข้าวมีเวลาวางมาก จะมีการเอามือเอววันกัน แต่เริ่มพันธุ์ เกี่ยวข้าว จนถึงฟาดข้าว วัฒนธรรมอันดีงามก็เกิดขึ้น ในส่วนของการเอามือเอววัน มีการไปมาหาสู่กัน พอหันมาทำไร่ข้าวโพดก็ต้องจ้างแรงงาน ต้องซื้อข้าวและอาหาร ชาวบ้านอยู่แบบแข่งขัน อยู่แบบตัวใครตัวมัน ทุกอย่างต้องแข่งขัน สิ่งเหล่านี้คือผลกระทบที่ตามมา ในที่สุดป่าก็ถูกฟัน ป่าก็หายไป

2.กระบวนการฟื้นฟูธรรมชาติ

● พิธีกรรมการบวชป่า และการขยายเครือข่ายป่าชุมชน

พระครูพิทักษ์นันทคุณได้เล่าว่า จุดเริ่มต้นทำงานด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มันเริ่มต้นมาจากสัญญาชญาณมากกว่า เพราะว่าท่านเกิดในป่า พอปีพ.ศ. 2519 ได้ปรึกษากับผู้ใหญ่บ้าน ออกสำรวจป่าม่อนดอยรอบ ๆ หมู่บ้าน มีความคิดเห็นร่วมกันว่าเราน่าจะอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ที่ตัดมาแล้วก็แล้วไป ต่อไปนี้เราจะขอห้าม มีการกันเขตป่าให้เป็นป่าสงวนหมู่บ้าน(ป่าชุมชน) แล้วมีการบริหารจัดการ โดยจัดประชุมชาวบ้าน เรื่องการอนุรักษ์ป่าสงวนหมู่บ้าน จัดแบ่งชาวบ้านออกเป็นหมวด ๆ รับผิดชอบดูแลป่าสงวนหมู่บ้านแต่ละแห่ง มีการคัดเลือกหัวหน้าหมวดมาหมวดละ 1 คน รวม 6 คน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีก 2 คน รวมทั้งหมด 9 คน แต่งตั้งให้เป็นกรรมการรักษาป่า โดยผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นรองประธาน และหัวหน้าหมวดเป็นกรรมการหาพื้นที่ป่าให้ได้ 6 พื้นที่ 6 ม่อนดอย ให้รับผิดชอบ

พระครูพิทักษ์นันทคุณได้เขียนข้อบังคับดังนี้

1.การฟันไร่ ห้ามฟันถึงยอดดอย คือ วัดจากทางเดินสันเขาลงมา 15 เมตร ห้ามตัดฟัน และฝังไม้แก่นเป็นแนวเขต

2.ถ้าทำไถ่ลงไปถึงห้วย ก็ห้ามฟันถึงห้วย ให้ทิ้งระยะห่างจากห้วยไว้ 3 เมตร เพราะเขตบริเวณนี้จะอุดมไปด้วยผัก หละ ผักฮาก ผักกูด ผักหนาม บุก บอน และเป็นที่อยู่ของปู ปลา หอย ตลอดจนป้องกันการพังทลายหน้าดินมาถล่มห้วย

3.ห้ามไปตัดไม้ในเขตป่าสงวนหมู่บ้าน ถ้าคนใดไปตัดโดยพลการ จะถูกปรับเป็นเงิน ต้นละ 50 บาท ต้นละ 100 บาท ต้นละ 150 บาท ยกเว้นกรณีที่ทำทางวัดหรือทางโรงเรียนมีความต้องการ ก็สามารถตัดมาใช้งานประโยชน์ส่วนรวมได้ โดยการจัดมีประชุมปรึกษาหารือกัน และกรณีชาวบ้านจะปลูกบ้าน ก็ให้ไปขออนุญาตตัดจากกรรมการได้ แต่ต้องรับเงื่อนไขว่าเมื่อตัดแล้ว ต้องมีการปลูกทดแทน

เมื่อปี 2530 ทางกรมป่าไม้ได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทับพื้นที่ทั้งหมดของบ้านกุ่มม่วง ชาวบ้านเกิดความระส่ำระสาย พระครูพิทักษ์นันทคุณได้ชักชวนพระธรรมทายาทจังหวัดน่าน และองค์พัฒนาเอกชน มาประชุมเพื่อจัดตั้งกลุ่มฮักเมืองน่าน พร้อมกับหากิจกรรมมารองรับการดำเนินงาน จากการได้ไปศึกษาประสบการณ์การบวชป่าจากพระมนัสสืปกิต พัทธมธัมมคณาจารย์ เจ้าคณะอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา และได้เข้าร่วมพิธีสืบชะตาแม่น้ำแม่ใจ ไปศึกษาดูงานของพระอาจารย์พงษ์ศักดิ์ วัดผาตลาด พระราชวินยานุภาคย์ วัดป่าดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่ พระประจักษ์ จังหวัดบุรีรัมย์ และพระอาจารย์บุญส่ง วัดพระนอน จังหวัดสุพรรณบุรี ไปดูสภาพความแห้งแล้งในภาคอีสาน ไปดูพายุเกย์ถล่มที่ภาคใต้

เมื่อปี 2533 จัดพิธีบวชป่า และทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ เป็นครั้งแรก ที่บ้านกุ่มม่วง เป็นการประยุกต์พิธีกรรมทางพุทธศาสนา โดยระดมเก็บสะสมพันธุ์ไม้นานาชนิด จากการเพาะสามเณรและเด็กวัด และขอรับบริจาคพันธุ์ไม้จากหน่วยงานต่าง ๆ มีการปั้นพระพุทธรูปปูนและนำมาประดิษฐ์ไว้ได้ร่มไม้ใหญ่บริเวณป่าสงวนหมู่บ้าน และเปลี่ยนชื่อป่าสงวนหมู่บ้าน เป็นชื่อป่าชุมชนบ้านกุ่มม่วง หลังจากนั้นก็ไปศึกษาแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายชุมชนอื่น ๆ เช่น บ้านหลวงหวงป่า ได้ไปพบกับพ่อปิ่น อินทลี (อดีตกำนันตำบลสวด) และผู้นำที่ร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ป่า มีพ่อจี่ ขานเพราะ พ่อทอง อายุยืน ผู้นำเหล่านี้ได้พาชาวบ้านต่อต้านและขัดขวางการตัดไม้ของบริษัทยานนท์ไม้ จำกัด ทำให้สามารถอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำไว้ได้ ทางกลุ่มฮักเมืองน่านได้เชิญพ่อปิ่น เป็นกรรมการ และเชิญพ่อปิ่นไปเล่าแนวความคิดและประสบการณ์การอนุรักษ์ป่าให้ชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงต่าง ๆ เมื่อชาวบ้านเข้าใจและเห็นความสำคัญแล้ว ก็ชักชวนให้จัดพิธีบวชต้นไม้ ในเขตป่าชุมชน และเข้ามาร่วมเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเดียวกัน ปัจจุบันมีอยู่ 259 เครือข่าย แต่ละเครือข่ายมีพื้นที่ป่าชุมชนอย่างน้อย 50 ไร่ บางเครือข่ายมีพื้นที่กว่าแสนไร่ และแต่งตั้งให้พ่อปิ่น เป็นประธานเครือข่ายป่าชุมชนคนแรก ปัจจุบันนายสมคิด แหวนคำ เป็นประธานเครือข่ายชุมชน และพ่อปิ่นเป็นที่ปรึกษา คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนจะมีบทบาทที่สำคัญในการช่วยเหลือชาวบ้านที่มีปัญหาเกี่ยวกับป่า เช่น เขตอุทยานทับที่ทำกิน และมีส่วนร่วมในการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน(ร่างฉบับชาวบ้าน)

- พิธีกรรมการสืบชะตาแม่น้ำ และเครือข่ายอนุรักษ์วังปลา

เมื่อปี 2536 จัดกิจกรรมการอนุรักษ์แม่น้ำน่าน จากการไปศึกษาดูงานพิธีสืบชะตาแม่น้ำแม่ใจ และการอนุรักษ์วังปลาที่วัดพระนอน จังหวัดสุพรรณบุรี ได้แนวคิดมาปรับประยุกต์ ได้จัดเตรียมพิธีสืบชะตาแม่น้ำน่านพร้อมกับฉลองพัดยศพระครูพิทักษ์นันทคุณ โดยจัดทำโครงการฮักแม่น้ำน่าน ซึ่งได้ติดต่อขอทุนสนับสนุนจากองค์พัฒนาเอกชนหลายหน่วยงาน และประสานงานกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นภาคเหนือ เพื่อระดมนักศึกษาอาสาสมัคร 20 คน ให้กลุ่มที่หนึ่งเก็บข้อมูลป่าชุมชนบริเวณสองฝั่งแม่น้ำน่าน กลุ่มที่สอง สืบค้นข้อมูลพันธุ์สัตว์น้ำในแม่น้ำน่าน กลุ่มที่สาม เก็บข้อมูลการทิ้งขยะและการปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำน่าน กลุ่มที่สี่ เก็บข้อมูลด้านการเกษตรริมสองฝั่งแม่น้ำน่าน กลุ่มที่ห้า

เก็บข้อมูลด้านวัฒนธรรม พร้อมกับจัดอบรมชาวบ้านในหมู่บ้านที่เก็บข้อมูล จากต้นน้ำนานจนถึงเขื่อนสิริกิติ์ ใช้เวลาเตรียมงานเป็นเวลาปีกว่า ภายหลังจากงานดังกล่าวแล้ว ก็จัดกิจกรรมสืบชะตาแม่น้ำตามชุมชนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันมีชุมชนที่อนุรักษ์วังปลา 126 จุด ตั้งคณะกรรมการอนุรักษ์วังปลา กำหนดเขตอภัยทาน(บริเวณที่ห้ามจับปลา) ตั้งกฎระเบียบและกองทุนอนุรักษ์วังปลา ปัจจุบันนายสมาน สายอาจ เป็นประธานเครือข่ายอนุรักษ์วังปลา

- เครือข่ายเกษตรพอเพียงและเกษตรอินทรีย์

งานด้านอนุรักษ์ดินและงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ พยายามสืบค้นหาเกษตรกรที่ทำเกษตรแบบพอเพียง และทำเกษตรแบบภูมิปัญญา มีอยู่ 2 ราย คือ พ่อชูศักดิ์ หาดพรม บ้านแสงเทียน ต.เมืองจัง กิ่งอ.ภูเพียง พอสวนแตงไทย อ.สันติสุข สำหรับประสบการณ์ของพ่อชูศักดิ์น่าสนใจมาก คือ เคยทำเกษตรล้มเหลว ติดหนี้ถักส. สองแสนกว่าบาท หนีไปทำงานที่กทม.ก็ไม่สามารถใช้หนี้หมด ครอบครัวยากลำบาก สุดท้ายหวนกลับมาหมู่บ้าน หาซื้อที่ดินได้แปลงหนึ่ง(พื้นที่ 24 ไร่ ราคา 5,000 บาท) เป็นดินลูกรัง ดินค่อนข้างเสื่อมสภาพ เพราะมีการปลูกข้าวโพดทุกปี พ่อชูศักดิ์ได้ปรับปรุงบำรุงดินใหม่ ด้วยภูมิปัญญา คือ นำวัวแม่ 4-5 ตัว ไปเลี้ยงไว้บนเนินสูง ต่อกากคอกวัวก็เป็นคอกหมู ต่อกากคอกหมู ก็เป็นเล้าไก่ บริเวณที่ลุ่ม ก็ทำนาปลูกข้าว ขุดบ่อเลี้ยงปลา นำลูกหมูไปเลี้ยงบนบ่อปลา เลี้ยงเป็ด เลี้ยงห่าน เลี้ยงกบ ฯลฯ บริเวณสวน ก็ปลูกไม้ผลนานาชนิด ระหว่างต้นไม้ก็ทำแปลงปลูกผักในฤดูฝน (ผักราคาดี และไม่ค่อยมีแมลงรบกวน) ส่วนฤดูแล้งจะปลูกหมากนอยอ้อมและให้ผักชะอมแตกยอด(ราคาดี) ณ วันนี้ถ้าปิดสวนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ถึง 10 ปี ปัจจุบันมีรายได้วันละ 500 – 600 บาท พ่อชูศักดิ์ได้เลือกให้เป็นประธานเครือข่ายเกษตรธรรมชาติ ซึ่งมีสมาชิกหลายพันคน และเครือข่ายเกษตรบางชุมชนได้พัฒนาสามารถอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้านเอง ตั้งกลุ่มย่อยปลูกผักกับลาบโดยเฉพาะ ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินก็ไปเช่าที่สวนไม้ผล ทำแปลงปลูกผักกับลาบ กลุ่มชาวนาเตรียมตั้งโรงเรียนชาวนา ชาวนาสามารถอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมืองและพืชพื้นเมืองอื่นๆได้กว่า 100 ชนิด และสามารถผสมข้าวข้ามพันธุ์ได้สำเร็จ เป็นพันธุ์ข้าวที่ทนแล้งและให้ผลผลิตดี ตั้งเป็นชมรมอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นเมือง ซึ่งมีคุณสำรวจ ผดผล เป็นผู้ประสานงาน

- เครือข่ายเยาวชน

เป็นการพัฒนาและส่งเสริมให้เยาวชนเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้เรื่องการอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติ ปัจจุบันมีอยู่ 57 เครือข่าย

- เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์

ได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนต่าง ๆ และเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระดับจังหวัด เป็นการส่งเสริมการออมของชุมชน การสร้างแหล่งทุนเพื่อการพึ่งตนเองด้านเงินทุน และจัดสวัสดิการให้ชุมชน

3.การอนุรักษ์และฟื้นฟูธรรมชาติกับสุขภาวะ

เครือข่ายกลุ่มฮักเมืองน่าน เป็นการก่อตัวจากกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่ เขาเหล่านั้นต้องการอาศัยป่า อาศัยน้ำ ชีวิตจึงจะอยู่รอด จึงมีกระบวนการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่า ดิน น้ำ นั้นเป็นกลุ่มแรก ๆ ต่อมาก็เป็นกลุ่มเยาวชน เริ่มจะเจริญรอยตามคุณอา คุณน้า ที่จะทำอะไรเพื่อสังคมบ้าง ต่อไปก็เป็นเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ ในกลุ่มที่เป็นสมาชิกเครือข่ายนั้นมีแนวคิดเรื่องการออม แล้วนำเงินออมมาจัดสวัสดิการอะไรบางอย่างที่เกื้อหนุนกันในกลุ่มสมาชิก ในปี 2542 มีปรากฏการณ์ใหม่ คือทางกองทุนเพื่อสังคม(SIF) ขอร้องให้กลุ่มฮักเมืองน่านเป็นแกนในการจัดการสงเคราะห์แบบใหม่ ที่ผู้ได้รับการสงเคราะห์ได้ร่วมคิดร่วมทำ มิใช่การสงเคราะห์แบบเดิม ก็ทำให้เกิดการรวมกลุ่มความคิดกลุ่มที่ยากลำบาก โดยเฉพาะ

กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ และผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้ง ทางกลุ่มฮักเมื่องน่านก็ได้เริ่มเรียนแล้วว่า ปัญหาเรื่องสุขภาพ เป็นปัญหาทางสังคมเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง ที่เราไม่สามารถแยกออกจากเรื่องของความหิว เรื่องของการไม่มีดินที่ทำกินและภาวะหนี้สินได้ และเห็นเชื่อมโยงกับเรื่องอื่นด้วย เราก็เลยมองเรื่องมิติสุขภาพว่า มันเป็นเรื่องของสิทธิของคนที่มีสิทธิที่จะอยู่ในพื้นที่ของเขาได้โดยไม่ถูกไล่ที่ หรือว่ากรณีคนที่ติดเชื้อเอดส์ก็ควรมีสิทธิที่จะไปมาหาสู่กันได้บ้าง ไม่ถูกไล่ออกไปจากสังคม ก็ทำให้เกิดมุมมองตรงนี้ แล้วก็เป็นการเรียนรู้ทางด้านสุขภาพผ่านกลุ่มผู้ยากลำบาก ทำให้เกิดความเชื่อมโยงกับอะไรอีกหลาย ๆ เรื่อง ก็มีคำถามอย่างหนึ่งว่า การเรียนแบบนี้มันจะนำไปสู่สุขภาพจะได้หรือไม่ มีคำตอบในหลาย ๆ ที่ เรามีเกษตรกรที่เขาคัดเลือกพันธุ์ข้าวเอง เรามีคนที่เขาทำไร่นาสวนผสม และคนเหล่านี้แหละ ตอนสุดท้ายเอง พอหลังจากได้มาดูเรื่องของคำว่าสุขภาพคืออะไร ก็เกิดความบรรลุดูขึ้นมาเลยว่า สิ่งที่เขาทำอยู่นั้นและ มันนำไปสู่สุขภาพอยู่แล้ว ตื่นมาขึ้นมาไม่มีทุกข์มีร้อนอะไร เขาทำมาหากิน อยู่ในบ้านรู้สึกปลอดภัย ไม่มีใครมาขโมยของ เขารู้สึกมีเพื่อน แม้วันหนึ่งถ้าเขาตกอับ ก็ยังมีคนเกื้อหนุน คอยสนับสนุนให้กำลังใจ ก็เป็นความหมายสุขภาพที่บางคนบรรลุและเห็นแจ้งแล้ว และสิ่งเหล่านี้เองเวลานำมาเสนอในเวทีสาธารณะก็ตรงกันกับความหมายของคำว่า"สุขภาพะ"

อินแปงกับการสร้างบ้านแปงเมือง*

ภูพานคือชีวิต

หัวใจสำคัญของเทือกเขาภูพาน คือ ระบบนิเวศที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้นานาชนิดกว่า 2,000 ชนิด และเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารใหญ่น้อยหลายสาย เช่น ลำน้ำพุง ลำน้ำอูน ลำน้ำสงคราม ลำน้ำป่าว ลำห้วยบางทราย ซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงสรรพสัตว์ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดสกลนคร อุดรธานี กาฬสินธุ์ มุกดาหาร และนครพนม ป่าเทือกเขาภูพานเป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร อันเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลาย สืบทอดกันมาหลายร้อยปี ชาวบ้านมีวิถีชีวิตแบบหากินหาอยู่ จนกลายมาเป็นวิถีชีวิตวัฒนธรรมประเพณีและความเชื่อต่างๆ บนพื้นฐานการพึ่งตนเอง การพึ่งพากันเองของชุมชน และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพธรรมชาติ

วิกฤตด้านการทำมาหากิน

ช่วง 30-40 ปี ที่ผ่านมานี้ ภาครัฐและภาคเอกชนได้มีการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ ด้วยคำโฆษณาชวนเชื่อที่ว่า "ปลูกพืชเศรษฐกิจแล้วจะรวย เป็นการส่งเสริมการส่งออก และนำรายได้เข้าประเทศ" เมื่อชาวบ้านต้องการความร่ำรวยเงินทอง จึงหันมาปลูกปอ และปลูกมันสำปะหลัง ในวงสนทนาของกลุ่มคนเฒ่าคนแก่ได้สะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนในขณะนั้นว่า "มันเป็นยุคที่คนหาแต่เงินอย่างเดียว เมื่อป่าหมด อาหารก็หมด ระยะเวลา 30-40 ปีมานี้ เป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงของชุมชน ผลสุดท้าย คือ บ้านแตก ลูกหลานไม่อยู่บ้านไปทำงานที่กรุงเทพฯ ไปทำงานต่างประเทศ ลูกไปทาง พ่อแม่ไปอีกทาง หาความสุขกันไม่ได้ เดิมที่เคยพึ่งพาอาศัยกัน ก็ลำบากขึ้น เป็นหนี้สินมากมาย เป็นยุคชาวหน้าชาวหลังของชาวนา เกิดความสับสนไม่รู้จะไปทางไหนดี"

เมื่อต้องการความร่ำรวย อะไรที่อยู่ในป่าภูพานพอขายได้ก็เอาไปขายหมด ตั้งแต่การลักลอบตัดไม้ การล่าสัตว์ป่า ไปถึงพืชผักนานาชนิด เช่น ยอดหวาย หน่อไม้ ผักหวาน ไข่มดแดง เห็ด ผลไม้ป่า และผักป่าทุกชนิดที่เอาไปขายได้เก็บหมดไม่มีเหลือ เก็บไม่ทันใจก็ตัดโค่นลงมา อยากได้ปลา แทนที่จะเอาแหไปทอด เอาเบ็ดไปใส ไม่ทันใจก็ไฟฟ้าไปช้อนตัก ถ้าหาและเก็บกินก็น่าจะพอกิน แต่ถ้าหาและเก็บขายจะไม่มีวันพอขาย เพราะไม่ได้ขายแค่หมู่บ้าน เอาไปขายในเมือง คนซื้อกินมีมากกว่าคนไปหาขาย การหากินด้วยความโลภแบบล้างผลาญแบบนี้ ธรรมชาติผลิตให้ไม่ทัน ไม่นานป่าก็โล่งเตียน อาหารตามธรรมชาติในป่า ซึ่งเปรียบเสมือนตลาดหรือ "ซูเปอร์มาร์เก็ต" ใหญ่ของชาวบ้านก็เริ่มร่อยหรอ อยากได้ยอดหวายสักสองสามยอด ผักหวานสักกำมาแกล้งให้ลูกเมียกินแค่นั้นก็เดินถึงครึ่งวันจึงหาได้

ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเลิกเข้าไปหาของกินในป่า ตัดสินใจลงทุนขายพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังให้มากขึ้น เพื่อจะมีรายได้มากขึ้น เพื่อจะเอาเงินไปซื้อกินและซื้อทุกอย่างที่จำเป็น ชุดมันสำปะหลังขายได้ปีละครั้ง บางปีได้สามหมื่น แต่ต้องซื้อข้าวปลาอาหารกินทุกวัน รายจ่ายอื่นๆ ยังมีอีกมากมายหลายประการ คือ ต้องลงทุนจ้างรถไถที่จ้างคนด้ายหญ้า ซื้อปุ๋ยเคมี เพราะปลูกทุกปี ทุ่นก็เสื่อมลง นอกจากนั้นรายจ่ายยังมีอีก เครื่องใช้ทุกอย่างในบ้าน ค่าไฟฟ้า ค่าฌาปนกิจศพ ค่าการศึกษาลูก ค่าขนม ค่างานบุญต่างๆ ฯลฯ รายจ่ายทั้งปีรวมแล้วครอบคลุมหนึ่งไม่ต่ำกว่า 5-6 หมื่นบาท แต่มีรายได้จากการขายมันสำปะหลังแค่เพียงปีละ 2-3 หมื่นบาท ทำให้ต้องไปกู้หนี้ยืมสินพ่อค้าคนกลาง กู้สหกรณ์ กู้ธกส. พอปีต่อมาขายมันสำปะหลังหมดไรได้เงินไม่พอใช้หนี้สหกรณ์ และธกส. ก็ต้องไปหากู้เงินคนกลาง และกู้พ่อค้าคนกลาง เพื่อนำไปใช้หนี้ธกส. หนี้สหกรณ์ เพื่อจะได้ซื้อกู้ใหม่ และนำเงินไปคืนพ่อค้าคนกลาง ปีแล้วปีเล่า หนี้สินก็พอกพูนขึ้นเรื่อยๆ ไม่มีทางออก นี่คือนิสัยที่เรียกกันว่า "วงจรรูปาพัว" ของหนี้สิน

อินแปงกับการปรับเปลี่ยนแนวคิดด้านการทำมาหากิน

เมื่อปี 2530 ที่บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร มูลนิธิหมู่บ้าน และวิทยาลัยครูสกลนคร ซึ่งมีอาจารย์สุรัตน์ วรารัตน์ เป็นผู้จัดการศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น ได้ร่วมกันทำโครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนชาวกะเลิง โดยส่งนายรัชชัย กุณวณิช ไปอยู่บ้านบัว ในช่วงแรกร่วมกับผู้นำชุมชนจัดสนทนา (วงเส) สำหรับกลุ่มผู้นำและผู้สนใจ เป็นการสนทนากันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการอย่างต่อเนื่องหลายปี เนื้อหาสาระสำคัญ เป็นการทบทวนวิถีชีวิตในอดีต และถอดบทเรียนชีวิตในช่วงวิกฤต และประสานงานให้ชาวบ้านออกไปเรียนรู้ดูงานชุมชนอื่นๆ ไปดูว่าที่คนอื่นเขาทำมาหากินแบบไม่มีหนี้สินเขาทำกันอย่างไร เขาปลูกเขาเลี้ยง เขาจัดการแบบไหน ไปดูที่จังหวัดสกลนคร และต่างจังหวัด การเรียนรู้ทั้งจากการพูดคุย การไปดูงาน การประชุมสัมมนา และการลงมือปฏิบัติเอง ชาวบ้านเริ่มมีการตั้งคำถามว่า "การพัฒนาที่เราพูดๆ กันนี้แปลก เพราะการพัฒนาน่าจะแปลว่า เจริญขึ้น ดีขึ้น มีความสุขมากขึ้น แต่ที่พัฒนาอย่างไรไม่ทราบ แทนที่จะรวยขึ้น กลับจนลง เป็นหนี้เป็นสิน ไม่มีเงินพอซื้อข้าวกิน ลูกหลานหนีเข้าเมืองไปรับจ้าง เป็นทุกข์กันทั้งบ้านทั้งเมือง"

ปี 2532 พากกลุ่มผู้นำชุมชนไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม บ้านห้วยหิน ตำบลลาดกระโทง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เรื่องการปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการทำการเกษตร หยุดการปลูกมันสำปะหลัง หันมาทำวนเกษตร คือ ปลูกต้นไม้หลากหลายชนิด คล้ายป่าธรรมชาติ ซึ่งต้นไม้ที่ปลูกสามารถนำมาเป็นอาหาร ยาสมุนไพร และไม้ใช้สอย เป็นรูปแบบการเกษตรที่มีแนวคิดและปรัชญาที่ว่า "เป็นการเกษตรแบบมีกินตลอดชีวิต มีสวัสดิการยามแก่เฒ่า และพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชน (ธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชน)" พอกลับจากศึกษาดูงาน ได้มีการจัดสนทนาเพื่อถ่ายทอดแนวคิดและประสบการณ์ที่ได้ไปพบเห็นและเรียนรู้ และได้มีการวางแผนไปสำรวจพันธุ์ไม้ในป่าภูพานอย่างจริงจัง มีการนำเมล็ดหว่ายมาเพาะขยาย เอาเมล็ดพันธุ์ไม้พื้นบ้าน ทั้งไม้ผล ไม้ยืนต้น และผักปามาเพาะกล้า ทดลองปลูกตามไร่สวนของตนเอง และรวมคนทำเกษตรเพื่อการพึ่งตนเอง ก่อตั้งเป็น "กลุ่มกองทุนพันธุ์ไม้พื้นบ้าน"

ปี 2535 พ่อจารย์บัวศรี ศรีสูง ประธานชมรมอุ้มชูไผ่อีสาน ได้มาประชุมที่บ้านบัว และได้เห็นความหลากหลายของพันธุ์พืชต่างๆ ในป่าภูพาน เสมือนกับว่ามีพระอินทร์ได้แบ่ง (สรวง) เอาไว้ อยากให้ชาวบ้านอนุรักษ์และพัฒนาให้ยั่งยืน ท่านแนะนำให้เปลี่ยนชื่อ "กลุ่มกองทุนพันธุ์ไม้พื้นบ้าน" เป็น "กลุ่มอินแปง" มีความหมายบ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ที่พระอินทร์ได้ทรงสร้างแบ่งไว้ให้มวลมนุษยชาติ และอีกความหมายหนึ่ง คือ ผู้ใหญ่ได้สร้างบ้านแปงเมืองให้ลูกหลาน

เครือข่ายอินแปงกับการสร้างบ้านแปงเมือง

การฟื้นฟูวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านบัว ในช่วง 5 ปี เป็นทั้งความหวังและกำลังใจให้กับชาวบ้าน ในปี 2535 กลุ่มอินแปงได้ตระหนักถึงสภาพปัญหาของชุมชน และสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นรอบๆ เทือกเขาภูพาน ถ้าปล่อยปัญหาต่างๆ ให้เป็นไปตามยถากรรม ก็ยิ่งจะเพิ่มความรุนแรงของปัญหา ทำให้ชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ต้องประสบกับความยากลำบากมากยิ่งขึ้น จึงได้มีการปรึกษาหารือกัน เพื่อขยายแนวคิดวนเกษตร และด้านการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ที่ประสบผลสำเร็จระดับหนึ่ง มีการสอบถามกันว่า ใครมีญาติพี่น้อง มีเสี่ยว อยู่บ้านไหนบ้าง ก็ไปชักชวนให้มาดูงานที่บ้านบัว และมีการแลกเปลี่ยนรู้แนวคิดและประสบการณ์ เริ่มจากหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงก่อน แล้วก็ขยายวงกว้างออกไป

ต่อมาหน่วยงานของรัฐให้ความสนใจและเห็นด้วยกับแนวทางการดำเนินงาน จึงได้สนับสนุนเงินทุนและเครื่องจักรต่างๆ มากขึ้นตามลำดับ

จุดเริ่มต้นที่เป็นรูปธรรมของการปรับเปลี่ยนแนวคิดการทำการเกษตร คือ การนำพันธุ์ไม้พื้นบ้านมาปลูกในสวน เช่น พอเชียน ศรีมุกดา (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) มีที่ดิน 6 ไร่ นำพันธุ์ไม้พื้นบ้านมาปลูกในสวนกว่า 175 ชนิด พอเชียนเคยพูดว่า "ผมก็ปลูกแบบเอาตัวอย่างปาริชาติ สังเกตต้นไม้ต่างๆ ว่าต้นอะไรอยู่ไหน ชอบอยู่กับต้นอะไร ก็เอามาปลูก เช่นนั้น" นี่เป็นที่มาของต้นแบบแนวคิดหลักของเครือข่ายอินแปง 4 ประการ คือ

1. การยกป่าภูพานมาไว้ที่สวนใกล้บ้าน เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ผู้นำเครือข่ายได้กล่าวว่า "เราต้องเปลี่ยนอาชีพการปลูกพืชเชิงเดี่ยว มาปลูกพืชผสมผสาน หัวใจของการรักษาป่าภูพาน ไม่ใช่ห้ามคนเข้าป่า แต่มันคือการสร้างแนวคิดให้คนเห็นคุณค่าของป่า และการสร้างความมั่นคงด้านปัจจัยสี่ให้ชีวิตครอบครัวและชุมชน" การยกป่าภูพานมาไว้ที่สวน คือการนำเมล็ดของพืชในป่าภูพาน มาเพาะแล้วนำไปปลูกในไร่นาสวนของตนเอง ปลูกให้เหมือนปาริชาติ ไม้ใหญ่ ไม้กลาง ไม้เล็ก ไม้เครือ และไม้ชั้นล่างผสมผสานกันไป ชาวบ้านเรียกว่า "ปลูกแบบสามะปี" เป็นการสร้างป่าในไร่นาสวนของตนเอง มีชาวบ้านที่เป็นผู้นำต้นแบบในพื้นที่รอบป่าภูพานกว่า 1,000 ครอบครัว ที่ปรับเปลี่ยนแนวคิด หันมาทำเกษตรแบบปาริชาติ ทำให้ครอบครัวมีอยู่มีกิน ไม่ต้องวิ่งไปหาเงิน มีแต่เงินมาหา และที่สำคัญคนกลุ่มนี้จะไม่มีการบุกรุกป่าอีกต่อไป ครั้งหนึ่งอาจารย์หมอประเวศ วะสี ไปเยี่ยมศูนย์อินแปง ได้นอนค้างคืนที่ศูนย์อินแปง พูดคุยกับชาวบ้านจนดึก ชาวบ้านเล่าให้ท่านฟังว่า ขายกล้าไม้ฤดูละ 2 บาท อาจารย์หมอประเวศถามว่า "ขายราคาเท่านี้จะได้อะไรหรือ?" ผู้นำเครือข่ายอินแปงตอบว่า "กำไรของพวกผม คือความสุขของผู้อื่น คือการที่มีคนอื่นมีอยู่มีกิน คือการมีป่าไม้เพิ่มขึ้น มีสำนึกในการอนุรักษ์ป่า"

2. การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน เมื่อชุมชนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อจัดทำแผนแม่บทชุมชน ต่อมาจึงมีการพัฒนากิจกรรมต่างๆ แปรแผนแม่บทชุมชนไปสู่วิสาหกิจชุมชน มีเป้าหมายหลักเพื่อการผลิตทดแทนการนำเข้าจากภายนอก และการเพิ่มมูลค่าผลผลิตของตนเอง เช่น ชุมชนเครือข่ายอินแปงมีพืชที่ปลูกไว้หลากหลายชนิดและมีปริมาณมากมาย จึงมีกระบวนการเรียนรู้ที่จะแปรรูปวัตถุดิบ มุ่งผลิตสินค้าธรรมชาติที่มีคุณภาพและได้มาตรฐาน โดยส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนมีงานทำ ลดค่าใช้จ่าย และมีรายได้เข้าชุมชน ตลอดจนพัฒนาเป็นศูนย์การเรียนรู้ด้านการแปรรูปแบบครบวงจรตามแนวทางการพึ่งตนเองของเครือข่ายอินแปง

เครือข่ายอินแปงมีผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น น้ำหมักเฒ่าและไวน์บ้านบัว บ้านโนนคอกวัว บ้านโนนหัวช้าง บ้านไทรทอง ขนมห่านกุดบาก น้ำปลาร้าหนองสองห้อง บ้านดงหม้อทองใต้ ปลาร้าตำบลโพรงาม วานและผลิตภัณฑ์จากวาน บ้านพี่น้องชาวบรู(ไซ) ตำบลโพธิ์ไพศาล บัญชีภาพ ตำบลหนองหญ้าไซ ผลิตภัณฑ์ของใช้(สบู่ แชมพู น้ำยาล้างจาน) ตำบลกุดเรือคำ ตำบลทรายมูล ฯลฯ ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากทรัพยากรและผลผลิตที่มีในท้องถิ่น ที่ชุมชนได้ร่วมกันจัดการใหม่ให้มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อสุขภาพ

3. การสร้างสถาบันการเงินและสวัสดิการชุมชน เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการออม และสะสมทุน ตลอดจนการจัดการกองทุนและสวัสดิการของชุมชน โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ มีเป้าหมายเพื่อจัดการเรื่องกองทุนและสร้างระบบสวัสดิการแก่ชุมชน เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น สวัสดิการยามเจ็บป่วย และตาย มีกลุ่มออมทรัพย์ต้นแบบที่บ้านบัว บ้านหนองสะโน บ้านกุดแฮด กลุ่มวนเกษตรภูพาน เป็นต้น

4. การสร้างสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน การสร้างและส่งเสริมแนวคิดการพึ่งตนเองบนฐานภูมิปัญญาไท และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ชีวิตให้เข้าใจและมีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันมีความเป็นพี่เป็นน้องเดียวกัน จึงเรียกว่า "มหาวิทยาลัยชีวิต" ปัจจุบันเครือข่ายอินแปงมีการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชน เช่น หลักสูตรการเกษตร

ยั่งยืน หลักสูตรเด็กและเยาวชนฮักถิ่น หลักสูตรสุขภาพชุมชน หลักสูตรการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เป็นต้น ในแต่ละปีมีคนกว่า 5,000 คน มาเรียนรู้ ซึ่งมาจากชุมชนเครือข่าย และชุมชนนอกเครือข่ายทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ปัจจุบันการขับเคลื่อนแนวคิดวงเกษตรและการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ขยายตัวไปสู่ชุมชนต่างๆก่อให้เกิดเป็น "เครือข่ายคนรอบป่าภูพาน เมืองศิกรขว้าน 88 องค์กร พื้นที่ 795 หมู่บ้าน 74 ตำบล 4 จังหวัด คือ สกลนคร อุดรธานี กาฬสินธุ์ มุกดาหาร และนครพนม เป็นการร้อยคนรวมใจคนภูพาน เข้ามาเป็นพี่น้องกัน ร่วมกันสร้างการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อการพึ่งตนเอง และพึ่งพากันบนฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล"

หมายเหตุ : เรียบเรียงจาก 1.บทรายงานประสบการณ์ : อินแบ่งกับการสร้างบ้านแบ่งเมือง 15 ปี โดยนายธวัชชัย กุณวงศ์ 2.หนังสืออินแบ่ง ตัวอย่างเกษตรยั่งยืน เพื่อให้มีกินตลอดชีวิต โดยดร.เสรี พงศ์พิศ

กองทุนพ.ธรา...การแพทย์แบบองค์รวมและการพัฒนาที่ยั่งยืน

หมอธารากับแนวคิดสุขภาพแบบองค์รวม³⁸

ประสบการณ์ของหมอธาราในการทำงานโรงพยาบาลชุมชน 3 แห่ง มากกว่า 15 ปี แต่ละวันจะต้องพบกับปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งวิธีแก้ปัญหาแบบเดิมมีข้อจำกัด ทั้งด้านเนื้อหาองค์ความรู้และระบบบริการ แม้ว่าจะใช้ยาแผนปัจจุบัน หรือการผ่าตัด จะสามารถแก้ปัญหาได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด เริ่มพบทางตันในการดูแลผู้ป่วยเรื้อรัง และผู้ติดเชื้อเอชไอวี

ข้อจำกัดดังกล่าว คือ ความรู้ที่เราจำเริญานั้น บางครั้งไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน จึงค่อนข้างมีปัญหาเนื่องจากคนไข้คาดหวังบริการอย่างหนึ่ง แต่เราอยากจะทำให้คนไข้อีกอย่างหนึ่ง นั่นคือความแปลกแยกของระบบการแพทย์แผนปัจจุบัน ซึ่งขัดแย้งกับความรู้ความเชื่อของวัฒนธรรมท้องถิ่น บ่อยครั้งที่ญาติหรือผู้ป่วยโรคเรื้อรังขอกลับไปรักษาแบบพื้นบ้าน

ตัวอย่างที่กล่าวข้างต้น ล้วนเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้สนใจศึกษาทางเลือกในการดูแลสุขภาพในด้านอื่นๆ แล้วพยายามนำมาผสมผสานกันในบางส่งบางอย่างที่มีความชัดเจนเพียงพอแล้ว ซึ่งก่อนที่จะทำให้เราจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเราเสียใหม่ ต้องยอมรับเรื่องความหลากหลาย เช่น ปวดหลังปวดเอวจากการทำงานไม่จำเป็นต้องฉีดยา กินยาเสมอไป ใช้วิธีนวด ประคบ อบสมุนไพรก็แก้ปัญหาได้ ยาสมุนไพรบางชนิดสามารถใช้แทนยาแผนปัจจุบันได้ คนไข้บางรายแทนที่จะไปหาจิตแพทย์ก็ไปหาหมอสู่วัยสังเคราะห์แทนได้ สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อทัศนคติให้สนใจแนวคิดสุขภาพองค์รวมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้เห็นการรักษาของหมอพื้นบ้าน จะเห็นได้ว่าท่านรักษาทั้งร่างกายและจิตใจ เช่นคนไข้กระดูกหัก ไม่ได้รักษากระดูกหักอย่างเดียว มีการเป่าคาถา มีการทำพิธี ซึ่งขณะทำพิธีก็ทำให้คนไข้มีความสบายใจ ทำให้สุขภาพจิตของคนไข้ดีขึ้น ซึ่งระบบการแพทย์สมัยใหม่มักละเลยจุดนี้

นอกจากนี้ยังพบปัญหาการใช้เทคโนโลยีแผนใหม่อย่างผิด ๆ หรือใช้เกินความจำเป็น ประกอบกับปัญหาการขาดแคลนแพทย์ในชนบท จึงก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการนำการแพทย์ทางเลือกอื่น ๆ มาผสมผสานเพื่อลดข้อจำกัดของแผนปัจจุบัน และจัดระบบแบบใหม่ โดยเน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพ ตลอดจนจัดกระบวนการให้บุคลากรสาธารณสุขได้เป็นปัญหาด้าน psychosocial ของผู้ป่วยมากขึ้น อันนำไปสู่การปรับระบบบริการโดยใช้แนวคิดองค์รวม

มุมมองใหม่อันดับแรกเริ่มจากปัญหาใกล้ตัว คือ งานตรวจคนไข้เป็นสิ่งจำเริญ บางอย่างโรคไม่น่าจะป่วยก็ป่วย น่าจะป้องกันได้แต่ไม่ป้องกัน บางโรคอยากจะรักษาให้หายแต่ก็รักษาไม่ได้ต้องส่งต่อ เริ่มเห็นความสำคัญของการให้สุขศึกษาเพื่อส่งเสริมและป้องกันโรค แต่วิธีการที่ทำอยู่ในขณะนั้นยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร เพราะกระแสส่วนใหญ่ของชาวบ้านยังเห็นความสำคัญด้านการรักษามากกว่าการป้องกัน จึงเริ่มคิดว่าทำอย่างไรจึงจะทำให้เขาดูแลสุขภาพตนเองได้ในเบื้องต้น ซึ่งกระแสใหญ่ขณะนั้นกำลังเน้นเรื่องกองทุนยา แต่เราพบว่ายาแผนปัจจุบันหลายชนิดมีราคาค่อนข้างแพง และต้องสั่งซื้อจากต่างประเทศ จึงเริ่มหันมาสนใจเรื่องสมุนไพร ปี 2528 มีโอกาสร่วมประชุมทางวิชาการเรื่อง “กระบวนการวิจัยทางคลินิกเกี่ยวกับสมุนไพร” ที่สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์สุขภาพ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงได้ความรู้ด้านการวิจัยจากอาจารย์วิชัย ไปษยจินดา แนวคิดด้านสมุนไพร จากกัลยาณมิตรหลายแห่ง เช่น โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง โรงพยาบาลวังน้ำเย็น จังหวัดปราจีนบุรี โรงพยาบาลกุดชุม จังหวัดยโสธร นอกจากนี้หมอ

³⁸ เก็บความจากหนังสือ หมอธารา หมอพันธุ์ใหม่แห่งยุค

ธรรมาได้มีโอกาสไปประชุมแลกเปลี่ยนความรู้ แนวคิดเรื่องการพัฒนาสมุนไพรในชุมชนจากที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น สำนักงานสาธารณสุขมูลฐาน กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์

จุดเปลี่ยนแนวคิด

ที่อำเภอพญาเม็งรายได้มีโอกาสทำงานสมุนไพรต่อเนื่องจากอำเภอป่าแดด มีโอกาสเรียนรู้และร่วมงานกับนักวิชาการหลายท่านเกี่ยวกับงานวิจัยการแพทย์พื้นบ้าน และเรียนรู้ที่ได้นำมาปรับใช้ในงานบริการ ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่ช่วยเปิดมุมมองให้หาวิธีพัฒนางานบริการสาธารณสุขโดยใช้แนวคิดแบบองค์รวม

จากการเข้าร่วมทำงานโครงการวิจัยศักยภาพหมอพื้นบ้าน ใน 6 จังหวัด สร้างโอกาสให้ทีมเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเชียงรายได้เรียนรู้เทคนิคการวิจัยเชิงสังคมศาสตร์ ก่อให้เกิดคิด**จุดเปลี่ยนแนวคิด**ครั้งใหญ่ และพบว่าแม้แต่ตนเองจะอยู่โรงพยาบาลชุมชนมาเกือบ 10 ปีแล้ว **แต่ยังไม่รู้จักชุมชน**อย่างแท้จริง เพราะเห็นแต่ผู้ป่วยที่มาโรงพยาบาลเท่านั้น แต่ไม่เข้าใจถึงภูมิหลังของเขา ช่วงที่ลงไปเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพนั้น เราทำตัวเป็นเสมือนเทพบันทึกลงไปรับฟังความรู้ ความเชื่อเกี่ยวกับสุขภาพในมุมมองของชาวบ้านและหมอพื้นบ้าน จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนความคิดและพฤติกรรมของผู้วิจัย และลดอหังการแห่งวิชาชีพของตนเองลง เดิมเราคิดว่าเราเรียนจบแพทยศาสตรบัณฑิตเป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นหมอใหญ่ของชาชนบท แต่หาใช่ไม่ว่า อันที่จริงเราเป็นเพียงทางเล็กร่องหนึ่งของชาวบ้านเท่านั้น เขามาเพราะต้องการบริการจากเรา แต่ไม่ได้ต้องการบริการจากเราทั้งหมด ผลจากกระบวนการวิจัยครั้งนี้ ทำให้เราเข้าใจชาวบ้านมากขึ้น เปิดโอกาสให้เขามีทางเลือกในการรักษามากขึ้น และผลจากการวิจัยทำให้เกิดการฟื้นฟูวิถีดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน และกระตุ้นให้หมอพื้นบ้านรวมตัวกันเป็น “ชมรมหมอเมือง”

ได้มีโอกาสพบปะกับปราชญ์ชาวบ้าน เช่น ผู้ใหญ่บุญลย์ เข้มเฉลิม พ่อคำเดื่อง ภาษี ได้ศึกษาดูงานวนเกษตรและเกษตรธรรมชาติ ที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ทำให้เห็นว่าสมุนไพรไม่ใช่คำตอบเดียวสำหรับการดูแลสุขภาพ ปัญหาสาธารณสุขเป็นเพียงปลายเหตุ การแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านต่างหากที่น่าจะเป็นคำตอบ จึงได้นำเรื่องสมุนไพรเป็นสื่อเข้าไปทำความเข้าใจให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญเรื่องป่าไม้ และเกษตรธรรมชาติ

สุขภาพ จึงมิได้มีแต่ปัจจัยทางชีวภาพเพียงด้านเดียว ยังมีด้านจิตใจ ความรู้ ความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ด้วย ดังนั้น ระบบการดูแลสุขภาพ จึงควรมีหลากหลายวิธีการ ซึ่งเหมาะสมกับแต่ละกลุ่มชนหรือท้องถิ่น

สถานการณ์ชุมชนพญาเม็งรายก่อนเริ่มโครงการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

เมื่อมีนโยบายของรัฐ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-40 กว่าปีที่ผ่านมา การส่งเสริมและกระตุ้นให้เปลี่ยนวิถีการผลิตแบบเพื่อกินเพื่ออยู่ มาเป็นวิถีการผลิตแบบเพื่อขาย วงจรพึ่งตนเองของชาวบ้านและพึ่งพากันเองของชุมชนได้ถูกทำลายลงอย่างเนื่อง เริ่มตั้งแต่กระบวนการคัดเลือกพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ระบบการดูแลรักษาแบบพื้นบ้าน ระบบแรงงานแบบลงแขก ระบบการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนผลผลิต และธรรมชาติแวดล้อมถูกทำลายอย่างขนานใหญ่ เป็นต้น เมื่อวงจรธุรกิจการเกษตรกลุ่มบริษัทธุรกิจเกษตรได้เข้ามามีบทบาทผูกขาดเรื่องเมล็ดพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ ปุ๋ย อาหารสัตว์ ยาฆ่าแมลง ฯลฯ และตลาดรับซื้อผลผลิต และได้กำหนดให้ชาวบ้านมีบทบาทเป็นผู้ผลิต (การปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์) ซึ่งมีความเสี่ยงสูงจากภัยธรรมชาติต่างๆ และประสบกับการขาดทุนอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชาว

บ้านต้องหันไปพึ่งพาการกู้หนี้จากระบบการเงินต่างๆ เช่น นายทุนเงินกู้ สหกรณ์การเกษตร ธกส. เป็นต้น เป็นการนำชาวบ้านเข้าสู่วงจรหนี้สิน ส่งผลให้ชาวบ้านยากจนและถูกผูกพันธนาคารจากระบบการเงินมากยิ่งขึ้น

กระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีคิดของชุมชน³⁹

เมื่อปี 2537 ทางโรงพยาบาลพญาเม็งรายได้วิเคราะห์ภาวะสุขภาพของประชาชนในเขตตำบลแม่เปาพบปัญหาดังนี้

- ผู้ติดเชื้อเอดส์จากเพศสัมพันธ์ มีสาเหตุมาจากการไปทำงานต่างถิ่น
- ภาวะทุโภชนาการ มีสาเหตุมาจากพ่อแม่ของเด็กไปทำงานต่างถิ่น ทิ้งลูกให้ญาติดูแล
- โรคระบาดต่างๆ มีสาเหตุมาจากภัยแล้ง น้ำท่วมฉับพลัน ผลจากการตัดไม้ทำลายป่า

ทางโรงพยาบาลพญาเม็งรายได้แก้ไขปัญหาย่างเต็มรูปแบบ ด้วยวิธีการของกระทรวงสาธารณสุขมาโดยตลอด แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาลำบากนี้ ให้ลดลง หรือให้หมดไปได้ ดังนั้นจึงปรับเปลี่ยน วิถีคิด กระบวนการทำงาน โดยเน้นที่ต้องไปแก้ปัญหาคือต้นเหตุ คือ **ความยากจน** ที่เกิดจากการเสื่อมสลายของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ ระบบนิเวศ และระบบคุณค่า

นอกจากนี้ ฝ่ายแพทย์แผนไทยของโรงพยาบาล ก็ได้ริเริ่มส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกสมุนไพร และรับซื้อเพื่อนำมาแปรรูปส่งให้โรงพยาบาล และส่งจำหน่ายทั่วไป เนื่องจากปริมาณการใช้สมุนไพรของโรงพยาบาลยังมีจำนวนไม่มาก และตลาดรับซื้อสมุนไพรโดยทั่วไป ยังไม่ขยายเพิ่มมากขึ้น เมื่อเทียบกับการส่งเสริมให้ปลูกสมุนไพรของโรงพยาบาลชุมชนต่างๆ แต่การปลูกสมุนไพรอย่างเดียวก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาคความยากจน ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการส่วนหนึ่งพอปลูกสมุนไพรได้สักพัก ก็ต้องทิ้งกลางคัน เพราะต้องดิ้นรนไปหารับจ้างในต่างถิ่นต่อไป

ปี 2539-2540 โครงการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ได้จัดให้คณะเจ้าหน้าที่รพ. อบต. และอสม.ไป ทดสอบศึกษาดูงาน โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิต อย่างยั่งยืน อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีสาระสำคัญ คือ

- การพัฒนาแบบบูรณาการ และแบบองค์รวม
- กระบวนการเรียนรู้
- การมีส่วนร่วม

เมื่อกลับจากการไปทัศนศึกษาดูงานแล้ว ได้เกิดความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ในชุมชนบ้านสันสามัคคี และตำบลแม่เปา มีเวทีเรียนรู้ของชุมชน โดยมีกลุ่มผู้นำและชาวบ้านที่สนใจได้มีการวิเคราะห์ชุมชน มีการถ่ายทอดสิ่งที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ มีกระบวนการถอดบทเรียนชีวิต และพยายามเชื่อมโยงหาทางออก เพื่อแก้ปัญหาคความยากจน มีผู้นำบางคนเกิดแรงบันดาลใจปรับเปลี่ยนวิถีคิดด้านการทำมาหากินใหม่ ผู้ใหญ่มานิตย์ ยาวิชัย และกำนันสำราญ ปาคำ ได้ตัดสินใจหันมาพลิกฟื้นแผ่นดินทำเกษตรแบบพออยู่พอกิน ลงมือทำเกษตรแบบผสมผสาน ปลูกปลั้วเลี้ยงปลา บริเวนรอบขอบบ่อปลา ก็ปลูกผักสวนครัว ไม้ผล และสมุนไพร ตลอดจนเลี้ยงไก่และห่าน ผู้นำชุมชนท่านหนึ่งกล่าวว่า "ผู้นำต้องทำให้เป็นตัวอย่างก่อน เมื่อผู้นำทำเหมือน ๆ กัน แล้วลูกบ้านจะสนใจเอง"

³⁹ เอกสารประเมินโครงการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน อำเภอพญาเม็งราย

ผู้ใหญ่มานิดย เล่าว่า "ตั้งแต่มาทำเกษตรแบบผสมผสานนี้อย่างจริงจัง รู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่าขึ้น ประหยัด แทบไม่เสียค่าใช้จ่ายประจำวัน จากเดิมวันๆ หนึ่งอยู่แต่ในบ้าน อาหารก็ต้องซื้อมาทำกิน จ่ายค่าไฟฟ้ามาก ที่ต้องจ่ายมาก เพราะใช้พัดลม ตู้เย็น และทีวี แต่เมื่อมาอยู่สวน เอาแต่ข้าวมา กับข้าวมีอยู่ในสวน พัดลมก็ไม่ต้องใช้ ได้อากาศบริสุทธิ์จากธรรมชาติ ได้ออกกำลังกาย สุขภาพก็ดี สงบเงียบ ใครจะมาพบมาหา เขาก็ตามมาที่สวน ที่ทำอยู่นี้ก็เพื่อให้มีกิน ไม่ต้องไปซื้อ เหลือกินก็ขาย จึงไม่กังวลว่าจะมีตลาดหรือไม่ จะได้กำไรหรือขาดทุนหรือไม่ ? เป็นชีวิตที่มีความสุขจริงๆ"

ปัจจุบันแนวคิดเรื่องการทำเกษตรเพื่อกินเพื่ออยู่ได้ขยายไปสู่ชาวบ้านในตำบลแม่เปา อีกหลายครอบครัว เมื่อชาวบ้านตื่นตัวที่จะพึ่งตนเอง หน่วยราชการ เช่น รพช. สปก. เกษตร พัฒนาชุมชน เป็นต้น ก็เริ่มเข้ามาสนับสนุนทางเครื่องจักรในการขุดบ่อปลา พันธุ์ไม้ พันธุ์ปลา ฯลฯ การฝึกอบรมเรื่องการแปรรูปผลผลิตการเกษตร ทำให้ที่หมู่บ้านสันสามัคคี มีบ่อปลาชาวบ้านเพิ่มขึ้นอีกกว่า 30 บ่อ

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังมีความคิดริเริ่มที่จะสร้างทุนของชุมชนเอง ที่บ้านหมู่ที่ 4 ได้ริเริ่มทำกลุ่มออมทรัพย์ โดยระดมหุ้นเริ่มต้นได้ 50,000 บาท และต่อมาก็ได้มีกลุ่มปลูกสมุนไพรก็ทำกลุ่มออมทรัพย์ เช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ได้รับแนวคิดจากการไปศึกษาดูงานที่ภาคอีสาน

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

เมื่อ 7-9 ธันวาคม 2544 คณะเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล เจ้าหน้าที่เกษตร เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน และผู้นำชุมชน ได้เดินทางไปทัศนศึกษาดูงานที่อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา ประเด็นเนื้อหาสาระสำคัญ คือ กระบวนการจัดทำแผนชุมชน กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ และโรงสีชุมชน ฯลฯ และเมื่อกลับจากการศึกษาดูงานแล้ว

แกนนำชุมชนตำบลแม่เปา 20 คน กับคณะเจ้าหน้าที่ภาคีต่างๆ จากภาครัฐ ได้เปิดเสวนาขึ้นในชุมชน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ปรับแนวคิดร่วมกัน สรุปบทบาทแกนนำชุมชน และบทบาททีมพี่เลี้ยง ที่ประชุมได้มีการพูดถึงเรื่องทุนและปัญญา ซึ่งขณะนี้ หมู่บ้านมีทุนต่างๆ เข้ามามากมาย แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวของชุมชนได้ยั่งยืน สิ่งที่ชุมชนขาด คือ ปัญญา กลุ่มแกนนำ คือ สมอ หรือปัญญาของชุมชน กลุ่มแกนนำต้องรวมกลุ่มกัน มีส่วนร่วม เน้นวิธีคิด มีความเชื่อมั่นในตัวเอง เชื่อใจกัน มีการพบปะ จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การเสวนาในครั้งนี้ เป็นการเรียกความเชื่อมั่นของเรากลับคืนมา การที่ชุมชนจะเข้มแข็งต้องมีข้อมูลของตนเอง มีกระบวนการเรียนรู้ข้อมูล การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล และการถอดบทเรียนชีวิตและชุมชน เพื่อนำไปสู่แบบแผนชีวิตและแผนแม่บทชุมชนต่อไป

เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ที่ได้ดำเนินการมาอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง แกนนำของชุมชนได้ให้ข้อเสนอต่อที่ประชุมว่า "เราจะทำอาหารสัตว์ และโรงสีข้าว ต่อไปนี้ เราจะปลูกข้าวโพดเพื่อขายเนื้อหมู ที่ผ่านมา เราถูกระบบธุรกิจการเกษตรเอาเปรียบเรา ทั้งราคาข้าวโพดและราคาอาหารสัตว์ ภูมิประเทศของหมู่บ้านเราเหมาะสมกับการปลูกข้าวโพด เราจึงตั้งเป้าหมายการปลูกข้าวโพด เพื่อมาทำอาหารสัตว์ เอาไว้เลี้ยงหมู ไก่ ปลา เป็นต้น สำหรับโรงสีข้าวในหมู่บ้านไม่มีโรงสี ต้องขนข้าวไปสีที่หมู่บ้านอื่น ได้ข้าวสารกลับคืนมานิดเดียว ขณะที่เจ้าของโรงสีเอาแกลบและรำ เราต้องการแกลบและรำมาเป็นอาหารสัตว์"

สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน

สถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตค่อนข้างรวดเร็ว ยิ่งเมื่อนโยบายของรัฐที่พยายามจะยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น ด้วยความเชื่อว่าเงินทุนจะช่วยแก้ไขปัญหามาของชุมชน กองทุนต่าง ๆ เช่น

โครงการ กขคจ. กองทุนเงินแสน กองทุนเงินล้าน งบประมาณศูนย์เศรษฐกิจจากหญ้า ฯลฯ ได้ถามถึงเข้าสู่หมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง มาพร้อมกับกรอบคิดที่เชื่อมั่นว่าจะแก้ไขปัญหามาช่วยสร้างปัญหาใหม่ ๆ เช่นกระตุ้นให้ชาวบ้านบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนลัทธิบริโภคนิยม ผู้นำชุมชนต้องเครียดกับการจัดการกองทุนต่างๆ ซึ่งมีจำนวนเงินทุนน้อยเมื่อเทียบกับปัญหาของชาวบ้านที่สะสมมานาน และรวมกับความต้องการที่ถูกกระตุ้นจากกระแสบริโภคนิยมสถานการณ์ของชุมชนในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตค่อนข้างรวดเร็ว ยิ่งเมื่อนโยบายของรัฐที่พยายามยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น ความเชื่อที่ว่าเงินทุนจะช่วยแก้ไขปัญหามาช่วยสร้างปัญหาใหม่ ๆ เช่นกระตุ้นให้ชาวบ้านบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยมากขึ้น เป็นการส่งเสริมและสนับสนุนลัทธิบริโภคนิยม ผู้นำชุมชนต้องเครียดกับการจัดการกองทุนต่างๆ ซึ่งมีจำนวนเงินทุนน้อยเมื่อเทียบกับปัญหาของชาวบ้านที่สะสมมานาน และรวมกับความต้องการที่ถูกกระตุ้นจากกระแสบริโภคนิยม

ทิศทางและแผนงานในอนาคต

กรรมการกองทุนหมอธราได้ปรึกษาแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับทิศทางและการจัดองค์การทำงาน เมื่อโอกาสให้แสดงความคิดเห็น ทุกคนรู้สึกมีความปิติยินดีที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกองทุนหมอธรา เมื่อครั้งหมอธรามีชีวิตอยู่ ท่านเป็นครูที่ให้แนวคิดสุขภาพแบบองค์รวม และได้ร่วมเคียงบ่าเคียงไหล่ในการขับเคลื่อนแนวคิดและการทำงานลงสู่ชุมชน

แต่บางครั้งก็มีความสับสนวุ่นวายอยู่ภายในทำอะไรไม่ถูก เมื่อมีการปรับเปลี่ยนนโยบายของโรงพยาบาลขนาดใหญ่ ทำให้ทุกคนต้องปรับเปลี่ยนการทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายอย่างเร่งด่วน สารวณอยู่กับงานเฉพาะหน้าที่หนักหน่วงต่อเนื่อง ความคิดสร้างสรรค์ไม่ออกงามและเพิ่มพูน และชีวิตก็ขาดพลัง ทำให้ความหวังและปณิธานที่จะสืบทอดเจตนารมณ์ของหมอธราอยู่ห่างไกลจากความเป็นจริง

เมื่อมีเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับกรรมการกองทุน เราต่างได้เรียนรู้ว่า งานประจำทำอยู่ คือ โครงการส่งเสริมสุขภาพ สุขภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน งานกองทุนหมอธรา ก็คือ โครงการส่งเสริมสุขภาพแบบองค์รวมและงานพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนชีวิตและความไฝฝันของเรา สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ไม่สามารถแยกออกจากกัน ในวันนี้เราต่างมีความรู้สึกที่ชีวิตมีค่าและความหมาย ที่ได้มีส่วนสนับสนุนให้ชุมชนมีสุขภาพที่ดี เราจะสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยร่วมกับภาคีเครือข่ายในพื้นที่คัดเลือกแกนนำชุมชนมาเข้าร่วมชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ ร่วมกันถอดบทเรียนการทำงานที่ผ่านมา ร่วมกันสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้ชุมชนมีความตื่นรู้ เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืน ทางด้านเศรษฐกิจ ระบบนิเวศ และสุขภาพ โดยเริ่มจากชุมชนต้นแบบในระดับตำบล และขยายสู่ระดับอำเภอเป็นเป้าหมายช่วง 5 ปีต่อไป

ชุมชนคีรีวง...นิเวศชุมชนภาคใต้

ชุมชนคีรีวงตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จ.นครศรีธรรมราช ประกอบด้วย ๔ หมู่บ้าน คือ บ้านคีรีวง บ้านคีรีทอง บ้านขุนศรี และบ้านคีรีธรรม และตั้งอยู่เชิงเขาหลวงซึ่งเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในเทือกเขานครศรีธรรมราช ในเขตอุทยานแห่งชาติป่าท่าजूว-ขุนน้ำ-เขาธง อันเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและป่าที่อุดมสมบูรณ์ด้วยไม้มีค่าพันธุ์ของจังหวัดนครศรีธรรมราช

แต่เดิมชุมชนคีรีวงถูกเรียกว่า “บ้านขุนน้ำ” มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีดินที่สามารถระบายน้ำได้ดี ดินชั้นบนส่วนมากเป็นดินร่วนทรายเหมาะกับการเพาะปลูกไม้ผล ยางพารา ชาวคีรีวงจึงทำสวนผลไม้ มีแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีแหล่งกำเนิดจากภูเขา ไหลมารวมกันเป็นคลอง ๓ สาย ได้แก่ คลองปง คลองท่าหา และคลองท่าชาย รวมกันเป็นคลองท่าดี ไหลลงสู่ทะเลบริเวณปากน้ำจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งจะมีน้ำไหลตลอดปี และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาตามธรรมชาติ ส่วนป่าไม้ก็เป็นป่าดิบชื้น มีไม้มีค่าพันธุ์ และมีพันธุ์ไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ตะเคียน ไม้ยาง ไม้จำปา ไม้หลุมพอง รวมถึงสมุนไพรและผักพื้นบ้านที่อุดมสมบูรณ์ จนกล่าวได้ว่าป่าบริเวณรอบชุมชนคีรีวงเป็นแหล่งพันธุกรรมพืชที่มีความหลากหลายสูงสุดแหล่งหนึ่ง ในอดีตชุมชนคีรีวงมีช่องทางเข้าออกติดต่อกับโลกภายนอกได้ทางเดียวคือ ล่องเรือไปตามลำคลองท่าดี นำผลผลิตจากชุมชน ได้แก่ หน่อกล้วย ผลไม้ ของป่า สมุนไพร สะตอ เนียง และอื่นๆ เพื่อไปแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก

ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ป่าและปัจจัยตามธรรมชาติที่เกื้อหนุนให้ปัจจัยด้านความรู้ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษของชาวคีรีวงในการเพาะปลูก ที่เรียกกันว่า “สวนสมรม” (สวนผสมผสานแบบดั้งเดิม) หยั่งรากลึกและมีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน โดยวิธีการทำสวนที่เชื่อมสัมพันธ์กับป่าที่มีอยู่อย่างสอดคล้อง วิธีการเพาะปลูกคือการนำเมล็ดพันธุ์และต้นกล้าพันธุ์ไม้เข้าไปปลูกแซมป่า ไม้เนื้อแข็งบางต้นตัดโค่นลงมาปลูกขนาบ ไม้เนื้ออ่อนบางต้นตัดโค่นแล้วเพาะปลูกต้นไม้ใหม่อย่างค่อยเป็นค่อยไป เรียกว่าปลูกแซมป่า ไม่ผลัดต้นใดให้ผลน้อยลง หรือกำลังจะหมดอายุ ชาวสวนก็จะนำต้นใหม่ของพันธุ์ไม้ผลที่ต้องการปลูกเคียงข้างไว้ก่อน เมื่อถึงอายุที่จะให้ผล จึงตัดโค่นต้นเดิมลง เพื่อให้ต้นใหม่ได้แสงแดดและอาหารเต็มที่

เนื่องจากพื้นที่ป่าบริเวณรอบๆชุมชนเป็นป่าสมบูรณ์ที่มีความหลากหลายทางพันธุกรรมพืชสูง ชุมชนคีรีวงเรียนรู้ในการเก็บผลผลิตตามธรรมชาติ เช่น ทุเรียน สะตอ เนียง มังคุด ส้มแขก พืชผักต่างๆ และสมุนไพร ซึ่งถือเป็นกระบวนการคัดสรรพันธุ์จากธรรมชาติ โดยเลือกที่แข็งแรง ผลดก รสชาติดี ผลโตและมีคุณภาพ แล้วนำมาขยายเพาะปลูกในพื้นที่ของตนเอง เป็นไปตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เช่น คุณค่า ความนิยม และเทคนิควิทยาใหม่ๆ

การใช้แรงงานนั้นเน้นการทำงานร่วมกันในสวนของสมาชิกกลุ่ม รวมทั้งในพื้นที่รวมของกลุ่ม ถือเป็นจัดการระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน การช่วยเหลือกันอย่างเท่าเทียมกันในชุมชน ลดภาระการใช้จ่ายในส่วนที่เป็นค่าจ้างแรงงานในสวน กรณีที่แรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอ

การเรียนรู้ถึงเทคนิควิธีการใหม่นั้นผ่านกระบวนการสั่งสม ทดลอง และเอาใจใส่ภายในชุมชนเอง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตัวเอง สิ่งที่ได้รับความแนะนำจากบุคคลภายนอกชุมชนเช่น พันธุ์พืชชนิดใหม่ ที่ไม่ใช่พันธุ์พืชท้องถิ่น จะต้องได้รับการตรวจสอบ ทดลองว่าสอดคล้องกับระบบนิเวศท้องถิ่นจริงจึงจะรับเข้ามาได้ ส่วนการปลูกพืชหลายๆ อย่างปนกันช่วยให้การแพร่ระบาดของโรคพืชเป็นไปได้อย่างยาก และบางกรณีก็ช่วยป้องกันการเกิดโรคของพืชบางชนิดด้วย

ปุ๋ยและสารเคมีมีความจำเป็นน้อยมาก เพราะชาวคีรีวงมั่นใจในความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การใช้ปุ๋ยมีบ้าง แต่เน้นมูลสัตว์ และไม่ได้ใช้ตลอดปี และเมื่อต้นไม่เป็นโรคชาวบ้านก็ไม่นิยมใช้สารเคมี เว้นแต่ต้นอ่อนที่ต้องการดูแลเป็นพิเศษที่ไม่ใช้สารเคมีคือ

1. การใช้ปุ๋ยเคมีจะต้องเพิ่มปริมาณขึ้นทุกปี และทำให้ดินสูญเสียความอุดมสมบูรณ์
2. มีตัวอย่างของชาวศรีวังที่ได้รับผลกระทบต่อสุขภาพจากการใช้สารเคมี
3. บริเวณทำการเกษตรอยู่ในบริเวณเนินเขา ไม่สะดวกในการขนส่งปุ๋ยเคมี
4. ไม่มีความรู้ในเรื่องปุ๋ยเคมีและวิธีการใช้
5. ไม่มีเหตุผลที่จะต้องเร่งผลิตในไม้ผลชนิดใดชนิดหนึ่งเป็นพิเศษ เนื่องจากเป็นการเพาะปลูกพืชหลายชนิดปะปนกัน มีความมั่นคงด้านผลผลิตรวมพอสมควร
6. ทิศทางลมในสวนผลไม้ผันผวนไม่แน่นอน จึงมีความเสี่ยงต่อสุขภาพ ในการฉีดพ่นยาฆ่าแมลง

จากวิกฤต...สู่การเรียนรู้และเปลี่ยนแปลง

ภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับชุมชนในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นภัยอันเกิดจากพายุ ทำให้เกิดความเสียหายด้านการเกษตร และถูกกระหน่ำซ้ำแรงกว่าเดิมด้วยอุทกภัยในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ น้ำป่าทะลักมาพัดพาเอาบ้านเรือน ต้นไม้ ผลไม้ ที่ดินเสียหายไปมากมาย ชาวบ้านหลายคนสูญเสียที่ดินทำกินของตนเอง การฟื้นฟูบ้านเรือนและแรกรสวนทั้งสองครั้งดำเนินไปอย่างไร้ความช่วยเหลือจากภายนอก และมีผลคือเกิดหนี้สินมากมายที่เกิดจากการสูญเสียที่ดินทำกิน อีกทั้งเป็นแรงกระตุ้นให้บางส่วนของชุมชนเปิดรับการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและการผลิตเพื่อตอบสนองกับความต้องการของตลาด มีการรับพันธุ์พืชใหม่ๆเข้ามาเพาะปลูก การทำสวนยางพารา การตัดถนนเพื่อเชื่อมถึงตัวจังหวัดนครศรีธรรมราช การนำเลื่อยยนต์มาใช้ในการโค่นถางป่า

อย่างไรก็ตาม ชุมชนเริ่มเรียนรู้ถึงความเสียเปรียบในระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตลาด และเห็นถึงความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม ทำให้เกิดการรวมตัวเพื่อแสวงหาช่องทางส่งออกกับผู้รับซื้อผลิตผลทางการเกษตรโดยตรง ผ่านผู้นำของชุมชน ที่ได้รับความไว้วางใจและเชื่อถือ

ในขณะเดียวกันก็มีการริเริ่มก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตขึ้นเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน โดยอาศัยแนวทางของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของกรมพัฒนาชุมชน พ.ศ. ปี ๒๕๒๓ เริ่มจากสมาชิก ๕๑ คน มีการฝากเงิน ๒๕-๕๐ บาทต่อเดือน จนถึงปีมีเงินทุน ๓๕,๐๐๐ บาท คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ทำงานโดยไม่รับค่าจ้าง ทำหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และมีพระสงฆ์เกื้อหนุนให้นาธรรมมะและบารมีมาใช้ในการแก้ปัญหาสังคมและพึ่งพาตนเอง

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ เกิดอุทกภัยครั้งร้ายแรงที่สุดในประวัติศาสตร์ของชุมชน เกิดความสูญเสียมากกว่าครั้งใดๆ แต่นับว่าเป็นความเข้มแข็งของชุมชนที่ทำให้กลุ่มออมทรัพย์เติบโตจนเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ (มีสมาชิก ๑,๗๐๐ คน มีเงินทุนเวียน ๑๐ ล้านบาท) และมีบทบาทสำคัญในการช่วยปลดหนี้สินของชาวบ้านจากธนาคารเพื่อการเกษตรและกลับมาใช้บริการฝากและกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์ของตัวเอง

ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์นี้ทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในศักยภาพของตัวเองอย่างแพร่หลาย และได้ริเริ่มโครงการอื่นๆเช่น การถนอมรังคสดอบขายมุข ต่อด้านสุราและการพนันในชุมชนเอง โครงการอนุรักษ์ปลาในลำธาร โดยกำหนดระเบียบห้ามจับปลาในเขตหวงห้าม หากมีการฝ่าฝืนก็就会被ปรับตัวละ ๕๐๐ บาท จนถึงขั้นจัดให้มีเวรยามคอยตรวจตราอย่างเข้มงวด ที่ให้ในลำธารมีปลาแยะ (ปลาพันธุ์โบราณของหมู่บ้าน) นับแสนตัวก่อนที่จะเกิดอุทกภัยในปี พ.ศ. ๒๕๓๑

โครงการริเริ่มอื่นๆ ได้แก่ ศูนย์สาธิตการตลาด กลุ่มมัตถย้อมสีธรรมชาติ(ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิโกลคิมทอง) กลุ่มทุเรียนกวน กลุ่มสมุนไพรศรีวังที่เริ่มขึ้นเพื่อศึกษาสมุนไพรที่มีในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการกลับมาใช้ให้เกิดประโยชน์ สร้างรายได้ และอนุรักษ์แพทย์แผนโบราณ

นอกจากนี้ยังมีโครงการกองทุนเดิมสี่เขียวใส่เขาหลวงก็เป็นอีกโครงการหนึ่งที่เกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมอันเนื่องมาจากป่าต้นน้ำลดปริมาณลง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการถางป่าเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตร โครงการนี้ต้องการสร้างจิตสำนึกคนในชุมชนให้ร่วมกันกลับมาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หยุดการทำลายป่าเพื่อการสร้างสวน โดยร่วมมือกับองค์กรรัฐและเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆ กิจกรรมที่จัดขึ้นได้แก่ การรณรงค์ปลูกต้นไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันรำลึกอุทกภัย ชาวคีรีวงตกลงกันว่าต้นไม้อยู่หน้าบ้านใคร คนนั้นต้องช่วยกันดูแล ซึ่งได้รับการร่วมมือเป็นอย่างดี นอกจากนี้ มีการจัดกิจกรรมเดินป่าศึกษาเขาหลวงเพื่อศึกษาสาเหตุของการพังทลายของเขาหลวงอันมีเหตุจากทั้งธรรมชาติและการตัดไม้ของชาวคีรีวงเอง และมีกิจกรรมการสร้างจิตสำนึก โดยให้ความรู้ อบรมเยาวชน อบรมชาวบ้าน มีกิจกรรมร่วมกันเขียนตำราประวัติศาสตร์ที่บ้านที่เรื่องราวของอุทกภัยที่เกิดขึ้นกับชุมชน

โครงการท่องเที่ยวเพื่อการอนุรักษ์เป็นอีกโครงการหนึ่งที่มีผลมาจากผลการดำเนินงานของกองทุนเดิมสี่เขียวใส่เขาหลวง ซึ่งตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวที่ต้องการมาศึกษาธรรมชาติในพื้นที่คีรีวงและเขาหลวง ทั้งนี้ยังเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สำหรับชุมชนคีรีวงกับสังคมภายนอกอีกด้วย เป็นอีกช่องทางการเรียนรู้อีกช่องทางหนึ่งสำหรับชุมชนเอง

โดยสรุป ชาวคีรีวงเรียนรู้ว่าท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจของการแข่งขันในระบบตลาดนั้น การ ชาวคีรีวงต้องพึ่งพิงตัวเองและทรัพยากรธรรมชาติให้ได้เป็นสำคัญ ธรรมชาติถือเป็นความมั่นคงของชีวิตและชุมชนอย่างมิอาจปฏิเสธได้ ทั้งนี้ จิตสำนึกที่มั่นคงเข้มแข็งและความเคารพที่มีต่อธรรมชาติเท่านั้นที่จะนำมาซึ่งความยั่งยืนของทั้งชุมชนเองและธรรมชาติแวดล้อมในฐานะบ้านหลังใหญ่ ความท้าทายต่อกระแสบริโภคนิยมและระบบผลิตที่พึ่งพิงตลาดและปัจจัยภายนอกเป็นสิ่งที่ชาวคีรีวงทั้งในรุ่นปัจจุบันและในรุ่นนี้ต้องเผชิญต่อไป ทั้งนี้ต้องรื้อฟื้นรากฐานภูมิปัญญาของบรรพบุรุษกลับมาด้านกระแสการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อย่างมีวิจรณ์ญาณ และรวดเร็วพอ ก่อนที่ทรัพยากรธรรมชาติที่โลกได้หยิบยื่นให้มา จะสูญสิ้น

เกษตรธรรมชาติกับการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์⁴⁰

การผลิต และการกิน การอยู่แบบเอาความเจริญทางวัตถุนำหน้า หรือเอาเงินตราเป็นเป้าหมายตามกระแสโลกาภิวัตน์ทุนนิยมเสรีนั้น จะนำพาสังคมไปสู่ความสุข สันติ สมดุลและเป็นธรรมได้หรือไม่นั้นเป็นคำถามที่ท้าทายของยุคสมัยนี้เป็นคำถามที่พลเมืองธรรมดาที่มีสามัญสำนึกแห่งความชอบธรรมต้องถามดังๆร่วมกัน และสืบค้นคำตอบร่วมกันอย่างมีวิจารณญาณ เพราะรูปแบบการพัฒนาของทุนนิยมเสรีตะวันตก โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นพระเอกนั้นกำลังพังทลายอย่างไม่ปรากฏเป็นข่าวให้ได้รับรู้กันทั่วไป และจะเป็นเหตุให้การครอบงำ ควบคุมและทำลายล้างด้านสังคม วัฒนธรรมและนิเวศวิทยาโดยอำนาจทุนข้ามชาติเกิดขึ้นอย่างรุนแรงและเข้มข้นยิ่งขึ้น รวบรวมว่าอำนาจเหล่านี้กำลังตะเกียกตะกายเพื่อการอยู่รอดที่จะหายใจเฮือกสุดท้าย

เมื่อกลับมามองบ้านเรา จะเห็นว่าประชาชนที่อยู่ในภาคการผลิตด้านการเกษตรนั้นมีอยู่ถึงร้อยละ ๗๐ เป็นอย่างน้อย หากมีอำนาจการต่อรองและสร้างเงื่อนไขที่จะนำพาชุมชนของตนไปสู่ความมั่นคงและสุขภาวะด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเพียงน้อยนิด และหากมองอย่างจำเพาะเจาะจงไปที่วิถีการผลิต ก็จะเห็นว่าอยู่ในภาวะจำยอม ในเงื่อนไขและแรงกดดันของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยมที่มี“ตลาดเสรี”เป็นตัวกำหนด แรงกดดันของวงจรหนี้สินที่กลายเป็นปัญหาปลายเหตุ เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้ภาคการเกษตรวนเวียนอยู่กับการขูดรีดแผ่นดินและธรรมชาติให้แปรเปลี่ยนเป็นเงินตรา โดยการเพิ่มอัตราการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องจักรกลไถอย่างใหม่หรือการสารเคมีที่เป็นพิษต่างๆในการเกษตร ผลกระทบที่เกิดขึ้นจะตกอยู่กับทุกชีวิตของสังคมโลก ไม่จำเพาะมนุษย์ หากยังรวมถึงชีวิตอื่นๆที่ดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน เมื่อปีที่แล้วองค์การอนามัยโลกได้รายงานไว้ในร่างกายของมนุษย์ทุกคน มีสารเคมีที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้วถึง 500 ชนิด ทั้งนี้ยังไม่ต้องกล่าวถึงอุตสาหกรรมปรับเปลี่ยนพันธุกรรมพืชและสัตว์ให้เป็นสินค้าพาณิชย์ที่เริ่มแพร่กระจายขยายขอบเขตการครอบงำในภาคการเกษตร วิธีการผลิตและบริโภคอย่างเจียบๆ

ภัยเงียบที่รุนแรงเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อสุขภาพ ชีวิตและสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม นำเสียดายที่สังคมตระหนักรู้ถึงปัญหาเร่งด่วนนี้น้อย อย่างขาดการเชื่อมโยง และอับจนทางออกอย่างเป็นรูปธรรม จำเป็นที่ต้องมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีคิด อุดมคติตลอดจนถึงวิถีชีวิตและวิธีการผลิตอย่างทันทั่วทั้งที่ เครือข่ายประชาชนเชียงรายได้ (คปชร.) สถาบันราชภัฏเชียงราย และ สถาบันขวัญเมืองจึงได้จัดให้มีเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนในเรื่องนี้ขึ้น โดยมีจุดประสงค์คือ หนึ่ง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องเกษตรธรรมชาติที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ระดับรากหญ้า บทเรียนและอุปสรรค รวมทั้งวิถีชีวิตและการผลิตที่จะเป็นทางออกจากพันธนาการของกระแสนิยมเสรี สอง เพื่อเป็นการสร้างโอกาสการรับรู้ในเรื่องนี้ให้กับประชาสังคมท้องถิ่น และ สาม เพื่อสร้างโอกาสการแสวงหาทางออกเชิงรูปธรรมอย่างเป็นเครือข่าย ทั้งนี้ เนื้อหาที่ได้จากการเสวนาจะเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชิ้นนี้ โดยทางโครงการได้เชิญผู้เข้าร่วมเสวนาหลัก ได้แก่ **คุณสำรวย ผัดผล** จากมูลนิธิอีกเมืองน่าน **อ.สมบัติ บุญคำเมือง** ศูนย์ชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงราย **คุณอรุณ หวายคำ** นักกิจกรรมเคลื่อนไหวสังคม จ.เชียงราย

โดยอาจารย์สมบัติ ได้เริ่มการเสวนาด้วยการจากการตั้งคำถามถึงสิ่งที่เกิดขึ้น ที่ไปที่มาหรือเหตุปัจจัยต่างๆที่ทำให้เกิดขึ้นกับชาวนา ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม โครงสร้างทางการเมืองและสังคม

⁴⁰บันทึกสรุปสาระสำคัญจากการเสวนา ที่มีผู้เข้าร่วม 45 คน ประกอบด้วย เกษตรกร นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ จัดโดย โครงการวิจัยนิเวศวิทยาแนวลึกและกระบวนทัศน์สุขภาพ (ให้การสนับสนุนโดย สวรส.) และศูนย์ชาติพันธุ์ศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ จ.เชียงราย วันที่ 5 ตุลาคม 2545

ที่มีองค์การโลกบาลที่มีบทบาทต่อประเทศไทยได้แก่ บรรษัทข้ามชาติต่างๆ องค์การการค้าโลก (WTO) ธนาคารโลก องค์การการเงินทุนนานาชาติ (IMF) เป็นอภี ซึ่งล้วนมีส่วนในการสร้างผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งในระดับสังคม ชุมชน และปัจเจก รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อสุขภาพร่างกาย ตั้งคำถามต่อว่าจะทำอย่างไรกันต่อไป

คุณสำรวยได้พูดถึงเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน จากแบบแผนการผลิตที่มีเป้าหมายอยู่ที่การพึ่งพิงตนเอง และเกื้อกูลธรรมชาติ มาสู่เป้าหมายเชิงพาณิชย์ จากสังคมสิทธิกรรมที่มีหลักคิดและคุณค่าที่สอดคล้องกับระบบธรรมชาติ มาสู่แนวคิดที่ธรรมชาติเป็นเพียงต้นทุนทางการผลิตที่ได้มาฟรีๆ ไม่ต้องซื้อหาหรือลงทุน ไม่ต้องตอบแทนคุณ ที่สำคัญได้ใช้สร้างกระแสความคิดเรื่องประชากรล้นโลกมาใช้เป็นวาทกรรมให้เกิดความกลัวเพื่อกระตุ้นให้เกิดการผลิตเพิ่ม มากกว่าการแสวงหาทางเลือกทางสังคมเพื่อพัฒนาสู่ความเท่าเทียมและยั่งยืนของทุกองค์ประกอบ

เป็นวาทกรรมการพัฒนาที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของภยาคติ คือโลกทัศน์แห่งความกลัว “เมื่อ 40-50 ปีก่อน เรื่องของการเกิดกระแสระบวาททัศน์ที่มันปรับเปลี่ยนกันไปทั่วโลก ที่บอกว่าเทคโนโลยีเป็นเรื่องที่สำคัญ การทำนายไว้ว่าประชากรมันจะเพิ่มมากขึ้น อาหารมันจะน้อยลง คนที่ตกออกจากรุ่น ก็เลยคิดกันว่าจะทำอย่างไรที่จะทำอาหารให้มันมากขึ้น เพื่อที่จะได้ไปตอบสนองต่อประชากรโลกในอนาคต มาจนถึง ณ วันนี้ วิทยาการเจริญขึ้น เทคโนโลยีการเกษตรได้เจริญขึ้น การปกป้องศัตรูพืชดีขึ้น แต่ชีวิตคนเลวลง พันธุ์พืชในโลกนี้ที่เป็นอาหารของโลก มีจำนวนลดน้อยถอยลง คนมีความหวาดระแวงกันมากขึ้น รถยนต์มากขึ้น ประเทศร่ำรวยร่ำรวยขึ้น เงื่อนไขเปลี่ยนแปลงไปหมด”

จากพื้นฐานทางความคิดนี้ การพัฒนาที่เกิดขึ้นจึงเน้นไปสู่การสร้างความมั่นคงในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะในด้านวัตถุ เทคโนโลยีถูกสร้างให้เป็นพระเอกของเรื่อง และเป็นสิ่งที่จะช่วยโลกให้รอด การสร้างพันธุ์พืชที่จะช่วยให้อาหารการกินของโลกมีเหลือเพื่อ รัฐลงทุนให้กับการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยละเลยคุณค่าและองค์ความรู้ดั้งเดิม หรือนิเวศวิทยาท้องถิ่นที่ได้รับการสั่งสมมาอย่างมั่งคั่งและหลากหลาย อันเป็นองค์ความรู้ที่สอดคล้องกับความหลากหลายทางชีวภาพที่ดำรงอยู่ในแต่ละท้องถิ่น โดยที่สภาพแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางธรณีวิทยา อุทกวิทยา และอากาศล้วนมีผลต่อการกำหนดลักษณะจำเพาะของระบบนิเวศแต่ละระบบ และมีผลต่อการกำหนดชนิดและพันธุ์กรรมของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศนั้นๆ เป็นลำดับไป การที่ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่นั้นจะสัมพันธ์กับระบบนิเวศจึงมีลักษณะจำเพาะตามไปด้วย ความหลากหลายทางนิเวศและวัฒนธรรมนี้เป็นมรดกโลกที่สำคัญที่กำลังได้รับการคุกคามจากวัฒนธรรมเชิงเดี่ยว ที่มากับแบบแผนการผลิตและคุณค่าแบบอุตสาหกรรมนิยม ทูนิยมโลกาภิวัตน์อย่างน่าเป็นห่วง

ในขณะที่มีการสร้างภยาคติขึ้น ก็ได้สอดแทรกเอามายาคติอีกชุดหนึ่งเข้ามาทดแทน ร่วมกับวาทกรรมว่าด้วยความยั่งยืน เรียกว่าเป็นการสร้างให้เกิดภาพลักษณ์สีเขียวของพีชจีเอ็มโอ⁴¹ ซึ่งมีอยู่หลายวิธี ได้แก่

ประการแรก ทำให้เห็นว่าเทคโนโลยีชีวภาพเป็นเทคโนโลยี “สารสนเทศ” อย่างหนึ่ง ซึ่งไม่มีผลกระทบต่อระบบนิเวศ ดังที่ประธานบริษัทมอนซานโตได้กล่าวว่า “พื้นฐานที่สุดแล้ว เทคโนโลยีชีวภาพทำให้เรามีโอกาสบรรลุถึงความยั่งยืน โดยการทดแทนวัตถุด้วยสารสนเทศ” นั่นหมายถึงการมองเห็นว่าชีวิตว่าเป็นเพียงวัตถุและข้อมูลที่มีมนุษย์สามารถควบคุม จัดเก็บ จัดการ เป็นเจ้าเข้าเจ้าของและขายได้เท่านั้น และยังมองแยกออกมาจากระบบนิเวศทั้งหมด

ประการที่สอง บรรษัทเหล่านี้สร้างความเข้าใจผิดที่ว่า พืชที่ปลูกถ่ายยีนต้องการสารเคมีเกษตรน้อยลง ทั้งๆที่มีหลักฐานว่า ต้องใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ 80% ของการพัฒนาพืชนั้นเป็นเรื่องการสร้างให้พืชสามารถต้านทานแมลงและยากำจัดวัชพืชด้วยวิธีทางพันธุวิศวกรรม อย่างไรก็ตาม แทนที่พันธุวิศวกรรมจะควบคุมหญ้า แมลงและ

⁴¹ GMO ย่อมาจาก Genetically Modified Organism หมายถึง พืชหรือสัตว์ที่ได้รับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางพันธุกรรม

โรคพืช กลับเพิ่มการใช้สารเคมี และทำให้เกิดศัตรูพืชระดับ “ไร้เทียมทาน” ทั้งหญ้า แมลง และไวรัส แต่การสร้างพืชพันธุ์ใหม่นี้ เน้นไปที่การสร้างความสามารถต้านทานยากำจัดวัชพืชถึง 71% และเมื่อพืชสามารถต้านทานสารเคมีได้ บริษัทก็สามารถเพิ่มยอดขายเคมีภัณฑ์และเมล็ดพันธุ์ได้ ตัวอย่างได้แก่ ถั่วเหลืองราวด์ออฟ รีดดีของมอนซานโต

เนื่องจากราวด์ออฟ เป็นสินค้าเคมีเกษตรระดับแนวหน้าของบริษัทมอนซานโต ที่มีการโฆษณาว่า “สามารถกำจัดวัชพืชทุกชนิด ในทุกที่ด้วยความประหยัด” นั้นหมายถึง กำจัดพืชทุกอย่างแม้ว่าพืชหลายชนิดจะมีประโยชน์ต่อระดับนิเวศ และมีประโยชน์ต่อพืชชนิดอื่นๆ ถั่วเหลืองราวด์ออฟ รีดดี เป็นพันธุ์ที่สร้างขึ้นมาจากพันธุวิศวกรรมสารเคมีกำจัดวัชพืชนี้ จึงไม่แปลกอะไรที่มอนซานโตสามารถสร้างยอดขายของเกษตรภัณฑ์ทั้งสองประเภทได้อย่างสำเร็จ โดย

ประการที่สาม เมื่อพูดถึงประโยชน์ที่ภาคเกษตรจะได้รับจากการใช้พันธุวิศวกรรมนั้น เป็นการอิงเปรียบเทียบของภาคเกษตรขนาดใหญ่ หรืออุตสาหกรรมการเกษตรทั้งสิ้น แต่ไม่ได้หมายถึงเกษตรกรรายย่อยซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของโลกและมีที่ดินน้อยกว่า 5 ไร่(2 เอเคอร์) เนื่องจากตามความเป็นจริงแล้วค่าใช้จ่ายต่อไร่จะสูงขึ้น⁴² เพราะราคาของเมล็ดพันธุ์นั้นรวมถึงค่าธรรมเนียมเทคโนโลยี และต้องใช้สารเคมีมากขึ้น ปัจจุบันทุกอย่างต้องซื้อหา เมล็ดพันธุ์ไม่สามารถเก็บได้แล้วให้ผลผลิตเท่าเดิมเหมือนการเก็บเมล็ดพันธุ์ในเกษตรอินทรีย์

คุณสำรวยได้กล่าวถึง กระบวนการของการปฏิบัติเชิงวิพากษ์ หรือการเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า และวิถีของการผลิตดั้งเดิม จากระบบยั่งยืนและพึ่งตนเอง ไปสู่ระบบการพึ่งพิงสถาบันภายนอก ตลาดและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ระบบที่คุณสำรวยเรียกว่าการครอบงำโลกนี้ประกอบไปด้วย 3 ระบบ คือ หนึ่ง ระบบองค์กรการเงินทั้งหลายที่สร้างเงื่อนไขทางเศรษฐกิจให้กับภาคการเกษตร และเงื่อนไขนั้นนำไปสู่วงจรหนี้สินของเกษตรกรรายย่อย ระบบที่สองคือระบบตลาดที่มีการกำหนดราคาสินค้าที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้ผลิต ส่วนปัจจัยการผลิตก็เป็นสิ่งที่เกษตรกรต้องพึ่งพาตลาดอีกเช่นกัน ระบบที่สาม คือระบบเทคโนโลยีการเกษตร เช่น เครื่องจักรทันสมัยต่างๆ เช่น รถไถแทนควาย เมล็ดพันธุ์ชนิดใหม่แทนชนิดเก่า ปุ๋ยเคมีและยากำจัดแมลงและวัชพืชต่างๆ

คุณอรุณ หวายนาคผู้มีประสบการณ์การทำงานพัฒนาเอกชนในภาคอีสานยาวนานได้แบ่งปันประสบการณ์และมุมมองความคิดในเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงการใช้พันธุ์ข้าวดั้งเดิมมาเป็นพันธุ์ใหม่ๆ การที่สถาบันวิชาการทั้งระดับโลกและระดับประเทศ รวมทั้งรัฐที่นำเข้ระบบคิดทางการผลิตใหม่ๆ ที่อำนาจความรู้ของวิทยาศาสตร์เข้ามาสู่สังคม

อ.สมบัติ คำบุญเรือง : ความเปลี่ยนแปลงของคนเชียงราย ที่เราจะรับรู้ในรูปแบบใด เขตอำเภอเชียงของ อำเภอขุนตาล อำเภอเทิง เขตพื้นที่เศรษฐกิจเกษตรหรืออุตสาหกรรมการเกษตร บางพื้นที่ปรับเป็นนิคมอุตสาหกรรม อย่างอำเภอเชียงของ และอำเภอแม่สายก็ปรับไปเป็นอุตสาหกรรมอัญมณี นิคมอุตสาหกรรมนั้นจะเกิดขึ้น และพื้นที่ทำการเกษตรเราจะเอากันจะใด และมากกว่านั้นรัฐบาลไทยเราเองได้เซ็นสัญญากับรัฐบาลจีนเรื่องของสินค้าเกษตรที่จะเป็นเขตเสรีทางการค้าเกษตรการค้าเสรีทางเกษตร ผลผลิตทางการเกษตรที่ทำการซื้อขายกับทางรัฐบาลไทยก็บอกว่าขั้นตอนเกษตรของเรามันจะไม่ได้รับผลกระทบจากสินค้าเกษตรของจีน โดยเฉพาะผลไม้มันจะไม่เกิดผลกระทบอะไรมากนัก เพราะเป็นสินค้าต่างชนิดกัน แต่จริงๆ แล้วมันจริงแท้หรือไม่ อย่างเช่นกรณีเชียงรายของเราจะอยู่อย่างไร ลินจีจะเอาอย่างไร ลำไยจะเอาอย่างไร มันมีการพูดเล่นๆว่า เมื่อลำไยในเขตรัฐฉานมีผลผลิตออกมา ลำไยบ้านเราแทบจะไม่

⁴² วันทนา ศิวะ ปล้นผลิตผล, ปฏิบัติการจี้ยึดเสบียงอาหารโลก (Stolen Harvest: The Hijacking of the Global Food Supply) ไพรจัน ภูมิประดิษฐ์ แปล. สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา 2544 กรุงเทพฯ หน้า 97-8-98

เหลืออะไรเลย สิ่งเหล่านี้เอง เกษตรที่มันเป็นชีวิตของเรา มันจะเอาอย่างไรกันดี เราจะทำแบบไหนดี เราจะคิดกันอย่างไรดี ที่เราจะอยู่รอดได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้

ประเด็นแรก ร่างกายของเรามีความสมบูรณ์ มีความสะดวกในการบริโภคอาหารเรามีความสบาย แต่วันนี้ เราแทบจะไม่ว่าสิ่งที่เราบริโภคไปนั้น มันทำลายสุขภาพของเราอย่างไรบ้าง เราจะเห็นภาพของอาหาร และการบริโภคเหล่านี้ เรามีโรคที่ทำให้เกิดขึ้นภายในร่างกายมีหลายโรคหลายขนาน ซึ่งไม่ใช่โรคที่ไม่ได้เกิดตามธรรมชาติ เป็นโรคที่เราสร้างขึ้นมานี้ เป็นโรคที่ทำให้เราทำลายสุขภาพของเรา สุขภาพนี้ที่สร้างปัญหาให้กับตัวเอง ผมคิดว่าเรื่องเหล่านี้ที่เราจะได้มีการพูดคุยกันมาก เรื่องที่เราจะสร้างขึ้นหรือโรคที่เราสร้างขึ้นกับร่างกายของเรา เกี่ยวกับการทำการเกษตร ไม่รู้ว่าเราทำการผลิตอาหารที่ไม่ได้ดี อันนี้เรากลับบริโภคอาหารที่ไม่ดี เข้าไปมันเกิดผลกระทบต่อร่างกายของเราผมคิดว่าพี่น้องเชียงรายเองในเวทีวันที่ 31 สิงหาคม 2545 ได้พูดคุยกันมากขึ้น ถึงที่สุดแล้ว เราเองเราจะทำอะไรดีทำให้ร่างกายของเราเข้มแข็งร่างกายของเราอยู่เย็นเป็นสุข ลึกไปกว่านั้นคือว่าเราจะทำการผลิตอาหารแบบไหนดี ที่จะเอื้อให้กับร่างกายของเราที่มันมีความแข็งแรง วันนี้พอดูกับแบบนี้ วันนี้เราก็เลยคิดกันว่า หนึ่ง เราจะพูดกันว่าเกษตรธรรมชาติมันมันเป็นแบบใด สิ่งที่ผ่านมามันเป็นแบบใด เราจึงย้อนไปหาเกษตรธรรมชาติ และก็โดยเฉพาะ WTO องค์การการค้าโลก กำลังทำอะไร และมันเกิดผลกระทบต่อสุขภาพของเราแบบใด ชีวิตของเกษตรแบบใด วันนี้ประเด็นหลักๆ ของเราเกษตรของเราจะไปทิศทางไหนดี จะเป็นเกษตรธรรมชาติหรือ?

ประเด็นที่สอง เงื่อนไขที่ทำให้เกษตรธรรมชาติ เงื่อนไขที่ทำให้ร่างกายของเราสุขภาพของเรามีปัญหา โดยเฉพาะองค์การการค้าโลก ระบบทุนนิยมที่เข้ามากำหนด สิ่งเหล่านี้มันเกิดขึ้นแบบนี้ สุดท้ายแล้วทางออกมันจะเป็นแบบไหน เรื่องเหล่านี้เกษตรกรจังหวัดน่าน พยายามที่จะฟื้นฟูให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ พยายามทำเรื่องเหล่านี้มาโดยตลอด คิดว่าวันนี้เรามีโอกาสดีที่ อ.ลำรวัย ผัดผล ซึ่งเป็นคนที่ทำงานเรื่องนี้มานานมีประสบการณ์ คิดว่าคงจะมาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่นานกับเรื่องของการเกษตรธรรมชาติ เรื่องเกษตรที่ทำให้สุขภาพของเรามีความแข็งแรงสมบูรณ์ สุดท้ายมาอาจมาร่วมกันแลกเปลี่ยนเรื่องของ WTO ที่เข้ามากำหนดทิศทางทางการเกษตร อันนี้คิดว่าเราจะเข้ามาโยงกันกับทางเลือกหรือทางออกแบบไหน

ลำรวัย ผัดผล : ผมเองจะมาบอกเล่า และอยากจะมาเก็บเกี่ยวแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับพี่น้องชาวเชียงรายอยู่เหมือนกันว่าเกิดอะไรขึ้นกับหัวข้อเสวนาในวันนี้ ผมคิดว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ พอหัวข้อที่อาจารย์สมบัติ ตั้งอีกที่ยังน่าสนใจไปใหญ่ ระบบเกษตรกรรมธรรมชาติกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต (กำกับ) น่าจะเป็นเรื่องของกำกับใหม่

ที่พวกขานาเรา ชาวไร่และชาวนา ระยะหนึ่งก็ทำๆ อันอยู่นั้นก็ไม่ถูกทั้งคั่นลองคลองธรรม และไม่ถูกทั้งทางในเรื่องเทคนิคการผลิต และไม่ถูกแม้กระทั่งในเรื่องของสุขภาพของตัวเอง เป็นอย่างไร ถึงมีการหวนกลับมาเร็วขนาดนั้น แต่ก่อนก็บอกว่าใส่ปุ๋ย ให้พืชนยา ฯลฯ คงจะพอจำได้ดี 2540 ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม ชาวบ้านก็มาประชุมกันเสร็จ บอกว่าให้ชาวบ้านมาเลี้ยงเปิดและสุกร สุดท้ายตาสีหวักลอนถามว่า สุกรคืออะไร ผู้ใหญ่บ้านบอกว่า สุกรก็คือหมาน้อย ตั้งแต่นั้นมาครับ คนทั้งหลายก็บอกว่า ถ้าจะทำอะไรนั้น ก็ขอให้ทางกำลังมา มีแบบมีแผน สิ่งที่ทำมาก่อนหน้านั้น พอใจมีความถูกต้องมีระบบพอมิแบบแผน กำกับ (ภาษาเหนือ แปลว่า ความคิด) ก็เริ่มเปลี่ยนมาเป็นแบบเป็นแผน ตั้งแต่มีแบบแผนนี้คือประวัติศาสตร์ที่เราเรียนรู้แบบนี้ในแผนการพัฒนาวานเมือง ถ้าเราดูย้อนกลับ ตอนภาวะการรับรู้ในสังคมปกตินั้นมันจะผ่านเรื่องเล่าผ่านเพลง เช่น "นาดี" ต้องใช้ข้าวปลูกพันธุ์ดี ถ้างานจะดีต้องปลูกข้าวพันธุ์ดี ถ้าปลูกไม่ดีจะเสียที่นา" นาเราถ้าจะทำให้มันดีต้องใช้พันธุ์ดีถ้าพันธุ์ไม่ดี มันจะเสียที่นา ถ้าพันธุ์ดีต้องมีคนอื่นรับรองอีกครั้ง ต้องมีสถานนี้คือพันธุ์รับรอง ต้องมีนักวิทยาศาสตร์ หรือนักปรับปรุงพันธุ์ต่างๆ รับรองมาตรฐาน การรับรองอยู่ที่เขาหมด อยู่ที่นายสถานี เป็นคนตั้งค่า หรือคนตั้งมาตรฐานไว้เป็นผู้รับรอง ตรงนี้กลายเป็นกระแสขึ้น และ การปรับเปลี่ยน

นั่นคือเปลี่ยนไปในทิศทางตามคำแนะนำ สิ่งเหล่านี้มันมีที่มาอย่างไร เมืองไทยมีพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงอย่างมีการวางแผนตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลก เช่น มีปรากฏการณ์มาแนะนำพันธุ์ข้าวใหม่ และการใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ไม่ใช่อยู่ที่การกลับเข้ามาใช้แบบแผนกันใหม่ เพื่อที่จะพาพี่น้องชาวบ้านไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

เมื่อ 40-50 ปีก่อน เรื่องของการเกิดกระแสกระบวนทัศน์ที่มันปรับเปลี่ยนกันไปทั่วโลก ที่บอกว่าเทคโนโลยีเป็นเรื่องที่สำคัญ การทำนายไว้ว่าประชากรมันจะเพิ่มมากขึ้น อาหารมันจะน้อยลง คนที่ตกอกตกใจกัน ก็เลยคิดกันว่า จะทำอย่างไรที่จะทำอาหารให้มันมากขึ้น เพื่อที่จะได้ไปตอบสนองต่อประชากรโลกในอนาคต มาจนถึง ณ วันนี้ วิทยาการเจริญขึ้น เทคโนโลยีการเกษตรได้เจริญขึ้น การปกป้องศัตรูพืชดีขึ้น แต่ชีวิตคนเลวลง พันธุ์พืชในโลกนี้ที่เป็นอาหารของโลก มีจำนวนลดน้อยถอยลง คนมีความหวาดระแวงกันมากขึ้น ภัยแล้งมากขึ้น ประเทศร่ำรวยร่ำรวยขึ้น เงื่อนไขเปลี่ยนแปลงไปหมด แล้วผมจะบอกให้ว่าเงื่อนไขมันเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ผมคิดว่าขอยกตัวอย่างบางอย่างนะครับว่าในโลกเรามีสิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญกับวิถีชีวิตของคนทุกเผ่าพันธุ์ เขาเรียกว่า *ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ* อะไรคือทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพ คือโลกของเรานั้นมันมีสิ่งมีชีวิตอยู่ สิ่งมีชีวิตเห็นได้ง่ายๆ ก็คือ สัตว์ พืช แม้กระทั่งที่เรามองไม่เห็น นั่นคือ จุลินทรีย์ หรืออื่นๆ แต่สิ่งที่มีชีวิตบนโลกนี้ถูกตัวของโลกที่เป็นภูมิศาสตร์ หรือความพอเหมาะพอเจาะของมันเป็นตัวกำหนดให้มันมีชีวิต ไม่ใช่ว่าจู่ๆ ก็มาเกิดมาในชีวิตนี้จะต้องไปอยู่ที่ไหนได้อย่างสะดวกสบาย เขาแบ่งพื้นที่ที่เกิดกำเนิดสิ่งมีชีวิตไว้ประมาณไม่เกิน 7-8 เขต เขตที่หนึ่งที่เขาเขียนไว้ เขตที่เราอยู่เขตเอเชียใต้ หรือรวมไปถึงเขต tropical หรือเขตร้อนที่มีเอเชียใต้ ที่ว่าไปด้านจีนตอนใต้ ลงมาไทย ลาว เขมร ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น และกีนีโคโนเซีย และปลายๆของอินเดียแถบนี้ พืชพระเอกเลยคือข้าว และก็มีพืชรวมอีกเป็นจำนวนมาก ข้าวเป็นพืชร่วมระบบอีกเป็นจำนวนมากที่เป็นอาหาร ที่มนุษย์หรือผู้คนที่อยู่แถวนี้เนี่ย จะมีวิถีการผลิตที่เป็นแบบการผลิตอยู่กับระบบการผลิตอาหารประเภทข้าว ไม่ว่าจะเป็นหมู่เกาะ หรือประเภท Mainland

ประเทศไทยเรานั้นพืชหลักคือข้าว อีกแถบหนึ่ง เช่น ประเทศแถบยุโรป กลุ่มนี้ก็เป็นกลุ่มประเภทที่เป็นแถบกำเนิดของกลุ่มประเภทสาลี หรือข้าวโพด หรือข้าวอื่นๆ ซึ่งวิธีการผลิตเปลี่ยนไปอีก พืชที่เลี้ยงคนของเรา เป็นกลุ่มอีกพืชหนึ่ง ตัวนี้เป็นตัวกำหนดแบบแผนเป็นตัวกำหนดวิธีอีกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มที่อยู่แถวๆ อเมริกาใต้เนี่ยผมกำลังบอกว่า โดยรวมแล้วเขตของพืชที่เป็นแหล่งต้นกำเนิดเนี่ยอยู่แถบได้ โลกก็ได้แบ่งได้ประมาณซีก 2 ส่วน ส่วนที่เป็นส่วนเหนือ และได้ส่วนตั้งแต่เขตตอนบนลงมาจนเป็นแหล่งกำเนิดพืชเสียเป็นส่วนจำนวนมาก ส่วนเหนือ พวกอเมริกาเหนือ และพวกยุโรป หรือพวกที่มีความหลากหลายทางชีวภาพจะต่ำจะน้อย แต่แถบทางเอเชีย จะชี้ให้เห็นว่า แหล่งกำเนิดพืชสัตว์ และความหลากหลายทางชีวภาพ มีความสำคัญแต่เราไม่ได้คำนึงถึง มีประมาณ 300,000-500,000 ชนิดที่มีอยู่ แต่มีพันธุ์มากกว่า 2-3 หมื่นชนิดพันธุ์เฉพาะของไทย จุดนี้เองเป็นฐานสำคัญของวิถีการผลิต

เกษตรกรรมธรรมชาติ ความจริงในระบบการเกษตรไม่ใช่เกษตรธรรมชาติแล้วนะครับ ผมคิดว่าหัวข้อเสวนาในตรงนี้ คงยากจะทำอะไรก็แล้วแต่ ที่ว่ามนุษย์จะอยู่กับธรรมชาติให้มากที่สุด เพราะว่าในวิถีตั้งแต่กำเนิดเดิมคนทุกเผ่าพันธุ์ เวลาตั้งกำเนิดในแหล่งที่ตนเองอยู่อาศัยก็จะเริ่ม สังคมสมัยเริ่มแรกเป็นสังคม'เขาว่าหากิน'เป็น gathering society สังคมที่เข้าป่าหาของกิน หรือไปล่าสัตว์หาของกินอะไรที่อร่อย อะไรที่ชอบ

แล้วก็มีลักษณะที่ปลูกฝังได้ คนที่นำมาปลูก หรือแม้แต่เอามากินที่บ้าน โยนเม็ดขว้างไปแล้วก็กลายเป็นต้นไม้ ในเวลาต่อไปก็กลายเป็นเหือกสวนไร่นาขึ้นมา ซึ่งเป็นวิวัฒนาการของการเกษตร คือวิวัฒนาการจากการนำเอาพืชป่ามาเป็นพืชปลูกเป็นระบบการเกษตรที่นำมาจากพืชป่ามาเป็นพืชปลูก หรือของปลูก เมื่อวิวัฒนาการมาจนถึงตรงนั้นมนุษย์ก็เริ่มเข้าไปแทรกแซงแล้วจึงไม่ใช่เป็นธรรมชาติ แต่ว่ามันมีความหมาย มันมีความสำคัญของมัน

จากนั้นถ้าเราดูตัวเลขทั้งหมด 300,000-500,000 ปี ที่มนุษย์ใช้อยู่ในโลกเวลาต่อมา ในวิวัฒนาการทางการเกษตรสมัยใหม่เหลือเพียงไม่กี่ชนิดที่ถูกขึ้นนำโดยอารยธรรมใหม่ หรือระบบการเกษตรแบบสุขเอาเผ่ากิน ระบบการ

เกษตรสมัยใหม่เหลือไม่เกิน 30 ชนิด ที่กลายเป็นพืชเข้าสู่เมนูอาหารทั่วโลก ทั้งๆ ที่มนุษย์ถูกรวบรวมทุกเผ่าพันธุ์ เหมือนกับเป็นหนึ่งในพื้นที่สัมผัสของเขตต้นกำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพ และต้นกำเนิดพันธุ์มีสิ่งสำคัญอีกที่มนุษย์หลากหลายเผ่าพันธุ์ในแผ่นดินนี้ และมนุษย์ที่หลากหลายเผ่าพันธุ์ก็อาศัยคนละระบบ

อยู่ที่ลำดับชนิด ลำดับที่ 1 คือระบบนิเวศ เราขึ้นอยู่กับความหลากหลายของระบบนิเวศที่แตกต่างที่เป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญ คนภาคเหนืออยู่ในหุบเขา เขาเรียกว่า ลอนคลิ่นของภูเขาบวกกับหุบเขาที่มีที่ราบทำนาคิดน้อย มีแม่น้ำ และมีเนินเขาลาดชัน ไปจนถึงภูเขาสูงกลายเป็นโอกาสสำคัญที่จะทำให้สิ่งมีชีวิตอยู่ในมากกว่าในพื้นที่อื่น นี่ก็เป็นนิเวศวิทยา หรือความหลากหลายทางนิเวศ 2 ระบบชนิด เช่น มีหมู หมา กา ไก่ มีบวบ มะระขึ้นก มีพริก มะเขือ มีข้าวอะไรทั้งหลาย นี่คือชนิดของมัน

พหุชนิดของพืชที่ปลูกมีมากพอจนทำให้คนที่อาศัยฝังตัวอยู่หลวมๆนี้ สามารถคัดระบบการผลิตได้อย่างหลากหลายอีกระดับหนึ่ง เขาเรียกว่า เป็นระดับที่ต่างลงไปกว่าระดับชนิดนั่นก็คือ พันธุ์ เช่นข้าว อย่างเดียว เรามีตั้งแต่ข้าวที่ปรับระดับในนาหยอดได้อย่าง เช่นข้าวไร่ประเภทหยอดหลุมใส่ลงไป และประเภททุ่งกล้าเสียก่อน แล้วก็เอาไปใส่ในน้ำนั่นคือ ข้าวนา เขาเรียกว่า ความหลากหลายในพันธุ์กรรมของมัน ซึ่งในระดับนี้เองมีความสำคัญอันดับที่ 4 นี้ก็ว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งไม่มีคนชาติไหนที่มาชุมนุมมาล้อมกันอยู่กับแถบๆนี้ แล้วมีความชนทางล้น ทางภาษาล้านนาเขาถือว่าขี้ติศรับ นี่นะมันได้ตีไปกับบ้านนั้นแล้วใส่มันแฮมน้อย ฮือพัฒนาไปเรื่อยๆ จนมีของกินที่มันมีมากที่สุดเหมือนกัน อันนี้ก็คือวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นไปโยงกับสาระของความหลากหลายทางชีวภาพ ที่โลกทัศน์ของเกษตรกรเรามันอยู่ตรงไหน ตั้งแต่แล้วตัวเกษตรกรเราไปเอาความเหมาะสมของระบบนิเวศน์ เพื่อมาใช้สอยไปเอาชนิดพันธุ์พืชชนิดนี้มา ไปเอาพันธุ์มา แล้วเอาวัฒนธรรมของตัวเองเข้ามากำกับ ฟีน้องเมียนไมใช้เห็นเหมือนกัน วิธีการกินข้าวเจ้าข้าวเหนียวมันก็ต่างกันแล้ว ฟีน้องม้งก็เหมือนกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นตัว กำกับระบบนิเวศน์ของท้องถิ่นอันนี้อยู่แล้วก็เอามาติดกับระบบการผลิต

ทีนี้อะไรเป็นสาเหตุทำให้ระบบเกษตรดั้งเดิมของเราเปลี่ยนแปลง ประมาณเกือบก่อน 200 ปีก่อน ที่จะเกิดประเทศอเมริกา ณ วันนี้เรามีการพยายามเปลี่ยนแปลงประเทศ เข้าสู่การคิดอย่างใหม่ที่จะเปลี่ยนแปลงระบบของการผลิตเสียใหม่ เขามายบอกว่า อะไรก็แล้วแต่ ถ้าจะทำให้มันมีมากขึ้นก็ต้องเอาระบบของเทคโนโลยีเข้ามาเกี่ยวข้อง ก็เริ่มมาคิดเอาเครื่องจักรที่จะมาฝนเอาเส้นใย ประเทศทุกที่ทุกแห่งก็มีพืชที่เป็นเส้นใย มีสัตว์เส้นใยก็มีอะไรทั้งหลายอยู่ และก็มีเครื่องมือเครื่องมือในการที่จะทำ พอยุโรปคิดเรื่องระบบโรงงานสิ่งทอได้ก่อนก็เลยต้องคิดพันธุ์ฝ้าย ฝ้ายก็เลยต้องตอบสนองต่อโรงงาน ที่ระบบหนึ่งที่เกิดขึ้น หรือระบบ Pan station ที่เป็นระบบขนาดใหญ่ไม่ใช่พืชแบบผสมผสานอีกต่อไป เพราะว่ายุคแรกที่เกษตรกรเอาของป่ามาเป็นของปลูกก็เพราะว่าตามใจมันเหมือนกัน จะขึ้นอะไรก็เป็นเรื่องหนึ่งแต่ใช้ล้นของตัวไปเป็นตัวพิสูจน์ ถ้ามันอร่อยก็ใช้ได้ ถ้าไม่อร่อยปาก ก็เอาไปปลูกใหม่เรื่อยๆ อันไหนมันเหลือก็ค่อยขายไป แต่ว่าพอยุโรปเปลี่ยนไป เนื้อหาของระบบเกษตรแบบใหม่ก็เปลี่ยนเป็นระลอกขึ้นมาเรื่อยๆ แต่มันมาเจริญเติบโตสูงสุดที่อเมริกา

การปฏิวัติเขียว ประการที่หนึ่ง เขาบอกว่า ต้องพันธุ์ดี พันธุ์ที่ผิดไปจากตรงนี้นั้นมันไม่มีมาตรฐาน มันต้องให้ได้มาตรฐาน คำว่ามาตรฐานคือ ให้มันเข้ากับยีนตัวใดตัวหนึ่งที่คิดขึ้นมาใหม่ จะต้องเหนียวพอ จะต้องก่อกันเป็นเส้นเวลา เครื่องมันเดินจะไม่หลุดง่าย เมล็ดฝ้ายแบบเก่า บ้านเราประเภทฝ้ายแก่นแป ฝ้ายตุ่น ที่ยังไม่เข้ามาตรฐานเลย และยังมีฝ้ายอีกประเภทหนึ่งที่คิดขึ้นมา ฝ้ายที่เหมาะสมสำหรับโรงงาน และก็คิดพันธุ์กันมาเรื่อยๆ อันนี้ก็เป็นตัวอย่าง หรือพันธุ์ข้าวที่เป็นตัวอย่างพันธุ์ข้าวโพด เกิดวิธีคิดแบบโรงงานมากขึ้นๆ นั่นคือ เกิดแนวคิดหนึ่ง "พันธุ์ดี" ประการที่สอง พอพันธุ์ดีแล้วจะต้องมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม คือ เหมาะสมกับตัวที่คิดเข้ามาใหม่ ไม่ได้หมายความว่า เหมาะสมกับระบบนิเวศน์

ท้องถิ่น หรือความคิดของเกษตรกรผู้ปลูกอีกต่อไป นี้อยู่บนระบบขนส่งที่ดี ในทัศนะที่สำคัญอีกอันหนึ่งคือ ขนาดต้องใหญ่ เพียงพอต่อฐานการผลิตต่างๆ เพื่อที่รองรับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก

ในเวลาต่อมาในประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนเป็นนิคม (ประเทศอุตสาหกรรมใหม่) อย่างจริงจัง ก่อนหน้านั้นนิคมหน่วยตอนที่ประเทศไทยไปทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อฝรั่งเข้ามาพบดินแดนบ้านเรา เขาเลยมองว่า ที่นั่นมันมีอยู่ข้าวอยู่ น้ำ ก็เลยเริ่มที่จะส่งข้าว ไม้สักไปขายยังต่างประเทศยุคนั้น มาตราฐานสินค้า บ้านเมืองยังไม่มี เขาก็เลยบอกว่าขอให้เขา มาทำ ความจริงเป็นอยู่ข้าวอยู่ น้ำ เป็นพื้นที่ผลิการเกษตร ขณะเดียวกัน ในเวลาต่อมา จึงมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น โลกก็เปลี่ยนระบบการผลิตธรรมดาให้เป็นการผลิตเพื่อสร้างสินค้า บริษัททั้งหลายก็เลยต้องทำให้การผลิตเข้าอยู่ใน กรอบมาตรฐาน ตรงนี้เป็นเงื่อนไขไปสู่ระบบที่เป็นระบบ ข้ออ้างเรื่องประชากร ข้ออ้างเรื่องอาหารกลายเป็นเรื่อง โทกาท เพราะว่าการเกษตรกรรมย่อยๆ กลายเป็นเพียงแรงงานติดที่ดินของตนเอง แล้วก็ผลิตสินค้าเหล่านี้ ส่งให้กับบริษัทต่าง ชาติขนาดใหญ่เท่านั้นที่จะเป็นผู้ย้ายสินค้าจากแผ่นดินหนึ่งไปสู่อีกแผ่นดินหนึ่ง

อ.สมบัติ บุญคำเอียง : คิดว่าประเด็นที่มีข้อน่าสงสัย ระบบนิเวศน์ไปกำหนดชีวิตพืช และสัตว์ต่างๆ และระบบนิเวศน์ นั้น เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ ผมคิดว่ากรณีของมันไปกำหนดความสัมพันธ์ เพราะบ้านเราเมืองเรา เราทำนา ทำไร่ ทำนามีการพัฒนาเมืองฝ่าย เราจะเห็นชัดเหมือนฝายนั้นมีภูมิปัญญา เป็นระบบการผลิต เป็นความรู้ท้องถิ่น แต่ ปัจจุบันมันถูกทำลายไปหมดแล้ว เหมือนฝายนี้ป้องกันทรายไหลเข้ามา ผมคิดว่าระบบนิเวศน์เป็นตัวกำหนด ผมคิดว่า เหมือนฝายเองเราก็มีแก้มืองแก้มาย(ผู้ดูแล)ที่เป็นองค์กรจัดการระบบของสังคม ผมคิดว่าอันนี้ประเด็นที่คุณสำรวจพูด นี้มันน่าสนใจ แล้วคิดกันแบบใดต่อ และคิดว่าเกษตรในเมื่อมันมีความสำคัญต่อชีวิตที่เป็นชีวิตของเราไม่ว่าจะเป็น เกษตรพื้นบ้าน หรือเกษตรภูมิปัญญา แต่วันนี้เกษตรทำไมมันเปลี่ยนเป็นเกษตรอุตสาหกรรมไปหมด ทำไมไม่เป็น เกษตรที่จะมาตอบสนองชีวิตเรา

ณัฐพล วัจวิญญู : ผมอยากจะเสริมมาจากการแลกเปลี่ยนเกษตรธรรมชาติ เห็นการเกิดขึ้นมาของกลุ่มในเชิงรายบ้าน เราทั้งฝ่ายอาจารย์ แวดวงวิชาการ และพี่น้องเกษตรกรที่ทำงานด้านเกษตรโดยตรง ช่วงที่ผ่านมา มีความพยายามที่จะ สร้างความเคลื่อนไหวในงานเกษตรธรรมชาติ ที่จะเป็งานในเชิงอนุรักษ์ ประมาณ 20 กว่าปีแล้ว แต่ยังไม่เกิดเป็น เรื่อง รว แต่มีการคิดแบบกลุ่มย่อยๆ อย่างมีจุดประสงค์ให้มีการแลกเปลี่ยน

ผมก็ได้ทำการวิจัยให้กับสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข(สวรส.) และมีข้อมูลบางส่วนมาแลกเปลี่ยน ฟังจาก คุณสำรวจ การเกิดขึ้นมาของเกษตรธรรมชาติที่เราเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับธรรมชาติอยู่ดี แต่ว่าอาจจะอยู่ในระดับไม่เกิน ขอบเขตของการทำลาย ที่บอกว่าไม่ใช่ธรรมชาติ ไม่ใช่เราเจมาทางนี้มันผิดพลาด เราต้องให้เครดิตกับพี่น้อง เกษตรกร ไม่สมควรเกี่ยว เราไปแปลเป็นธรรมชาติ เราก็จะคิดกลับ ว่าไม่ต้องทำอะไรเลยนี้มันไม่ใช่ซะครับ ไม่ใช่ ขณะ นั้นมันแปลว่า พอมนุษย์เริ่มเอาของที่ตัวเองชอบมาเลี้ยงไว้กับตัว เอาของที่ตัวเองชอบมาปลูกนี้มันต้องเกิดการจัดการ แต่การจัดการตรงนี้ มันมีการสะสมความรู้ ลองผิดลองถูกมาหลายชั่วอายุคน มีวัฒนธรรมของแต่ละเผ่าพันธุ์กำกับอยู่ มีจริยธรรมบางอย่างกำกับอยู่ มีความเชื่อบางประการกำกับตัวเองไว้ อยู่ มันจึงไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญเท่านั้น เอง

ที่นี้ระบบการเกษตรที่มันมีหลากหลายบนผืนโลกนี้ มันผ่านการทดลองภายใต้เงื่อนไขของชีวิตเกษตรกรที่ หลากหลายเหล่านี้เอง ไม่ได้เป็นเงื่อนไขในการพัฒนาแบบใหม่ซึ่งถูกชี้นำแต่ระบบการเกษตรที่เป็นแบบแผนแบบ เชิงเดี่ยว เป็นอุตสาหกรรม ทัศนะที่เปลี่ยนมาตั้งแต่เกษตรกึ่งอุตสาหกรรม และเกษตรแบบพี่น้องบนดอยจะถูกกล่าวหา ว่าเป็นเกษตรไร้เงื่อนไขเลย ทั้งๆที่ในระบบของพี่น้องเจานี้เป็นเกษตรไร้มนุษยนิยม แต่ระบบธรรมชาติที่เราทำแบบ

เหมือนฝ่ายก็เริ่มจะถูกทดแทนด้วยระบบชลประทานขนาดใหญ่ ชาวนาแบบเกษตรกร่องแบบพื้นที่ราบภาคกลาง หรือพื้นที่ภาคใต้ของประเทศเริ่มที่จะถูกทดแทนด้วยระบบพืชเชิงเดี่ยว เพราะว่าระบบการดำไม่ได้คำนึงถึงก่อนว่าอะไรเป็นฐานการผลิตดั้งเดิม แต่เอาตลาดเป็นตัวกำหนด และเป็นตัวชี้นำทิศทางการผลิต คือ ผู้ผลิตเดิมตัวตั้งกาดขึ้นมาก่อน ว่าผลผลิตที่เหลือว่าจะเอาไปขายที่ไหน เพราะฉะนั้นพอ 40 ปี ผ่านมาเริ่มรู้แล้วว่าแบบแผนการผลิตแบบที่เชื่อตามแนวทางของการปฏิวัติเขียว ต้องใส่ปัจจัยลงไปจึงจะก่อให้เกิดการผลิต คือ ทิศทางที่เราลอกเลียนแบบเขามา คือว่าเราปรับสิ่งแวดล้อมเข้าหาเนื้อหาการผลิต เช่นถ้าจะปลูกพืชต้นหนึ่งต้องขุดหลุมเท่านั้น ใส่ปุ๋ยเท่านั้นก็โลกร่ม ได้ผลผลิตเท่านั้นก็โลกร่มต่อไร่ อันนี้เป็นแบบแผนการแนะนำ อันนี้เป็น package เป็นวิธีใส่ชุดความรู้เหล่านั้นคือ ผลกระทบโดยตัวของพืชเอง ไม่ใช่ตัวผลกระทบของบริษัทเอง ไม่ใช่ผลกระทบแต่ละชุดความรู้ที่แนะนำเข้ามานั่นเองคือ ผลกระทบ เช่น ไถดิน 10 ครั้ง พืชบางพวกต้องไถไถอยู่นั่นจนหน้าดินนี้มันดินลุ่มกลับไปอยู่ทางลุ่มไป มีการพลิกดินด้านบนกลับไปอยู่ทางลุ่ม และดินที่มีปฏิกิริยาอาหารกลับมามีอยู่ทางบน และก็ฆ่าสิ่งมีชีวิตโดยการใส่สารเคมีลงไปจุลินทรีย์ในดินตายนี้เป็นต้น พันธุ์พืชก็เริ่มไม่เหมาะสมคือ ปรับสิ่งแวดล้อมเข้าหาพืช หรือล่าสุดของเราก็คือ กุ้งอย่างนี้เป็นต้นนะครับ เช่นกุ้งในภาวะปกติก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่พอต้องเลี้ยงกุ้งแบบสมัยใหม่ใช้วิธีแค่ 5 ปี พืชที่เคยใช้ได้ก็ไม่สามารถใช้ทำการผลิตได้อีกเลย อย่างนี้เป็นต้น ปลูกข้าวโพดประมาณ 5 ปี ดินก็จะจืดไปหมดเลย ก็ไม่สามารถทำอะไรได้อีกอย่างนี้เป็นต้น นี่คือการแทรกแซงภายใต้เงื่อนไขทางวิทยาศาสตร์ในระยะเวลาประมาณซัก 40 ปีมานี้ เลยทำให้ระบบธรรมชาติผิดแปลก เมื่อครั้งที่เกษตรกรเริ่มทำการเกษตรมาใหม่ๆ ระบบการเกษตรยังอยู่คู่กับชาวบ้านได้ เพราะฉะนั้น ทศนะของผมในความหมายใหม่นี้คือคำว่า การปรับเปลี่ยนใหม่ หรือการพลิกเข้าหาภูมิปัญญาดั้งเดิม การนำเข้าไปสู่วิถีการผลิตที่อิงอยู่กับพันธุกรรมพืช หรือสัตว์พื้นบ้าน และค่อยๆ พัฒนาเข้าไปสู่ระบบการตลาดที่ชุมชนท้องถิ่นเป็นคนกำหนด

คือว่า เวลาเราใช้คำว่า เกษตรกรธรรมชาติกับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ เพราะว่าเกษตรธรรมชาติ ถ้าเรามองแล้วมันไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงด้านเทคนิคอย่างเดียววนะครับ มันเป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนวิถีคิด วิถีชีวิตคุณค่า เราให้คุณค่ากับอะไร เราให้คุณค่ากับอิสราฟในชีวิตของเราที่จะอยู่กับไร่กับสวนกับดินกับนาของเรา หรือว่าเราให้คุณค่ากับที่ต้องผลิตปริมาณมากๆ เพื่อที่จะต้องเอามาขายให้ได้เงินมากๆ มันอยู่ที่ว่าเราเปลี่ยนระบบคุณค่าอย่างไร ไปในทิศทางไหน เกษตรธรรมชาติ จะทำให้การปรับความคิดความเข้าใจ และวิถีการผลิตของเราไปในทิศทางใด มันจะช่วยให้เรามีเสรีภาพมากขึ้น ในฐานะเราเป็นพลเมืองคนหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการสร้างเสริมประชาสังคม หรือสังคมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองอย่างแท้จริง เพราะว่าเดี๋ยวนี้ ในประเทศตะวันตกมันก็เกิดกลุ่มคนที่กลับมาหาเกษตรธรรมชาติ และการที่จะกลับมาสู่เกษตรธรรมชาติมันหมายความว่า ลดการพึ่งพาทั้งวัตถุดิบ และตลาด ต้องสร้างตลาดเป็นของตัวเอง สร้างตลาดท้องถิ่น หนองคี่ให้คนท้องถิ่นเข้ามาบริโภค ซึ่งมาจับจ่ายของๆ ท้องถิ่น และก็แม้กระทั่งวัตถุดิบในการผลิตเดี๋ยวนี้ แม้กระทั่งบริษัทเดียวอย่างมอนซานโต้เป็นบริษัททางการเกษตรที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลก ผูกขาดผลิตเมล็ดพันธุ์ ยาฆ่า ปุ๋ย และทำการปรับแต่งพันธุกรรม เป็นต้น

คุณวิเชียร : ศูนย์ฝึกอบรมเครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษ เชียงรายอโคก ผมรับหน้าที่ในการฝึกอบรมเรื่องเกษตรธรรมชาติให้กับเกษตรกรในพื้นที่ภาคเหนือที่พักรักษาตัวกับร.ก.ส. จำนวน 13 รุ่น โดยที่มุ่งเน้นไปที่เกษตรธรรมชาติ เกษตรพอเพียง มีการลงปฏิบัติจริงทำจริง พร้อมกับความเป็นอยู่แบบลดต้นทุนการผลิตในการดำรงชีวิตประจำวัน ก็จะมีการฝึกทำน้ำยาล้างจาน ทำปุ๋ยชีวภาพ ยาไล่แมลง ฯลฯ ถือว่าชาวอโคกจะเป็นคนหลุดโลกนะครับ การเกษตรตัวนี้ก็มีแนวคิดคิดว่าคนเราไม่กินเนื้อสัตว์ นั้นจะต้องกินผักถ้ากินผัก มันก็ต้องไปซื้อเป็น เพราะฉะนั้นการไปซื้อเป็นมันก็ไม่ปลอดภัย มันก็ต้องมาปลูกผักกินเอง แล้วผมก็นึกว่ามันยาก ความจริงผมก็เป็นลูกชาวนา ผมเคยไปทำงานเป็นช่างอิเล็กทรอนิกส์ ต่อมาต้องกินผักต้องคิดใหม่ เดิมทีคิดว่ามันยาก แต่ผมก็เห็นว่ามันไม่ยาก ทั้งๆ ที่ผมไม่เคยปลูกผักเลย พอมาปลูกผมก็ใช้

เทคนิคเอาสารจุลินทรีย์ไปผสมบนดิน พอทำไปมันก็ได้ผล แค่อยอดเม็ด เม็ดตกเรียวดา มันก็ได้กินแล้ว ถ้าเรามีความพอเพียง ชาวโคกคิดว่าปลูกทุกอย่างที่เรากิน แล้วกินทุกอย่างที่เอาปลูก อันใดที่เราปลูกไม่ได้เราก็ไม่กิน ถ้าเราปลูกได้เราก็กิน คือว่ามันพอแล้วมันไม่ได้ขาด

แต่คำว่าพอของเราเนี่ย พอมาถึงปี 45 มันกลายเป็นอะไร ที่มันใหญ่จนครบ มันจำเป็นต้องมีตลาดต้องมีการแปรรูปนะครบมันจะตามมาหมด มีการแปรรูป เพราะมันมีมากแล้วกินไม่ทัน แจกก็ไม่หมด ขายก็ไม่มีคนมาขาย จำเป็นต้องมีการแปรรูป พอแปรรูปนักเข้ามันก็ตัน พอตันเรียบร้อยเราต้องขยายตลาดต่อไป ตอนนี้มีหลายบริษัท ไม่ว่าจะบริษัทพลังบุญ บริษัทแดชีวิต ไม่ว่าจะร้านบุญป่า หรือบริษัทของคุณจำลอง บริษัทแดชีวิตนี้เป็นบริษัทในเครือข่ายบุญนิยมที่จะมารองรับฐานการตลาด โดยคุณจำลอง ศรีเมือง ก็สร้างตลาดเองโดยการใช้สมุนไพรสุขภาพ ก็เลยต้องมาเชื่อมสัมพันธ์กับชาวบ้าน โดยการช่วยเหลือคนด้วย ไม่เป็นการยากเลย แล้วพวกเราทำไม่ว่ายาก ทำอะไรไม่ได้ ผมไปเห็นชาวบ้านที่หมู่บ้านของผม มีบริษัทต่างๆ มาส่งเสริมไม่ว่าจะเป็นมะเขือม่วง ถั่ว ข้าวโพดฝักอ่อน มันอะลู่ มะเขือส้ม ฯลฯ คือมันได้แต่พอมาหักต้นทุน แล้วมันไม่ได้ ยิ่งบวกแรงงานเข้าไปแล้วหมดเลย ขาดทุนปีนี้ แล้วมันจะเหลืออะไร เป็นหนี้ก็หน้าดำคร่ำเครียด บางคนไปกรุงเทพฯบ้าง หรือว่าไปทำงานเมืองนอก

ผศ.เสวต บันโด : ผมสอนวิชาเกษตรมานานแล้ว คือว่าแต่จริงๆ แล้วความรู้เกษตรธรรมชาติของผมนั้น ยังไม่ถึง เพราะเรายังไม่สามารถที่จะรู้ธรรมชาติจริงๆ พอเรามามองดูแล้วผมน่าเสียดายอยู่นิดหนึ่ง ที่เรามาคุยกันในวันนี้ก็คือ เหตุผลที่มีใจกลับเข้ามาสู่เกษตรธรรมชาติ เพราะฉะนั้น เรายังมีพี่น้องอีกมากมาย ที่ยังไม่มีความคิดที่ว่าผมไม่รู้อะไรเลย เรื่องเกษตรธรรมชาติ ผมอาจเป็นบังเอิญว่าผมเกิดในยุคที่มันกำลัง เพราะตอนนี้ผมอายุ 55 ปี ก็เห็นเกษตรธรรมชาติอยู่ คิดว่าผมเห็นเกษตรธรรมชาติ ผมคิดว่าที่ผมอยู่บ้านนอก อยู่ที่ จ.อุบล แล้วก็ในสมัยเด็กๆ ผมเคยไปเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย อยู่เข้าไปในป่าจะมีผลจากไม้ให้เรากิน การใช้ปุ๋ยเคมีต่างๆยังไม่มี ผมเคยเห็นคุณพ่อของผมในเวลาปลูกผักการเกิดมีเพลี้ยอ่อนขึ้นมามีอย่างไร เอาเข้าไปโรยๆโคนของมัน หลังจากนั้นมาพอผมถูกส่งเข้ามาเรียนก็มาได้รับการปรับเปลี่ยนอย่างใหม่ ไปรู้เกษตรเคมีเหมือนเป็นตราบาปของนักวิชาการเกษตร ผมสอนหรือทำร้ายประชาชนมาเกือบตั้งแต่ปี 2512 และยึดยึดความรู้อะไรเกษตรแผนใหม่มาตลอด ความจริงที่จะเปลี่ยนแปลงในหนังสือเล่มนี้เป็นกระแสโลกาภิวัตน์ที่มันเข้ามาใหม่ๆเยอะเลย ประมาณปี 2540 ผมได้เรียนรู้และมีการทบทวนสิ่งที่ตัวเองเรียนรู้มาจากตำราและจากสถาบันการศึกษา คือเราได้นำเกษตรเคมีมาสอนทั้งหมด และมันไม่ใช่สิ่งที่เราเป็น ผมพยายามคุยกับเพื่อนปฏิบัติต่อเพื่อน แม้กระทั่งผมนักวิชาการเกษตรก็ยังไม่รู้ เขาก็ถามว่าผมบ้าๆ อยู่ด้วย ผมก็อยากจะเรียนว่าจะทำอย่างไร เกษตรพื้นบ้าน หรือเกษตรธรรมชาติ เราต่อสู้มาประมาณ 4-5 ปี ที่จะทำให้เป็นเกษตรปลอดสารพิษเข้าไปใช้ในชุมชนทั้งที่บ้านผม ให้คนเข้ามาทำโดยไม่คิดค่าอะไรเลย แต่ปัจจุบันนี้ผมยังพินไม่ได้ เพราะคนไม่เชื่อผม เพราะฉะนั้นพวกเราจะต้องทำอย่างไรที่จะต้องมานั่งคุยกันในตรงนี้จะทำอย่างไร ที่จะให้พี่น้องเกษตรกรนำไปปฏิบัติ เพราะเกษตรกรกระแสหลัก เน้นปลูกเพื่อขาย ที่เรามานี้ผมเชื่อว่าเกษตรกรควรจะปลอด และผมคิดว่ายังไม่สายเกินไป

นายบุญชวน มาลัยโย : ผมก็เป็นเกษตรกรคนหนึ่งที่มีประสบการณ์เรื่องเกษตรธรรมชาติคนหนึ่ง ความจริง เรารู้เรื่องการทำมาหากินมาก่อนไม่ใช่ว่าเราไม่รู้เรื่อง ขอเพิ่มเติมที่อาจารย์สำรวจ พาเราไปสุดโลกเลยไปดูทั่วโลกเห็นทั่วโลกได้ ความจริงเราไม่ต้องห่วงวิตกอย่างนั้น เราควรมามองตัวเองนะครบว่า การทำการเกษตรทุกวันนี้ไม่ว่าจะเป็นทางเลือกไม่ว่าจะเป็นที่ไปที่จริงที่ปฏิบัติมาจากตัวของเราเองนะครบ ว่าผมได้เข้าร่วมโครงการเรื่องการวิจัยไม่ว่าเรื่องการเกษตร เพราะว่าผมได้ทำเกษตรด้วยตนเอง ก็คือหลักการเกษตร ถ้าจะว่าระบบของการจัดการการเกษตรมันจะแยกเป็นหลายส่วนที่จริงมันมีระบบแค่ 5 นะครับ เมื่อว่าอาจารย์สำรวจ ว่าเกษตรระบบคือมันเป็นระบบนิเวศน์ 1 ระบบนิเวศน์ 2

ระบบเกษตรผสมผสาน 3 เกษตรทฤษฎีใหม่ 4 เกษตรอินทรีย์ 5 เกษตรธรรมชาติ แต่ทั้งนี้โครงการวิจัยก็รู้ว่าเราทำเนี่ย ระบบเกษตรทั้ง 5 อย่างเนี่ยจะมาปรับในแปลงเดียวได้ นี่คือการเลือกของการเกษตร ตัวอย่างนะครับอย่างอาจารย์เสวต หลอกชาวบ้านไม่ได้หลอกหลอกครับ เรารู้เรื่องกับพืชพันธุ์ที่มาที่ไปของพืชนั้น อาจารย์บอกว่าผักงอกก็มี สันติโศกบอก ว่าผักงอกคือกลุ่มที่ต้องเลี้ยงดูไม่เหมือนผักธรรมชาติ ผักธรรมชาติไม่จำเป็นต้องเลี้ยงดู ผักธรรมชาติก็คือ พืชผักเลื้อย คลานที่จะขึ้นตามรั้วต้นไม้ อันนี้ผมเข้าใจ แค่นี้ครับว่าผักงอกผักที่ซื้อมาจากตลาด จำเป็นต้อง เอาใส่ถุงชนิดหนึ่ง ปัจจุบันเนี่ยะครับผมกลับเอาผักธรรมชาติพืชปลอดสารพิษเอามาจากพืชที่ตามป่าตามดอยตามป่าตามเขาเอามาปลูกที่ สวนนี้ทำเป็นตราของเราเอง เข้ามีการวิจัยแล้วว่า

สำรวจ ผักผล : ขอเล่าถึงความพยายามในการปรับเปลี่ยนใหม่ เพื่อความได้ว่าเกษตรกรพันธุ์ก่อนก็ต้องวิจัย ถ้าไม่ วิจัยก็คงทำไม่ได้หรอก แต่วิจัยด้วยชีวิต ขณะนี้ ทิศนะของการศึกษาก็บอกว่าสิ่งต่างๆ ก็แล้วแต่ ถ้าไม่มีในหนังสือ ไม่มี สถาบันรับรอง ก็รู้สึกไม่ดี นี่คือการปรับแบบก้าวหน้า เห็นว่ากระแสที่มันมาครอบงำเราอยู่ มันไม่ใช่เรื่องบังเอิญ และ ไม่ใช่เพิ่งมาเกิดยุคสมัยนี้ เรา กำลังจะมาปรับมาเปลี่ยน แล้วมันไม่ใช่มาเปลี่ยนกันได้ง่ายๆ

สิ่งที่กำลังมาครอบงำโลกมีอยู่อย่างน้อย 3 ระบบ ที่กำลังกระทำกับเกษตรกร ระบบที่ 1 ก็คือเรื่ององค์การการเงิน ทั้งหลาย ระยะ 40-50 ปี เราพัฒนาระบบการเกษตรภายใต้ทัศนะของใหม่ แบบนำสมัย เกษตรกรพาตัวเองไปเป็นหนี้ เป็นสินแล้วไปผูกพันกับองค์การการเงินเป็นจำนวนมากที่รัฐสร้างขึ้น และองค์การการเงินที่เป็นเอกเทศสร้างขึ้น แล้วองค์ กรการเงินนี้ก็ไปพาตัวเองไปสัมพันธ์กับองค์การการเงินระหว่างประเทศ

ระบบที่ 2 คือ ระบบตลาดที่มันไม่เป็นธรรม ตลาดที่ว่านี้ก็คือตลาดตามสนธิสัญญา ที่ได้สัญญาไว้กับผู้ค้าที่เราเรียก ว่าตลาดครบวงจรทั้งหลาย ซึ่งผูกขาดวงจรธุรกิจเกษตรในส่วนที่มีกำไรชัดเจน ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พันธุ์สัตว์ อาหารสัตว์ และตลาดรับซื้อผลผลิต เป็นต้น ส่วนเกษตรกรถูกกำหนดให้เป็นเพียงผู้ปลูกและผู้เลี้ยงเท่านั้น ซึ่งเป็นวงจร การผลิตมีการลงทุนสูง มีความเสี่ยงสูง และเกิดการขาดทุนอยู่ตลอดเวลา มีผลทำให้เกษตรกรต้องไปพึ่งระบบเงินกู้ ตก ไปสู่วงจรหนี้สิน

ระบบที่ 3 คือ ระบบเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีมันไม่เหมาะสมเลย เช่น จากควายเหล็กมาเป็นควาย ญี่ปุ่น ก็คือจ่ายแพงด้วย จะทำการเกษตรจะลำบากขึ้น เพราะเทคโนโลยีไม่เหมาะสม และไม่มีคนที่สามารถทำการ เกษตรแบบผสมผสานได้แบบนี้ เป็นต้น นี่คือการครอบงำอีกชั้นหนึ่ง พวกเคมีภัณฑ์ทั้งหลาย เมล็ดพันธุ์เดียวกันไปในราย ละเอียด เมล็ดพันธุ์นี้เป็นตัวกำเนิดเทคโนโลยีเกือบจะทั้งหมดเลย ถ้าคือถ้าสมมติว่าเราคัดพันธุ์จากมือเราเอง เปรียบ เสมือนลูกบังเกิดจากพ่อแม่ที่ได้กินนมตั้งแต่แรกก็ได้ จะค่อยๆ ใส่อะไรไปก็ได้ลูกจะปรับตัวได้ตั้งแต่แรก แต่ทุกวันนี้ เกษตรกรเราไปเอาเมล็ดพันธุ์ที่ระบบธุรกิจเขาใส่กระป๋องมาเรียบร้อยแล้ว เขาคัดมาจากสถานีทดลอง พืชเหล่านี้จึงเป็น พืชปัญญาอ่อน เพราะมันได้ถูกทดลองจากสถานีที่หนึ่ง มันเป็นคนละเงื่อนไข การคัดพันธุ์พืชเหล่านั้นคิดให้เข้ากับ เงื่อนไขที่ได้วางกรอบมันไว้แล้ว ว่ามันจะต้องเข้ากับปุ๋ยชนิดใด จะต้องเข้ากับยาชนิดใด ปริมาณน้ำเท่าใดให้อยู่ในสิ่ง แวดล้อมปรับสิ่งแวดล้อมให้เข้าหาเมล็ดพันธุ์มันไม่ได้มีปัญหาอ่อน มันเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของเจ้าของที่เป็นตั้งไว้ อันนี้คือเจตนาที่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ทางการค้า ความจริงมีบริษัทขนาดใหญ่ที่มีอยู่แล้วในเมืองไทยเป็นตัวกำหนด แบบแผนในการผลิตแบบนี้ อันนี้คือมันครอบ 3 ชั้น บริษัทข้ามชาติกับรัฐบาล ก็มักจะไปโยงในสิ่งที่เรียกว่า ตัวกำหนด แบบแผนของโลก ก็คือธนาคารโลก และองค์การการค้าโลก

ดังนั้น การปรับเปลี่ยนตัวเองในกระแสหลัก ผมคิดว่าท่านต้องใส่ใจและมีความสามารถเป็นพิเศษในการควบคุมตัว เองให้เท่าทันระบบที่ครอบงำเราอยู่

คุณอรุณ หวายคำ : ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มันเกิดภาวะอันหนึ่งขึ้นมา มันเรียกว่าภาวะความทุกข์ยาก หน่วยงานนี้ใช้สถานการณ์ว่าประชากรจะล้นโลก เกิดหน่วยงานขึ้นมาตั้งอยู่ที่ฟิลิปปินส์ คนฟิลิปปินส์กำลังจะไล่หนี แต่ประเทศไทยกำลังจะเชิญ คืออีร์ สถาบันข้าวนานาชาติ สถาบันนี้ใหญ่มาก ปลูกข้าวไปทั่วโลก แล้วก็เอาข้าวพันธุ์ดีที่มันให้ผลผลิตสูงๆ ไปปลูกไปวิจัยมา ได้ข้าวพันธุ์หนึ่ง ชื่ออะไร ก็มีรหัสของสถาบัน เป็นข้าวพันธุ์เดียว จะให้ผลผลิตสูง ถ้าจะให้ผลดียิ่งขึ้น ถ้าใส่ปุ๋ยใส่ยา เพื่อให้มันเกิดความสอดคล้องกับภูมิประเทศต่างๆ ซึ่งประเทศค่อนข้างกินข้าวเป็นอาหารหลัก แล้วก็เอาข้าวพันธุ์ไทย R แพลตไปวิจัยในประเทศสมาชิก ไปผสมข้าวพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ประเทศไทยก็ตั้งหน่วยงานขึ้นมา มีโครงการวิจัยข้าวรับผิดชอบพันธุ์ข้าวที่เอาผสมพันธุ์ได้แล้วเรียบร้อยนี้กว่าพอใช้ได้มี กข6 กข16 กข5 กข6 กข7 ฯลฯ ก็ปรากฏว่า พอวิจัยออกมาแล้วนี้ ตอนแรกก็สงสัยเสียว่าดี แต่ว่าพอไปปลูกกลายเป็นพืชอ่อนแออย่างที่เราหลายคนบอกว่าเป็นพืชปัญญาอ่อน และที่สำคัญคือ พืชจะต้องใส่ปุ๋ยใส่ยา มันก็มีหลายเรื่องหลายราวที่มันเป็นองค์ประกอบ ก็มีความรู้จะไรมาลอบใจชาวนา ความยากจนไม่มีอยู่กับคนชน

ปรากฏปัญหาคนภาคกลางที่เรียกร้องกับรัฐบาลมาโดยตลอด นอกจากราคาหาผลผลิต ก็เรื่องที่ดิน เกษตรกรที่มีที่ดินของตัวเองไม่ถึง 20 เอเคอร์ 3-4 ครั้ง เพราะว่าข้าวไร่หนึ่งก็ได้ผลผลิตประมาณ 30 ถึง เกษตรกรบางครอบครัวกู้เงินเป็นล้าน ความสมดุลของการใช้ชีวิตเกษตรกรภาคกลางปรากฏว่าเป็นชาวนายากจนที่สุดในประเทศไทย แล้วความจริงมันคืออะไร โดยสอบถามคำถามใหญ่ๆ เกษตรกรในประเทศไทยที่ทำการเกษตรที่ทางรัฐบาลมาส่งเสริม ที่สถาบันทางวิชาการมาให้คำแนะนำ มีเกษตรกรที่ไหนมีคุณภาพชีวิตที่ดีและร่ำรวย แต่คนที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรายหัวหน้า เช่นร้านขายปุ๋ยขายยา

ผมมีประสบการณ์การทำงานทางภาคอีสาน ที่นั่นมีการทำไร่นาสวนผสม แต่ก่อนนี้ชาวบ้านไปศึกษาดูงานเรียนรู้กันเอง เกษตรกรตัวอย่างจากฟาร์มอยู่ จากลุงเขียว เกษตรผสมผสาน ที่เน้นการพึ่งพาตัวเอง คำว่าพึ่งพาตัวเองสมัยแต่ก่อน คือ พาชาวบ้านไปดูงานเสร็จเรียบร้อย มารวมกลุ่มสานบั้งก็กันช่วยกันขุดสระ ไม่เคยมีความคิดว่าจะไปขอความช่วยเหลือจากใคร ระยะเวลาที่มีเกษตรธรรมชาติ และเกษตรเกษตรอินทรีย์

เรื่องเมล็ดพันธุ์ ถ้าเราวิเคราะห์เข้าไปลึกๆ ภาษาชาวบ้านเรียกว่า "แก่นเชื้อ" ประมาณ 5 กว่าหมื่นสายพันธุ์ คนที่มาเปลี่ยนความคิดชาวบ้าน ก็เก่งเหมือน สมัยโบราณ มันไม่ทันสมัย มันไม่ทันสมัย จะเสียเวลาไปปลูกพืชผักเท่านั้นไม่ได้ ที่ว่าซื้อถูก-ขายถูก ซื้อแพง-ขายถูก มันต้องซื้อถูกขายแพงเกษตรกรมีหน้าที่แค่ปลูกกับเลี้ยง นอกนั้นต้องซื้อทุกอย่างรวมทั้งต้องซื้อของกินของใช้ทุกอย่างด้วย ใช้คำว่ากระบวนทัศน์นี้ วิถีคิด หรือถ้าคิดมันไม่มีผลต่อกระบวนความคิดในการปฏิบัติ ต่อเนื่องยาวนาน เริ่มจากเมล็ดพันธุ์แท้ที่จริงแล้วมันเป็นเรื่องของผลประโยชน์ล้วนๆ แต่ว่ามันเป็นผลประโยชน์ที่ชาวบ้านไม่ได้ แต่ว่าคนที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านได้ทุกคน

วิทยาศาสตร์ คือ อำนาจทางความรู้ ได้ครอบงำความรู้มากกว่า 400 ปี ระดับวิถีชีวิตชาวบ้าน ถ้าขาดความรู้เท่าทัน ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันรักษาได้ มีนิมิตหมายอันดี คือกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เอาแผนแม่บทด้านการเกษตรในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 มาเป็นแนวในการวางแผน เพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย มีการจัดสรรกองทุนสนับสนุนโครงการส่งเสริมเกษตรภูมินิเวศน์ทุกภูมิภาคในประเทศไทย โดยให้คณะกรรมการที่มาจากตัวแทนของเกษตรกรบริหารจัดการเอง

ผมมองว่าที่เขียนรายละเอียดการจัดกระบวนที่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน อยู่กันแบบกระจาย พอขบวนมันไม่ชัดเจน มันก็เลยขาดวาระของประชาชนที่จะมาแสดงความคิดเห็นนำไปสู่การสร้างกลุ่มองค์กรสร้างเครือข่าย เพื่อกำหนดเป้าหมายกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนในจังหวัดเชียงราย จากการเสวนากันวันนี้ ก็ต้องมาปรึกษากันในทางในทางปฏิบัติแล้ว ว่าเราจะทำอะไร และอย่างไรต่อไป เพราะผมมีความรู้สึกที่ว่า ส่วนใหญ่เราจะจัดเสวนากันบ่อยๆ

แต่ขาดรูปธรรมของงานเพื่อให้มีปฏิบัติการให้เกิดผลอย่างจริงจัง ขณะนี้มีกี่คนเป็นผู้ร่วมก่อการ การขับเคลื่อนของพี่น้องประชาชนเชียงราย ลองสำรวจดูว่าคนที่ทำจริงมีตัวตนอยู่ที่ไหน จะร่วมมือประสานงานกันอย่างไร

ทิศทางของเกษตรทางเลือกไทย ณ วันนี้ เป็นโอกาสดีที่เป็นกระแสที่หลากหลายที่อยู่ในทิศทางของเกษตรกรยั่งยืน หรือทิศของเกษตรธรรมชาติ เช่น กระแสแบบบุญนิยมของทางสันติอโศก ผมคิดว่าเป็นวิธีที่เข้าท่าอยู่ อันนี้ก็ต้องเคารพในมตินี้ หรือแบบชนเผ่า ที่ทำเรื่องตอบโต้วาทกรรมที่กำลังถูกบังคับให้เลิกทำไร่หมุนเวียนก็ดี หรืออะไรอื่นๆ ก็ดี เกษตรยั่งยืนก็อีกรูปแบบหนึ่ง ที่มุ่งทางพุทธธรรมไปเลยว่าทางด้านเกษตรแบบพึ่งตัวเอง ตั้งออมทรัพย์ขึ้นมาแล้วก็ตั้งกองทุน ตอนนี้ผมสำรวจดูก็มีประเภทอย่างนี้มหาศาลเลย มีทุนในหมู่บ้านของตัวเองหลายแสนเป็นล้านขึ้นมา ขณะนี้ทางรัฐเองก็เทเงินกองทุนต่างๆ เข้าไปในชุมชนหลายกองทุน ไม่สามารถที่จะกุมกระบวนได้ เพราะว่าเงินมาปัปสติ สดางค์มันไม่อยู่ ถ้าใครก็ตาม เมื่อถูกเลือกมาเป็นผู้นำในอนาคต ต้องรู้เท่าทันตนเองและเท่าทันสิ่งต่างๆ ที่ทางรัฐสนับสนุน ให้คิดทุกอย่างเกิดจากการร่วมมือกัน ผลประโยชน์ก็ควรจะเป็นของทุกคน

สัมภาษณ์พ่อบุญเต็ม ชัยลา เกษตรกรมัยยืน...ความสุขที่ยั่งยืน

บ้านดงบัง ต.คอนจิม อ.เวียงใหญ่ จ.ขอนแก่น

ประธานกรรมการโครงการนำร่องฯภูมินิเวศขอนแก่นได้และโคราชเหนือ

พ่อบุญเต็ม ชัยลา ปัจจุบันอายุ ๕๓ ปี ได้ผ่านเรื่องราวการเรียนรู้และการเปลี่ยนผ่านของชีวิตชนบท จากการทำเกษตรแบบ “เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน” หรือเกษตรพอเพียง เป็นการเกษตรเพื่อขาย จนป่าไม้ถูกโค่นถางเพื่อปรับพื้นที่ให้เป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว ปอ มันสำปะหลัง พ่อบุญเต็มเล่าว่า “เริ่มใช้สารเคมีในการเกษตรตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ จนถึงปีพ.ศ. ๒๕๓๖ รวมเป็นเวลา ๒๔ ปี ในขณะที่ในพื้นที่ภาคกลาง มีการเริ่มใช้สารเคมีก่อน คือเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ สภาพดินจึงเสียก่อนภาคอีสาน ยิ่งทำนาปีละ ๓ ครั้ง ดินก็เสียปีละ ๓ ครั้ง เป็นหนี้ปีละ ๓ ครั้ง เขาสูญเสียที่ดินก่อนเรา” มาถึงวันนี้พ่อบุญเต็มได้การพลิกผันเปลี่ยนกระบวนทัศน์มาสู่วิถีทางแห่งความยั่งยืน จากการให้คุณค่าแก่ทุนที่เป็นตัวเงิน มาเป็นทุนทางสังคมและนิเวศ คือแทนที่จะออมเงิน ก็เปลี่ยนมาเป็น ออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ ออมสัตว์ ออมคน ออมภูมิปัญญา ซึ่งทุนเหล่านี้แปรเปลี่ยนเติบโตและมีพัฒนาการของตัวเองตามระบบชีวิต ในความคิดของพ่อบุญเต็ม เกษตรยั่งยืนหมายถึง “เกษตรที่จะให้ผลผลิตได้ถึงชั่วลูกชั่วหลาน ไม่มีวันหมด ไม่ใช่ที่เราหยุดปลูกนะ ถ้าหยุดปลูกก็ไม่ยั่งยืน ต้องปลูกไปเรื่อยๆ”

เรื่องราวการเดินทางชีวิตมาสู่เกษตรกรรมยั่งยืน

ที่มาของความคิดการทำเกษตรผสมผสานนั้นมาพร้อมกับ โครงการพัฒนาชุมชนเพื่อการอยู่รอดของเด็ก มูลนิธิศุภนิมิต แต่ก่อนเด็กที่ขาดสารอาหารเยอะ เขามาทำอาหารเสริมให้เด็กกิน อยู่ ๓ ปี ซึ่งก็เป็นเรื่องดีอยู่ แต่พอมาคิดดูก็เห็นว่า มันดีสำหรับเด็กที่เกิดใน ๓ ปีนั้นเท่านั้น มันไม่ยั่งยืน เด็กที่เกิดหลังนั้นก็ไม่ได้กิน ก็ขาดสารอาหารอีก สาเหตุอันหนึ่งคือพ่อแม่ไปขายแรงงานต่างถิ่น ปล่อยให้ลูกน้อยๆอยู่กับตายายตามลำพัง การกินอยู่ก็เป็นไปอย่างตามมีตามเกิด แหล่งอาหารในไร่นาก็ไม่มี ภาวะขาดสารอาหารนี้เป็นเรื่องที่มากระทบกระสั่นของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการหาเงินอย่างเดียว ทุกวันนี้ก็ยังเป็นกันเยอะอยู่

พอคิดถึงความยั่งยืน ก็ให้ทางโครงการเปลี่ยนมาเป็นการสร้างแหล่งอาหารในไร่นา คือทำเกษตรแบบผสมผสาน เป็นการสร้างอาหาร หลังจากนั้นเราก็มารวมกลุ่มกันประมาณ ๑๕ ครอบครัวจาก ๑๒๔ ครัวเรือน มาวิเคราะห์ถึงปัญหาของชุมชน ซึ่งสรุปได้ทั้งหมด ๗ ปัญหา คือ

- (๑) ปัญหาภัยแล้งรุนแรง ขาดน้ำในการทำเกษตร
- (๒) ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ รายจ่ายมาก รายได้น้อย
- (๓) ปัญหาหนี้สินท่วมหัว
- (๔) ปัญหาแรงงานอพยพ คนไม่มีงานทำ
- (๕) ปัญหาเด็กขาดสารอาหาร
- (๖) ปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ดินเสื่อมสภาพ วัฒนธรรมประเพณีเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลาย
- (๗) ปัญหาขาดการเรียนรู้และรวมกลุ่มของชุมชน

แล้วแสวงหาทางออกในการแก้ปัญหา ตอนแรกคิดไม่ออก จึงออกเดินทางไปดูตัวอย่างของการแก้ไขปัญหาในที่ต่างๆในภาคอีสาน แล้วกลับมาลงมือทำ ทำให้คิดได้ว่า การแก้ปัญหาภัยแล้ง ก็คือการขุดสระขุดสระขุดน้ำ เพราะว่าแต่ละปีจะมีฝนตกลงมาแรงๆสักครั้งหนึ่ง ไม่เดือนใดก็เดือนหนึ่ง ก็ขุดสระเก็บน้ำไว้

เมื่อได้สระได้น้ำแล้ว ก็มาถึงปัญหาต่อไป คือการแก้ไขปัญหามะเร็งกระดูกตกต่ำ โดยเริ่มจากการจัดบันทึกบัญชีรายจ่าย แล้วดูว่าในเดือนหนึ่ง เราจ่ายอะไรบ้าง รายได้เราไม่ต้องบันทึก เพราะมีน้อยอยู่แล้ว จดรายจ่ายอย่างเดียว พอสิ้นเดือน ก็มาแลกเปลี่ยนกันว่าใครจ่ายอะไรบ้าง ปรากฏว่า ๑๕ คนนี้มีการใช้จ่ายเหมือนกันมาก ตื่นขึ้นมากก็ต้องจ่ายแล้ว ผมเปรียบเทียบว่าครอบครัวเราเหมือนตุ่มน้ำ แต่เป็นตุ่มน้ำที่รั่ว หลายรูด้วย มันรั่วไปตรงไหนบ้าง ก็มาจดบันทึกรายจ่ายกัน สิ่งที่จ่ายไปนั้นเช่น แมงลัก พริก มะละกอ มะเขือ ถั่วฝักยาว มะม่วง ขนุน น้อยหน่า ผักกาด หัวหอม กระเทียม ปลาทุบ ปลาหัวขาด ตัวถึงไก่ก็ยังได้จ่าย หมายถึงโครงไก่ แต่ก่อนผมไม่ได้กินไก่เป็นตัวหรอก กินไก่ที่เขาเอาเนื้อออกหมดแล้วนั้นแหละ เอามาชุบแป้งทอด สนุก ยาสีฟัน น้ำยาซักผ้า น้ำยาล้างจาน อะไรเหล่านี้จดบันทึกหมด หลังจากนั้นมาคิดว่า อะไรที่เราทำได้เอง ก็ลงมือทำ เพื่อลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว

มีการตกลงกันว่า การปลูกพืชนั้นจะเป็นการปลูกพืช ๓ จำพวก คือ

(๑) พืชที่กินเป็นอาหารได้ เช่น พืชผักสวนครัว ผักป่า ผักรั้ว

(๒) พืชสมุนไพร

(๓) ไม้ใช้สอย สำหรับ สร้าง ซ่อมแซมบ้านเรือน ไม้ทำฟืนทำถ่าน ที่หมดไปแล้ว

จุดประสงค์ในการปลูกพืชเหล่านี้ไม่ใช่เพื่อขาย แต่เพื่อกิน เหลือกินแล้วแจกพี่น้อง เหลือกินแล้วจึงขาย ปลูกให้หลากหลาย อยากกินอะไรก็กิน อะไรที่ยังไม่มีในสวนเราก็หามา แต่ก่อนเกษตรตำบล เกษตรอำเภอมาดูแล้วบอกว่า พ่อบุญเต็มทำเกษตรไม่เข้าท่าเลย ไม่ได้ปลูกเรียงแถว ผมตอบว่าผมไม่ได้ไปเรียนมหาวิทยาลัย ผมเรียนตามป่าตามเขา ซึ่งไม่มีใครไปเรียงแถวให้มันมันก็งาม ไม่มีจัดระบบให้มัน เขาแนะนำว่า ถ้าปลูกปามะม่วงก็ปลูกเฉพาะปามะม่วง ป่าน้อยหน่าก็ปลูกเฉพาะน้อยหน่า แต่เราไม่เอาตามเขา เราปลูกรวมกันไปเลย เป็นแบบผสมผสานไป ก็ปลูกเพื่ออุดรูรั่วของครอบครัว พออุดรูรั่วได้ก็เริ่มมีเงินเหลือ แต่ก่อนเราหาแต่เงินหลาย แต่ไม่เหลือ พอมาทำแบบนี้มัน เหลือวันละบาท ดีกว่าขาดวันละร้อย ก็เริ่มมีเงินเก็บ และแก้ไขปัญหานี้สินได้ เหลือกินเหลือจากแจกพี่น้องก็ได้ขาย ผมเป็นหนี้ ๘ แสน ใช้หนี้หมดภายในได้ภายใน ๑๒ ปี แต่ช่วง ๓ ปีแรกมันไม่ได้ใช้หนี้หรอก เพราะเป็นการปรับปรุงสภาพดิน ใช้แรงงานอย่างเดียว สระขอมน้ำก็ขุดเอง ทำเหมือนกับไปรับจ้างเขาเลย แดดร่อนอย่างไรก็ขุด เดียวนี้ถ้ามีเงินก็ง่าย โครงการหมู่บ้านละลำนี้นี้ หากยืมมา ๒ หมื่นก็จ่ายขุดได้สระใหญ่แล้ว ปัจจุบันนี้ทำได้เร็ว

แต่ก่อนผมไปทำงานรับจ้าง ได้เงินวันละ ๑๒๐ บาท ครอบครัวซื้อกินสำหรับ ๗ คนก็หมดไปวันละ ๑๐๐ บาทแล้ว พอมาทำแบบนี้แล้ว ได้กิน เหลือกินแล้วยังได้ขาย เหลือวันละ ๑๐๐ บาท คุณ ๓๖๕ วัน มันก็มีเงินเหลือปีละ ๓๖,๕๐๐ บาท สำหรับใช้หนี้ เริ่มทยอยใช้หนี้ พอเข้าปีที่ ๔ เงินเหลือวันละ ๒๐๐ บาท(ไม่ใช่รายได้) ก็เริ่มใช้หนี้ได้ปีละ ๗๐,๐๐๐ บาท พอปีต่อมา เหลือวันละ ๓๐๐ บาท ก็ใช้หนี้ได้เร็วขึ้นจนหมด สบายแล้ว

พอแก้ไขปัญหานี้สินได้ ก็แก้ไขปัญหามะเร็งกระดูกตกต่ำไปขายแรงงานต่างถิ่น ต่างประเทศได้อีก เพราะการทำเกษตรอย่างนี้ งานจะล้นมือ ลูกชายผมเคยไป ๒ ครั้ง หมดไป ๓ แสนบาท ดอกเบี้ยร้อยละ ๓ บาทต่อเดือน เพราะถูกต้มทั้งสองครั้ง ไปแล้วถูกลอยแพกลับ ครั้งแรกไปซาอุฯ ครั้งที่สองไปญี่ปุ่น กลับมาทำเกษตรที่บ้าน ไม่ต้องไปอีก

สิ่งแวดล้อมก็กลับคืนมา ดินที่จืด ก็เริ่มดีขึ้นมา มีป่าไม้ มีสัตว์ มีนก มีหนู มีงู สมัยก่อนมีแต่น้ำอย่างเดียว จะมีที่หัวไร่ปลายนาอยู่ คนแต่ก่อนเขาฉลาดนะ จะไม่ถางจนโล่งเตียนหมด แต่เก็บไว้เป็นที่หากิน หาฟืนสำหรับการหุงต้ม

แก้ปัญหาเด็กขาดสารอาหาร เพราะเราทำระบบที่หลากหลาย ทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ทั้งไข่เป็น ไข่ไก่ ปลา พืชผักต่างๆ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัวเองแต่ไม่กล้าฆ่า เพราะเลี้ยงมากับมือ สงสารมัน ต้องขายไป

เสริมสร้างวัฒนธรรม เรามีการอบรมเด็กรักถิ่น เพราะประเพณีวัฒนธรรมมันมีอยู่ในท้องถิ่น ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งสอนให้คนเป็นคนดี ทำให้เข้าใจตัวเอง ว่าเป็นคนชั่วหรือเป็นคนดี รู้ว่าคนอื่นเป็นคนชั่วหรือคนดี ทำให้รู้ผิดชอบชั่วดี ซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของเรา ความเชื่อเดิวนั้นมันเปลี่ยนไป จึงต้องกลับมาสอนใหม่

เรื่องที่ยากที่สุดคือการปรับปรุงดิน เพราะถ้าดินไม่ดี ปลูกอะไรก็ได้ ผมใช้เวลาปรับปรุงไปเรื่อย ๆ ต้องปลูกต้นไม้เยอะๆ

ทำเกษตรแบบนี้รวยได้ไหม? ตอบว่า มันรวยคนละอย่าง ผมว่าผมรวยแล้วนะ คือ**รวยความสุข** ถ้าเปรียบเทียบกับทักษิณ ผมว่าทักษิณผู้ความรวยผมไม่ได้ ทักษิณแพ้ผมเลย ไม่ใช่รวยเงินทอง แต่รวยความสุข จะมานั่งอยู่แบบผมนอนแบบผมนี้ไม่ได้เลย คืนเดียวตายเลย รวยเงินเฉยๆแต่ไม่มีความสุข มีความสุขอยู่กับสิ่งแวดล้อมอยู่กับทรัพยากรของเรา พอใจอยู่กับสิ่งที่มี ความสุขมีหลายแบบ หลายระดับ มีแบบชั่วคราว เช่นการได้ไปเที่ยวเมืองนอกเมืองนา ความสุข ๓ ชั่วโมงก็ได้ เช่น ความสุขในวงเหล้า พอกลับบ้านเมียดำก็ทุกข์แล้ว แต่ถ้ามีความสุขอย่างที่ผมมีนี้ มันยั่งยืน มาจากความเพียงพอ ผมไม่ได้ทำงานมาก วันละ ๑ ชั่วโมงที่ทำให้ตัวเอง ส่วนมากจะไปทำให้กับส่วนรวม ทำอะไรก็ได้ให้ส่วนรวม ถางป่าก็ได้ ทำอย่างนี้มีเวลาว่างเยอะ เพราะเรามีอยู่มีกินแล้ว ถึงไม่ทำอะไรเลย ๕ ปีก็ไม่อดตาย เพราะทุกสิ่งทุกอย่างมันเกิดออกมาให้เรา เช่น พวกเปิดไถ่ ที่ใช้จ่ายอยู่ก็คือซื้อข้าวต้มขนมให้ลูกหลาน เด็กๆกิน ถ้าอยากกินเนื้อ เราก็ซื้อบ้าง ถ้าอยากกินปลาเราก็มีอยู่แล้ว นานๆที่เราจะหาหมูของเราเอง กินเอง แจก และขายด้วย

มันเกี่ยวข้องกับการณ์ใจในตัวเอง คนที่เรียกตัวเองว่า**ทันสมัยคือคนที่ตามกันเขา** มันจะไม่ทันสมัยที่ ร้องเพลงฟังเพลงก็ต้องตามกันเขา เพราะแต่งเองทำเองไม่ได้ จริงๆแล้วต้องเรียกว่าคนล้าสมัย ไปเรียนคอมพิวเตอร์เก่ง แต่ซ่อมไม่เป็น แต่**คนที่ทันสมัยต้องผลิตเอง สร้างเอง แกะไขเองได้** นี่ถึงจะเรียกได้ว่าเป็นคนทันสมัย เราไม่มีความรู้ยาไปตามเขา ผมผลิตอย่างนี้ของผมได้ก็ทันสมัยเหมือนกัน มันคิดคนละแบบ มันคิดกลับกัน บางคนไปไม่ได้ก็ยังพยายามเดินหน้า ไม่มีเกียจคร้านหลัง

เป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือการมีอยู่มีกิน มีใช้ สุขภาพแข็งแรง ปลอดภัยจากโรคภัยไข้เจ็บ มีเงินออมบ้าง เพื่อยามที่ต้องใช้ยามเจ็บไข้ไม่ต้องมีหลายร้อยล้านเหมือนทักษิณหรอก ถ้าผมมีมากขนาดนั้นผมคงโดนปล้นตายไปแล้ว ไม่ได้อยู่ดี เงินเป็นสิ่งที่ช่วยขับเคลื่อนมากกว่าที่จะเป็นเป้าหมาย ความคาดหวัง ให้พี่น้องชาวบ้านมีอยู่มีกิน ฟังตนเองได้ นโยบายรัฐมันผิดมาตลอด เช่น ควบคุมการมีลูกให้มันน้อยๆ บอกว่าลูกมากจะยากจน นี่จริงหรือเปล่า เมื่อก่อนปู่ตายายมีลูกเป็นสิบ ไม่เคยเป็นหนี้ เดียวนี้มีลูก ๒ คนเป็นหนี้มากมาย คนหนึ่งอยู่นั้น อีกคนอยู่นี่ ไม่ได้ให้หนี้สินขึ้นเลย นโยบายด้านการเกษตรที่ผ่านมานั้นเน้นการทำเกษตรส่งออกอย่างเดียว ปอ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ทำให้ต้องตัดป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์มาทำการเกษตรเพื่อการส่งออก ประเทศลาวตอนนี้ยังมีป่าไม้เยอะ เขาใช้ตะเกียง แต่ไม่เป็นหนี้

การเรียนรู้และการศึกษา ผมเรียนรู้จากคนรุ่นก่อนๆ จากปู่ตายาย เรียนจากผู้คน และจากธรรมชาติ เพราะผมไม่มีโอกาสได้เรียนในระบบโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย เรียนจากธรรมชาติให้เห็นการทำงานของธรรมชาติ เพื่อเข้าใจถึงความเป็นเช่นนั้นเอง ตอนนั้นเด็กไปเรียนในโรงเรียนเร็วมาก ไม่ค่อยได้อยู่ได้เรียนจากพ่อแม่ แล้วเด็กเขาจะเชื่อในพ่อแม่ได้อย่างไร เมื่อก่อนเด็กจะเข้าโรงเรียนก็ต่อเมื่ออายุ ๘ ปี ตอนนั้นคนเราไม่มีเวลาสอนลูก เพราะไปเป็นข้าเขาหมด จะเอาลูกไปด้วยก็ไม่ได้ เงื่อนไขชีวิตมันเปลี่ยน ก็ต้องไปให้คนอื่นสอน คนปัจจุบันนี้ไม่ได้เลี้ยงลูกด้วยตัวเองเลย ลูกมันเลี้ยงพ่อเลี้ยงแม่หรือเปล่าละ ถ้าลูกเกิดมาแล้วไม่ได้เลี้ยงเขา ก็อย่าหวังว่าเขาจะกลับมาเลี้ยงตัวเองเลย นี่คือนั่นที่ผมเป็นห่วง ตอนนี้จะทรวงศึกษามีนโยบายให้มีการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ครูท้องถิ่นเองก็ยังไม่ค่อยเป็น เพราะคุ้นเคยกับการทำตามที่กระทรวงสั่งมา

ส่วนการจัดการเรียนรู้ในหมู่บ้านด้วยกันนั้น เน้นการปฏิบัติและปัญหาปัจจุบันที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ ไม่ได้พยายามใช้หลักปรัชญาอะไร หรือหลักวิชาการอะไรที่สูงส่ง ถ้าสอนเฉยๆ มันยอมรับยาก แต่ถ้าสอนให้ทำได้ เห็นได้ แต่ต้องได้ คนถึงจะเชื่อ เราอยู่ร่วมกันได้ทั้งหมด ปลูกไม้ปลูกผัก เลี้ยงเบ็ด ไก่ วัวให้หลากหลาย แนวคิดในส่วนการลด ละ เลิกการใช้สารเคมี ก็ไม่ได้ให้เลิกการใช้สารเคมีเลยทีเดียว แต่ใช้วิธีผสมปุ๋ยคอกกับปุ๋ยเคมี แล้วสร้างปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักเพิ่มขึ้น

ตอนนี้เราเปิดศูนย์พบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรียกว่า มหาวิทยาลัย มีสมาชิกจากกลุ่มเกษตรทางเลือก ๒,๖๖๑ ครอบครัว มีการเรียนรู้อยู่ในฐานความรู้ทั้ง ๔ ได้แก่

(๑) ฐานทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า สัตว์ พืช ทำความเข้าใจ

(๒) ฐานองค์ความรู้ เรียนรู้ตลอดชีวิต

(๓) ฐานอาชีพ ครอบครัวต้องมีอาชีพ เราอยู่ในอาชีพเกษตร เราจะทำอย่างเดียวยังไม่ได้ เราต้องทำหลายๆ อย่างไปพร้อมๆ กัน เช่น ปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงวัว เลี้ยงหมู เลี้ยงปลา ต้องให้หลากหลาย ไม่ใช่ทำอะไรอยู่แต่อย่างเดียว

(๔) ฐานสวัสดิการ หมายถึง ทรัพยากรบางส่วนที่เราเตรียมให้ลูกยามออกเรือน และยามเก็บไข้ได้ป่วย และเป็นทุนการศึกษาให้กับลูกหลาน

ความสำเร็จคือการมีอยู่มีกิน ลดภาระหนี้สินได้ พึ่งตนเองได้ ยืนอยู่บนขาของตัวเองได้

วาทกรรมชาวบ้าน...การกลับสู่ความมั่นใจในตัวเอง

วิทยาศาสตร์สากลไม่เหมือนวิทยาศาสตร์ชาวบ้าน ไก่เป็นนาฬิกาธรรมชาติ บอกเวลาได้ พ่อนุญเต็มให้คุณค่ากับสิ่งมีชีวิตมากกว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิต ให้คุณค่ากับสิ่งที่ยังออกมาได้มากกว่าสิ่งที่ตายและหยุดนิ่ง เป็นการตั้งคำถามกับวิทยาศาสตร์นิยมได้อย่างน่าสนใจ “ที่จริงวิทยาศาสตร์ชาวบ้านเรานี้เก่งกว่าวิทยาศาสตร์คอมพิวเตอร์ที่ทำมาเสียอีก แผ่นดินสอที่ใช้เก็บข้อมูลได้เป็นล้านล้านเมกกะไบท์นี้ไม่เท่ากับวิทยาศาสตร์ชาวบ้านหรอก ยกตัวอย่าง เม็ดมะม่วงเม็ดหนึ่ง เก็บข้อมูลได้มากกว่าแผ่นดินสอเสียอีก ถ้าลองเปรียบเทียบกันดู เม็ดมะม่วงเม็ดหนึ่งเอาไปปลูกเป็นต้นมะม่วง ต้นหนึ่งมีลูก มันจะให้ลูกได้เท่าไรมันถึงจะตาย คอมพิวเตอร์ตายก่อนแน่นอน(หัวเราะ) มะม่วงยังไม่ตายเลย นี่ถ้าคิดแบบวิทยาศาสตร์”

มูลค่าและคุณค่า

คนที่มาทำเกษตรธรรมชาติแบบนี้แล้วทำไม่ได้ เพราะมันคิดเป็นมูลค่าหมด ถ้าคิดเป็นมูลค่าไม่ออกก็ทำไม่ได้ ที่จริงเราควรจะเป็นคุณค่า เป็นประโยชน์มากกว่ามูลค่า มันสำคัญกว่า จะปลูกกล้วยก็ถามว่าแล้วจะไปขายใคร ถ้ามหาเงินแล้ว ถามหามูลค่าแล้ว ถามว่าแล้วจะขายได้กับบาท แต่ถ้าเปลี่ยนมาคิดเป็นเรื่องของคุณค่า ทำแล้วเป็นประโยชน์ที่ไม่สามารถตีเป็นมูลค่าไม่ได้ อย่างถ้าพวกผมมารวมกลุ่มกัน ๒,๖๖๑ ครอบครัวนี้ ถ้าตีมูลค่า ตีค่าเป็นเงินจะได้เท่าไร แม้กระทั่งรัฐบาล เกษตรอำเภอ เกษตรจังหวัดก็ตีค่าให้ไม่ได้ จะเอางบประมาณลงมาเท่าไรถึงจะได้แบบนี้ และถ้าผมทำให้ดินมันดีขึ้นแบบนี้ ให้ระบบนิเวศมาจัดการเอง แล้วจะมีมูลค่าเป็นเงินเท่าไร มันตีไม่ได้ ต้องให้นักเศรษฐศาสตร์ที่เก่งๆ มาตีมัน

นี่เราจะทำอย่างไรให้คนรู้จักพึ่งตัวเอง ปัจจุบันนี้คนไม่พึ่งตัวเอง พึ่งรัฐ พึ่งภายนอก พึ่งเทคโนโลยี แต่มันเป็นเทคโนโลยียาก ทำอะไรมันยากไปหมด

เมล็ดพันธุ์...ความท้าทายสู่สภาพชาวนา

เรื่องเมล็ดพันธุ์เป็นปัญหาใหญ่ของปัจจุบัน ซึ่งต้องเร่งแก้ไข ไม่ใช่เรื่องเงิน ทำอย่างไรเกษตรกรจึงจะรู้จักเก็บเมล็ดพันธุ์ของตัวเอง ตอนนี้ก็เก็บอยู่บางส่วน ส่วนที่หายไปมันเก็บคืนมาไม่ได้ เราซื้อของบริษัทมาใช้ แต่เก็บไว้ทำพันธุ์ไม่ได้ ถ้าต่อไปบริษัทเอาข้าวเราไปทำมันละ ชาวนาก็คงตายบ่าก้องต้อง ไปไม่รอดแน่ เกษตรกรต้องรีบแก้ไขในเรื่องนี้คือเรื่องเมล็ดพันธุ์ เพราะเทคโนโลยีมันไปเร็ว เราไม่รู้ว่าจะตันอะไรไปต่อต้นอะไร เอาพันธุ์อะไรไปต่อพันธุ์อะไร ยุ่งกัน

ไปหมดเลย ออกนอกฤดูไปหมด ไม่เป็นฤดูกาลแล้ว คนสมัยก่อนนี้ เขาจะมีพืชกินตามฤดูกาล โดยไม่ได้ไปทำให้ออกนอกฤดู เดือนมกราคม ถึงธันวาคมมีพืชเฉพาะฤดูไว้กินหมด ตามป่าตามเขาด้วย พวกเรากำลังคุยกันอยู่ว่าถ้าเราสามารถเอาเมล็ดพันธุ์กลับคืนมาได้ และทำให้ ๑๒ เดือนมีอาหารกินครบทุกฤดู จะถือว่าสำเร็จ ทำอย่างไรเราจึงจะเก็บคืนมาปลูกได้ เรากำลังวิจัยว่าสิ่งไหนหายไป สิ่งไหนเหลืออยู่ แล้วที่หายไปนั้นจะเอาคืนมาได้อย่างไร

บ้านเราเคยมีพันธุ์ข้าวหลายพันธุ์ ตอนนี้เหลือไม่กี่พันธุ์ เทคโนโลยีนั้นแหละคือสิ่งที่ทำลายความหลากหลาย ตรงนี้ คือพืชทุกอย่างนี้จะเหมาะสมกับพื้นที่แต่ละที่ มันจะสมดุลกัน ยกตัวอย่างข้าว ก็จะมีข้าวที่ปลูกตามที่ดิน ที่สูงได้ ทางภาคเหนือมีเยอะ ปลูกบนภูเขาได้ ไม่ต้องขังน้ำ แต่ทางอีสานนี้หมดไปแล้ว เมื่อก่อนมีพันธุ์ที่เรียกว่า ข้าวดอกที่ขึ้นบนที่ดิน ที่เป็นเนิน ข้าวลวย ข้าวกลาง ข้าวใหญ่ แต่ก่อนปู่ย่าตายายนั้นเขาจะเกี่ยวข้าวแต่ละชนิดต่างเวลากัน คือจะเกี่ยวข้าวไร่ ข้าวดอกก่อน แล้วเกี่ยวข้าวกลาง ข้าวใหญ่ แล้วข้าวลวย ทำไปเป็นช่วงๆ ไม่ได้จ้างคนเลย เดียวนี้ปลูกทีเดียว ๑๐๐ ไร่เหมือนกันหมด เป็นพันธุ์ กข ทั้งหมด จะไปเกี่ยวทันหรือ จำเป็นก็ต้องจ้างแรงงานเกี่ยว ต้นทุนเพิ่มอีก กรมส่งเสริมการเกษตรนี้แหละที่มาส่งเสริมให้ปลูกข้าวพันธุ์เดียว ขายก็ขายพร้อมกัน มันก็ได้ราคาไม่ได้ กิโลกรัมละ ๕ บาทเหมือนเดิม ปัจจุบันนี้ไม่เคยเชื่อการส่งเสริมของทางกรมส่งเสริมเท่าไรแล้ว แต่ทางกรมเกษตรเขาเริ่มมาดู มาเรียนรู้กับเรา ดูว่ามีกลุ่มไหนดีและพอจะเป็นตัวอย่างเพื่อการขับเคลื่อนได้ เพราะเขาเริ่มเห็นว่าเราทำได้จริง

สัมภาษณ์ สมณฑา เหล่าชัย หญิงแกร่งผู้ดูแลแม่ธรณี

ตัวอย่างเกษตรกรทางเลือก บ้านหนองขาม หมู่ ๑๐ ต.วังหลวง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด (ที่ดิน ๓๐ ไร่)⁴³ ๓ พ.ค. ๒๕๔๖
อายุ ๓๙ ปี

วิถีชีวิตและปรัชญาชีวิตที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ บ่มเพาะปัญญาและอิสรภาพ

ที่แรกเริ่มเรียนเกษตร เนื่องจากเป็นลูกชาวนา ไม่มีเส้นสายในสังคม ก็เลยคิดว่าคงต้องเป็นชาวนาตามศักยภาพและที่ดิน
ทำกินที่มี เรียนรู้วิธีการและรูปแบบใหม่ๆ อยู่เรื่อยๆ เพื่อนำมาพัฒนาการเกษตรของตัวเองให้ดีขึ้น อาจจะรวยขึ้น คือคิด
เรื่องรวยเหมือนกัน อาจจะมีเงินเยอะขึ้น ถ้านำสิ่งที่ได้เรียนและประสบการณ์ต่างๆ มาใช้ ตั้งใจว่าอยากจะมีรายได้ (แบบ
ขับ) ใส่หมวกปีก (หมวกควาย) ใส่กางเกงยีนส์ อะไรแบบนี้ คือตั้งใจที่จะเป็นผู้ประกอบการทางด้านเกษตร ไม่ใช่เป็น
เพียงเกษตรกรรายย่อยตามแบบที่พ่อแม่ทำมาและไม่รวย คือทำแล้วต้องรวย แต่ที่นี่ เรียนแล้วไม่จบ เพราะเรียนไปได้ ๒
ปีก็มีปัญหาเรื่องสุขภาพ แพ้สารเคมีที่เข้ากับแปลงไม่ออก เพราะการเรียนเกษตรนั้นต้องปฏิบัติจริง ต้องมีการเก็บข้อมูล
ในแปลง พอเรียนทฤษฎี ๑ ชั่วโมงหนึ่ง ก็ปฏิบัติ ๓ ชั่วโมง พอแพ้สารเคมี ก็เลยตัดสินใจเลิกเรียน เพราะคิดว่าตัวเองก็
ประกอบอาชีพได้แล้ว

จึงกลับมาบ้านกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เพื่อทำการปรับพื้นที่ใหม่และซื้อรถไถเดินตาม ตอน
นั้นก็คิดว่าค่อยๆ ทำไป และคิดว่าภายใน ๑๐ ปีคงมีรถไถนั่งขับสบายแล้ว เป็นเจ้าของฟาร์มแล้ว แต่พอมาทำอยู่ประมาณ
๓-๔ ปีเริ่มใช้หนี้ไม่ได้ ก็เริ่มรู้สึกท้อ เพราะพื้นที่นี้เป็นเกษตรน้ำฝน คือต้องพึ่งพาปริมาณน้ำฝนอย่างเดียว ไม่มีระบบชล
ประทาน ดินก็เป็นดินทราย อุ่นน้ำได้ไม่ดี ปลูกข้าวได้อย่างเดียว พอหลังเก็บเกี่ยวข้าวก็ปลูกผักไม่ค่อยได้ เพราะต้องขุด
บ่อ คือน้ำมีจำกัดมาก

จึงเริ่มเห็นว่าเรามีข้อจำกัดหลายด้าน เพียงความรู้ที่ได้เรียนมาไม่พอ ปัจจัยอื่นๆ ที่สำคัญเช่น ด้านสิ่งแวดล้อม ภูมิ
อากาศ ภูมิประเทศ อะไรพวกนี้ ก็รู้ว่าตัวเองมีปัญหา จึงเริ่มทบทวน ตอนนั้นปี พ.ศ. ๒๕๒๖ อายุ ๑๙ ปีมีหนี้อยู่ประมาณ
๔-๕ หมื่น ก็รู้สึกว่าเยอะมาก เป็นเงินกู้ช่วง ๓ ปี ไม่สามารถคืนแม้แต่ดอกเบี๋ย อีกทั้งยังต้องดูแลน้องอีก ๔ คน รวมทั้ง
พ่อแม่ เลยคิดที่จะไปทำอาชีพอื่น เพราะที่ทำอยู่นั้นมันไม่ได้รับผลตอบแทนตามที่เราคิด ไม่ได้ให้ค่าตอบแทนเรา คิดว่าจะไป
ทำงานที่กรุงเทพฯ หรือไม่เช่นนั้นก็ค้าขาย หรืออะไรก็ได้ แต่พอคุยกับพ่อแม่แล้วพ่อแม่บอกว่าไม่อยากให้ไป เป็นหนี้ก็ช่วย
กันใช้

ปี ๒๕๓๒ ได้รับเอกสารจากญาติธรรมมอโคก เกี่ยวกับ โครงการฝึกอบรมเกษตรกรธรรมชาติ แนวฟูกุโอะ ที่จัดโดย
มูลนิธิโกมลคีมทอง และเนื่องจากมีความศรัทธาในเรื่องของถั่วอยู่แล้ว เพราะเคยเรียนและเคยฝึกใช้ในการปรับปรุงบำรุง
ดินด้วย พอฝนมาก็เลยเริ่มไถตะ แล้วทำตามคำแนะนำของฟูกุโอะ คือหว่านข้าวผสมกับถั่วเขียว แล้วคลุมด้วยฟาง
โดยใช้สูตรข้าว ๑๐ กิโลกรัมผสมกับถั่ว ๒-๔ กิโลกรัม ปีนั้นจึงใช้เวลาทำนา ๑๔ ไร่เพียง ๓-๔ วัน ซึ่งต่างจากแต่ก่อนที่
ต้องไถตะ ไถคาคด แล้วยังต้องทำแปลงกล้า ปลูกต้นกล้าแล้วจึงทำการปลักดำอีก ใช้เวลาทั้งหมดเป็นเดือน ใช้เงินทุนทั้ง
หมดประมาณหมื่นกว่าบาท ทั้งค่าแรงจ้างและค่าไถ ค่าน้ำมัน แต่พอใช้วิธีใหม่ ต้นทุนลดลงมาก ใช้เงินไปจริงๆ แล้วไม่
เกิน ๕๐๐ บาท ก็เสร็จแล้วทำนา ๑๔ ไร่

⁴³ จากหนังสือ *พื้นภูมิปัญญา ฝ่าวิกฤตโลก* จัดพิมพ์โดย โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรราย
ย่อยภาคอีสาน มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทย และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร

โดยปกติจะได้ข้าวประมาณ ๕๐๐ ถัง แต่ปีนั้นได้ข้าวประมาณเกือบ ๓๐๐ ถัง เกินครึ่ง เพราะมีหญ้าและวัชพืชขึ้น และดินยังไม่ได้รับการปรับสภาพ แต่จึงเรียนรู้ว่าการทำนาเป็นสิ่งที่ใช้เวลา และมีการลงทุน เมื่อจะอยู่ได้ ก็ต้องมีรายได้ที่คุ้มทุน ซึ่งหมายความว่ามันขึ้นอยู่กับการลงทุนมากกว่ารายได้ ขึ้นอยู่กับค่าใช้จ่ายที่หมดไปกับการลงทุนแรกเริ่ม ถ้าลงทุนน้อย ความเสี่ยงที่จะได้รายได้ก็น้อยกว่าทุนนั้นลดลง ซึ่งหมายความว่ามีโอกาสเหลือเงินกำไรมากขึ้น นี่ทำให้คิดได้ แต่ตอนนั้นยังไม่ได้คิดเรื่องประเด็นสิ่งแวดล้อม คิดแต่เรื่องเศรษฐกิจที่ต้องอยู่ได้ พอมีเวลาวางจากการทำนา หรือช่วงเวลาที่แดดร้อนจัด ก็ทอเสื่อกันในครอบครัว เพื่อขายเป็นรายได้เสริม ขายได้ ๑๐๐ บาทต่อ ๕ ผืน พอช่วงเย็นก็ไปหาปลาจากหนองสาธารณะมาดองขาย ในบริเวณบ้านก็หว่านเมล็ดผักเสี้ยว เพื่อทำผักดอง เราก็ทำขาย อย่างอื่น ก็เป็นการปลูกผัก ผัก ดอกไม้ เช่น ดอกดาวเรืองขาย แต่ก็ไม่งามเท่าไร จึงต้องใช้เวลาในการปรับปรุงดินโดยใช้พืชตระกูลถั่ว ใช้เวลาไม่เกิน ๕ ปีที่ลำบากในการปรับปรุงดิน หลังจากนั้นเราก็อยู่ได้ ตอนนั้นปลูกผักได้เกือบทุกที่ แล้วค่อยๆ ใช้หนี้สินให้เสร็จ แม้ตอนนี้ก็มีหนี้อยู่ แต่ก็สามารถแบกรับภาระได้ อย่างน้อยเรารู้ว่ามันมาอย่างไร จะไปอย่างไร พอถึงจุดหนึ่ง ครอบครัวและพ่อแม่ก็รู้สึกสบายใจ ได้กินได้ขาย ข้าวก็ได้เยอะกว่าตอนที่ม่แปลงอีก บางส่วนของที่ดินก็ปล่อยให้เป็นที่เดินผ่านของชาวบ้าน

เรื่องการปลูกพืชเพื่อปรับปรุงดินสำคัญมาก มีคนบอกให้ปลูกกล้วย ก็ปรากฏว่าใช้ไม่ได้ ไม่ออกผล จึงปลูกไม้ยืนต้นแทนเป็นหลัก และปลูกกล้วยแซม ปีหนึ่งได้ประมาณ ๔๐๐ เครือ กินเองด้วย แจกจ่ายญาติพี่น้อง และขาย นอกจากการปลูกต้นไม้ ก็ใช้ปุ๋ยคอกและปุ๋ยหมักแทน ปุ๋ยหมักก็ไม่จำเป็นต้องทำตามสูตร คือจะทำที่ไหนก็ได้โดยใช้น้ำหมัก (จุลินทรีย์ช่วย) ปุ๋ยคอกถึงแม้มีธาตุอาหารน้อย แต่ช่วยในการปรับโครงสร้างของดินได้ดี

ในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ ตอนนั้นก็พยายามเก็บเมล็ดพันธุ์เอง แทนที่จะซื้อทุกปีเหมือนแต่ก่อน ตอนนี้เป็นพันธุ์พื้นบ้านเกือบหมดแล้ว ถั่วฝักยาวก็เป็นแบบเก็บและคัดเมล็ดพันธุ์เอง โดยมีองค์กรต่างๆ ให้การสนับสนุน เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกและกลุ่มพันธุ์กรรมพื้นบ้านที่ช่วยส่งมาให้ การเก็บเมล็ดพันธุ์นี้เป็นเรื่องที่มีมาแต่เดิมแล้ว ชุมชนเองก็ทำเป็น ไม่ใช่เรื่องใหม่อะไร

การปลูกข้าวนี้ง่ายมาก แต่ตอนนั้นไม่ได้ใช้ควายแล้ว สงสารเขา เลยจ้างให้เขาใช้รถไถ พอไถเสร็จก็ควดดินกลบเลย ฟางก็ไม่เอาขึ้นมาแล้วตอนนี้ แต่ถ้าเรามีเวลาจริงๆ ก็อยากทำเองหมด ใช้แรงตัวเองทั้งหมด แต่บางที่ต้องไปช่วยทางเครือข่ายและองค์กรที่ส่งเสริมพึ่งพาอาศัยกันอยู่ เราก็ต้องแบ่งเวลาไปช่วยเขาบ้าง บางที่จะมีการชุมนุมกันเรื่องข้าวหอมมะลิ เราก็ต้องไปช่วยรณรงค์ ด้วยความผูกพันกัน ไปมาหาสู่กัน การพึ่งตนเองไม่ใช่การที่อยู่ด้วยตัวเองอย่างเดียวแล้ว ไม่คบหาสมาคมกับใคร หรือบางทีก็มีเด็กเยาวชนลูกชาวบ้านมาขอเรียน หรือมีองค์กรหรือกลุ่มคนไหนมาขอเรียน เราก็ยินดีต้อนรับและเปิดสอนการทำปุ๋ยหมักให้ ไม่เคยบอกว่าไม่ว่าง นอกจากว่าเราไม่อยู่ เราจะให้เวลากับคนอื่นมาก ทำงานตามที่เราเชื่อ เมื่อเราเจอชุมทรัพย์ก่อนเราก็ต้องแบ่งปันเผื่อแผ่ ตอนหลังลูก ๓ คนของเราโตขึ้น เราก็เริ่มมัธยัสถ์ไม่ค่อยออกไปไหน แต่ถ้ามีใครมาก็ต้อนรับ

การทำงานเผยแพร่เรื่องเกษตรแนวนี้ แต่ก่อนเราก็ทำเอง ออกทุนเอง เช่น การทำเอกสารให้ข้อมูลแผ่นพับ ต่างๆ เอง แต่ตอนนี้ไม่แล้ว ถ้าเขาสนใจจริงๆ เขาจะมาเอง มาเรียนกัน

การกินการอยู่นั้น ตัวพี่ชุม(สามี) เป็นมังสะวิรัส ตัวเองก็เป็นเหมือนกัน แต่พอต้องไปทำงานกับชุมชน กับชาวบ้าน มันไม่สะดวก ก็ต้องยืดหยุ่น จะเป็นมังสะวิรัสที่บ้าน ที่บ้านนี้เลี้ยงปลาในบ่อ บางทีแม่หรือลูกอยากกินปลาก็ต้องทำบวบบาทแม่ คือชีวิตมันมีหลายบทบาท คือชีวิตมันไม่ใช่คำถามและคำตอบที่ลงตัว เหมือนระบบอะไรที่เขาพูดกัน หรือตามหลักวิชาการ ต้องมาอยู่แล้วจะรู้ว่าวันหนึ่งทำอะไรบ้าง มันไม่ได้ตรงตามที่คิดไว้หรอก บางวันเราเหนื่อยมาก เราก็ไปกวาดใบไม้แก้เหนื่อย

ปัญหามันยอมมีอยู่ ไม่ใช่ว่าทำเกษตรพึ่งตนเองได้แล้วจะเหมือนขึ้นสวรรค์ มันไม่ใช่ เรายังต้องต่อสู้กับกระแส บ้านเราไม่ติดยาเสพติด แต่ชาวบ้านยังมียาเสพติดอยู่ มันแยกออกจากกันไม่ออก เรายังอยู่ในและเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านและสังคม ต้องช่วยงานเขา เช่น งานลงแขก หรือขุดถนน ก็ยังมีอยู่ ถ้าเราไปไม่ได้ก็ส่งอาหารหรือบริจาคเงินไป ถึงแม้ว่าเราทำเกษตรพึ่งตนเองได้ แต่เราต้องไม่ทิ้งชุมชน หรือทิ้งองค์กร เราต้องร่วมนโยบาย โดยเฉพาะที่เป็นประโยชน์ที่สามารถนำเสนอกับภาครัฐได้ว่า ถ้าทำแบบนี้จะดี

ทำอย่างมีมันมีประโยชน์กับสุขภาพด้วย คือสุขภาพจะดีขึ้นมาก โดยไม่ต้องไปทำ เอ็กเซอร์ไซส์ หรือ เดินแอโรบิค การกวาดใบไม้ ถางหญ้าก็เป็นการออกกำลังกายที่ดี แต่ไม่ได้หมายความว่าสุขภาพจะดีหมด มันก็ยังมีเจ็บมีเมื่อยอยู่บ้าง อย่างการไม่ใช้สารเคมี เราไม่ใช้ แต่ที่ข้างเคียงเขาใช้ เราก็ยังได้รับผลกระทบอยู่ดี

อย่างไรก็ตาม ในหมู่บ้านนี้มีครอบครัวที่สนใจและหันมาทำเกษตรพึ่งตนเองอยู่ ๕ ราย และภายในอำเภอนี้ เราก็ได้ทำการรณรงค์ไป มีประมาณ ๑๕๐ ครอบครัว จาก ๑๔ หมู่บ้านที่ให้ความสนใจ พี่มนทำเองเลยนะ คือเข้าไปพูดกับชุมชนประมาณ 50 หมู่บ้าน แล้วพอมีคนสนใจ ต้องการข้อมูลและเรียนรู้เพิ่มก็ตั้งกองทุนขึ้นมา คือมีการออมเดือนละ ๒๐ บาทร่วมกัน มีอะไรเราก็จะส่งข้อมูลให้ มีปัญหาอะไรก็ช่วยกันคิดแก้ไข

ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่มาสนใจก็จะเป็นเรื่อง รูปแบบการเกษตรที่ปลอดภัย (มี ๒๐ ราย) แล้วมาแลกเปลี่ยนข้อมูลเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงการผลักดันเชิงนโยบายที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของเกษตรกรรายย่อย รวมถึงการแก้ปัญหาหนี้สินเพื่อลูกหลานและท้องถิ่นในระยะยาว เป็นแบบอย่างให้กับชุมชน คือต้องการการสนับสนุนจากรัฐ เนื่องจากการเปลี่ยนจากเกษตรสารเคมีไปเป็นเกษตรอินทรีย์นั้นอาจจะได้ผลผลิตมาก แต่ก็พออยู่พอกิน ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งคือพวกที่ต้องการอยู่กับครอบครัว อยู่กับลูกเมีย และถิ่นฐานของตัวเอง ไม่อยากไปทำงานในเมืองแล้วอยากพึ่งตนเองให้ได้ อยู่ได้ กิน ได้ปลูกผัก ได้เลี้ยงปลา ไม่ต้องมีรายได้มาก แต่ไม่ต้องใช้จ่ายมาก อีกทั้งยังช่วยผ่อนคลายความแออัดของกรุงเทพฯ ด้วย ส่วนกลุ่มที่สาม คือพวกที่เห็นความสำเร็จของกลุ่มเรา แล้วสนใจ มาดูแล้วชอบ จึงขอเข้าร่วมและขอรับการสนับสนุน ทั้งในด้านความรู้และเศรษฐกิจจากเครือข่ายด้วย แล้วเริ่มปรับเปลี่ยนตัวเอง

เวลาไปรณรงค์เผยแพร่ตามชุมชน ก็จะซื้อมอเตอร์ไซด์ไปกับพี่ชุม หลังจากที่เราทำภาระกิจการทำงานที่บ้านเสร็จ สิ่งที่เราเน้นคือเรื่องการปฏิบัติ เรื่องเทคนิค ไม่ได้พูดโดยเริ่มจากหลักความคิดเรื่องการพึ่งตัวเอง หรือสิ่งแวดล้อม คือเน้นไปที่การลดต้นทุนการผลิต เพราะถ้าไปพูดเรื่องปรัชญาเขาไม่รับไม่รู้หรอก ต้องพูดอะไรที่เขาไปทำได้ ต้องเปลี่ยนได้ ลดต้นทุนการผลิตได้จริง เป็นภาษาตรงๆแบบชาวบ้านๆเลย ในเอกสารก็ใช้ภาษาที่ง่ายเหมือนกัน ไม่ได้ใช้ภาษาวิชาการอะไร เพราะฉะนั้นถ้าจะมีงบประมาณมาจัดเวทีสัมมนา อย่าใช้สำนวนวิชาการหรือปรัชญา เพราะเขาไม่ได้อยู่แบบปรัชญา จะเสียเวลาเปล่า

ถ้ามีคนถามเราว่าเราทำได้อย่างไร ทำไม่ถึงทำได้ เราก็บอกว่ามันก็ทำได้กันทุกคนแหละ พี่มนไม่ได้เก่งเลย ทำกันเป็นมาหลายชั่วอายุคน สิ่งที่เราต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป คือเราจะมีเวลาในการอ่านหนังสือ เวลาที่แดดร้อนมากๆ เราก็แบ่งเวลาทำงานในนาในสวนเฉพาะช่วงเช้ากับเย็น ผักก็ไม่ไหม้ สมาชิกในครอบครัวเราก็จะมีเวลาพักและนั่งคุยกัน อีกอย่างคือวิธีคิด เราจะคิดเป็นระบบ วางแผนระยะยาว ที่จะทำให้เราพึ่งตนเองได้ ลูกเราโตมาก็จะมีของกิน แต่ของคนส่วนใหญ่คือไม่เป็นระบบมาก แต่เน้นที่ทำเยอะ หวังว่าจะได้เงินเยอะๆ พอเป้าหมายต่างกัน วิธีการมันต่างกัน เราไม่ได้คิดว่าจะได้กินหรือเปล่า แต่ทำไปเรื่อยๆ ปลูกไปเรื่อยๆ แล้วมันก็มีความสุข พอได้กินผลผลิตยิ่งมีความสุข แต่ว่าถ้าถามแต่ว่าเมื่อไหร่จะได้กินหนอ มันก็ไม่มีความสุข จนถึงขั้นเลิกทำเลยก็มี เพราะซีเรียจรอ เรื่องนี้เป็นเรื่องของความเชื่อและวิธีคิดของแต่ละคน

บางคนมาพูดให้ฟังด้วยความท้อ โดยเฉพาะพวกที่ไปทำงานในเมือง กลับมามีเงิน แต่พอจะซื้อที่ดิน บางทีก็ไม่มีคนขายแล้ว มีรถขี่ แต่ก็ไม่สามารถมีแบบเราได้ อย่างปลูกสวนมะม่วง ก็ต้องใช้เวลานานอย่างน้อย ๕ ปี ต้องทำวันละนิด ไม่ต้องทำมาก และวิธีการปลูกก็ทดลองทำได้หมด ไม่ต้องมีสูตรตายตัวอะไร

การปลูกข้าว เราก็ไม่ได้เน้นที่การขาย เหลือแล้วค่อยขาย ตอนนี้พึ่งตัวเองทางอาหารได้มากในระดับครัวเรือน แม้กระทั่งญาติทางสามกีบอยู่ขอนแก่นก็ไม่ต้องซื้อข้าวกินเลย เพราะเราไปส่งให้ ตอนนี้ข้าวเหนียวที่ปลูกกินอยู่ก็มี ๕ พันธุ์ด้วยกัน มีพันธุ์เจ้าแตก พันธุ์แม่เผิง พันธุ์ขาวใหญ่ พันธุ์ข้าวเก่าไว้ทำไวน์แดง และข้าวหอมมะลิ ปลูกตามความเหมาะสมของสภาพแวดล้อม ดินและความชื้นเปียกของท้องที่ ตอนนี้อาจไม่ได้ซื้อข้าวกิน พอไม่ใช้สารเคมีแล้วผลผลิตจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆทุกปี เพราะสภาพดินดีขึ้น

ตอนนี้ไม่ได้ดำนานแล้ว แต่บางครั้งก็คิดถึงจันทาไหล เพราะมันเคยเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของชีวิต เคยขับรถไปนาอีกแปลงหนึ่ง ออกไป ๒ กม.จากหมู่บ้าน ผ่านนาที่เขาดำนากันอยู่ ก็จอดรถขอไปดำนาไปด้วย ไม่ได้ทำมาหลายปีแล้ว มันอยากทำ การเกี่ยวข้าวเองโดยไม่จ้างคนอื่นก็เป็นความสุข คือได้ทำเอง ถ้าไม่ใช่ชาวนาอาจจะไม่รู้ว่ามันมีความสุขอย่างไร มันอธิบายยาก ปลูกผักปลูกต้นไม้ก็เหมือนกัน ต้องทำเอง

การที่ดินเสีย นั้น คิดว่าเริ่มจากการตั้งรกรากของคนนี้แหละ มีการถางป่าเพื่อทำการเกษตร ก็ทำให้ดินเสียแล้ว ช่วงที่สองคือการใช้สารเคมีในการเกษตร เมื่อก่อนสมัยปู่ย่าตายายนั้นไม่ต้องใส่ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยคอกอะไร เพราะดินมันดีอยู่แล้ว

ช่วง ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา ชีวิตมีกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น กิจกรรมอยู่ในรูปแบบของอริยาบถที่ปรับเปลี่ยนตลอด เช่น การถอนหญ้าต้องก้ม พอป่วยก็มานั่งอ่านหนังสือ ตอนเย็นก็ดายหญ้าในแปลง เลยไม่มีปัญหาการปวดข้อตามร่างกาย เวลาจะทำกับข้าวก็เดินเข้าไปในสวน ไม่ได้ไปเอาจากตู้เย็น บางทีใช้เวลาถึงครึ่งชั่วโมง การหุงต้มก็ใช้พื้นที่เก็บมา แต่ก็ไม่ได้ยึดติดว่าจะต้องกินอยู่แบบโบราณ พอฤดูฝนก็ใช้แก๊ส เพราะสะดวกกว่า

ประโยชน์อีกอย่างคือ ลูกได้มีกิจกรรมทำ เกิดการเรียนรู้ที่เกิดจากวิถีชีวิต ไม่ฉาบฉวย เพราะกว่าจะได้ กว่าจะเห็นผลผลิต มันต้องมีการรอคอย อย่างไม้ผลต้องใช้เวลา ๕ ปี มันต่างจากการซื้อมาขายไปที่ใดก็ได้เร็ว เด็กๆเรียนรู้ที่จะสังเกตและใช้เวลา รู้จักทำใจว่ามันจำเป็นต้องเรียนรู้จักการรอคอย เราเป็นพ่อแม่ที่เป็นชาวนา ไม่มีวิชาความรู้เช่นคณิตศาสตร์ที่จะสอนเขา ก็ต้องใช้วิถีชีวิตเป็นตัวสอน ถ้าวิชาไหนสอนได้ เราก็สอน

สำหรับเรา การศึกษาเป็นเรื่องของการลงไม้ลงมือทำ เช่น บางคนเรียนมาว่าปลูกสั้วแล้วพรวนดิน รู้ว่าต้องพรวนดิน แต่ไม่รู้ว่าพรวนอย่างไร เพราะไม่เคยพรวนดิน แต่จริงๆแล้วก็สามารถพรวนได้หลายวิธี จะใช้อะไรก็แล้วแต่

วิถีเรื่องธรรมชาติเปลี่ยนไป จากที่เคยคิดว่าธรรมชาติมันกว้างใหญ่ไพศาล เราไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์ ต่างคนก็ต่างใช้ไป ธรรมชาติมีไว้ให้คนใช้ ไม่มีวันหมด มาสู่การเข้าใจในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เช่น สิ่งที่เกิดขึ้นกับหนองบึงและป่าทาม⁴⁴ตามธรรมชาติที่เคยเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ พอมีการขุดลอกขนาดใหญ่โดยรถแม็คโครทำให้ลึกขึ้น ระบบนิเวศเดิมถูกระทบ เคียงนี้จะไปหากินปลา กินกุ้งแบบเดิมไม่ได้แล้ว เมื่อก่อนไปหาทุ่งข้าวได้มาพอให้อิ่มกันทั้งบ้าน แต่เดี๋ยวนี้มันไม่ได้แล้ว หากินแบบเดิมไม่ได้ ป่าทามเป็นแหล่งเห็ดเหมือนกัน เมื่อก่อนนี้หากินได้นับมูลค่ารวมเป็นล้านเลยทีเดียว เดียวนี้เขาเอาไปทำเป็นนาข้าว หรือใช้สอหูกันเสียหมด เป็นการให้คุณค่าที่แตกต่างไปจากเดิม ตัวอย่างนี้ทำให้เราเริ่มคิดว่า นี่เราอายุเพียงเท่านี้ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในขนาดที่รวดเร็วขนาดนี้ ถ้าเราอายุ ๕๐ ปี (อีก ๑๐ ปี) แล้วมันจะเหลืออะไร ตอนนี้มันต้องมาคิดใหม่ว่า ถ้าเขามีรถสวนตัวกัน เราต้องมีปาสวนตัว มันต้องปรับ เพราะมันไป

⁴⁴ ป่าทาม เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่มีน้ำท่วมขังตลอดปี มีระดับน้ำไม่ลึก เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง และเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญสำหรับสัตว์ปีกและมนุษย์ด้วย

แข่งขันกันไม่ได้ ศักยภาพของคนเราไม่เหมือนกัน ถ้าเราจะเอาปลาเข้าไปแลกรถยนต์ เขาก็คงไม่ยอมให้แลกหรอก ปลาเราก็มีเยอะ จะเอาไปแลกเป็นรถคงได้ แต่เขาไม่รับปลาแลกรถ มันต้องเอาปลาไปขายเป็นเงินก่อน เป็นขั้นตอนที่ต้องผ่าน

จุดไหนที่เราต้องพึ่งพา เราก็ต้องทำเอง เราต้องพึ่งพาป่า เราก็สร้างมันขึ้นมาเอง แบ่งที่นาประมาณ ๓-๔ ไร่แล้วปล่อยให้มันเป็นป่า มีพวกงูพวกหนูอะไรเยอะแยะ เป็นป่าที่ไม่ได้หวังผลที่จะไปเก็บผลผลิตแบบสวนผลไม้ คือปลูกทิ้งและปล่อยให้โตเองเลย ป่านี้จะเป็นแหล่งอาศัยให้กับพวกศัตรูพืชของเรา เช่น หนู และงู อีกอย่างป่าเป็นแหล่งอาหารคือเห็ด เป็นสิ่งที่จัดการได้ง่ายมาก ไม่ต้องทำอะไรมา ไม่ต้องเอาต้นไม้อะไรมาปลูก เดี่ยวมันก็ขึ้นเอง ถ้าเราไม่มีเลยเป็นที่โล่งก็อาจหาไม้อย่างมาปลูกก็ได้ บ้างก็ลมพัดเอาเมล็ดพันธุ์มา บ้างก็นกคาบเมล็ดพันธุ์มา ป่าเป็นที่อาศัยของนกและสัตว์ป่าธรรมชาติเยอะมาก สังเกตได้จากไขที่นกมาวางไว้ตามต้นไม้ต่างๆ

ชาวบ้านหลายคนบอกว่าอยากทำได้อย่างเรา มีกินมีใช้อย่างเรา และคิดว่าเราขยันเป็นพิเศษในการสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา ขยันอย่างเหนือธรรมดา แต่ในความเป็นจริงไม่ใช่อย่างนั้น เราชี้แจงด้วยซ้ำไปเมื่อเทียบกับคนบางคน เพราะบางครั้งเรานอนหลับกลางวัน บางวันเราก็ไปหาญาติพี่น้องที่โน่นที่นี้ บางวันก็ไม่ได้ทำเกษตรเลยทั้งวันก็มี แต่สามเือนจะไม่ทิ้ง คือต้องทำทุกวัน

ผู้หญิงกับการพัฒนา

ไม่เห็นด้วยในส่วนที่ต้องเรียกร้องให้หญิงชายต้องเท่าเทียมกัน เพราะไม่คิดว่าจะเทียมกันได้ทุกเรื่อง อีกอย่างผู้หญิงชนบทก็มีอำนาจตัดสินใจในหลายๆเรื่องอยู่แล้ว การแต่งงานผู้ชายก็ต้องมาอยู่กับฝ่ายหญิง ผู้หญิงจะเป็นผู้ตัดสินใจว่าปีนี้จะต้องปลูกอะไรบ้าง ที่ไหนในสวนขององค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นที่มีการกำหนดสัดส่วนชายหญิงมานั้น ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วม แต่ก็ยังอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้ชายและวิธีคิดของผู้ชายอยู่ดี จึงไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ คือให้มีผู้หญิง หนึ่งในสาม เพื่อให้เกิดการคานอำนาจ ไปเป็นคานงัดระหว่างแนวคิด แต่จากประสบการณ์ส่วนตัว ผู้นำก็ยังคงเป็นผู้ชายกลุ่มเดิมซึ่งยังคงไม่เข้าใจว่าผู้หญิงคิดอย่างไร และมีความต้องการอย่างไร

ผู้หญิงควรได้รับโอกาสให้ได้ออกไปเรียนรู้ในเวทีเรียนรู้อื่นๆ เช่น เวทีสัมมนาต่างๆ ไม่ใช่เพียงแต่อยู่บ้าน ความคิดก็เป็นกรอบเดิม ทั้งๆที่ผู้หญิงมีบทบาทในการกำหนดชีวิตครอบครัว การเลี้ยงดูและให้การศึกษาลูก รวมทั้งวิถีการผลิตมาก แต่เมื่อกรอบความคิดเป็นแบบเดิมก็ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตได้ ส่วนมากผู้ชายเป็นฝ่ายออกไปเรียนรู้ พอกลับมาแล้วต้องการเปลี่ยนวิถีการผลิต แต่ผู้หญิงไม่ได้ไปรับรู้องค์ความรู้ชุดใหม่ด้วย ผู้หญิงซึ่งมีอำนาจตัดสินใจก็ไม่เอาด้วย ผู้ชายก็เลยไม่กล้า เพราะปกติตัวเองไม่ได้ตัดสินใจ เป็นเพียงฝ่ายปฏิบัติการ นี่เป็นสังคมบ้านนอก แต่สังคมเมืองไม่รู้ เพราะไม่ได้อยู่ในเมือง

เวลาทำงานเราจะมุ่งไปที่ผู้ชาย เพราะเขาเป็นตัวเปิด ถ้าเขาเปิดใจให้ผู้หญิงออกไปเรียนรู้ข้างนอกได้ คำนึงได้ว่าผู้หญิงก็จะได้เรียนรู้ แล้วกลับมาถ่ายทอด ผู้หญิงจะคุยเก่ง ไม่เหมือนผู้ชาย นอกจากผู้ชายเอ็นจีโอเนะ โดยทั่วไปผู้ชายจะไม่ค่อยคุยหรือถ่ายทอดมากเท่าผู้หญิง ผู้ชายถ้าคุยก็ต่อเมื่อกินเหล้า เหมือนกับการร่ำว ผู้หญิงจะร่ำวเก่งทั้งๆที่ไม่ต้องกินเหล้า แต่ผู้ชายถ้าไม่เมาก็ไม่ร่ำว ผู้หญิงจะชอบเล่าแบ่งปันเรื่องราวโดยธรรมชาติ พอมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนจนถึงการซักถาม จนเกิดอยากลองปฏิบัติ ดังนั้นการพัฒนาที่เอาผู้ชายไปรับรู้และเป็นตัวแทนจึงไม่ค่อยเกิดผล

การทำงานกับผู้ชาย ในฐานะผู้หญิง ต้องเข้าใจข้อจำกัดบางอย่างของความเป็นผู้หญิง เช่น ชีงอน หรือเจ้าอารมณ์ เราต้องไม่เป็นอย่างนั้น แล้วเราจะทำงานกับผู้ชายได้ บางครั้งเราก็เริ่มจะเป็นอย่างนั้น ก็เข้าใจว่าด้านลบของความเป็นผู้หญิงมีอยู่ในตัวเรา และเราเลือกที่จะไม่เป็นไปตามแรงถ่วงนี้ได้

ความภูมิใจและความสำเร็จ

ปีแรกๆที่ทำนาหว่านสำเร็จก็รู้สึกดีใจมาก และอยากเผยแพร่ให้คนอื่นได้รับรู้บ้าง จะได้ทำได้บ้าง และจะได้มีคน
คุยแลกเปลี่ยน แต่พอเรามีลูก ลูกเราก็ดี สามารถพูดคุยสื่อสารกับเรา ไม่เหมือนกับบางบ้านที่ลูกมีช่องว่าง หรือมีปัญหา
ยาเสพติด และการที่เราทำสำเร็จก็มีคนยอมรับ พ่อแม่และน้องๆของเราก็ภูมิใจและเชื่อมั่นในตัวเรา เราก็สามารถส่งเขา
เรียนมหาวิทยาลัยได้ ทั้งๆที่เราจบเพียงมัธยมปลายแล้วไปเรียนด้านเกษตร น้องบางคนจบแล้วมีลูก ก็เอาลูกมาให้เรา
เลี้ยงอีก เขาเป็นหนี้เรา

แม้เราเป็นผู้หญิง แต่หากได้รับการสนับสนุนและโอกาสเรียนรู้เราเชื่อว่าจะทำได้ ที่ผ่านมาก็ทำงานร่วมกับองค์กร
พัฒนาเอกชนอยู่หลายปีจนตอนนี้รัฐให้การสนับสนุนตั้งเป็นมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน เราเองรับงานวิจัยเกี่ยวกับการปรับ
ปรุงดินมาทำ โดยศึกษากรณีของเกษตรกรอีก ๑๕ ราย

การถ่ายทอดผ่านการเขียนหรือพูดนั้นมีข้อจำกัด ที่จริงต้องมาอยู่มาทำมาดูจริง จะได้เข้าใจและเรียนรู้เกี่ยวกับ
กระบวนการทั้งหมด ลึกซึ้งกับมัน และเห็นคุณค่าในสิ่งที่พูดถึงนี้ การลงมือปฏิบัติทำให้เราสัมผัสได้ถึงความสะดวก
เราไม่อาจจะอธิบายรายละเอียดของแปลงได้ลึกซึ้ง ถ้าไม่เป็นผู้ลงมือทำเอง

ในการทำเกษตรยั่งยืน การใช้เวลาในแปลงเกษตรนั้นขึ้นอยู่กับความควบคุมของเจ้าของเอง เป็นอิสระจากเวลา
และอิสระจากความเป็นทาสเงิน ของตลาด คือว่าเราสามารถดูช่วงเวลาทำงานที่เหมาะสม ไม่จำเป็นต้องลงแปลง
เกษตรตอนแดดร้อนจัดก็ได้ อ่านหนังสือ ทำงานบ้าน ลงแปลงเกษตรตอนช่วงเช้าและเย็นก็ได้

ชีวิตทวนกระแส

จะมีความรู้สึกขัดแย้งอยู่บ้างเพราะกระแสหลักมันแรง เช่น ตอนที่ลูกเปิดเทอม ลูกต้องการเรียน ต้องการเข้าโรง
เรียน เราจะปฏิเสธลูกไม่ให้เรียนไม่ได้ ถือว่าไม่มีสิทธิ์ไปห้ามไม่ให้เข้าโรงเรียนในระบบไม่ได้ แต่รายได้เรามันไม่ได้อยู่ใน
รูปแบบของเงิน มันอยู่ในรูปของข้าว จะไปแลกเปลี่ยนค่าเทอมก็ไม่ได้ จึงเริ่มคิดเรื่องการหาเงินจากการสร้างรายได้บาง
อย่างเพื่อการศึกษาให้ลูก ที่ผ่านมาก็ทำน้ำเต้าหู้ไปขายที่ตลาดตอนเช้า ตอนกลางวันเราก็ทำงานในสวน รายได้อีกส่วนก็
มาจากการแปรรูปผลผลิต เป็นเรื่องที่ยากให้คนอื่นที่คิดเรื่องเกษตรพึ่งตัวเองได้จนสำเร็จ จนเป็นระบบปรัชญาเป็นเรื่อง
เป็นราว คือต้องคิดถึงองค์รวมของชีวิตทั้งหมด เรื่องการศึกษาของลูกก็เป็นเรื่องที่สำคัญ เกษตรพึ่งตนเองเป็นเพียงแค่
เรื่องหนึ่ง อย่างคนขับแท็กซี่ที่ได้มีปรัชญาการเกษตรแบบเราเขายังส่งลูกเขาเรียนได้ คำถามอยู่ที่ว่าคุณค่ามันอยู่ตรงไหน
คนเราทำเกษตรอาจสำเร็จ แต่ชีวิตครอบครัวอาจไม่สำเร็จ ความคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตก็มีอิทธิพลกับเรามาก

ความใฝ่ฝัน

อยากให้ตรงนี้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เป็นระบบ สำหรับผู้ที่สนใจ เพราะเกษตรเป็นระบบที่หลากหลาย จะได้เข้ามา
เรียนรู้ อยากให้มีคนมาช่วยกันเรียนรู้ร่วมกัน คือไม่ใช่เราทำคนเดียว เป็นการศึกษาแบบที่เราไม่ต้องการทำคน
เดียว เป็นการศึกษาที่ทำให้คนมีโอกาสเรียนรู้ที่จะใช้ชีวิตในการพึ่งพาตัวเองได้ เพราะสังคมไม่มีที่ว่างพอสำหรับลูกคน
จนๆให้ไปต่อสู้อย่างไร อยากให้มาเรียนรู้ร่วมกันอย่างเท่าเทียม อย่างเป็นครอบครัว เป็นพี่เป็นน้องกัน ได้คิดเรื่องหลักสูตร
เกษตรกรรมยั่งยืน และทำไปเรื่อยๆ แต่ยังไม่ถึงขนาดมีงบประมาณสนับสนุนมากนัก มีโรงเรียนที่ติดต่อให้ไปสอนอยู่ ๖ โรง
เรียน และเด็กๆละแวกนี้อีก สอนเรื่องการทำน้ำชีวภาพ การด้ายหญ้า การเผาถ่าน บางทีนักศึกษาพัฒนาชุมชนยัง
ด้ายหญ้าไม่เป็น แล้วจะทำงานกับชุมชนได้อย่างไร ก็ทำกันอย่างนี้ มาเรียนกันเลย ไม่มีค่าใช้จ่าย ก็มากินมาอยู่ที่นี่ กิน
เท่าไรก็ไม่มีวันหมด

สัมภาษณ์ สมาชิกวุฒิสภา เตือนใจ ดีเทคน...สำนักเชิงนิเวศและความเป็นผู้นำอย่างใหม่⁴⁵

คุณเตือนใจ : พี่คุยกับบาทหลวงนิพนธ์ เทียนนิหาร เรื่อง การพัฒนาของโลก มันไม่ได้นึกเลยว่ามนุษย์จะต้องอยู่ร่วมกับโลก สรรพสิ่งในโลกและจักรวาลได้อย่างไร จะเอาเศรษฐกิจเป็นตัวนำ เพราะเรากระตุ้นการบริโภค เศรษฐกิจจะดีต้องมีการบริโภค ต้องมีการผลิต ต้องมีการบริโภค แต่ที่จริงแล้วการผลิตและการบริโภค มันไม่จำเป็นต้องมากขนาดนี้ ถ้าเรารู้จักการผลิตทั้งบริโภคอย่างรู้คุณค่า แล้วก็ให้การบริโภคทำหน้าที่อย่างแท้จริง เช่น การบริโภคปัจจัย 4 อย่างที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก(ประยุตต์ ปยุตโต) ท่านได้แสดงธรรมเทศนาไว้ว่า เราต้องทำภาวนา 4 อย่าง คือ กายภาวนา ศิลภาวนา จิตภาวนา และกัมมัญญาภาวนา

กายภาวนา คือ การเลี้ยงดูร่างกาย ด้วยปัจจัย 4 การกินอาหารต้องการให้อาหารไปบำรุงร่างกายให้แข็งแรงไม่ให้มีโรคภัยไข้เจ็บ ไม่ใช่กินเพราะมันเป็นแฟชั่น หรือได้รับการโฆษณาชวนเชื่อมาอย่างนั้น เราไม่ได้ให้คุณค่ากับสิ่งที่บริโภคไปตามหน้าที่อันแท้จริงที่เราควรจะเป็น เช่นอย่างการใส่เสื้อผ้า เราก็ถูกโฆษณาว่าปีนี้ แฟชั่นลำนักร้องออกมาว่าต้องใส่สีอะไร ต้องใช้แบบอะไร แทนที่เราจะคิดว่าเราจะใส่ผ้าทอมือ ที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติที่เพาะปลูกด้วยกระบวนการที่ไม่เบียดเบียนมนุษย์และธรรมชาติ เมื่ออาทิตย์ที่แล้ว ที่รัฐสภา คณะกรรมาธิการวิทยาศาสตร์และการพลังงาน ของสภาผู้แทนราษฎร เขาจัดเรื่องมาตรฐานผ้าทอมือพื้นบ้าน ซึ่งพี่ว่าถ้าสภาผู้แทนจัดเรื่องอย่างนี้ได้ พี่ชื่นชมเขามาก เขาพูดถึงว่าผ้าทอมือจะต้องเป็นผ้าที่ทำจากเส้นใยธรรมชาติ ที่ปลูกด้วยกระบวนการอินทรีย์ เป็นออร์แกนิก เตียวนี้แม้ว่าเราจะไปซื้อเสื้อผ้าที่ผลิตมา แล้วเขียนว่าฝ้าย 100% (cotton) แต่ว่าฝ้ายฝ้ายนั้นอาจจะผลิตด้วยฝ้าย GMO หรือเป็นฝ้ายที่ผลิตเป็นพืชเชิงเดี่ยว เพื่อที่จะเอาน้ำมันจากเมล็ดฝ้ายเป็นหลัก แล้วก็เอาใยเป็นรองแล้วก็ใช้สารเคมีเข้มข้นมาก เพราะฉะนั้นการใส่เสื้อผ้าที่เป็นฝ้ายเช่นนั้น ก็ไม่ก่อประโยชน์อะไรทั้งสุขภาพของผู้ใส่และต่อระบบนิเวศ แต่ว่าเส้นใยธรรมชาติก็เป็นฝ้ายที่ปลูกในระบบผสมผสาน เช่น ฝ้ายพี่น้องปลูกเกอญอปลูกในไร่ข้าว หรือปลูกผสมกับพืชอื่นๆ ที่เป็นพันธุ์พื้นเมือง อันนี้ก็เป็นเรื่องของการนุ่งห่ม ที่ต้องคิดถึงสุขภาพของผู้สวมใส่และสุขภาพของผู้ผลิต แล้วผลต่อสิ่งแวดล้อม หรือว่าถ้าเรากินอาหารดีๆ ไปเราก็ไม่ต้องกินยา หรือถ้าเราจำเป็นต้องใช้ยา ก็จะเป็นยาที่มาจากภูมิปัญญาพื้นบ้าน ซึ่งมีมาตรฐานรองรับหรือว่าบ้านและเครื่องใช้ต่าง ๆ จะเป็นบ้านที่สร้างด้วยวัสดุท้องถิ่น ที่มันเหมาะกับสภาพภูมิอากาศที่ไม่ต้องใช้พลังงานมากเกินไป

ศิลปภาวนา ถ้าเราตีความศิลป ให้เป็นศิลปที่นำมาซึ่งความเป็นปกติสุขของตนเองและสังคม เราก็ต้องตีความศิลปให้เป็นศิลปเพื่อสังคมมากขึ้น เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ฆ่าไม่ฆ่าปลา ตบยุง ไม่ฆ่ามด ก็พอแล้ว แต่เราไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ ไม่เบียดเบียนร่างกายของเขา เช่น ใช้แรงงานเด็ก ใช้คนอื่นเป็นทาส อันนี้ก็ถือว่าเป็นการละเมิดศิลปข้อที่ทำร้ายร่างกาย หรือทำให้ล้มหายใจของเขาหมดสิ้นไปเหมือนกัน เพราะในวันหนึ่ง ถ้าเราใช้ร่างกายของแรงเพื่อนแรงงานไม่ว่าจะเป็นเกษตรกร หรือ แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือนอกระบบ ก็ถือว่าเป็นการเบียดเบียน แล้วก็การไม่ลักขโมย ไม่ใช้ว่าไม่ไปหยิบเงินของเขา ไม่เอาสิ่งที่เขาไม่ให้ แต่การสะสมด้วยเป็นหุ้นหรือเป็นอะไรก็ตามที่ไม่ควรจะได้ การเอากำไรเกินควร เราก็ไม่ควรกระทำ เพราะสังคมมันเดือนร้อนจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะมันมีช่องว่างระหว่างผู้ที่มีโอกาสสร้างความมั่นคงให้ตัวเอง ไม่ว่าจะด้วยอำนาจทางการเมืองหรือทางทุนก็ตาม ศิลข้อที่ 2 ต้องตีความให้มากกว่านี้ ว่าสังคมจะ

⁴⁵ สัมภาษณ์ วันที่ ๒๒ ก.ค. ๒๕๕๕ ที่มูลนิธิพัฒนาชุมชนเมืองและภูเขา จ. เชียงราย

ไม่ไปชื่นชมคนที่ร่ำรวยผิดปกติ โดยที่เขาเปิดเผยหรือนำทรัพยากรและข้อมูลทางสังคมจากอนาคตจากคนอื่นมาใช้ เป็นสมบัติส่วนตัว หรือของกลุ่มของตัวเอง

ในเรื่องของการที่ถ้าเรามีสื่อ เรามีธุรกิจบันเทิง ซึ่งทำให้เด็กและเยาวชนของเราหันมาให้ความสนใจกับความ สุขทางเนื้อหนังมากเกินไป ตรงนี้ก็ต้องถือว่าเป็นการละเมิดศีลข้อที่ 3 ศีลในเชิงสังคม ศีลข้อที่ 4 ในเรื่องของการสื่อสาร เราอาจจะมองว่าเป็นศีลว่าจาไม่พูดบด อันนี้เป็นการสื่อสารทุกชนิดที่จะต้องให้ข้อมูลที่ครบรอบด้านที่ทำให้เกิดสติ ปัญญา แต่ไม่ใช่ให้ข้อมูลที่เพื่อการค้าอย่างเดียว เพราะฉะนั้น ตรงนี้จะต้องเป็นศีลของการสื่อสารทุกชนิด ว่าจะต้องเป็น การสื่อสารที่อยู่บนเหตุผล อยู่บนการที่จะสร้างสติปัญญาให้กับสังคม การสร้างการพึ่งตนเอง สร้างการมีเหตุผลใน การวิเคราะห์โดยที่ไม่ฟังสื่อที่ให้ข้อมูลแต่เพียงชนิดเดียว คือข้อมูลที่สื่อต้องการที่จะใช้ประชาชนเชื่อและบริโภคสิ่งนั้นๆ ที่ การโฆษณาต้องการ พี่ว่าอาจจะเป็นทั้งสื่อสี่ข้อของวาจา หรือการสื่อสารทั้งเป็นข้อมูลที่เป็นจริง และเป็นเหตุผลสร้าง สรรค์ไม่เพื่อเจ้อ อันนี้มีศีลเพื่อเจ้อมาก สื่อในสาระที่ไม่ควรจะสื่อก็เป็นเรื่องของเพื่อเจ้อ หรือว่ายุ่งส่อเสียดทำให้ผู้อื่นเสีย หาย เป็นคำหยาบเป็นคำลามก ศีลข้อที่ 5 เรื่องของไม่ใช่แค่เมา แต่เป็นการเสพสิ่งทำให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมา และขาดสติทุกชนิดก็เป็นศีลภาวนา

จิตภาวนา ก็คือทำให้จิตของเราปลอดกิเลสและเป็นอิสระจากความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ได้มากที่สุด ซึ่ง ทำให้เกิดปัญญากว่าการทำชีวิตอยู่ในโลกโดยไม่ยึดติดกับสิ่งที่เราชาวโลกยึดติดกัน เช่น ในหลักของโลกธรรมแปด เรา ยอมไม่ลุ่มหลงกับคำสรรเสริญ โดยไม่ได้นึกถึงอีกด้านหนึ่งที่เป็นคู่กัน มีลาภเสื่อมลาภ มียศเสื่อมยศ มีสรรเสริญ มีนินทา มีสุข มีทุกข์ เว้นแต่เราอยากจะได้แต่ด้านเดียว ไม่อยากได้อีกด้านหนึ่ง แต่เราไม่ได้เข้าใจนั่นคือหลักของไตรลักษณ์ ว่าเรา ไม่สามารถควบคุมได้ แต่เรารู้ทุกขแต่เราไม่เป็นทุกข์ หลักอริยสัจ 4 เราก็จะรู้แค่ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แต่เราไม่รู้ว่าจะ ทำหน้าที่อย่างไร ตอนนี้แหละ คือรู้ทุกข์ เพื่อที่จะไม่เป็นทุกข์ รู้เหตุของทุกข์ ที่จะละเหตุได้ นิโรธ คือ ทำให้แจ้ง ทำความ ดับทุกข์ให้แจ้ง มรรค คือ ทำให้เจริญ ดำรงชีวิตอยู่ในระดับอริยะมรรค ตรงนี้พี่ดูว่า ชาวพุทธและคนทั้งโลกจะต้องหันมา สนใจธรรมะ เพื่อจะมีชีวิตทวน กระแสกิเลสไม่ตามกระแสของโลก ซึ่งมักตามกระแสกิเลสมากกว่า ครอบด้านเลย นี่เป็น โรงเรียนวันอาทิตย์ได้ทั้งสำหรับผู้ใหญ่และเด็ก อันนี้อยู่ที่ว่าครูอาจารย์มักจะว่าเด็กสมัยใหม่ไม่ได้มีสาระ หรือว่าใช้ชีวิต หรือว่าไม่สนใจการเรียน แต่พี่ว่าทั้งหมด คนรุ่นผู้ใหญ่คนรุ่นพี่นี่แหละสร้างเด็กให้เป็นอย่างไร พ่อแม่กลัวความยาก ลำบากที่เราเคยเผชิญมาในอดีต ที่เรามองว่าการต่อสู้ปัญหานี้เป็นความยากลำบากก็เลยไม่อยากให้ลูกเจอ ก็เลยเลี้ยง ลูกเป็นไขในหิน ลูกจึงไม่ได้หล่อหลอมให้เกิดปัญญาจากการเรียนรู้ ที่จะมีความอดทน อดกลั้น หรือแก้ไขปัญหาด้วยสติ ด้วยปัญญาของตนเอง ด้วยความอดทน ความพากเพียรของตนเอง แต่พ่อแม่จะไปสร้างสิ่งที่สะดวกสบายให้ลูกไว้หมด เพราะฉะนั้น ลูกจึงไม่มีแบบอย่างของชีวิตว่าปัญญาจะเกิดจากการรู้จักปัญหาและแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ตอนนี้เรา ผลิตเด็กรุ่นใหม่ออกมาหน้าหงวม ก็ภูมิปัญญาของไทยเราก็ถูกละเลย เพราะพี่ไปเรียนกฎหมายมหาชน พี่เลยรู้ว่า เรา ไปเรียนสิ่งที่ เป็นกฎหมายในส่วนของยุโรป และอเมริกาแล้วก็เป็นคนละแนวคิด ถ้าเราไปรับเอาของเขามาโดยเราไม่ได้ดู ว่าสภาพสังคม วัฒนธรรมไทยเป็นอย่างไร เราไปรับเอาของเขามาใส่เป็นกฎหมายไทย เพราะฉะนั้นประชาธิปไตยของเรา ที่เรามองว่าเริ่มมาจาก 2475 จึงมีคนกลุ่มเดียวที่ เป็นผู้มีความรู้ในเชิงวิชาการในสังคมที่เราเข้าใจ แต่ประชาชนในระดับ รากหญ้า ยังไม่สามารถที่จะนำกฎหมายมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการสร้างสันติให้เกิดในสังคมได้ เพราะอย่าง พ่อพี่ มาเป็น สว. จะเห็นได้ว่าแต่ละสมัยการประชุม เราผ่านกฎหมายมาหลายฉบับมาก เราไม่เคยนำกฎหมายนั้นๆ มาคุยกับ ประชาชนเลย เพราะบางวันกฎหมายต้องผ่าน 3 ฉบับ แม้กระทั่ง สส. หรือ สว. ก็อาจจะยังไม่เข้าใจถึงสาระหรือแก่นแท้ ของแต่ละฉบับว่าเราต้องมีกฎหมายฉบับนี้มาเพื่ออะไร และรายละเอียดของแต่ละมาตรามันจะมีผลอะไรต่อประชาชน พี่ มองว่าประเทศเรามีกฎหมายมากเกินไป เราน่าจะถึงเวลาที่ต้องทบทวนว่าเรามีกฎหมายอะไรอยู่บ้างในอดีต ปัจจุบัน และในอนาคตจะต้องมีกฎหมายอะไรเกิดขึ้นมาเท่าไร ถ้าเราให้ความสำคัญกับกฎหมาย ถ้าเราไม่ให้ความสำคัญกับ

ศิลปะ วรรณคดี กวีต่างๆ ที่พิมพ์มีความเชื่อว่าถ้าคนไทยมีศิลปะเหมือนกันทั้ง 5 ข้อ เราไม่ต้องมีกฎหมายสักฉบับก็ได้ เนื่องจากว่าเราละเลยธรรมะ เราจึงเลยต้องมาเอากฎหมาย ซึ่งกฎหมายก็ไม่ใช่ประโยชน์ต่อประชาชน เพราะประชาชนไม่รู้เท่าทันกฎหมาย ดูเหมือนว่าจะเป็นการออกกฎหมายแบบเพื่อปกครองและก็ได้เน้นให้ประชาชนเข้าใจและปกครองกันเอง ใช่ ยกตัวอย่างที่ฉันพูดกฎหมายปฏิรูปในระบบราชการกระทรวงทบวงกรม ข้าราชการก็เหมือนกับต้องยอมจำนน เพราะว่าเดี๋ยวนี้การเมืองจะเป็นผู้โยกย้ายข้าราชการ เรามีการเปลี่ยนแปลงแต่การเปลี่ยนแปลงนั้นต้องมาจากความพร้อมของประชาชน ไม่ใช่ว่ารัฐบาลบอกว่าอยากจะให้กฎหมายใช้ 1 ตุลาคม ก็ต้องทำให้ได้ เพราะตัวเองเสียง 350 เสียงในสภาแล้ว คือเกินครึ่งจาก ส.ส. 500 ส.ว. 200 ก็สามารถเปลี่ยนรัฐธรรมนูญไทยทุกมาตรา

ตรงนี้จะบอกว่าไม่ว่าจะเป็นสถาบันขบวนการเมือง หรือโรงเรียนการเมืองประชาชนก็ตาม ต้องทำให้ประชาชนรู้เท่าทัน เพราะฉะนั้นทุนกับอำนาจทางการเมืองก็จะเป็นพวกเดียวกัน เพราะตอนนี้เรามีนายกรัฐมนตรี ที่รวยที่สุดในประเทศ แล้วก็มีเสียงมากที่สุดตั้งแต่เคยมีมาในอดีตรัฐสภาไทย ซึ่งตรงนี้เป็นเรื่องน่ากลัวมาก พลังที่จะตรวจสอบได้นั้นคือพลังของประชาชน เพราะว่า ส.ส. ในพรรครัฐบาลก็ต้องโหวตตามมติของพรรค และ ส.ว. บางส่วนอาจจะมีแนวโน้มที่จะช่วยรัฐบาล มีความโน้มเอียง เพราะว่าอาจจะมีญาติอะไรในฝ่ายรัฐบาล การที่ประชาชนจะเลือก ส.ว. อย่างไร พี่ว่าเป็นเรื่องที่จำเป็นแล้วทุกระดับด้วย จะเลือก อ.บ.ต. อย่างไร จะเลือก อ.บ.จ. อย่างไร เลือก ส.จ. อย่างไร เลือกเทศมนตรีอย่างไร เราจะต้องรู้ในระบบตัวแทนไม่ใช่เลือกไปแล้วปล่อยไป แต่เลือกแล้วต้องติดตามตรวจสอบ แม้กระทั่งการใช้งบประมาณของทุกหน่วย ซึ่งมาจากภาษีของประชาชน เราจะต้องติดตามว่าทุกบาททุกสตางค์เป็นจริงแค่ไหน ตอนนี้ ปปช. จะตรวจสอบทรัพย์สินและหนี้สินของนักการเมืองระดับชาติเท่านั้น คือคณะรัฐมนตรี ส.ส. ส.ว. จะทำอย่างไรจึงจะมีการตรวจสอบตั้งแต่ระดับท้องถิ่นเลย นายกเทศมนตรี นายก อ.บ.จ. ประธาน อ.บ.ต. จะต้องให้ประชาชนตรวจสอบทรัพย์สินว่า เมื่อที่คุณเข้ามามีเท่าไร วันที่คุณออกไปคุณมีเท่าไร หรือระหว่างนั้นคุณมีเท่าไร พี่ว่าตรงนี้สำคัญมาก ถ้าพลังประชาชนไม่เกิด การทวงดุลมันจะไม่เกิด

ณัฐพล: จะใช้กฎหมายฉบับไหน? ถ้าจะตรวจสอบในระดับท้องถิ่น

คุณเตือนใจ : เข้าใจว่ามันมีกฎหมาย เรื่องขององค์กรปกครองท้องถิ่น มีว่าประชาชนสามารถที่จะต้องรู้ได้ว่างบประมาณขององค์กรท้องถิ่นมีเท่าไร เอามาใช้เท่าไร หรือมีหนี้สิน ถ้าเป็นของตกลงสัญญาสุขภาพชนว่า ถ้าเราเลือกเข้าไปทั้งทีมคุณจะต้องให้ประชาชนเห็นด้วยได้ เป็นสัญญาภายในกันเองอาจจะเป็นไปได้

ณัฐพล: ตัวอย่างในระดับนโยบาย ในระดับ ส.ว. เอง ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่เขาสงสัยกันบ้างไหม?

คุณเตือนใจ : พี่มองว่าต้องดูฐานที่มาของ ส.ว. แต่ละคน เพราะว่า ส.ว. ถ้าเราดูที่มาเกือบครึ่งมาจากอดีตราชการไม่ว่าจะเป็นสายปกครอง สายทหาร สายตำรวจ อีกส่วนหนึ่งก็มาจากนักการเมืองท้องถิ่นไม่ว่า ส่วนที่มาจากคนทำงานกับประชาชนมีประมาณ 30 คน ซึ่งคนกลุ่มนี้ก็จะเอาใจใส่ต่อทุกโครงการ หรือทุกกฎหมายทุกนโยบายที่จะมีผลต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ต้องขึ้นอยู่ที่ประชาชนเข้าใจไหมว่าตนจะเลือกบุคคลเขามาดำรงตำแหน่งนั้นๆ เพื่อไปทำหน้าที่อะไร เราจึงจะเลือกคนให้เหมาะที่ไปทำหน้าที่นั้นๆ แต่ไม่ใช่เลือกเพราะว่าเคยชินกันมาแล้ว เขามีบุญคุณต่อเรา อาจจะทำในสิ่งที่เราต้องการ พี่จึงมองว่าการเมืองภาคประชาชน การให้ความรู้ ความเข้าใจกับประชาชนเป็นเรื่องที่สำคัญมากในยุคที่ประเทศเรามีวิกฤติทุกอย่าง พลังทางปัญญาของประชาชนเท่านั้นที่จะช่วยแก้ เราจะไปให้รัฐบาลแก้อย่างเดียวก็ไม่ได้ แต่ประชาชนต้องตรวจสอบรัฐบาล เพื่อให้ทิศทางของรัฐบาลเป็นทิศทางที่ประชาชนเป็นผู้กำหนด

ณัฐพล: อย่างในระดับท้องถิ่นเอง พี่แดงมองบทบาทตัวเองอย่างไร ? ในระดับยาว 10 – 20 ปี

คุณเตือนใจ : พี่อยากจะหนุนช่วยองค์กรท้องถิ่น กลุ่มประชาชนให้ได้มากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเยาวชน ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสตรี หรือผู้รู้ทางด้านต่าง ๆ พี่มองว่าอยากจะทำให้เครือข่ายภาคประชาชนมันเข้มแข็งทั้งระดับต่างจังหวัดที่ต้องไปเชื่อมโยงกับระดับภาค ระดับประเทศ แล้วก็เข้าใจสถานการณ์ของโลกด้วยว่า ทำไมประเทศเราจึงเป็นแบบนี้ เพราะว่ารัฐบาลเราไปทำความตกลงอะไรไว้กับระดับสากล เราจะมีตัวเราที่ไม่พอแล้ว นอกจากรู้ด้วยตนเองอย่างดีแล้วก็รู้จักสากลอย่างดีด้วย พี่อยากให้เห็นความดี สัมพันธ์ที่ดีกับประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็น พม่า ลาว เขมร หรือมาเลเซีย เราจะต้องเป็นมิตรที่ดี ทำให้ช่องว่างที่มีอยู่ลดลง อยากจะเห็นว่าโดยเฉพาะไทยกับพม่าซึ่งความสัมพันธ์ไม่ค่อยจะราบรื่นนัก เรามีหลายอย่างที่เหมือนกับพม่าและบางอย่างที่พม่ามีดีกว่าเรา เช่น วัด อารามของพม่า ก็จะมีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทำมากกว่าเรา ดังนั้น เราน่าจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงศาสนา วัฒนธรรม ในเชิงเยาวชนต่อเยาวชน นักวิชาการต่อนักวิชาการ หรือว่า พ่อค้าต่อพ่อค้า กลุ่มสตรีกับกลุ่มสตรี พี่ว่าถ้าเรามีความริเริ่มไว้อย่างนี้ อันนี้เป็นสิ่งที่พี่คิดมาตลอดเวลา 30 ปี ที่มาอยู่เชียงรายได้ยังไม่เคยได้ทำ เพราะว่าไม่มีโอกาส พี่เคยคุยกับคุณประชา เขาชวนให้ไปพบกับชาวคะฉิ่น แต่ไม่เคยได้ไปซักที พี่ดำรงตำแหน่งมา 2 ปีกว่า ตั้งแต่ 22 มีนาคม 2542 อีก 3 ปีกว่า และหลังจากนั้น ตอนนี้อย่างไม่ได้คิด ว่าแต่สิ่งที่อยากทำที่สุดคือในเรื่องการปฏิบัติธรรม ให้ได้รู้เท่าทันกิเลสให้ได้มากที่สุด เพราะฉะนั้นการที่ทำอะไรก็ต้องทำด้วยสติสัมปชัญญะ และศีล สมาธิ ปัญญา ให้ได้มากที่สุด ที่คิดเอาไว้คือระหว่างนี้จะพยายามเจริญสติแล้วก็หาเวลาช่วงสัปดาห์ปิดประชุมไปปฏิบัติเป็นช่วง ๆ แต่ว่าถ้าหมดจากวาระการเป็น ส.ว. แล้วอาจอยากไปปฏิบัติธรรมเข้มข้นสักช่วงหนึ่ง

ณัฐพล: รู้สึกว่าสิ่งที่พี่แดง เชื่อมโยงระหว่างชีวิต มิติทางศาสนา จิตวิญญาณ กับประเด็นที่ดูเหมือนกับประเด็นภายนอก ผมคิดว่าสำคัญเพราะว่าบ้านเราไม่ค่อยมีคนมีที่ยิง อย่างเช่นอาจารย์สุลักษณ์

คุณเตือนใจ : พี่ก็ได้เรียนรู้จากอาจารย์สุลักษณ์ ติความในเรื่องโครงสร้างในเรื่องอะไร ที่คนปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่อาจคิดไม่ถึง แต่พี่ดูว่าอย่างแม่ชีที่พี่ไปเป็นศิษย์ของท่าน ท่านก็บอกว่าท่านอยากเห็นผู้ที่ทำงานการเมืองที่ต้องรับผิดชอบประเทศมาก ๆ ให้ปฏิบัติธรรมแล้ว ก็ให้อยู่เหนือกิเลส ให้รู้เท่าทันกิเลสให้ได้ เพราะในการทำงานของเราก็จะเป็นประโยชน์ จริงๆ มิใช่โดยความยึดมั่นว่านี่เป็นผลงานของเราหรืออะไร หรือเป็นสิ่งที่ควรจะทำเพื่อประโยชน์สาธารณะเหมือนท่านองค์ทะไลลามะ พูดว่าคนที่ควรจะทำปฏิบัติมากที่สุด ไม่ใช่พวกพระแต่เป็นพวกนักการเมือง ใช่จริงๆ แล้วเพราะเขามีผลได้ผลเสียกับประชาชน มันเป็นผลประโยชน์มันเป็นอำนาจ ท่านถึงเมตตาพี่มาก พี่ขอไปปฏิบัติธรรม ท่านมักจะให้โอกาสเสมอ ปกติท่านจะไม่รับแบบ 15 วัน อะไรอย่างนี้ แต่ถ้าพี่ไปขอไป 3 วัน อะไรอย่างนี้ท่านก็บอกให้มาเถอะ ให้มาดูกิเลสให้รู้เท่าทันกิเลสให้ได้ ปีที่แล้วพี่ไป 3 ครั้ง ไปตอนวันเกิด 3 วัน ก็ไปทุกครั้งที่ปิดสมัยประชุม อย่างน้อยที่สุดก็ 15 วัน หรือ 21 วัน มากที่สุด 25 วัน เพราะถ้าไปเยอะกว่านั้นจะลำบาก เพราะจะเกิดความกังวลว่างานนี้ก็ต้องรับผิดชอบงานโน้นก็ต้องรับผิดชอบ

ณัฐพล: ถ้ากลับมาประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม แล้วโยงเข้ากับศาสนาดั้งเดิมของชนเผ่าพี่แดงมองเห็นว่ามันมีปัญหาตั้งแต่ไหน เป็นคำตอบได้ไหม ?

คุณเตือนใจ : พิธีภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นคำตอบของยุคสมัยที่เขาผ่านมาได้ เพราะว่าเดิมนี่ผู้เฒ่าผู้แก่จะเข้าใจว่า คือจะเคารพธรรมชาติ เหมือนคนไทยเคารพแม่ธรณี แม่คงคา หรือทุกอย่างที่มีเทวดาคู่มครองรักษาอยู่ ถ้าเราจะไปใช้ประโยชน์เราก็ต้องขอ ขอเพื่อที่จะทำให้ใช้ประโยชน์แค่เพื่อดำรงชีวิตอยู่ไม่ใช่เพื่อหวังเอารำเอารวย เพราะฉะนั้นก่อนที่จะเพาะปลูกก็ขอขมา เช่น ชาวอาข่า ก็จะมีวันที่เขาเรียกว่าวันกำตักแตน คือ ตักแตนจะเป็นสัญลักษณ์ของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ชาวอาข่าหรือชาวลานูก็ตามต้องเผาไฟเผาไร่ เพื่อที่จะทำให้ดินอุดมสมบูรณ์แล้วทำให้วัชพืชหมดไปก็ขอภัยเพื่อที่จะใช้พื้นที่ตรงนั้น เพื่อเพาะปลูกเพื่อให้ได้ใช้ดำรงชีวิตอยู่ได้ อันนี้เป็นสิ่งที่ชัดเจนมากเลยว่าจะไม่ใช่หวังรำรวย แต่หวังว่าปลูกเพื่อดำรงชีวิตอยู่ หรือว่าพอทำเสร็จแล้วนี้ ก็จะแบ่งปันให้หมา เพราะถือว่าหมานั้นมีบุญคุณ แบ่งให้คน แบ่งให้อะไรต่างๆ นี่ เวลาปลูกข้าวจะไม่ปลูกแค่เมล็ดเดียวแต่จะปลูก 5-6 เมล็ด ให้ตักแตน ให้คน ให้หมด แล้วพอหุงข้าวเสร็จก็ให้หมาก่อน เพราะว่าหมาช่วยเหลือมนุษย์มาก นี่แสดงให้เห็นว่าเขาไม่ได้คิดว่ามนุษย์ต้องได้ทุกอย่างที่มนุษย์ต้องการแต่มนุษย์ต้องแบ่งปันต่อสรรพสิ่งต่างๆ ที่อยู่ร่วมกัน ละก็แม้แต่ชาวนาไทยก็นับถือข้าวเป็นแม่โพสพ ที่ได้สัมผัสสัมผัส คุณดชาศิริภัทร คุณดชาพูดประทับใจมากเลยว่า เดิมข้าวเป็นสัญลักษณ์ของการมีชีวิต เราเรียกข้าวว่าแม่โพสพ ใช้ข้าวจะเป็นสัญลักษณ์ความอุดมสมบูรณ์ทุกอย่าง แล้วก็สถานภาพของข้าวนั้นก็สูงส่ง ขนมนั้นก็เป็นข้าวกับนม ก็ทุกอย่างมีข้าวเป็นองค์ประกอบหมด

คุณเดชาบอกว่าเมื่อก่อนเรามีพันธุ์ข้าวถึง 20,000 ชนิด ตามท้องดิน แล้วก็พันธุ์ที่ต้านทานโรคแล้วก็เหมาะกับสภาพดินฟ้าอากาศ แล้วก็ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี แต่ พอ FAO ได้มีนโยบายเมื่อปี 2509 ว่าประชากรโลกมากขึ้น เพราะฉะนั้นต้องมีการปฏิวัติเขียว โดยมีสถาบันวิจัยข้าวIRRI(International Rice Reserch Institie) ที่ประเทศฟิลิปปินส์ ประเทศไทยก็เลยผลิตข้าว ก.ข ต่างๆ ขึ้นมา กลายเป็นข้าวต้นเล็กๆ เตี้ยๆ ซึ่งพอน้ำท่วมก็ตายหมด หรือว่าเกษตรกรถูกส่งเสริมให้ปลูกข้าวชนิดเดียวกันเวลาเกิดโรคก็เกิดหมดเลย ก็ต้องใช้สารเคมีที่ควบคุมศัตรูพืชไม่ว่าจะเป็นรา หรือแมลงต่างๆ โรคขอบไหม้อะไรต่างๆ นี่ ก็เริ่มมีการใช้สารเคมีมากขึ้น แล้วก็สถานะของข้าวก็เปลี่ยนไป เป็นสินค้าส่งออก แล้วก็พื้นที่แม่ธรณีก็ไม่ได้พักผอน เพราะมีระบบชลประทานเข้าไป แม่ธรณีก็เลยถูกใช้ปีละหลายครั้งไม่มีเวลาตากดินไม่มีเวลาที่จะทำให้ช่วงวงจรชีวิตของแมลงหรือศัตรูพืชต่างๆ มันหยุดได้ ก็ต้องใช้สารเคมีเข้ามาควบคุม นำเครื่องจักรเข้ามาใช้แทน เพราะว่าควายก็ใช้ไม่ได้แล้ว อาทิตยที่แล้วพี่จัดเรื่องข้าวไทยกับควายไทยที่รัฐสภา คุณเดชาบอกว่า มันเชื่อมโยงกันหมดเลยว่า พอเราทำนาปีละหลาย ๆ ครั้ง ปลูกพืชอื่นๆ แทรกกับข้าว ควายเขาก็ทำไม่ได้ เพราะควายเขาก็เหนื่อย ความเขาจะทำงานได้วันละ 4 ชั่วโมง เพราะเราก็ต้องเอาเครื่องจักรเข้ามาใช้ เพราะฉะนั้นการทำขวัญควาย การที่รู้สึกควายเป็นเพื่อนเรา มีเพลงกลอนโคลนสาบควาย เพลงเจ้าพวยอยู่ไหน อะไรต่างๆ ก็หายไป ความคิดว่าเราเป็นเพื่อนเราอยู่คู่ชาวนาไทยก็หมดไป

สถานะภาพของข้าวก็เปลี่ยนไปเป็นสินค้าเพื่อทำกำไรสูงสุดเท่านั้นเอง เพราะทุกอย่างมันเปลี่ยนไปหมดเลย อันนี้ความเชื่อดั้งเดิมมันเปลี่ยนไป เพราะว่าเราไปตามกระแสโลก เข้าไปตามปฏิวัติเขียวก็ครั้งหนึ่งแล้ว เราไปตามปฏิวัติอุตสาหกรรมก็ครั้งหนึ่งแล้ว จะมาตามยุคโลกาภิวัตน์และการค้าเสรีและยุค GMO. นั่นก็แสดงให้เห็นว่าเราเป็นคนไทยมิได้เข้าใจธรรมชาติหรือวัฒนธรรมที่ทำให้เราอยู่กับธรรมชาติอย่างสันติสุขตลอดมา แต่เรามองว่า ธรรมชาติมิใช่เป็นสิ่งที่เราเคารพบูชาและกตัญญูอีกแล้ว แต่เป็นสิ่งที่ต้นทุนเท่านั้น เหมือนกับแรงงานของเพื่อนมนุษย์ที่เราไม่ได้มองว่าเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่เรามองว่านายทุนก็ต้องกดขี่ค่าแรงงานและต้นทุนในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนที่คนงานไปอยู่หรือสภาพแวดล้อมในการทำงาน ก็ไม่ได้สนใจว่าจะต้องปลอดภัยต่อชีวิตของแรงงานซึ่งเป็นเพื่อร่วมโลกของเราแต่เราจะกดค่าแรงให้ได้มากที่สุด ทำให้แรงงานต้องทำงานได้มากชั่วโมงมากยิ่งงานมากที่สุดต้นทุนน้อยที่สุด เพราะฉะนั้นตรงนี้เมื่อความเมตตาความกรุณา ซึ่งเป็นพื้นฐานของทุกศาสนาไม่ว่าจะเป็นศาสนาเล็กน้อยของพี่น้องชาติพันธุ์ต่างๆ หรือศาสนาใหญ่ๆ เช่น อิสลาม พุทธ คริสต์ หรือขงจื๊อ ก็ตาม แก่นแท้ของศาสนาถูกละเลย

เราเอาทุนนิยมเป็นตัวหลักของการพัฒนาประเทศเป็นส่วนใหญ่แล้ว เราจึงเห็นประเทศที่ล่มสลายไป เช่น อาเจนติน่า เป็นต้น เพราะรัฐบาลก็ยอมจำนนต่อทุนข้ามชาติหรือรัฐบาลข้ามชาติหมดแล้ว พี่มองว่าระบบประชาธิปไตย ซึ่งมีพรรคการเมืองเป็นตัวแทนของประชาชน พรรคการเมืองก็ต้องไปสมทบกับทุน เช่น บริษัทที่ผลิตสารเคมี หรือผลิตอาวุธ เพราะฉะนั้นพรรคการเมืองก็ไม่มีอิสระ เพราะพรรคการเมืองก็ต้องไปอิงกับทุน มันจึงทำให้ประชาชนในโลกที่สาม ซึ่งยังคงเหลือไม่กี่ประเทศนี้จะมีทางเลือกอยู่หรือเปล่า เวลาที่พี่ไปดูงานต่างประเทศพี่จะชอบไปประเทศที่ยังดำรงความเป็นตัวเอง เช่น เวียดนาม พม่า เขมร ลาว อินเดีย หรือทางแอฟริกา ซึ่งทางแอฟริกามีโอกาสได้ไป 2 ประเทศ ที่จริงอยากไปเยี่ยมเยียน อเมริกากลาง อเมริกาใต้ หรือว่าภูมิภาคเอเชียของเราในแปซิฟิกให้มาก เพราะอยากให้เห็นพลังซึ่งมาจากความเชื่อดั้งเดิมที่ปรับให้มันเข้ากับยุคสมัยได้ แล้วก็เป็นตัวของตัวเอง พี่ตัวเองแล้วเป็นอิสระได้จริง ๆ

ณัฐพัธ : อย่างความคิดของอาชา พี่แดงคุ้นเคยกับอาชามากที่สุดใช่ไหมครับ ณ วันนี้เขายังให้คุณค่าระบบคิดหรือความเชื่อแบบดั้งเดิมอยู่หรือไม่ ?

คุณเตือนใจ : ถ้าคนเผ่าคนแก่มียุติพลอยู่ จะทำให้ชุมชนนั้นยังเคารพธรรมชาติอยู่ แต่ว่าเมื่อเรามีระบบการปกครองท้องถิ่นเข้ามา คุณค่าของผู้อาวุโสแทบจะหมดไปเลย เพราะว่าจะต้องเอาคนที่รู้จักหนังสือพูดภาษาไทยได้มาเป็น อบ.ต. เป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นกำนัน ดังนั้นการให้คุณค่ากับผู้ซึ่งเป็นผู้รู้และมีธรรมะนั้นจะน้อยลงไปทุกที แล้วอีกอย่างหนึ่งคนรุ่นใหม่ คนหนุ่มสาวและคนวัยกลางคนจะต้องออกมาจากนอกหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นการที่จะสืบทอด ช่วงอายุที่จะสืบทอดธรรมะและความเชื่อที่จะทำให้คนอยู่กับธรรมชาตินี้จะน้อยลงไปมาก แล้วก็ความเชื่อเดิมนี้อาจจะต้องปรับด้วย เช่น ที่พี่ได้คุยมาหลายอย่างที่พี่น้องชาวอาชาก็พยายามปรับตัวเอง บางทีอาจจะปรับมากเกินไปด้วย เช่น พิธีไล่ชิงช้าซึ่งเมื่อก่อนจะเอาต้นไม้มาทำเป็นชิงช้า ซึ่งตอนนี้หาต้นไม้ยาก เขาก็ปรับมาเป็นไม้ไผ่ แต่เขาก็ดำรงคุณค่าอยู่ได้ แต่อีกสิ่งหนึ่งที่น่าจะต้องปรับ เช่น การทำโลงศพโดยใช้ต้นไม้ใหญ่ ๆ ซึ่งตอนนี้ต้นไม้หายากขึ้น พี่ก็เสนอเราไปซื้อโลงศพข้างล่างใหม่ หรือว่าบริจาคโลงศพจากข้างล่างขึ้นมาเพื่อยังให้มีการใส่ศพอยู่ แต่ว่าไม่ต้องตัดต้นไม้ใหญ่ ซึ่งหายากขึ้นทุกที เป็นต้น

หรือว่าความเชื่อเรื่องอย่างการคัดพันธุ์โดยธรรมชาติ เช่น แม่หมูเกิดลูก น้อยกว่า 3 ตัว เขาจะถือว่าเป็นพันธุ์ที่ไม่ดี เขาก็จะฆ่าทั้งแม่ทั้งลูกทิ้ง ซึ่งนี่อาจจะเป็นการคัดเลือกพันธุ์ แต่เดี๋ยวนี้อาจจะยาก เพราะว่าหาหมูที่จะเลี้ยงก็ยากแล้ว เขาถือว่าหมูต้องเกิดลูกในป่า หมูต้องเกิดลูกในบ้าน ถ้าหมูมาเกิดลูกในบ้านก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งความเชื่อหลายอย่าง ต้องเกิดการวิเคราะห์ ว่ามันเหมาะกับสภาพเศรษฐกิจสังคมไหม มันทำให้สังคมได้อยู่เกื้อกูลกันไหม แล้วก็ได้รับการเคารพมากขึ้นไหม

แต่ความเชื่อเดิมของอาชานี้ดี อย่างเช่นว่า ถ้าเข้าหมู่บ้านต้องมีต้นไม้เยอะ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ ที่ใช้ในการทำพิธีจะต้องมีต้นไม้เยอะ ก็คือ เป็นแหล่งป่าแหล่งน้ำของชุมชน ตอนนี้นักรุ่นใหม่ถูกแยกการเรียนรู้ ภูมิปัญญากับการศึกษามัธยมใหม่ออกจากกัน เด็กเดี๋ยวนี้ก็เข้าโรงเรียนที่เป็นศูนย์เด็กเล็ก ตั้งแต่เป็น 3 ขวบ แล้วก็ไปโรงเรียน ยิ่งถ้ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่กำหนดให้เรียน 12 ปี หรือ 9 ปี จะทำให้เด็กเรียนรู้จากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ หรือวิถีชีวิตน้อยลง

ณัฐพัธ : ยังมีผู้เฒ่าผู้แก่ใหม่ที่พูด หรือมีงานวิจัยที่เขียนถึงสิ่งเป็นนิเวศวิทยากับธรรมชาติของอาชา

คุณเตือนใจ : งานวิจัยที่เขียนชัด ๆ ของชาวอาชาก็ไม่ค่อยมี แต่มีของปกาเกอญอ ซึ่งของเขาค่อนข้างมาก ๆ ที่พี่คุยกับบาดหลวงนิพนธ์ ซึ่งทำงานพัฒนาแนววัฒนธรรม ท่านบอกว่า ชาวลัวะ เคยเล่าให้ท่านเอาไว้ว่า “เมื่อก่อนนี้เทวดาเป็นผู้สร้าง

โลกเรียก ชาวปกาเกอญอ ชาวลัว และชาวพื้นเมือง ไปบอกว่าจะให้ธรรมะ ซึ่งเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ชาวลัวจะเป็นตะกร้า เป็นแบบแน่น แน่นสนิทเลย คือเก็บได้หมดเลยไม่รู้เลย แต่ว่าชาวปกาเกอญอก็ห่างมานานหนึ่ง แต่คนเมืองเขาจะตาห่าง มากเลย” เพราะฉะนั้นวิถีชีวิตของชาวลัว เขาจะระมัดระวังมาก พิธีกรรมต่างๆ จะเป็นไปโดยระวังที่สุดโดยไม่เบียดเบียน ธรรมชาติ แต่ปะกายอ ก็ระดับที่ 2 ลงลงมา แต่ในสังคมไทย พี่น้องชาวปกาเกอญอก็รักษาธรรมชาติดีที่สุดแล้ว แต่คน เมืองคนพื้นราบนั้นก็เหนื่อยที่สุดตากก็ห่างมากขึ้น ตอนนั้นพี่ไปอุทยานแห่งชาติดอยผา (จังหวัดน่าน) กับท่าน พี่ก็ได้ไป เยี่ยมชาวลัว คิดว่าชาวลัวก็น่าสนใจ อาจจะเป็นความอ่อนน้อมของเขาหรือเปล่าไม่รู้ บอกว่าเขาเป็นคนจน คือขึ้นไป 3 บ้าน ทุกคนก็เป็นคนจนทั้งนั้น ถามว่าวันนี้ท่านจะกินข้าวกับอะไร เขาบอกว่ายังไม่รู้เลย เขาบอกว่ามีอะไรก็กินอันนั้น ถ้า ไม่มีข้าวก็จะไปซื้อมันมากิน ถ้าไม่มีเผือกมัน มีผักอะไรก็กินอันนั้น เขาเอายอดมะระขึ้น ก็ถามว่าจะทำอะไรกิน เขาบอกว่าไปแอบกิน ถึงบัดนี้พี่เห็นของว่างไว้กาหนึ่ง พี่บอกว่าไปทำให้น้อยสิ พี่อยากกินเขา ก็ไปหอบใส่ภาชนะหรือไม ะอะไรนะ เขาก็ใส่เกลือนำไปหมกในขี้เถ้า พี่ประทับใจมาก อร่อยมากเลย ถ้าเทียบแล้วเขาไม่ห่วยอนาคต เขาอยู่กับ ปัจจุบัน มีอะไรก็กินอันนั้น

คุณเตือนใจ : ดี ตอนนี้ทางโยโกะ อาสาสมัครญี่ปุ่นได้เคยทำไว้ เขาใช้คำถามว่า อะไรที่ทำให้พ่อแมมีความสุข เขาถ่าย V.D.O ไว้ ไม่รู้ว่ายังมีเทปอยู่หรือเปล่า แวดตาของคนแม่คนแก่จะแบบเป็นประกายเลย แล้วก็นึกถึงว่าเรื่องอะไรบ้างที่ทำให้เขามีความสุข แล้วก็ความดีคืออะไร เอาในเชิงสร้างสรรค์เข้าไปถาม โอ้ความห่วงใยอะไรก็จะออกมาจากทั้งผู้หญิง และผู้ชาย ถ้าณัฐพิสจะทำ พี่จะได้ทำด้วย แต่พี่อยากให้ทำกับชาวลีซุกับชาวลานูด้วย เพราะว่าพี่ดูว่าชาวลีซุกับชาวลานู ไม่ มีความสนใจ โดยเฉพาะมุเซอแดง ถ้าต้องการล่าม ก็กับจะแฮะจะเป็นได้

ณัฐพิส: ผมถามพี่จะแฮะ ถามว่ามีคนใหม่ ที่คิดเชื่อมโยง

คุณเตือนใจ : แต่อาจจะยาก ถ้าต้องการคนที่คิดเชื่อมโยง แต่เราอาจจะถามถึงเฉพาะสิ่งที่เขาเชื่ออยู่ เพราะว่าเขาไม่ได้เห็น ถึงโลกภายนอก เขาก็จะอยู่ในแต่หมู่บ้านของเขา แต่เขาก็จะเห็นความเปลี่ยนแปลงเราก็เชื่อมโยงเองก็ได้ อย่างน้อยใน ระดับพ่อหลวงจอนิคงหายาก เพราะพ่อหลวงจอนิเห็นตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อะไรอย่างนี้ แล้วก็ทางคาทอลิก มี เครือข่ายคนแก่เลยรู้ดี แต่ว่าบ้านแหโกจะเป็นบ้านที่มีผู้เฒ่าที่อายุ 60 ประมาณ 70 มีหลายคน ตั้งแต่พี่เริ่มเข้าไปปี 28 ถ้าทำพี่ว่าน่าจะทำได้เร็วที่สุดใน 2 ปีนี้ พี่ยินดีจะให้ความร่วมมือ ถ้าช่วงเสาร์-อาทิตย์ ไหนที่พี่มาได้พี่จะมา บ้านแหโกปา สา ก็ยังมีพ่อเฒ่าจะทยอยคนหนึ่ง พ่อเฒ่าแม่เฒ่าเสียชีวิตไปหลายคนแล้ว ดอยช้างก็ดีจะเป็นตัวอย่างเลยว่า ดอยช้างจาก เดิมเป็นหมู่บ้านลีซุเก่าแก่ที่สุด แต่พอช่วงหลังนี้ทุนเข้าไปมาก มีโครงการไทย – เยอรมัน เข้าไปจากดอยช้างมีความอุดม สมบูรณ์มีลีซุอยู่ เดียวนี้มีอาซาเข้าไปแล้วก็ไปปลูกมะเขือเทศ อาซาไปที่หลัง แต่มีตึกเป็น 2 ชั้น มีรถยนต์ไฟร์วอลล์ ปากี่หมด แล้วก็เสียงนกเสียงอะไรก็ไม่มีในไร่มะเขือเทศ ในไร่ฝรั่งจะเงียบสนิท เพราะว่าสัตว์ตายหมด เพราะใช้สารเคมีเข้มข้นมาก พี่กับสามีเคยไปถ่ายสไลด์ เห็นแล้วแล้วตกใจ ชาวบ้านใช้ยาเคมีหลายชนิดมาก แล้วก็เอามือลงไปกวนนะ ไม่ได้ใส่ถุงมือ ไม่ได้ใช้ผ้าปิดปาก ไม่ได้ใส่รองเท้าที่จะห่อหุ้มตัวเอง น่ากลัวมาก ตรงนี้ถึงบอกว่าการโฆษณาบอกเรานิดเดียว บอกใน ส่วนที่ชาวบ้านเห็นประโยชน์ ไม่ได้เห็นโทษ ที่พี่ว่าการโฆษณาและวิชาการสื่อสารมวลชนต้องปฏิรูป ต้องเป็นการสื่อสาร เพื่อมวลชนจริงๆ ไม่ใช่การสื่อสารเพื่อธุรกิจอย่างเดียว

ณัฐพิส: อย่างผมว่าภูมิปัญญาดั้งเดิมพวกนี้ของชนเผ่า ถ้าเอามาใช้ให้เขา สามารถตีความที่เขาเข้าใจเท่าทันโลกได้ สาร เคมีก็คือผีเสื้อร้ายมาตัวหนึ่ง คือมันฆ่าทุกอย่างเลย น่าสร้างระบบการศึกษาให้เขาเอง

คุณเตือนใจ : ไข่ให้เห็นด้วย แม้กระทั่งคนพื้นเมืองเองก็มาศึกษา ในเชิงรายก็มีเรื่องที่น่าศึกษา ชาวลัวะชาวขะมุก็มีที่เลี้ยงของ ที่เวียงแก่น วัฒนธรรมขะมุจะหายไปมาก แล้วก็ชาวลื้อเองก็เหมือนกัน หรือชาวไทยพื้นเมืองนี้ก็เหมือนกัน สิ่งที่ชาวไทยพื้นเมืองเคยใช้ เช่น น้ำที่แช่ข้าวเหนียวที่เคยเอามาสระผม ล้างถ้วยล้างจาน เดี่ยวนี้ก็อิทธิพลการโฆษณา ว่าต้องใช้แชมพูนะ ต้องใช้น้ำยาล้างจาน แทนที่เราจะเอาสิ่งที่มีอยู่ เราไม่ต้องเสียสตางค์ และเสียสิ่งแวดล้อมด้วย พี่ว่าสภาวัฒนธรรม ซึ่งต่อไปจะลงมาสู่ชุมชน จะต้องทำให้มันดี ไม่ใช่เป็นวัฒนธรรมที่ตายแล้ว เป็นแค่เปลือกข้างนอก แต่เป็นวัฒนธรรมที่ทำให้คนรุ่นใหม่ คนรุ่นกลาง แล้วก็ผู้อาวุโสได้หันหน้ามาเรียนรู้ว่าเราจะพึ่งตัวเองได้อย่างไร เราจะปลดหนี้สินได้อย่างไร แม้กระทั่งเครือข่ายเกษตรกร พื้มองปัญหา 8 ปัญหาหลักของเขา คือ ปัญหาหนี้สินเกษตร ปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ ฯลฯ พี่ว่าต้องมาวิเคราะห์ว่าทำไมเกษตรกรจึงมีหนี้สิน มาวิเคราะห์ให้ใหม่กว่า รายจ่ายของเกษตรกรหมดไปกับเรื่องอะไร ทำอย่างไรจึงจะมีรายจ่ายน้อยลง ทำอย่างไรจึงจะมีหนี้สินน้อยลง ไม่ใช่ไปเอาเงินจากรัฐบาลมาใช้ใหม่ ตรงนี้พี่ว่าต้องเข้าถึงแก่นแท้ของหลักอริยสัจ 4 เลย รู้ทุกข์ รู้เหตุของทุกข์ รู้ความดับแห่งทุกข์ และทำให้เจริญในแนวทางดับทุกข์

ณัฐพิศ: เมื่อที่พี่แดงพยายามโยง ผมได้ยินคำว่านิเวศวิทยากับสุขภาพสังคม แล้วก็วิธิติด แล้วก็วิธิตีวิต มันเชื่อมโยงไปถึงความคิดดั้งเดิมของชนเผ่า ซึ่งคิดว่าต้องสร้างเวทีให้เขา ลึก ๆ ปัญหา การพัฒนา มันอยู่ที่ว่าเราไม่เคยให้ความสำคัญเขาเลย ไม่เคยเคารพจริง ๆ จัง ๆ แม้กระทั่ง NGOs มาถามพยายามพัฒนาโน้นพัฒนานี้ให้ใหม่ กลายเป็นเรื่องความรู้ที่ขาดแคลนที่สุดจริง ๆ ความรู้ ความเคารพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แล้วถ้าอย่างนั้นในแง่ของการศึกษาก็ต้องเปลี่ยนไปด้วย

คุณเตือนใจ : เพราะพี่ดูว่าหลักสูตรการศึกษาท้องถิ่นที่ว่า 20% นี้ เราก็ไม่รู้ว่าจะกำลังศึกษาอะไร การศึกษาท้องถิ่น 20% ต้องมีการทำให้ชัดเจนว่าจะศึกษาอะไร เช่น การศึกษาภูมิรัฐของผู้อาวุโสที่มีความเชื่อจะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ อย่างเช่นความรู้ในเรื่องระบบนิเวศของสายน้ำนั้นๆ เห็นพี่ชอบใจคำขวัญของ อำเภอเทิง เขาพูดถึง เมืองของแม่น้ำ 3 สาย แม่น้ำจาว แม่น้ำอิง แม่น้ำลาว พระธาตุจอมจ้ออะไรอย่างนี้ มันต้องอย่างนี้ ต้องมาจากสิ่งที่ดีที่ท้องถิ่นมีอยู่ แล้วทำให้เด็กได้ลงไปศึกษาจริงๆ ตอนนี้มีมูลนิธิพัฒนาชุมชนและเขตภูเขา(พชภ.)กำลังทำสิ่งที่พี่พอใจ คือ ดึงโรงเรียนเข้ามาในโครงการเรื่องของการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำแม่จันอย่างยั่งยืน แล้วก็ทำงานกับองค์กรชุมชนไม่ใช่แค่ อบ.ต ก็อยากจะทำกิจกรรม เพราะตอนนี้คุณจะหาเขาอยากทำงานต่อคุณณัฐพิศจะช่วยเหลือเขาได้ไหมในเรื่องนี้ เพราะจะต้องมีความรู้ด้านแผนที่ แล้วก็เรื่องของการวิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่น อะไรอย่างนี้ว่าจะมีทางสายกลางอย่างไร ได้หรือเปล่า

ณัฐพิศ: อย่างแม่น้ำจัน ผมคิดว่าพี่แดงได้ทำงานมาพอสมควร มันก็เป็นงานที่ต้องสืบเนื่องต่อไปในระดับลุ่มน้ำ จะเป็นต้นแบบ(MODEL) หรือตัวอย่าง

คุณเตือนใจ : ตัวอย่างแม่น้ำเล็กๆ ถ้าเรามองอย่างเป็นองค์รวม ทุกอย่างเชื่อมโยงกัน ถ้าคนมองแม่น้ำแล้วว่ามีน้ำเท่านั้นเอง แต่ว่าไม่ได้มองจิตวิญญาณของความเป็นแม่น้ำ มีอีกลุ่มน้ำหนึ่งที่น่าสนใจ คือ แม่น้ำอิง ที่คุณสมเกียรติทำอยู่ เขามีชุดปฏิบัติการทำงานที่ดี และเขามีเครือข่ายแม่น้ำอิง

ณัฐพิศ: อย่างแม่น้ำจัน ทางเครือข่ายประชาชนส่วนหนึ่งเขาก็อยู่ท้ายน้ำ เขาก็เริ่มที่จะถามมองว่า จะต้องมาทำงานอย่างเป็นภาคีลุ่มน้ำและเหนือน้ำ เริ่มคุยกันอยู่บ้าง รวมทั้งโครงการสนธิสัญญาแรมซาร์ ที่หนองบงการ ผมก็ได้ไปประชุมกับเขา

ครั้ง ถึง 2 ครั้ง เขาก็อยากเปิดโอกาสให้พวกเราเข้าไปมีส่วนร่วม เพราะอาศัยเฉพาะระบบกลไกรัฐเอง เขาคิดว่าจะทำงานอาจจะไม่มีประสิทธิภาพพอ

คุณเตือนใจ : แล้วพี่ดูว่า คำว่าพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่เสียชีวิต ที่จริงแล้วเรามีห้วย หนอง คลอง บึง ที่มีระบบนิเวศที่เป็นเอกลักษณ์ แต่เราไม่รู้เราก็แค่ไปขุดลอก เอากอแขมอะไรออก เอาสันตวาออก แต่เราไม่มีความเข้าใจใหม่ในระบบนิเวศ พี่ว่าตรงนี้น่าเสียดายจริง พี่ว่าคนเฒ่าคนแก่น่าจะรู้มากกว่า คนรุ่นใหม่ เพราะคนเฒ่าคนแก่จะใช้ทุกอย่างอย่างรู้คุณค่า และเคารพใช้ใหม่ แต่คนรุ่นใหม่จะสอนให้เทพ เทพในยอดไม้ได้เทพในขบวนการเอาเฉพาะที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์ต่อเรา ไม่คิดว่าอันนั้นมีประโยชน์ต่อแมลงมูม อันนั้นมีประโยชน์ต่อปลา นก แล้วเราถูกสอนให้ฆ่า อะไรที่เราไม่ต้องการก็ฆ่า เช่น ฆ่ายุ้ง ไม่อยากได้แมลงสาบ ก็ฆ่าแมลงสาบ ทั้งๆ ที่หลักพุทธศาสนา เน้นสิ่งเหล่านี้เป็นเพื่อน ร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายกับเรา แต่คำนี้ไม่ถูกเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

ณัฐพัช: ประเด็นนี้น่าจะเป็นเรื่องการทำงานใน 10 ปี 20 ปี ชำนาญ คือความรู้พวกนี้มันถูกละเลยมาตลอด ถูกวิทยาศาสตร์บอกว่าไม่ใช่

คุณเตือนใจ : ที่จริงแล้วพุทธศาสนาเป็นปรมาตถวิทยาาสตร์ ที่ท่านพุทธทาสบอกว่า คือเราเข้าใจวิทยาศาสตร์ อยู่เหนือในโลกด้วยซ้ำไป แต่เราเห็นความเชื่อมโยงเกื้อกูลกันว่าสรรพสิ่งคือกัลยาณมิตรของเรา แต่เราทำไมต้องฆ่ากัลยาณมิตรของเรา เพื่อที่จะเอาในสิ่งที่เราต้องการอย่างเดียว เพราะฉะนั้นปัจจัยภายในที่จะต้องเกิด คือ โยนิโสมนสิกา การที่คิดอย่างมีเหตุผลอย่างแยบคาย อย่างรู้จักเชื่อมโยงมันไม่มี เมื่อไม่มีโยนิโสมนสิกา มันก็จะไม่มีกัลยาณมิตร

ณัฐพัช: ทางปกาเกอญอ เราจะให้ผมไปทำแผนที่ 20 หมู่บ้าน แผนที่ภูมินิเวศวัฒนธรรม ก็คงต้องหาเงินทุน คิดว่าคงต้องไปทำ

คุณเตือนใจ : พี่คิดว่ามันมีเงินทุนของ สกว. และ สสส. ถ้าเราทำสุขของสังคมและสิ่งแวดล้อม แล้วเอามิติทางความเชื่อทางพิธีกรรมเข้าไป

ณัฐพัช: นี่คือส่วนที่ผมสนใจ เรื่องแผนที่เป็นเพียงเครื่องมือ หรือสิ่งที่เราพยายามทำ เป้าหมายอันหนึ่ง คือ ดึงความรู้ท้องถิ่น ให้เขารู้สึกมีคุณค่าความเป็นมนุษย์ มันก็เสริมขบวนการจัดการดูแลรักษาของเขาเองด้วย และรักษาธรรมชาติ ผมมองอย่างนั้น

คุณเตือนใจ : พี่ว่าเรื่องของการเรียนรู้เป็นเรื่องใหญ่ที่สุดเลย พี่อยากจะเห็นคนเขียนราย กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ตอนนี้คุณนำหวานกับคุณเล็กทำดี คือ ทำร่วมกับโรงเรียนสามัคคีไปวิเคราะห์สื่อ ซึ่งพี่ว่าสำคัญมาก ปัจจุบันเด็กวัยรุ่นได้รับอิทธิพลจากสื่อมาก วันก่อนคุยกัน พี่ว่าเด็กจะกินส้มตำต้องไป K.F.C.อะไรอย่างนี้ และก็มีแม็กโดนัลเอาข้าวเหนียวไปใส่อะไรของเขา ข้าวของเราจะด้วยความสำคัญไปทุกที่ใช่ไหม อันนี้มาจากโฆษณา อย่างบิก C เมื่อไหร่จะเลิกไปกัน ตอนนี้อู๋ลูกหว่าเขาน่ารักมาก สามีของพี่บอกว่าลูกหว่าเขาไม่ไปบิกCแล้ว เพราะพี่บอกเขาว่าห้างพวกนี้เป็นทุนข้ามชาติมาจับเสือมือเปล่า มันไม่ต้องมีอะไรเข้ามา มันก็มาดึงเงินจากประเทศไทยออกไปลูกหว่าเขาบอกว่าไม่ไปแล้ว พี่เองไม่ไปเลยห้างพวกนี้

สัมภาษณ์ ประชา นุตานุวัตร...นิเวศวิทยาแนวลึก พุทธศาสนาและสังคมไทย

นิเวศวิทยาแนวลึกจะเป็นประโยชน์กับสังคมไทยได้มันจะต้องสังเคราะห์กับลงรอยหรือความรู้ที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย แล้วเราเห็นชัดเจนในเรื่องนี้ว่า ท่านอาจารย์บุญชาติ ได้โพเรื่องนี้ไว้อย่างลึกซึ้งแล้ว แล้วก็มองในแง่เอาตัวเองเป็นศูนย์กลางนี้ ของเราคิดว่าได้ทะลุไปรังกว่ เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติถ้าจะให้อาจารย์เนี่ยพูดชัดเจน 3 ประเด็นได้ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตัวเอง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ แล้วก็ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเนี่ย ตัวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตัวเอง แล้วก็ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเนี่ย ตัวสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับตัวเองคือจะเรียกได้ว่า ส่วนคำสอนในพุทธศาสนา ซึ่งในแง่เนี่ย ประโยชน์ตน จะไม่ขัดประโยชน์ท่าน ประโยชน์ในศาสนาพุทธมันชัดเจนมันรวมถึงประโยชน์เพื่อนมนุษย์และธรรมชาติอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วย อย่างคำสอนของท่านจะดึงออกมาชัดเจนมันรวมถึงประโยชน์เพื่อนมนุษย์เป็นคนไปไกลกับธรรมชาติ แล้วก็คำสอนเรื่องธรรมชาติเป็นเรื่องสำคัญมาก ในความคิดของท่านที่ว่ามนุษย์มันจะประเสริฐกว่าสัตว์เดรัจฉานนี้

อาจารย์มีความคิดในแง่จะผลักดันหรือต่อต้าน อันนี้เป็นวิธีซึ่ง ถ้าไม่ลงรายละเอียดจะเหมือนกับว่าเอาพวกมนุษย์เป็นศูนย์กลางแต่มนุษย์ศาสนาพุทธในแง่หนึ่งเนี่ยเห็นมนุษย์สำคัญ แต่ต่างจากการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แบบเห็นแก่ตัวของเราในการเกิดของเราในแง่หนึ่งมันมี มันมีความต่ำสูงของศัพทภาวะ มนุษย์มันสูงกว่าเดรัจฉานสูงกว่าเปรตสูงกว่าสุรกาย สูงกว่าสัตว์นรก ในทางเดียวกัน มนุษย์อีกแง่หนึ่งคำว่าเทพที่มีหลายระดับชั้นเนี่ย แต่ในขณะเดียวกัน การเกิดเป็นมนุษย์ในแง่ศาสนาพุทธสำคัญที่สุด เพราะว่ามีโอกาสบรรลุธรรมมากที่สุด การที่เราถือคุณค่าของมนุษย์ในเรื่องการบรรลุธรรมเนี่ย ไม่ได้แปลว่า ประโยชน์ตน จะขัดกับประโยชน์ท่าน ธรรมนี่คือขัดเกลาคความเห็นแก่ตัว

การลดความเห็นแก่ตัว คือการฝึกที่จะไม่เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง คือการฝึกต่อต้านการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางนั่นเอง และมันเป็นจริงด้านการปฏิบัติด้วย ยากมากที่จะไม่มี ไม่มีภาวณา ไม่มีความคิดชัดเจนในเรื่องนี้ถ้าเนี่ยจะสามารถถึงว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล เราเป็นหนึ่งในสิ่งที่ไม่สามารถตัดสินการมีค่าของคนอื่นได้เนี่ยให้เป็นจริง ในทางความรู้สึกอาจเป็นเรื่องยาก แต่ศาสนาพุทธมีขบวนการฝึกอันนี้ได้ จนคิดว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาตินี้มาเป็นจริงไม่ใช่เพียงทฤษฎี

แล้วในเรื่องของตัวเองกับสรรพสิ่งนั้น จะโยงเรื่องพุทธิภาวะ พุทธิภาวะหรือพุทธภาวะในเรื่องคุณค่าของตัวเอง ในสรรพสิ่งนั้นะ อย่างน้อยที่สุดเราเห็นว่าพืชและสัตว์มีคุณค่าในตัวมันเอง เราว่ามันมากไม่ได้ ถ้าเอามากก็เป็นบาป ในแง่ของศาสนาพุทธ ในแง่เรามองเห็นในแง่เนี่ย แม่น้ำ ลำคลอง ภูเขา อากาศ พวกนี้มันอยู่ในศาสนาพุทธ ไม่ได้ปฏิเสธว่าสิ่งเหล่านี้มีชีวิตในแง่ที่ว่าเทพประจำอยู่ในนั้น มีเจ้าที่เจ้าทาง มีแม่โพสพ แม่คงคา พวกนี้ เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นความเชื่อของชาวบ้าน ถือเป็นความเชื่อที่มีมาก่อนพุทธ แต่ในศาสนาพุทธไม่เห็นว่าเป็นเรื่องไร้สาระ จะเป็นกุศโลบายหรือว่าเป็นอะไร จะมองได้สองแบบ บางคนมองว่าเป็นเป็นกุศโลบาย แต่เราเชื่อว่าเป็นแง่ของจักรวาลวิทยานี้ ศาสนาพุทธยอมรับว่ามีจริง นอกจากพุทธบางฝ่ายจะตีความอีกแบบว่าเป็นกุศโลบาย แต่เราเองเห็นว่าเป็นสภาวะสัตว์พลังงานบางอย่าง ไม่ได้ปฏิเสธว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ แบบนี้ก็ต่างจากความศักดิ์สิทธิ์แบบคริสต์ความศักดิ์สิทธิ์แบบฝรั่ง แต่แนวๆ ว่าเราศาสนาพุทธเห็นว่าเราต้องเคารพต่อสิ่งแวดล้อม

อย่างพุทธเจ้าห้ามพระถ่มน้ำลาย ปัสสาวะลงในแม่น้ำลำคลอง ห้ามขุดดินด้วยนะ แล้วถ้าถามว่าทำไมห้ามขุดดิน ก็ดินมีชีวิตนี้ในพระคำภีร์นะ ซึ่งพูดในแง่วิทยาศาสตร์มันยิ่งกว่าจริงเสียอีก แล้วถ้าปลูกต้นไม้ละ ถ้าปลูกต้นไม้ก็ต้องขุดดิน พระปลูกต้นไม้ไม่ได้ ที่นี้ในแง่ศาสนาพุทธมันไม่เข้ากับคำ ศาสนาพุทธให้มีสี่เทาเยอะ เช่นว่าพระเนี่ย ฆ่าของเขี้ยวไม่ได้ แต่ทำอวาสทำได้ ปลูกผัก ทำอะไรพวกนี้ทำได้ ไม่ถือว่าผิดศีลถึงแม้ว่ามันมีคุณเลือก คุณเลือกที่จะถือเคร่งขนาดไหนได้ ตามอินทรีย์ของคุณในศาสนาพุทธเราเห็นว่า การฆ่าสัตว์นี้เป็นบาป แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติไว้ว่า จะ

ต้องกินเจอย่างเดียวถึงจะไม่บาป ถ้ากินเจยังดีกว่าไม่กินเจนี้ไซ้ ในแง่ที่มันเป็นทั้งจุดอ่อนและจุดแข็งศาสนาพุทธนะ ในวัดใช้เกณฑ์แห่งจริยธรรม ยกตัวอย่าง เช่น ศีลข้อ 3 พระพุทธเจ้าไม่ว่าประพฤติดีในกามเน่ย์ ในความหมายมันคือเบียดเบียน ไม่ใช่เรื่องความรักของอีกฝ่ายหนึ่ง ความรักเป็นเรื่องเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่มันไม่มีบอกว่าต้องมีผิวเดียวเมียวเดียวนะ ไม่มีการบอกชัดเจนในศาสนาพุทธ นั้นในบางแห่ง บางวัฒนธรรม มันก็ผู้ชายมีเมียหลายคน บางวัฒนธรรมที่เป็นพุทธเน่ย์ ผู้หญิงก็มีสามีหลายคนได้ แต่ที่สำคัญมันจะต้องไม่เบียดเบียนและต้องดูแลกันไม่ทำให้เกิดข้อผิดพลาด ดีที่สุดจะต้องไม่มีเรื่องพวกนี้เลยดีที่สุดคือใช้ชีวิตพรหมจรรย์

รองมาก็เป็นมีความสั่นโตนในกาย พอใจในคู่ของตัวเอง ในที่เราไม่รู้จักความเจริญเข้ามาคือ ในแง่ที่ท่านพระอาจารย์ได้พูดไว้ชัดเจนเลย นับไปในอาโพรจธรรมเน่ย์ และก็คือสอนอื่นๆ ที่หน้ากฏีของท่านมีต้นกระต่อนต้นใหญ่เลยนะ แล้วก็มันมีอื่นๆ ที่เป็นกาฝากคุมไปหมดมันคือเห็นชัดเจนเป็นสัญลักษณ์ว่ามัน อาศัยซึ่งกันและกัน ในทางปฏิบัติอันถ้าเห็นจากธรรมชาติแล้วดูจากธรรมชาติและลมมาโชะไรบ้าง แต่ดูตัววัฒนธรรมพื้นบ้าน อย่างไชยา เวลาสมัยที่ยังเห็นมันอยู่จะเป็นชายป่า เวลาที่เขาปลูกแต่งเมื่อสังรอบในลึกๆ ก็จะเป็นแต่งที่เป็นของพันธุ์อย่างนี้เป็นต้น คือมันใช้วิธีการซึ่งแบ่งกัน แล้วยังมีคำพูดชัดเจน ถ้าเป็นภาคกลางนั้นในแง่ที่เน่ย์ความอยู่ร่วมกันของข้าราชการชัดเจน

แล้วก็ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและศีลธรรมเน่ย์ มันน่าสนใจในสำคัญสูตรนี้ คือ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินไม่ประพฤติธรรมอำมาตจะช่อฉลภัยพิบัติจะเกิดขึ้น ฝนฟ้าจะไม่ตกต้องตามฤดูกาลเน่ย์มันชีวิตทางจริยธรรมของคนเน่ย์กับกฎเกณฑ์ธรรมชาติมันไม่ได้แยกจากกัน วันนี้ชัดเจนนั่นก็เหมือนของปกากะญอ ความคิดในบางครั้งมันจะแพ้ลงฤทธิ์เลยมีโชะไร เพราะเดี๋ยวนี้คนทำผิดมันเป็นเร็ว แปลกนะแล้วแก้พยายามวิจัยหาคะ ทำไมไม่เป็นอะไรระบบแบบเดิมมันใช้กับปรากฏการณ์ใหม่ งงเหมือนกัน อันนี้มันอาจต้องดูหลายอย่างอันนี้มันเป็นความรู้ แบบที่ต้นศึกษา (วิชาน์เควล) ไซ้ใหม่มันเป็นความรู้ที่สังเกตตัวเองนะ ถ้าช่วงไหนเราไม่เรียบร้อยเน่ย์นะ หรือชีวิตของเราเสียดูไม่เรียบร้อยเน่ย์นะ อาศรมมีปัญหาเรื่องนั้นเรื่องนี้ เขามายุ่งไปหมดเลย แต่ถ้าช่วงไหนเราเรียบร้อยมันจะมีส่วน คือเรารู้สึกว่าเราเป็นผู้นำที่นี้การประพฤติธรรมของเรามันเกี่ยวข้องกับคนที่เราดูแลรักษาอยู่ด้วย มันมีผลกระทบ มากกว่าที่เรามองเห็นด้วยซ้ำ มากกว่าการพิสูจน์ด้วยแบบวิทยาศาสตร์ทั่วๆ ไป นั้นในแง่ที่เน่ย์ เพราะผู้นำของโลกนี้เน่ย์ปัจจุบันเห็นเป็นโลกมาก อะไรมากเน่ย์ สิ่งต่างๆ มันเกิดขึ้นไม่เว้นแต่ละวันไม่มีวันสิ้นสุด มันจะมองของในแง่วิทยาศาสตร์ว่าเราใช้ทรัพยากรเกินไป ลองมองในแง่ที่มันปัญหาที่ต้องการแก้ไขมันยากไปเรื่อยๆ ไม่มีทางแก้ หรืออย่างกรณีคือมองในแง่ของวิทยาศาสตร์ว่าโลกมันใช้ทรัพยากรมาก พอใช้มากเกิดมันก็เกิดความวิกฤตอย่างนี้ก็ได้

หรือมองในแง่มันมีพลังในทางจริยธรรมพอสมควร ระดับปุณชนันถ้าสมมุติว่าเราดำรงศีลติดอยู่ในอนัตตภาวนาเน่ย์ มันก็เห็นเราเป็นหนึ่งเดียว กับธรรมชาติทั้งนั้น มันไม่เห็นเราพิเศษว่าธรรมชาติ นั้นปุณชนทำได้ฝึกได้ เกิดขึ้นชั่วคราวได้ น้อมความคิดอนันตรมาแล้วความคิดจะตามมาแล้วนั่งกันอย่างเน่ย์ ถ้าเรามีสติใน สติที่ประกอบด้วยปัญญาเน่ย์ วันประชามันไม่มี มันเป็นทาสของประชาารู้สึก ใจ รู้สึกได้ เราก็รู้ว่าเป็นหนึ่งได้ เรากับรถกับฟ้า เป็นหนึ่งได้ด้วยการฝึกดำรงศีลติด อนันตะปัญญา แล้วตรงนี้ที่มันจะบ่อเกิดของความกรุณา เป็นความรักของปัญญาที่เกิดปรากฏการณ์ต่างๆ นี้ที่เกิดขึ้นหลายๆ อย่าง

จะเอาเกณฑ์ของความเคลื่อนไหวมาเชื่อมโยงยกตัวอย่างสันติโคก เขามาในแนวทางละกาม สันติโคกมันซับซ้อนนะ แต่สันติโคกในแง่ของกระบวนการเกษตรธรรมชาติ การใช้เป็นของที่เกิดจากธรรมชาติ เอาอย่างเงี้ย เอาจ่าเขาทำได้ดี เครื่องครัด ส่วนนี้เราเห็นว่าเขามีค่า คือ เป็นในแง่ของขบวนเขา เดินทางเลือกที่เป็นจริงได้หลายอย่าง แต่ในแง่คำสอนอย่างเงี้ยเราจับไม่ได้เพราะเรารู้จักศาสนาคนที่รักแล้วก็อาศัยเรื่องศีลแล้วเขาอยู่ได้เพราะเขานั้นเรื่องศีลนะ ให้มันเป็นพลังเพราะศีลมันอยู่ในสังคมไทย เขาถือเครื่องครัด เรื่องศีลเขาถึงอยู่ได้ ทำลายเขาไม่ได้นะ แม้แค่คิดก็ถือว่าผิดกฎหมายอาศรมในแง่ของระบบคิดเน่ย์นะ มันเป็นพุทธการเป็นพุทธมันจริงหลายอย่าง หนึ่งที่ใช้บ่อยก็คือ หลักที่พูดเมื่อ

ในแง่ที่ว่าเราอันนี้เราต่างจากสันติโคก สันติโคก นั้นถ้าคุณต้องเหมือนกันหมด ของเรายังปล่อยให้ใครอยากสูบบุหรี่ก็สูบได้ ใครอยากกินเหล้าห้ามไปกินข้าวในไปกินข้างนอก ไม่ก่อกวนเราที่ไม่ทำอะไร อย่างนี้มันยังอาศัยลักษณะอย่างนี้ การภาวนาก็ไม่บังคับว่าทุกคนต้องมาภาวนานะ คุณแต่มีความจริงใจ ส่งเสริมให้มันไปแบบเนี้ย แล้ววิถีชีวิตก็เหมือนกัน แต่ก็ไม่ถึงกับกินเจ จะพยายามลดลงมาในแง่ของเกษตรพยายามเป็นชัดเจนว่าเราไม่ยอมใช้สารเคมีเลย

ในแง่บ้านอย่างไปหาบ้านที่มันเป็นพื้นฐานอยู่กระท่อมมุงด้วยจากเป็นไม้ไผ่ เป็นดิน เป็นอะไรแบบนี้ ส่วนที่เป็นไปได้จริงมีของคนอยู่คือบารมี ร่วมของคนอยู่ทำด้านไหนได้ก็ทำไปด้านนั้น พยายามส่งเสริมให้ไปได้มากขึ้น แต่ไม่สร้างกลบตายตัว ถึงในเรื่องตัดสินใจนี้ เป็นเรื่องหนึ่งที่เราเห็นว่า ทดลองจนลงตัว การพยายามให้ตัดสินใจร่วมในส่วนร่วมหลายชั้นในชุมชนทำได้คือ แปลว่าประสบความสำเร็จในแง่หนึ่งแล้วไปถึงชุมชนรอบๆ ด้วย ยิ่งเฉพาะในอาศรมเอง อย่างเราไม่อยู่เขาอยู่กันได้ เราถือว่านี่เป็นความสำเร็จนะของการที่ใช้หลักในการมีส่วนร่วมของชุมชนในเรื่องการตัดสินใจหัก คือ เขาอยู่จนเขาเลือกคนที่มาดูแลเขาเองคนที่มาดูแลเนี้ยมีสิทธิ์จำนวนหนึ่งถ้ามากกว่านี้ ต้องดูแลรักษาชุมชนทั้งหมดเขา 4-5 คน เขาตัดสินใจแทนได้ แต่รู้สึกว่อาศรมจะมีความเอื้ออาทร นี่ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งนะมันในแง่หนึ่ง เราก็ชอบคุณที่เราเองก็เคยเห็น เคยอยู่ในขบวนการฝ่ายซ้าย และในแง่หนึ่งเราอยู่ตามวัดป่า ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ แล้วถ้าตัวเองเคล้งแล้วชอบดูถูกคนอื่น ชอบจับผิดคนอื่น ชอบคุณที่ได้เรียน ถ้าไม่ได้เรียนเรามันมีแนวโน้มไปทางอย่างนั้น แนวโน้มไปทางแข็งไปทางแบบนี้ ถ้าถามอาจะรู้ว่า รังเกียจคนกินเหล้า คนสูบบุหรี่ เพราะเราไม่กินเหล้าสูบบุหรี่ เมื่อวันก่อนนี้เป็นใหม่ เป็นอย่างมาก เป็นอย่างน่าเกลียดเลย คือ รังคนก็คือรังเกียจไม่ได้เป็นเอง เข้าใจชีวิตมากขึ้น

เห็นอาจารย์สุลักษณ์มีส่วนช่วยเยอะในเรื่องนี้ เรื่องการเข้าใจความดีการเป็นคนดี โดยไม่ยึดติด อาจารย์ช่วยเยอะ เป็นอย่างนี้มานานแล้วใช้ใหม่ อาจารย์ถ้ากินเหล้า เม้าใหม่ ไม่เมา จะดูหรือจะดีถ้ากินเหล้า ก็กลางๆ ถ้ากลางๆ ก็ จะคุย ถ้ามากๆ ก็จะนอน

นิเวศแนวลึกหรือแนวตื้น หรือแนวไหน?

ความพยายามแยกแยะสำนักสงฆ์นี้ มันมีแนวตื้นแนวลึกมันใช้ประโยชน์ได้ใหม่ ในแง่หนึ่งมันก็เหมือนกับ ศักดิ์สิทธิ์มันเป็นที่ยอมรับสำหรับพระสงฆ์ เส้นตื้นมันแบ่งกันตรงไหน มันจะเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ความเชื่อเรื่องปัญหา สิ่งแวดล้อมเป็นปัญหา ไม่ได้เป็นเรื่องประชากร ในแง่เราเนาะเรารู้แนวคิด เรารู้ เราเข้าใจ แล้วก็นำมาใช้ แล้วก็นำมาใช้อย่างรู้จักกัน ไม่จำเป็นที่ต้องเป็นแบบฝรั่งที่ฟัดกันนะ ตื้นใจมตีสึก ลึกใจมตีสื้น พวกนิเวศสังคมใจมตีสื้นนิเวศแนวลึกอะไรพวกนี้ เราอย่าให้เกิดดีกว่า แต่เรารู้อะไรเป็นกำแพงของตัวเอง มีทั้งคุณและโทษใช้มันเป็นประโยชน์ แต่ไม่จำเป็น ต้องขัดแย้ง จุดอ่อนบางที่มันประนีประนอมมากเกินไป จนเสียหลักการพื้นฐาน แล้วพูดถึงความซับซ้อนของความคิดของเขามันไม่ได้ซับซ้อนอะไรมากมาย แต่มันไปพื้นฐานกว่าคือ นิเวศแนวลึกมันต้องอยู่ในกระบวนการที่ใหม่ทั้งหมด ที่ตั้งคำถามกับความคิดที่มาจากยุคสมัยใหม่ทั้งหมด ในแง่ถ้าเราเล่นเรื่องความคิดฝรั่งมีแนวโน้มยืนยันว่าอันนี้แค่นั้นถูกอีกอย่างนั้นผิด ในแง่ศาสนาพุทธมันเป็นไปไม่ได้ คุณยืนยันว่าอันหนึ่งถูกฟันคุณขาดอีกอันหนึ่งไปแล้ว

แนวโน้มฝรั่งมันต้องการสร้างตัวทฤษฎีกลางๆ ที่อธิบายได้ทุกอย่าง อย่าง ชาร์ล ดาวินส์ มันไปเห็นบางส่วนของวิวัฒนาการ แล้วมันบอกอันนี้แหละสากลแล้ว อันนี้เป็นกฎตายตัว หรืออย่างกรณีที่พลอยไปเจอแนวโน้มของกลุ่มหนึ่งที่มีแนวโน้มว่าเรื่องเข็กเป็นแกนขับเคลื่อนหลักของชีวิต สรุปได้เลยว่าอันนี้เป็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ทั้งหมด หรือ มาร์กซ์ไปศึกษาเรื่องการต่อสู้ประวัติศาสตร์บางกลุ่มแล้วเห็นแนวโน้มการต่อสู้ต่างชนชั้น ก็สรุปได้เลยว่า ประวัติศาสตร์ทั้งหมดเป็นการต่อสู้ต่างชนชั้น อันนี้คือความผิดพลาดของฝรั่งที่ต้องการหาทฤษฎีทั่วไป แต่พอมันปฏิเสธอันใดอันหนึ่ง และ จะแคว้งแล้วคราวนี้ เรื่องคุณงามความดีก็แคว้ง อะไร อะไรก็แคว้งหมด แล้วมันไม่มีคุณค่า ทุกอย่างมันเป็นไปลัทธิหมด ไอ้อย่างนี้เราเห็นว่าเลอะ เราเอาเปรียบธรรมชาติ ตัดสินว่ามันผิด ถ้าไปพูดกับโพสโมเดินตัดสินไม่ได้ ไม่งั้นในลัทธิ

หินมันถึงบอกว่าโพสท์โมเดิร์น มันได้โพสโมเดิร์นหรือ extreme modernism โพสโมเดิร์นมันก็มีน้ำหนัก มันก็ยังต่อการการบริโภค ในแง่ที่มันเป็นจุดอ่อนของฝรั่งที่มันเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ไม่ลึกซึ้งพอในแง่ศาสนาพุทธมันช่วยได้เยอะ ถ้าเอาอันนี้กลับมาใช้ อย่างเมื่อวานที่เราถามว่า เขาจะศิลปะเนี่ย ถ้ามันไปให้ความบันเทิงในทางอวกาศมันยังจะเป็นศิลปะอยู่หรือเปล่า อาจารย์สุชาติ แก่พันธุ์พูดแบบนี้ โพสท์โมเดิร์นพูดแบบนี้ไม่ได้นะ ในแง่วิถีชีวิต วัฒนธรรมดั้งเดิมของเราเยอะ

เราเรียนได้จาก ชีวิตของพี่น้องชนเผ่าได้เยอะ อย่างสมัยที่ไม่เคยลืม สมัยที่เราเป็นเด็กไปสอนหนังสือกรรมกรก็เก็บกระดุมจากริมรั้ว คือ แนวโน้มเราเป็นคนเครียด เราก็เก็บเอาไว้ให้คนอื่นกิน หรืออย่างภาคเหนือ ถ้าคุณขโมยข้าวเขาไม่ตามนะ เขาก็ว่ามันต้องคนจำเป็นจริงๆ ที่ขโมย ข้าวสารเนี่ย อย่างอื่นยังพอว่าถ้าข้าวเนี่ยถือเป็นเรื่องใหญ่ ให้ขโมยได้ อย่างอื่นไม่ได้ขโมยให้ขโมยได้ มันจำเป็นนี่ คนเขาจำเป็นจริงๆ เรื่องน้ำถ้าหวนน้ำนี้บาปนะ เขาแบ่งปันกันถึงกับเอาตุ่มมาตั้งหน้าบ้านเลย

เรายังเชื่อนะ สมมุติเราสามารถพูดสื่อสารตัวจริงกับร่างของเราได้ จะมีพลังระยะแรกอาจจะไม่หือหือว แต่จะมีพลังระยะยาวจะมีพลัง อย่างนี้แทนที่จะชิงกรอบฝรั่งตลอดเวลาเนี่ย ชิงกรอบพระพุทธรูปศาสนาได้ เอาคุณค่าที่ดีจากทุกแห่งในโลกนี้ เวลาชิงกรอบ กรอบมันตรงกับอันนั้นนะ มันโยงกับอันนั้นนะ หรือตีความหลักเรื่องการแบ่งปันน้ำมันเป็นต้น ซึ่งในวัฒนธรรมเหมือนฝ่ายตรงๆ เรื่อยๆ ยาวเลยละ แต่ระบบการศึกษา มันต้องสร้างใหม่หมดเลย สร้างขึ้นมาใหม่โดยกลับไปหาของเดิม แล้วสร้างขึ้นมาใหม่ มันจะมีพลังมันเดิมแต่ไหน ก็กลับไปหาบรรพกาลได้เลย อะไรมันไกลถึงขนาดโลกเวลายิงธนูจะให้ไกลที่สุด ก็ต้องย้อนกลับมาให้ใกล้ที่สุด ถ้าคุณสามารถเอาคุณค่าของบรรพกาลมาเม็กอ์ฟงานที่คุณทำปัจจุบันได้ จะทำให้คนรู้ซึ่งอะไรอย่างนี้มันอยู่ในเรา คุณค่ามันอยู่ในเราอยู่แล้ว คุณค่าบรรพกาลแบบวัฒนธรรมไทยมันอยู่ในเรา แล้วเราเองมันออกมาแล้วปุกมีชีวิตได้ อย่างความคิดคนรุ่นใหม่ คนที่แบบทำลายความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์เนี่ย จะย้อนไปได้อย่างไร ญัฐดูอย่างไอ้ทิด จำไอ้ทิดได้ใช่ไหม มันก็ใหม่มากออกจากมหาลัยเมื่อวานขึ้นนี่เอง มันก็มารับพวกนี้ได้ คือตัวเองคิดอย่างนั้นนะ ถ้าสมมุติว่าตอนนั้นมนุษย์ส่วนใหญ่ มักขาดความมั่นใจของตนอง การศึกษาส่วนใหญ่มันขาดความมั่นใจในตนเอง ถ้าขบวนการของเราสามารถนำความมั่นใจกลับมาได้ มันจะสำเร็จ ให้ความมั่นใจไม่ใช้ความมั่นใจปลอมแบบมาร์กซิส มาลัมเหลวในเมืองไทย เพราะความมั่นใจปลอม ไม่สามารถสานวัฒนธรรมดั้งเดิมได้

อย่างที่เวียดนามประสบความสำเร็จได้นี้ โดยใช้ยีส โดยผ่านคนโคจิมิน เขาถือชีวิตพรหมจรรย์ โฮจิมินเป็นพระเป็นขวัญใจคนทั้งประเทศ เขาให้หัวใจ มันสร้างอันนี้สำเร็จ จะดีกว่าประเทศไทยไหม ไม่มีทางประเทศมีเขาให้หัวใจ มันสร้างอันนี้สำเร็จจะดีกว่าประเทศไทยไหม ไม่มีทางประเทศอยู่ไหนละถ้าอย่างนั้น พี่ก็เป็นเจ้าที่ดีหน่อยอย่างเงี้ย อ่านหนังสือบ้าง แก่ไม่รู้เท่าทันการเมืองเลย หนังสือที่แกเขียนส่วนใหญ่จะตื่นไป เขียนชมจีนตลอด ถูกเขาให้ก็ไม่รู้เลยเป็นคนร้ายคนดีเป็นคนน่ารัก แต่เจ้าเขาก็ไม่ต้องการมากกว่านี้เท่าไร เจ้าที่เป็นพุทธจริงๆ มีไหม ไม่มีนะ ฝรั่งทั้งนั้น พ่อของเจ้าฟ้าหญิงองค์นี้ก็ฝรั่ง ภาวนา นังภาวนาเยอะจัง นังเป็นวันหลายๆ ชั่วโมง ภาวนาใครเป็นครู ก็หาอุบาจารแต่ในวิชาที่จริงส่วนใหญ่ พฤติกรรมออกมาไม่ได้ไปใช้จริงๆ แล้วช่วง 4 – 5 – 6 ปีก่อน ที่เราถือว่าเป็นกระแสเล็กๆ กระแสหนึ่ง ฝ่ายซ้ายเห็นว่ามีความหวังก็เห็นนะ ไม่ใช่ฝ่ายซ้ายที่เขาว่า แต่ฝ่ายซ้ายส่วนหนึ่ง ตอนนั้นทักจำได้ใช่ไหม ว่าเราเถียงกันหลายรอบตามโรงแรมเห็นตั้งแต่ตอนนั้นแล้วว่า คนมันจับประเด็นเล็กๆ ไม่ได้ แต่ความฟุ้งฟายของมัน ช่วงนั้นนะตอนนั้นนะ ถ้าเราบอกว่าการเมืองเราตั้งใจแล้ว ตั้งไปทำไม ตั้งแล้วทำไมพินกันเอง เพราะมันไม่เข้าใจคือช่วงเนี่ยมันมีเชิงว่าทางการเมืองตอนนั้นส่วนใหญ่ก็แอบชอบเข้าไปในไทยรักไทย เพราะว่าพรรคพวกบางคน คิดว่าเขาเข้าไปทำอะไร แต่เล็กๆ แล้วเรายังมีเก็บใหญ่อยู่ ช่องว่างตรงนี้ยังมีอยู่ ยังไม่มีพรรคที่ขึ้นมา แอบสอปลงสร้างพรรคใหม่ๆ ได้ อาจจะต้องเป็นประชาชนหรือชาวบ้านอีกอย่างมันต้องเป็นการเมืองด้วยนะที่จะช่วยตอนนี้เป็นข้อทำให้น่าสนใจ ต่อเนื่องกันมาตั้งนาน เมื่อปีที่แล้วยังมาทำลายกระแสมันเจียบไปหน่อยแต่ไม่ถึงกับตกถ้าจับมันขึ้น ขึ้นในยุโรปกระแสมันกระจายใช้ใหม่ ใช้ แล้งโตตลอด

เวลา อาชีพกรรมการด้วย พรรคเขียวพรรคกรรมกรด้วย เอาพรรคเขียวไม่เอาอุตสาหกรรม กรรมกรกล้าตักงาน สมาชิกพรรคเขียวส่วนใหญ่เป็นกรรมการใช้ใหม่ ไม่ใช่มีปัญญาชน นักศึกษา ว่ามันก็เป็นตามองค์ประกอบ จริงๆ แล้ว มันห้าจะเอากรรมกรมาทำอาชีพอุตสาหกรรม จะมองย้อนศรไปยุคดึกดำบัน แต่พรรคเขียวยุโรป เขาเป็นแบบนี้ นี่มันเขียวแบบประชาธิปไตย ย้อนยุคถึงขนาดนั้น ความคิดโพลสำหรับอาจารย์วรรณโดยเฉพาะ ความคิดของอย่างอาจารย์สุลักษณ์นี่ เป็นเขียวมานานยัง โดยพื้นฐานก่อนจะมีการพูดคุยวนการพรรคใหม่ นะโฮ่วใหม่ก็ผู้ตั้งคำถามกับอุตสาหกรรม ตั้งแต่ยุค 60 50 60 อาจารย์แปรฮาเบิร์ต มาคิดไปอ่านดูวิธีการแปรพรรคของเขาตรงไหนของเรานะเธอ เขียนไว้ที่เป็นช่วงอีกชีวิต ก็นั่นสิ เล่มเบอเธอเลย 32 เล่ม ไม่ใช่เล่มเดียว เขียนรูปประธรรมหมดเลย แล้วเรื่องสุขภาพมันเป็นอย่างไร มันอธิบายไม่ค่อยออกจะอย่างศาสนาพุทธพูดเรื่องสุขภาพตรงๆ นี่นะ มันไปอยู่ในพุทธแบบทิเบต มากกว่าอยู่ในพุทธแบบทวารวดี นอกจากนั้น จะมีไปดูเรื่องธาตุ มีบางการรักษาสมนไพร บางสกุลเนี่ย แบบแพทย์แผนโบราณมันจะมีธาตุหนักไปทางไหน

สัมภาษณ์ โจน จันได นักสร้างบ้านดินกับโลกทัศน์เชิงนิเวศ⁴⁶

โจน จันได เป็นสามัญชนลูกอีสานที่เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรงของชีวิตนอกระบบการศึกษา ผ่านการลองผิดลองถูกในการดำเนินชีวิตของการแสวงหา หลายคนรู้จักโจนในฐานะ "โจ บ้านดิน" หลังจากทีกระแสสื่อมวลชนให้ความสนใจกับปรากฏการณ์การสร้างบ้านดิน สถาปัตยกรรมแห่งธรรมชาติ อยู่ช่วงหนึ่งในช่วง ๒ ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๕๔๔-๔๕) ดังมีหนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับได้บันทึกเรื่องราวของกิจกรรมสร้างบ้านดิน รวมทั้งรายการ "นี่แหละชีวิต" ของท่านแม่ชีคันนีย์ เสถียรสูตร ก็ได้เชิญโจนไปพูดถึงการสร้างบ้านดิน

อย่างไรก็ตาม โจให้สัมภาษณ์กับผมว่า ปรัชญาเบื้องหลังการสร้างบ้านดินนั้นเป็นเรื่องของการกลับไปดำรงอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ ในวิถีชีวิตแห่งความเรียบง่าย เป็นอิสระและการแสวงหาความงามและสัจจะแห่งชีวิตได้อย่างชัดเจน เป็นวิถีชีวิตที่พยายามสลัดทิ้งซึ่งพันธนาการที่สังคมบริโภคนิยมร้อยรัดผู้คนให้จมปลักอยู่กับการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเติมเต็มความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด วังหนีจากความสับสนและความวิตกกังวลด้วยการใช้ชีวิตให้ยุ่งและซับซ้อนจำเจ ไปสู่สัมผัสของธรรมชาติแวดล้อมที่เอื้อเพื่อพลังชีวิตและภูมิปัญญาอันมีค่า ผ่านกิจกรรมที่ต้องใช้แรงกายอย่างรู้เท่าทันและการเคลื่อนไหวที่เกื้อกูลแก่สมดุลของชีวิต และเรียนรู้เติบโตด้วยท่าทีที่เคารพศรัทธาในความยิ่งใหญ่และบุญคุณของธรรมชาติและชีวิตทั้งปวง มีแม่ทั้ง ๓ คือแม่ธรณี แม่คงคา และแม่โพสพ เป็นรากฐานแห่งความสมดุลของระบบนิเวศและชีวิต

การทำกิจกรรมบ้านดินจำนวนกว่า ๕๐ หลังทั่วประเทศไทยในช่วงระยะเวลา ๒ ปีที่ผ่านมา ทำให้โจนเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เข้าร่วมเรียนรู้บทเรียนมีค่าของชีวิตและเยียวยาอาการทางจิต เช่น ความเครียด นอนไม่หลับ ทั้งนี้ถือได้ว่าเป็นกิจกรรมเชิงนิเวศที่ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหว การลงมือลงมืออย่างเป็นชุมชน จนมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเกี่ยวกับชีวิต หรือการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ได้

โจนพูดถึงการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของการเก็บรักษาและสืบทอดเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้าน ในฐานะที่เป็นวิถีทางอิสรภาพและการพึ่งตนเอง สำหรับโจนเมล็ดพันธุ์เป็นกำเนิดของชีวิต เป็นที่พึ่งพิงทางอาหารสำหรับมนุษย์ที่ถูกกลืนและถูกกระทำการตัดแต่งปรับปรุงเพื่อความเป็นเจ้าในเวทีการค้าโลก ทศนะที่โจนมีต่อเมล็ดพันธุ์นั้นต่างจากทศนะเชิงพาณิชย์ที่มองเมล็ดพันธุ์เป็นเพียงสินค้า วิทยาศาสตร์กระบวนทัศน์เก่าก็มองเมล็ดพันธุ์ว่าเป็นเพียง "วัตถุ" ที่บันทึกข้อมูลทางชีวภาพเท่านั้น หากได้มองว่าเมล็ดพันธุ์เป็นประธานแห่งชีวิตที่มีค่าในตัวเองและพึงได้รับความเคารพจากมนุษย์

โจนได้เริ่มดำเนินการสะสมเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านที่มีอยู่ และที่กำลังจะสูญหายไปจากสดมภ์แห่งความหลากหลายทางชีวภาพ โดยวิธีการปลูกอย่างผสมผสาน เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ในความหลากหลายอย่างเป็นธรรมชาติ เทคโนโลยีท้องถิ่นนี้ช่วยลดต้นทุนในการอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน โดยหลักเลี้ยงการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ในห้องทดลองควบคุมอุณหภูมิและความชื้นที่ต้องลงทุนสูง โจนใฝ่ฝันว่า ในขณะที่กระแสการเกษตรแบบสารเคมีเพื่อการพาณิชย์ยังคงดำเนินไปอย่างไม่รู้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อไร เขาก็จะสร้างเกาะแก่งเมล็ดพันธุ์ให้กับผู้ที่ต้องการย้อนรอยการพัฒนากระแสหลัก ที่ต้องการกลับมาสู่วิถีของเกษตรยั่งยืนอย่างพึ่งตนเอง

นอกจากนี้ ในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โจนเห็นว่าศาสตร์แขนงต่างๆที่สำคัญ กำลังอยู่ในช่วงของการปรับเปลี่ยนเนื้อหาไปสู่ความยั่งยืน เช่น เศรษฐศาสตร์ จะเปลี่ยนจากการเน้นไปที่กำไร ไปเป็นการแบ่งปัน รัฐศาสตร์เปลี่ยนจากการควบคุมด้วยอำนาจ เป็นการรับใช้ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นไปตามทศนะเชิงนิเวศที่เห็นว่าการร่วม

⁴⁶ สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ เม.ย. ๒๕๔๖

ไม่ร่วมมือ และการเชื้อเพื่อภูมุนั้นเป็นหนทางแห่งความยั่งยืน ดังที่ปรากฏในระบบธรรมชาติ ถึงแม้ว่าจะมีปรากฏการณ์ของการแข่งขัน แต่ก็หาได้เป็นหัวใจหลักในการอยู่รอดของชีวิต

บทสัมภาษณ์โจน จันได

ณัฐพัธ : ในการทำเกษตรธรรมชาตินี้ สันตโศกคุณะได้รับความสำเร็จมากขนาดครับ

โจน จันได : สันตโศกทำเรื่อง เกษตรปลอดสารเคมี เกษตรพึ่งตนเองมาตลอด แต่ไม่เคยคิดถึงเรื่องเมล็ดพันธุ์เลย เพราะเขายังซื้อเมล็ดพันธุ์จากตลาดอยู่ เป็นเมล็ดพันธุ์ของ CP อยู่ ซึ่งมันก็ใช้เมล็ดพันธุ์ปลูกเองไม่ได้ แล้วก็พูดไปถึงเรื่องการทำข้าวโพดรสกึ่ง มันฝรั่งสก็๊วก ทำนองนี้ ซึ่งต่อไปสินค้าโศกจะทำอย่างไร ในเมื่อจะกินมังสวิรัต แต่ว่าพืชที่กินมีถิ่นของสัตว์อยู่ด้วย กินได้ไหม? แล้วก็การพึ่งตนเองนี้ ไม่มีเมล็ดพันธุ์ แล้วพึ่งตัวเองได้อย่างไร

ณัฐพัธ : เขายังไม่ได้เก็บเมล็ดพันธุ์เองหรือครับ

โจน จันได : ไม่เลย มีคนเดียวที่นั่นที่สนใจเรื่องพันธุ์พืชพื้นบ้าน แต่ก็ไม่ได้ทำเป็นจริงจัง เขาแค่ไปเก็บเมล็ดพันธุ์นั้น พันธุ์นั้นมาแล้วไปแจกจ่ายคนไปเท่านั้นเอง แต่ว่าพืชผักที่กินอยู่เนี่ย ก็เป็นพืชผักที่กินอยู่ทั้งสิ้น แล้วหลาย ๆ กลุ่มของสันตโศกเอาป๊อบชอยมาปลูกเนี่ย ซึ่งไม่ใช่พืชแถว ๆ นี้เลย มีป๊อบชอย มีพืชจากต่างประเทศเยอะเลย ซึ่งมันก็ทำให้เขาคิดได้เหมือนกันว่า...เกิดอะไรขึ้น แล้วเขาจะลืมนะอะไรไป หลังจากคุยเสร็จเขาก็ไปคุยว่าเลิกอีก เขาก็เคลื่อนไหวทันที เพราะว่านี่เป็นเรื่องที่เร่งด่วนมาก ผมก็คิดมันเป็นเรื่องด่วนจริง ๆ น่าจะต้องเลิกหยุดทำบ้านดิน ก็เลยมาทำเรื่องนี้ จริง ๆ แล้วผมก็ไม่คิดจะทำเรื่องใหญ่จริง ๆ เพราะว่าผมไม่มีความสามารถในการจัดการ อะไรมาเลย ผมอยากอยู่เล็ก ๆ เจียบ ๆ แล้วก็เก็บเมล็ดพันธุ์ ปลูกพืชพันธุ์ของผมไปเอง แล้วก็เก็บให้มากที่สุด แล้วก็ปลูกไว้ทุกปี ๆ ใช้วิถีธรรมชาติ แล้วก็ถ้ามีใครสนใจด้วยละก็คุยกันช่วยเหลือกัน เป็นขายเรียนรู้ ทำแผนที่ ทำเมล็ดพันธุ์ไปเรื่อย ๆ อย่างมะเขือมีกี่ชนิด มะเขือคางคก มะเขือขื่น มะเขือเปาะ อย่างมะเขือเปาะมีกี่ชนิด มะเขือยาวมีกี่ชนิด แล้วใครมีที่ไหนบ้าง? ถ้าเราสามารถทำแผนที่ แล้วเปิดดูปุ๊บเนี่ย โอ้ย! อยากได้ทีนี้ก็มีไปเอาได้ละ ผมมีความคิดว่าการสะสมเมล็ดพันธุ์เนี่ย มันจะสนุกกว่าสะสมแสตมป์ สะสมเครื่องรางของขลัง หรือสะสมอะไรต่าง ๆ เพราะว่าเราเห็นการเติบโต เห็นชีวิต เรากินมันได้ แล้วก็ที่สำคัญก็คือ เราสามารถเห็นการพัฒนาของมัน การปลูกอย่างข้าวโพดหลาย ๆ ชนิด จะเกิดพันธุ์ใหม่ ๆ โดยที่ไม่ต้องลงทุน ทำห้องวิจัยเป็นล้าน ๆ เลย แต่มันก็สนุก เป็นวิธีที่จะยั่งยืนมากกว่า

ณัฐพัธ : คือตัวความหลากหลาย ช่วยให้เกิดการพัฒนาของตัวมันเอง

โจน จันได : ใช่ ๆ

ณัฐพัธ : บางคนที่ว่า ดันไม่มันไม่กินใบของตัวเอง

โจน จันได : ใช่ มันถึงอยู่ร่วมกันหลาย ๆ อย่าง

ณัฐพัธ : ความสนใจเมล็ดพันธุ์นี้ เริ่มมาอย่างไรครับ?

โจน จันได : จริง ๆ แล้ว ผมสนใจมานานมาก แต่ว่าผมไม่มีแหล่งที่จะหาความรู้ ผมไม่ค่อยได้อ่านหนังสือ ไม่ได้มีสายใยกับข้อมูลข่าวสารเท่าไร แต่ผมสังเกตจากชีวิตในบ้าน จังหวัดยโสธรที่ผมอยู่ เป็นจังหวัดที่ปลูกแตงโมมานานมากแล้ว ประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมานี้ คนที่ปลูกแตงโมทุกคนต้องซื้อเมล็ดแตงโมกิโลละหมื่นบาท ผมว่ามันมีอะไรผิดปกติ ในขณะที่เดียวกันเก็บพันธุ์ปลูกไม่ได้ ปลูกได้แต่ไม่ได้ผล มันไม่คุ้มทุน ขาดทุนย่อยยับ มันจะไม่ให้ผลเหมือนเดิม แล้วก็มันเริ่มดูคามไปเรื่อย ๆ ไม่ใช่เฉพาะแตงโม ตอนนั้นเมื่อผมจะลืมนะก็ออกมากิโลละหมื่นบาท แล้วทุกอย่างก็เริ่มจะออกมา พืชผักจากที่เราซื้อเมล็ดมาเนี่ยเวลาปลูกรอบ 2 มักจะไม่ได้ผล ตอนนั้นทำให้ผมคิดถึงว่า อนาคตจะเกิดอะไรขึ้น ทำให้มองเห็นว่า ภาพในอนาคตเนี่ยเราก็คือทาสยุคใหม่ ทาสที่อยู่พื้นดินของตัวเอง แล้วไม่รู้ตัวตัวเองเป็นทาส ทำงานหนัก ขยัน แต่จะไม่มีความสุข มีกิน จะไม่มีวันที่มีความสุข

ผมเรียกมันว่า “ระบบกำลังควาย สมองหมา” ชาวบ้านจะเข้าสู่สภาพของการเป็นมนุษย์ที่อยู่ในลักษณะ กำลังควาย สมองหมา คือ ขยันเหมือนควาย ขยันทำงานอดุ้นมาก ทำนาสองแปลง สามแปลง ทำนาเช้า มีเท่าไรเช้าทำให้หมด แต่ว่าไม่เหมือนหมาคือ รู้ว่าเป็นไม่ได้อะไร มีแต่หนี้ แต่ก็ยังทำอยู่ รู้ว่าเราสูญเสียอะไรมากมาย จนเราไม่มีสภาพเป็นมนุษย์อยู่ด้วยกันเลย แต่เขาก็ยังทำอยู่ ครอบครัวแตกสลาย พ่อแม่มีแต่ทำงาน ไม่มีเวลาให้กับลูกซึ่งมันเกี่ยวโยงกันไปหมด สภาพนี้ผมเกิดอยู่ที่นั่น ผมโตอยู่ที่นั่น ผมรู้ สังเกตเห็นรู้สึกเศร้าสลดใจว่า ถ้ามันเป็นอย่างนี้ต่อไปเนี่ย มนุษย์จะมีสภาพแย่งยิ่งกว่าสัตว์อีก เพราะเราไม่มีวัฒนธรรมอีกเลย ไม่มีอะไรเป็นของตัวเอง แล้วเรื่องเมล็ดพันธุ์นี่ถือว่าเป็นสิริภาพ อิศราภาพของมนุษย์ของสัตว์ทุกชนิดเลย แต่ถ้ามันไปอยู่ในมือของคนกลุ่มหนึ่งเนี่ย เป็นพวกกลุ่มเมล็ดพันธุ์ทั้งหมด อย่างที่มันกำลังจะเป็นอยู่ตอนนี้ อะไรจะเกิดขึ้น นั่นหมายความว่าเราพึ่งตัวเองไม่ได้ เราต้องพึ่งบริษัทนั้นตลอดชั่วลูกชั่วหลาน ถ้าเขาไม่ขายให้เรา ก็ไม่ได้ ถ้าเขาอยากขายให้เท่าไรเขาก็ว่าตามที่เขาอยากขาย ซึ่งนั่นก็คือการสูญเสียสิริภาพทั้งส่วนตัวและของสังคมไปด้วย แล้วก็มันน่ากลัว แล้วอีกอย่างหนึ่งก็คือเรื่องของคุณภาพของอาหาร เพราะเราต้องมีชีวิตอยู่ด้วยอาหาร อาหารเป็นใหญ่ในโลก แต่ว่าอาหารถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จนไม่อยู่ในสภาพของอาหารอย่างเก่า อะไรจะเกิดกับมนุษย์ แล้วถ้าผมไม่อยากกินอาหารที่เป็นไปตามธรรมชาติ ผมไม่มีทางเลือก ถ้าผมออกจากบ้าน ผมก็ต้องกินได้ทุกอย่างที่เขาขาย ฉะนั้น ผมก็สูญเสียสิริภาพในการมีชีวิตอยู่ของผม สิ่งที่พัฒนาไปเนี่ยไม่ใช่เพียงความสงบสุข ไม่ใช่เพื่อสุขภาพ ไม่ใช่เพื่อความดีงามอะไรเลย เพื่อกำไรอย่างเดียว ซึ่งมันไม่มีความจำเป็นที่ต้องทำอย่างนั้น ก็เลยคิดว่าเรากำลังทำลายตัวเองให้ย่อยสลายไปเร็วเกินไป ก็อยากจะอยู่เฉยๆ

ณัฐพล : โดยพื้นเพ พี่เป็นเกษตรกรหรือครับ?

โจน จันได : ใช่ ผมเป็นลูกชาวนามาตลอด แล้วผมไม่ได้เรียนหนังสือเป็นจริงเป็นจัง จบ ป.7 รุ่นสุดท้ายมาเนี่ยก็บวชเป็นเณร เรียนการศึกษานอกโรงเรียน หรือวัดเนี่ย...ไม่มีครูสอน มาอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วย ผมไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ที่เป็นตัวเป็นตนจริง ๆ คือ คนที่จบระดับ 4 ไปสอนระดับ 3 อย่างเนี่ย การศึกษาผู้ใหญ่สมัยก่อนไม่อยากจะสอนก็ไม่สอน เวลาว่าง...ส่วนมากทำงานอยู่ในวัดนั่นแหละ เลื่อยไม้สร้างกุฏิอะไรประมาณนั้น

ณัฐพล: ชีวิตมาพลิกผันเมื่อไร?

โจน จันได: ชีวิตนี้ พลิกผันช่วงอายุหลังจากจบการศึกษาผู้ใหญ่ที่วัดสัมพันธวงษ์ เทียบเท่ากับ ม.5 ม.ปลาย ผมก็เลยสึก สึกแล้วก็ไปเรียนรามฯ เรียนรามได้ 2-3 ปี แต่ก็ไม่จบ เรียนกฎหมาย ไม่จบก็เลย... ชีวิตก็เริ่มพลิกผันตอนนั้น ก็เริ่มมีคำถามให้กับตัวเองเยอะมากว่า “เรียนไปทำไม” เรียนไปเพื่ออะไรกัน เรากำลังเรียนกฎหมายซึ่งเขาจะยกเลิกเมื่อไหร่ก็ได้ นั่งท่องไปเพื่ออะไรกัน หลังจากนั้นก็เลยเบื่อ ตัดสินใจลา ไม่อยู่แล้ว ก็เลยมาอยู่ที่จอมทอง จ.เชียงใหม่ พอดีมีเพื่อนอยู่ที่นั่น พ่อเป็นนายหน้าขายที่ดิน พ่อเพื่อนยังว่ามีที่ เขาจะขาย เอาไหม 5 ไร่ 10,000 บาท ผมก็เลย OK. ซื้อมาก็เลยไปซื้อที่อยู่ที่นั่น ไม่มีเงินเลย ไม่ได้กินข้าวเป็นเดือนเนาะ กินหน่อไม้ กินผัก กินอะไร... เพราะไม่มีเงินซื้อข้าว เพราะไปอยู่ใหม่ ๆ เพราะเอาเงินไปจ่ายค่าที่ดินหมดเนาะกับปลูกข้าวโพด ปลูกผัก ปลูกอะไรกิน อยู่ได้ 7 เดือน ก็ผมเรียนรู้เยอะมาก

ณัฐพล: พี่อยู่คนเดียวหรือ

โจน จันได : ตอนนั้นเรียนรู้ด้วยตัวเองมากเลย ทำให้เข้าใจตัวเองมากขึ้น ผมเป็นคนกลัวผีมาก แต่ผมก็ไปเลิกกลัวผีที่นั่น เพราะผมไปอยู่กลางป่าคนเดียว และเป็นคนคิดมาก แต่เมื่อไปอยู่ที่นั่นเลิกคิด ตอนแรก ๆ ก็ปลูกผักนึ่ง ปลูกอะไรให้มันได้กินเร็วที่สุด พวกข้าวโพด ปลูกอะไร ผักหลาย ๆ อย่างที่จะกิน เพราะว่าเราไม่มีข้าว ไม่มีนา ไม่มีอย่างอื่นติดตัวเลย ก็ปลูกเสร็จมันไม่มีอะไรทำมันก็เดินเล่นตามป่า ขึ้นเขาไปเรื่อย ๆ เย็นก็กลับมา แล้วก็อยู่ที่นั่นไม่ใส่เสื้อผ้าเลย กลางคืน เป็นอาทิตย์-เป็นเดือนเลย มันไม่มีคนไปก็ลองไม่ใส่เสื้อผ้าดูว่าสบายดีไหม

ได้เรียนรู้เยอะมากว่า **ชีวิตมันเป็นเรื่องง่าย ๆ แต่เราทำให้มันยากเอง** และอันนี้เป็นสิ่งสำคัญที่ผมได้เรียนรู้คือ ใช้เวลาไม่มากนักในการหากิน มันเหลือกินแล้วแต่เราใช้เวลาเยอะมากในการหาเพื่อครอบครัว ฉะนั้นใช้ชีวิตให้ง่าย

ดีกว่า กลังจากนั้นมา ผมก็เชื่อในเรื่องชีวิตนี้มันง่ายมาตลอด ทำไมต้องทำให้มันยาก ก็เลยเปลี่ยนชีวิตผมมาตลอดเลย ไปอยู่บ้านผมยิ่งสบาย ผมพยายามที่จะพูดกับคน คนที่เย็บหมอนที่บ้านว่าทำหมอน หมอนพวกสามเหลี่ยม หมอนหนุน เย็บหมอนทั้งวันทั้งคืนเพื่อที่มีเงินไปซื้ออาหารจากตลาดมา วันเดียวหมดมือเดียว ผมบอกว่า ถ้าทำสวนเองเนี่ย อย่างผมเนี่ย ดูแลสวนแค่ 10-15 นาทีต่อวันเนี่ย ผมมีผัก มีมะละกอ มีอะไรให้ครอบครัว 5-6 คนอยู่ได้สบาย ทำงานแค่ 15 นาที ทำไมต้องไปนั่งทำงานตั้งวันละ 10 กว่าชั่วโมงเนี่ย มันก็ทำให้ผมเห็นว่าชีวิตมันง่าย แต่อธิบายให้คนเข้าใจไม่ได้

ณัฐพล : วันละ 15 นาทีเองหรอครับ

โจน จันได : ไร่ รอน้ำผักแค่วันละ 15 นาที แต่บางอาทิตย์อาจจะใช้เวลามากกว่าเป็นชั่วโมงก็มี บางครั้งก็อาจจะไปหาซื้อหัว ห่ออะไรมาใส่ด้วย ซึ่งมันไม่บ่อยนักหรอกนะแค่ครั้ง สองครั้ง แต่ปกติแล้ว 15 นาที ถือถึงตักน้ำแล้วก็เดินมารดผัก

ณัฐพล : แล้วทำปุ๋ยหมักมั้ยครับ

โจน จันได : ทำปุ๋ยหมักใช้เอง

ณัฐพล : ย้อนนิดหนึ่ง ตอนนี้อยู่เชียงใหม่ ทำไมไม่เลือกกลับไปอยู่บ้าน

โจน จันได : ตอนไปอยู่เชียงใหม่ ผมชอบชีวิต เข้าใจชีวิตว่ามันต้องทำอะไรง่าย ๆ แต่ว่ามันเป็นเพียงแค่ช่วงเริ่มต้น ผมเข้าใจในลักษณะนั้น มันยังไม่เด็ดขาด มันมีความกังวลแทรกเข้ามาอยู่เรื่อย ๆ เราล้าหลังเพื่อนไปหรือเปล่า ถ้าวิธีที่เราคิดอย่างนั้นมันพลาดไป เรากลับไปสู่กระแสสังคม เราจะพลาด เราจะตามเพื่อนไม่ทัน มันจะกลับไปกลับมาอย่างนี้บ่อยมาก มันไม่ใช่เหมือนคิดได้แล้วมันคงเสร็จสรรพไปเลยอย่างนั้น มันก็มีความสงสัยอยู่เพราะมันเป็นแค่ความคิดที่เพิ่งเริ่มเข้าใจ มันต้องใช้เวลาอีก ก็เลยต้องกลับไปอยู่ภาคใต้ อยู่ในป่าภาคใต้

หลังจากเชียงใหม่แล้ว ก็ไปอยู่ภาคใต้ ไปอยู่ที่ลันหยาง ที่ยะลา เพราะพี่ชายอยู่那儿 ไปอยู่ปีหนึ่ง อยู่เชียงใหม่ 7 เดือน หลังจากนั้นก็กลับมาอยู่กรุงเทพฯ ทำงานอยู่ในโรงแรม ทำเลิฟ รूमบอย หลากอย่างเหมือนกัน ปีกว่า ๆ หลังจากนั้นนั้นก็ตัดสินใจเด็ดขาด กลับไปอยู่บ้าน จากนั้นมาก็ไม่คิดที่จะสนใจหาเงินอีก อยู่บ้านก็ทำนา จริงแล้วช่วงก่อนหน้านั้น ผมกลับไปกลับมา ระหว่างกรุงเทพฯ กับบ้านบ่อยมาก ช่วงก่อนที่จะอยู่เชียงใหม่ เทียวไปเที่ยวมาบ่อย เพราะความคิดสับสนมาก เพราะเบื่อชีวิตกรุงเทพฯ เห็นชีวิตเหมือนหุ่นยนต์ มันไม่มีชีวิตชีวา สมองไม่มีเวลาว่างที่จะคิดถึงตัวเอง คิดถึงความสงบ คิดถึงความงดงามอะไรในชีวิตได้ ก็กลับไปอยู่บ้าน พอไปอยู่บ้านนี้ แด่ผมร้อนทำงานหนักกลางแสงแดดก็รู้สึกท้อ ในกรุงเทพฯ ก็สบายกว่า ก็กลับมาอยู่กรุงเทพ อยู่กรุงเทพนานก็ไม่ได้ กลับไปกลับมาหลายรอบมาก สู้กันอยู่อย่างนี้ ความคิดสองฝ่าย ในที่สุดกลังจากกลับมาจากภาคใต้แล้วก็ยังกลับไปกรุงเทพอีก เพื่อเช็คความแน่นอนอีกครั้ง อยู่กรุงเทพอีกปีหนึ่ง แน่ใจแล้วทีนี้กลับไปไม่กลับมาอีกเลยเด็ดขาดเลย ซึ่งตอนนั้นอายุ 20 กว่า 25-26 นี่แหละ

ณัฐพล : อยากทราบความเป็นมาของการสร้างบ้านดิน

โจน จันได : หลังแรกที่บ้านนั่นแหละ มาถึงก็ทำหลังแรกเลย ใช้เวลา 3 เดือน ปี 40 มาถึงมาลงมือทำเลย ใช้เวลา 3 เดือน ทำวันละ 2-4 ชั่วโมง ไม่เกิน ผมจะเริ่มตี 5-6 โมงเช้า แล้วก็ 4 โมงเย็น-6 โมงเย็น คือเวลาทำงาน ตอนกลางวันก็จะนอนตามริมแม่น้ำ ตามป่า เพราะมันร้อน พวกกันไปนอนเล่น ใช้เวลา 4 เดือน ก็ทำอยู่คนเดียว ส่วนมะลิจะเป็นคนดูแลเรื่องอาหาร เก็บซื้อควายตามหมู่บ้าน ผมก็จะทำอิฐของผมไปเรื่อย ๆ

ณัฐพล : แล้วก่อนหน้านี้ไปดูงานที่ไหนมาก่อนหรือเปล่าครับ

โจน จันได : ไม่เคยดูงานเลย ก็แค่เข้าไปดูหมู่บ้านแค่ 5 นาทีเอง จ่ายค่าผ่านประตูเข้าไป 5 ดอลลาร์ เข้าไปดู ผมก็ไปกะดู มันก็ไม่มีอะไรมาก หลังจากนั้นก็เดินเข้าไปดูในหมู่บ้านเขาด้วย คุยกับเขานิดหน่อย เขาก็ไม่รู้อะไรเท่าไร เพราะมันทำมาหลายชั่วโคตรแล้ว ตั้ง 1,000 กว่าปีแล้ว กลับมาที่ออริกัล ก็มาดูห้องสมุดมันก็มีหนังสือวิธีการทำ ซึ่งผมก็

อ่านภาษาอังกฤษไม่ค่อยได้ แต่ผมดูรูปภาพ มีรูปกองดิน มีเศษหญ้า มาผสมกัน แล้วก็ใส่พิมพ์ อ้าว! ผมก็ว่ามันง่ายแค่นี้เอง กะจะทำเลย ทำแล้วก็รู้สึกว่ามันง่าย มันไม่ซับซ้อน มันไม่อะไรยุ่งยาก ทำเสร็จก็รู้สึกมีความมั่นใจ มันคือทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตเลย ปีแรกก็ทำหลังหนึ่ง ปีที่ 2 นี่ทำ 2 หลัง ทำบ้านหลังที่ 2 ซึ่งในขณะเดียวกัน ก็ทำร้านค้าสวัสดิการในหมู่บ้านด้วย ปีที่ 2 ผมเริ่มให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มทำแชมพู ทำสมุนไพร ทำเสร็จแล้วไม่มีที่ขายก็ทำร้านดีกว่า แต่ไม่มีเงิน มีแค่ 10,000 บาท ทำดินดีกว่า ก็ทำร้านดินหมดเงินไป 10,000 บาท ก็ได้ร้านค้าหลังหนึ่ง

ณัฐพล : แล้วหลังจากนั้น มันกลายเป็นที่สนใจของผู้คนได้อย่างไร

โจน จันได : ตอนแรกนี่ ไม่ค่อยมีคนสนใจเท่าไร ก็มีเพื่อนในหมู่บ้าน 2 คนที่นำไปใช้ แล้วก็จะมีพระอีก 2 วัด ท่านทำเป็นกฎอยู่ แค่นั้นเองในระยะเวลา 4-5 ปี เพราะว่ามันไม่ได้ออกสู่หรือผ่านสื่อ แต่พอปีที่แล้วจัด Work Shop ที่อาศรมเนีย ก็มีสารคดีไป แล้วก็แม่ชีคันสนี่ก็คิดว่าน่าสนใจ พอทำเสร็จ คนไปสนใจวิธีของผมมาก เขาก็เลยบอกว่า ถ้าจันก็ไปทำ Work Shop ที่บ้านผม ผมก็ตกลง เพราะกำลังทำบ้านอีกหลังหนึ่ง เขาก็เลยอยากไปดูด้วย ก็มีคนไป 30 กว่าคน ทั้งคนต่างชาติและคนไทย ไปที่นั่นรู้สึกว้าวสนุก ทุกคนไปสนุก ชอบมาก ถูกใจมาก ก็จัดครั้งที่ 2 ชาวก็ออกสู่สาธารณชนทันทีเลย หลังจากนั้นก็มีคนสนใจมากขึ้นเรื่อย ติดต่อเข้ามาเยอะมาก จนโทรศัพท์อาศรมแทบจะไหม้ หลังจากออกทีวี แม่ชีก็ให้ผมมาที่เสถียรธรรม แต่จริงๆ แล้วพอเสร็จที่อาศรมก็ไปทำที่ขอนแก่น ที่หนองกง ไปทำที่นั่น เสร็จก็ทำที่เสถียรธรรม ที่เสถียรธรรมนี้แม่ชีก็มีสื่ออยู่ในมือ ก็โฆษณาทางวิทยุ ทีวี ตลอดทุกศุกร์-เสาร์-อาทิตย์ คนมาตั้ง 500-600 คน เนอะ ตลอดเลย ผมเนี่ยคอยแหย่เลย พูดอยู่ตลอด พูดอย่างเก่าตลอดเวลา ก็พอดีออกทีวีเนี่ยเสถียรธรรมรับโทรศัพท์ทั้งวันเลย คนรับโทรศัพท์รับแทบไม่ไหวเลย ทั้งวัน แต่โชคดีที่ไม่ลงที่อยู่ของอาศรม ช่วงนั้นนะ แต่ช่วงหลังๆ สารคดีออกมีเบอร์โทรของอาศรม ก็ทยอยมาทางอาศรม และเหมือนกันนะ

ณัฐพล : คนที่โทรเข้ามาเขาสนใจอะไรครับ

โจน จันได : ส่วนมากคนที่สนใจนี้จะเห็นว่าเป็นเรื่องแปลกใหม่ อีกส่วนหนึ่งก็จะเป็นเรื่องที่มีมันเป็นแนวทางที่ยั่งยืน คือมันไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำนองเนี่ย คนเขาจะคิดเรื่องนี้มาก ฉะนั้น...คนที่สนใจเรื่องธรรมะก็คือคนชั้นกลาง - คนชั้นสูง ไม่ใช่ชาวบ้าน ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจเหมือนกัน เพราะชาวบ้านจริงๆ ไม่ได้สนใจเรื่องบ้านดินเลย คนส่วนมากก็จะเป็นคนชั้นกลางที่ติดต่อเข้ามา

ณัฐพล : แสดงว่าเมืองไทยมันก็เปลี่ยนจิตสำนึกอะไรที่ว่า กลับไปสู่ธรรมชาติ

โจน จันได : ใช่ จิตสำนึกเริ่มเปลี่ยน แต่ว่าก็จะเปลี่ยนเฉพาะในกลุ่มที่มีระดับการศึกษาในระดับหนึ่ง ก็ให้เห็นชัดเลยว่า เวลาทำ Work Shop กับชาวบ้านนี้ ชาวบ้านที่สนใจจริงๆ มีน้อยมาก แต่ส่วนมาก Work Shop จะเป็นคนชั้นกลางไป บางครั้งหลายคนมากเป็นร้อยๆ คน ที่สนใจเข้ามา แล้วคนชั้นกลางจะร่วมมืออย่างจริงจังมาก อย่างที่พี่อัสราจัดที่วัดป่าสุคะโตนี่ก็สมาชิกทั้งหมดเลย ไม่ใช่ชาวบ้าน ไม่ใช่ชาวนา บุคเพจ เป็น Weโจน จันได side ของพี่อัสรา ศาสนาพุทธ มีสมาชิกเป็นหมื่นคน แต่แอบบอกว่าตอนแรกจะทำกฎถวายหลวงพี่ไพศาล ถวายหลวงพ่อคำเขียน ก็ต้องการคนซัก 6-7 คนมาช่วง ทำก็เลยโฆษณาทางบุคเพจ แต่พอโฆษณาไปปรากฏว่าคนติดต่อมา 60 กว่าคน แล้วหลังจาก Work Shop 3 วัน ทำกฎ 3 วัน เสร็จเลย สมาชิกประทับใจมาก อยากจะมีต่อไปอีก ทุกปี ก็คิดว่าปีนี้จะทำกันอีก

ณัฐพล : ที่สุคะโตเธอครับ

โจน จันได : อาจจะเป็นที่ภูหลง ไม่แน่ใจเหมือนกัน

ณัฐพล : ใช้เวลากี่วันอะที่นั่น

โจน จันได : 3 วัน เสร็จ เพราะมีคนไปทำอิฐ ล่วงหน้าแล้ว ทำอิฐไม่นานหรอกถ้ามีแล้วก็ตากแดดให้แห้ง 4-5 วัน หรือ 2 อาทิตย์ ต้องแห้งสนิทถึงจะดี ตอนที่ไปทำมันยังไม่แห้งสนิท แต่ก็ไม่มีปัญหา บางหลังก็พัง แต่เราก็ซ่อมได้ ทำเสร็จเลย 3 หลัง 3 วัน เร็วมาก หลังหนึ่งมันเป็นกลมๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 เมตร อีก 2 หลัง เป็นหลังเล็กๆ หลังคา

หญ้า มันเร็ว มันไม่ได้สูญเสียอะไรเลย ลงทุนน้อยมาก ที่สำคัญก็คือทุกคนมีส่วนร่วมได้ คนทุกคนต้องเป็นช่าง ไม่จำเป็นต้องมีความรู้ความชำนาญ เล่นด้วยกันได้ตลอดเลย เด็กๆ ก็ได้ คนแก่ก็ทำได้ มันก็เลยสนุกแล้วก็ไม่ต้องกลัวความผิดพลาด เพราะว่าเราไม่ได้ลงทุนซื้ออะไรเลย ทำให้เราพลาดไม่ได้ เราก็อำใหม่ ใช้เวลาไม่นานแป๊บเดียวเอง ฉะนั้น ควัก ออกได้ แป๊ะเพิ่มได้ เหมือนกับของเล่น เหมือนปั้นดินน้ำมัน ไม่ต้องห่วงด้วยว่าจะต้องเสียเงินซื้อปูนเพิ่ม

ณัฐพัธ : นี่คือนั่นที่คนชอบ

โจน จันได : ใช่ เวลาทุบทิ้งเนี่ย เราก็อ่อนใจ เพราะว่ามันก็กลายเป็นดิน เหมือนเดิม แล้วเราก็ไม่ได้เสียตาย เพราะว่าเราไม่ได้ลงทุน แต่ผมมีคำพูดอยู่ว่า เสียแรงได้แรง เสียเงินเสียเงิน ยิ่งลงแรงเท่าไรเนี่ย เราก็อ่อนใจมากขึ้น ฉะนั้นทำไปเถอะไม่ต้องห่วง ยิ่งเหนื่อยก็ยิ่งมีแรงมากขึ้น สุขภาพดีขึ้น ทำไปเรื่อย มันก็สนุกไปเรื่อย

ณัฐพัธ : แล้วปกติที่จัด Work Shop เนี่ย มีลักษณะการจัดการอย่างไรหรือ

โจน จันได : ลักษณะการจัด Work Shop จริงๆ แล้วนะ กลางคืนเราจะคุยกัน หรือว่ากลางวันถ้าแดดร้อนๆ ก็จะคุยกันตอนกลางวัน เราจะทำงานตอนเช้า หรือตอนเย็น หรือบางที่มันอากาศดีแล้วเราก็จะทำทั้งวัน แต่เราจะมีเวลาช่วงหนึ่งที่จะคุยกัน ซึ่งการคุยกันก็จะคุยเรื่องทฤษฎีนิดหน่อย เพราะผมไม่ชอบคุยทฤษฎีมาก เพราะมันไม่เหมือนการทำ การทำไม่ต้องเสียเวลาคุย มันรู้มันเรียนด้วยตัวของมันเอง ไม่มีวันลืม ถ้าพูดมันลืม แต่การคุยจะเป็นการคุยเรื่องของการฟังตัวเอง เพราะการทำบ้านดินไม่ใช่เป้าหมายหลัก ของการทำ Work Shop ที่เราทำอยู่ เป้าหมายหลักก็คือ หัดทำอะไรพึ่งตนเอง กลับมาสร้างศักยภาพให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกับสัตว์ทั่วๆ ไป แต่เพราะทุกวันนี้มีศักยภาพของมนุษย์ต่ำกว่าสัตว์ทุกชนิดในโลกนี้ซะอีก เพราะเราขาดการรักษามรดกในการพึ่งตนเอง คนบางคนก่อไฟไม่เป็น ทำอาหารไม่เป็น นั่นหมายความว่าศักยภาพในชีวิตมันต่ำลง ฉะนั้นเราต้องกลับมาพึ่งตนเอง การทำบ้านดินเป็นส่วนหนึ่งของการพึ่งตนเอง อาหาร บ้าน ผ้า และยาเนี่ย ก็มาคุยเรื่องนี้แหละ เพราะว่าชีวิตมันไม่มีความหมายหรอก ถ้าคนเราพึ่งตัวเองไม่ได้ เพราะว่าอิสรภาพมันก็สูญเสียไป ความภูมิใจในตัวเองก็ไม่มี คุณค่าของชีวิตเราก็มองไม่เห็น เพราะแค่ไม่ได้ใช้แรงงานทำงานเนี่ย ชีวิตก็เป็นเรื่องที่เลื่อนลอยไปแล้ว คนทำงานในเมืองเนี่ยไม่รู้ชีวิตเพื่ออะไร หาเงินอย่างเดียว เพราะไม่มีเวลาว่าง การทำงานคือการมีเวลาว่าง มีเวลาว่างให้กับสมองของเรา ถ้าสมองมีเวลาว่าง มันก็จะเห็น มันก็จะมีความเจ็บ พอความเจ็บเกิดขึ้นมันก็จะเห็นความงามได้ ถ้าเห็นความงามได้ ชีวิตก็มีความสุขได้ แต่ชีวิตทุกคนในเมืองไม่มีโอกาส เพราะมันยุ่งกับงานตลอด แต่เรื่องงานกลุ่มหนักๆ ตลอด แต่ถ้าทำงานหนักปุ๊บเนี่ย โลกจิตโลกความเครียดต่างๆ มันหายไป ปัญหาของความเครียดที่มีมากมายในโลกนี้ไม่จำเป็นต้องพึ่งจิตแพทย์เลย แค่ออกมาทำงานหนักเท่านั้นเอง หายหมด อันนี้เห็นชัดในหลายๆ กรณี เพราะว่าคนที่มานี้เราก็ออกกัน หลายคนเขาเครียดมา มาเพราะเครียด เรื่องครอบครัว เรื่องงาน อยากหนีจากสิ่งเหล่านั้น ถึงได้มา แต่พอมาแล้วมันลืม อาการปวดหัวมันหายไป เป็นการบำบัดอย่างหนึ่ง เพราะเราใช้ร่างกายไม่มีความสมดุลทำให้เกิดความผิดปกติ ฉะนั้นคนชั้นกลางที่มาร่วม Work Shop ถึงได้ถูกออกถูกใจกัน มักจะมีครั้งที่ 2 แทบทุกคนเลย เพราะว่าการทำงานเนี่ยมันน่าเบื่อ แต่ถ้าทำอะไรที่ไม่รู้สึกว่าเป็นงานมันสนุก อย่างทำบ้านดินไม่มีใครรู้สึกว่ามันเป็นงานเลย เรามาเล่นดินกัน

ณัฐพัธ : ไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบ

โจน จันได : ใช่ ไม่มีรูปแบบ บางครั้งก็ขึ้นอยู่กับสภาพตามกรณี อย่างก่อนการประชุมกัน หรืออะไรกัน เราจะมีการทำงานแบบหนึ่ง คือไม่พูด คือทำงานอย่างสงบ ต่างคนต่างทำงาน ไม่พูดกันเลยตกลงกันว่าชั่วโมงนี้เราจะไม่มีการพูดกันเลย ก็ทำงานอยู่กับตัวเองก็เพลินเพลินไปกัน การเคลื่อนไหวของตัวเองของใครของมัน อย่างที่เสถียรธรรม ก็แม่ชีจะเน้นมากเลย เรื่องของการมีสติที่ปลายเท้า เวลาย่ำจริงๆ แล้วผมก็ใช้เรื่องนี้หมดตลอด เพราะว่าถ้าประมาทเมื่อไหร่เรามีโอกาสเหยียบตะปู เหยียบแก้วได้ ฉะนั้นเวลาเหยียบดิน ผสมดิน เหยียบลงเรารู้สึกถึงเท้ากดลงไปโน่น รู้สึกได้ ถ้าเจออะไรแข็งเราหยุดทันทีเลย ซึ่งมันยังไม่ได้ปักเข้าไปในเนื้อ แต่เราหยุดได้ทัน แต่ถ้าเราไม่มีสติ คิดอะไรสับสนเนี่ยได้เรื่อง มี

แปล ซึ่งจะทำให้ ถ้ามีสติจะทำให้มีผลน้อยมาก และจะไม่เหน็ดเหนื่อย ก็ส่วนมากแล้วจะคุยกันเรื่องนี้ด้วย สมมติ เรื่องสุขภาพแล้วก็เรื่องการพึ่งตัวเอง เพราะว่าไม่ใช่เรื่องบ้านอย่างเดียว มันคือชีวิต ชีวิตหนึ่ง ว่าการทำบ้านมันไม่ใช่แค่บ้าน มันคือชีวิตทั้งชีวิต ถ้าทำบ้านเสร็จเราก็จะรู้สึกว่ามันคือส่วนหนึ่งของชีวิตเรา ไม่ใช่แค่ของเล่นชิ้นหนึ่งที่เราก็กินมา มันก็รู้สึกไปอีกแบบหนึ่ง

ณัฐพัธ : ทุกคนจึงได้เรียนรู้จากการพูดคุย

โจน จันได : ใช่ มีการพูดคุย มีการถาม อะไรกันเยอะแยะ

ณัฐพัธ : บรรยายภาคแบบเป็นเพื่อน

โจน จันได : ใช่ ไม่ใช่เป็นทางการ ไม่มีครู ไม่มีอาจารย์ ผมนี่ ผมเล่นจนทุกคนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นครู เป็นอาจารย์ ผมก็ไม่ได้ถือว่าผมเป็นครู เพราะผมไม่ได้ถือว่าผมประสบความสำเร็จอะไรมากมาย ผมก็เพิ่งเริ่มทำมาได้ไม่นานมานี้เอง ทุกครั้งผมก็บอกว่า ผมตั้งใจที่จะได้ร่วมเรียนรู้กับทุกคน ฉะนั้นผมก็ถือว่า ทุกคนเป็นอาจารย์ ผมก็ปล่อยให้ทุกคนแสดงออกสามารถทดลองได้เต็มที่ อยากทำอะไรก็ได้ แต่ถ้าถามผมผมก็จะบอกว่า “ผมเคยทำอย่างนี้มาก่อน” แต่ถ้าเขาอยากลองอย่างอื่นก็ลองทำดู ก็เลยทำให้เกิดการพัฒนาเทคนิคอะไรไปรวดเร็วแล้วก็เรียนรู้กันเยอะมากเลย

ณัฐพัธ : แล้วที่ชุมชนมันยี่นนี่ จัดงานผ้าป่าด้วยใช่ไหมครับ

โจน จันได : ใช่ ที่นั่นก็สนุกดีเหมือนกัน เพราะตอนแรกถ้า Work Shop ที่อาศรมนั่นแหละ กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ถูกไล่มาจากพวกสมัชชาคนจนที่อพยพมาจากเขื่อนห้วยทราย หรืออะไรเนี่ย เขาก็มาอยู่ที่นั่นก็ได้ยืมเงินจากบ้านดู ที่ สปก. ที่นี้ เขาก็เลยทำเป็นบ้านไม้ไผ่อยู่ แต่อยู่แค่ปีเดียวก็จะผุแล้ว ก็เลยสนใจอยากทำบ้านดิน ก็มา Work Shop ที่อาศรม แล้วไป Work Shop ที่บ้านผม เขาก็เลยคิดว่า เออ..ในเมื่อเขาอยากทำมันก็น่าสนใจที่จะช่วง เพราะเป็นชุมชนเล็กๆ อพยพไปอยู่ ตอนแรก 30 กว่าครอบครัว ตอนนี้อยู่ 10 กว่าครอบครัว เขาก็ไม่มีเงิน ไม่มีอะไร ก็เลยคุยกัน ทำยังไงถึงจะได้เงิน ก็เลยคิดว่าเขาเป็นผ้าป่า จะได้มีคนช่วง อย่างน้อยก็ได้ค่าสังกะสี ค่าอาหาร ค่าซื้อไม้ยูคาให้เขา หญ้าคานี้เขาบอกว่า เขาจะเกี่ยวเอง ตกลงก็วางแผนกัน ก็เลยทำแต่ก็โชคดีมีคนต่างประเทศมาร่วมแจม 40 กว่าคน ได้เงิน 200,000 กว่าบาท จากคนต่างประเทศนะ

ณัฐพัธ : หมายถึง เก็บค่าเข้ามาร่วมหรือครับ

โจน จันได : ใช่ ค่าเข้าร่วม Work Shop ค่าธรรมเนียม ก็มอบให้เขาหมด ชุมชนก็ได้มีข้าว มีคนบริจาคข้าวสาร อาหารแห้งเยอะแยะ มีให้เขาได้กินจนถึงทุกวันนี้ เพราะช่วงตัวเองไม่ได้ ก็ใช้ได้อยู่ แต่ว่าจริงๆ แล้วที่บ้าน 16 หลัง กับห้องประชุมขนาดใหญ่อีกห้องหนึ่ง ภายใน 1 เดือน มันก็ไม่เสร็จจ้ะ เงื่อนไขก็คือ มันไม่มีความสะดวกเลย ไม่พว่น้ำ เรื่องรถเข็นก็ไม่มี คนเยอะแยะมีรถเข็นพังๆ คันเดียว ใช้แค่แป๊บเดียวก็พังแล้ว ก็มีคนบริจาคซื้อรถเข็นมั่ง อะไรนิดๆ หน่อยๆ มันก็ไม่พออนุ้ยดี เพราะโครงการมันใหญ่ แต่เครื่องมือไม่มีเลย มันก็เลยไปซื้อมาก ก็เลยไม่เสร็จสมบูรณ์ แต่เขาก็ทำต่อ คิดว่าทุกวันนี้ก็คงเสร็จแล้วละ ซึ่งก็ทำให้เขามีส่วนร่วม ดีใจเหมือนกันครับ ที่คนสนใจ แต่ละคนก็จะมีคนไปเยี่ยมไปชมเยอะมากที่สำคัญก็คือ มันทำให้ภาพของเขาดีขึ้น แต่ก่อนคนจะมองกลุ่มนี้ เป็นพวกสมัชชาคนจน เป็นพวกชอบเดินขบวน แต่ตอนนี้เขาจะเรียกกันว่า พวกกลุ่มบ้านดิน ชื่อเขาก็ดีขึ้น

โจน จันได : ใช่ เปรียบเขาจะถามมากเรื่องการศึกษา ก็แปลกเหมือนกันนะทำไมเขาต้องมาสัมภาษณ์ผม รู้สึกยังงัยกับการศึกษาทุกวันนี้ ผมก็บอกว่า ผมเห็นว่ามันลุ่มหลง ถ้าผมมีลูก ผมจะไม่ให้ลูกเรียน เขาถามต่อ ผมว่าเราต้องสูญเสียเงินและเวลาจำนวนมหาศาลครึ่งชีวิตเลยละ เพื่อการศึกษา แต่จบมาเราไม่ได้ใช้สิ่งที่เรียนเลย เราเป็นแค่คนมานั่งพิมพ์ติดอยู่ที่อำเภอเฉยๆ ก็เป็นแค่ว่าทำไมเราเสียเวลาเสียเงินทองมากมายขนาดนั้น 10-20 ปี ในการเป็นนักศึกษา และก็เสียเงินไปหลายแสน เป็นล้าน จบมาแค่มานั่งพิมพ์ติดเฉยๆ บางคนก็ไม่มีงานทำเลย เรียนไปเพื่ออะไรกัน

ณัฐพัธ : แล้วในแง่ชีวิตเกี่ยวกับที่ที่พูดถึงการพูดตัวเอง และการกลับมาหาความเรียบง่ายให้ตัวเอง พอง่าย
แล้วก็นิ่ง แล้วก็เห็นความงาม ความงามนั้นมันหมายถึงอะไรมั้ยน๊า

โจน จันได : ความงามของการมีชีวิตอยู่ มันคือความงามที่มันทำให้เราเพลิดเพลินอยู่ได้ ทำให้เห็น
ด้วยว่าชีวิตนี้นั้นน่าอยู่ เรื่องเศร้าไม่ใช่ปัญหา โลกนี้ไม่มีปัญหา แต่เราทำให้มีปัญหาเอง เพราะเราไม่เข้าใจความจริง
แต่ถ้าเราเข้าใจว่าโลกนี้ไม่มีปัญหา เราจะเห็นความงาม การเคลื่อนไหว การมีชีวิตอยู่มันงดงามอยู่ในตัวของมันเอง แล้ว
ทำให้เราไม่มีอะไรหนักใจ มองไปที่ไหนเราก็เห็นงาม มองไปที่ทุ่งนาเห็นแควลมพัดยอดข้าวมันก็มีความสุข เห็นแค่
แมลงปอจับอยู่บนใบหญ้ามันก็มีความสุข สุขสบายมันงดงามเหลือเกิน

แต่ถ้าหากว่าเราอยู่อยู่กับงาน ทำธุรกิจ เรียนรู้งาน อย่างอื่นมากมาย อาจจะไม่มีโอกาสเห็น เสียวแห่งความงาม
นั่นเอง ฉะนั้นเราจำเป็นต้องให้โอกาสได้อยู่กับตัวเอง ให้มันเกิดความสงบในใจของเราเอง เราก็จะมีโอกาสได้เห็นความ
งาม ซึ่งมีให้เห็นทุกที่เลย แล้วก็จะทำให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมอะไรต่างๆ เนี่ย มันไม่ถึงครึ่งหนึ่ง แค่นี้ไม่พอเลย มันทำให้
มีความปิติที่เรามีชีวิตอยู่ ถึงจะตายไปเราก็รู้สึกเป็นเรื่องที่งดงามเช่นกัน เพราะมันเป็นการเคลื่อนไหวที่มีความงดงามอยู่
ในตัวของมันเอง

ณัฐพัธ : มองในแง่เชิงนิเวศ หรืออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม มันสอดคล้องกันและเชื่อมอาหาร

โจน จันได : ใช่ เรามักจะคิดว่าตัวเรานี้คือตัวเรา ไม่ได้เกี่ยวกับสิ่งอื่น คนต่างๆ ไป แต่ความเป็นจริง
แล้วเราคือสิ่งหนึ่งของจักรวาลเท่านั้นเอง เราไม่ได้แยกแต่เราไปหลอกตัวเองว่าเราไม่ได้แยก ร่างกายที่เราเห็นมันไม่ใช่
ของเราเลย มันไม่ใช่แค่นั้น มันเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ผักที่เราเห็นอยู่นะ ก็คือสิ่งที่จะมาเป็นชีวิตเราในวันพรุ่งนี้ ข้าวปลา
อะไรต่างๆ มันมีชีวิตเรา ฉะนั้นการที่จะดูแลสุขภาพ ดูแลตัวเองก็คือการดูแลอาหารที่เราจะกินเข้าไป ดูแลที่ที่เราอยู่
อาศัยไม่ใช่ไปวิ่งออกกำลังกายไม่ใช่ซื้ออาหารเพื่อสุขภาพแต่ร้านสุขภาพ ไม่ใช่การวิ่งแต่ไปหาหมอ มันไม่ใช่การดูแลสุขภาพ
ภาพ เพราะสุขภาพของเราก็คือทุกอย่างที่อยู่รอบเรา

ฉะนั้นผมถึงบอกว่า ชีวิตที่เห็น ชีวิตจริงๆ ก็คือชีวิตที่เข้าใจตัวเอง คือชีวิตที่เริ่มจากการพูดแปลงผัก หวานเมล็ด
ลงไป เราเห็นต้นไม้ พืชผักที่เราปลูกงอกขึ้นมา เราก็ดูแลมัน แล้วก็กินมัน แล้วก็ขบถ่ายลงไป แล้วก็เอาถายเป็นปุ๋ย มันวน
เวียนอยู่อย่างนี้ มันทำให้เราเห็นว่า ชีวิตเราไม่ได้มีอยู่แค่นี้ ทำให้เราเข้าใจกระบวนการของชีวิตได้ลึกซึ้งขึ้น ซึ่งจะทำให้เรามี
ความกลัวน้อยลง ความกลัวมันเกิดขึ้น เพราะเราไม่เข้าใจ แต่ถ้าเราเข้าใจความกลัว มันก็หายกลัว เราไม่กลัวว่าจะสูญเสีย
เสียอันนั้น สูญเสียอันนี้ ก็เพราะเราไม่เข้าใจว่า เราไม่ได้ครอบครองอะไรเลย เพราะเราไม่เข้าใจว่า ที่เราเห็นไม่ใช่ตัวเรา
ไม่ใช่แค่นี้ก็พวกเราคือทั้งหมด ซึ่งถ้าเราเห็นทั้งหมดเราเกิดความเข้าใจ ความกลัวมันก็จะหาย เพราะเรารู้ว่าเราปฏิบัติ
อย่างไรมันจึงจะถูกต้องในการดูแลตัวเอง ดูแลจิตใจ และร่างกายตัวเอง ผมถึงชอบที่จะอยู่กับดินมากกว่า เพราะผมได้
เห็นอยู่กับตัวเองมาก บ้านกับดินปลูกผักจากดิน อยู่กับดินชีวิตมันมีอยู่แค่นี้ กระเสือกกระสนมากมายที่นี้ไม่อยากไป
อเมริกา แต่ธรรมชาติคนก็จะไม่มองแบบนี้

อย่างคำว่า แม่ มันเกิดพูดอยู่หลายทีว่า คำว่า แม่ ที่เราเห็น เห็นว่าแม่ของเราจริงๆ เนี่ย เป็นแม่ขั้นต่ำมาก แม่ที่
ให้กำเนิดเราเป็นแม่ขั้นต่ำที่สุด แม่ขั้นที่สูงออกไปคือ แม่ธรณี แม่โพสพ ซึ่งแม่เหล่านี้เราเพิกเฉย เราละเลย จนแทบไม่รู้
เลยว่าเรามีแม่เหล่านี้ อยู่ เพราะแม่เหล่านี้ คือผู้ที่เลี้ยงเราให้มีชีวิตอยู่ แค่นี้ตามกรรมของเรา เพราะถ้าขาดแม่เหล่านี้ ก็
ตายทันที ถ้าเราขาดแม่ที่ให้กำเนิดเรา เราไม่ตาย แต่เรากลับไม่ให้ความสำคัญกับแม่ที่สำคัญที่สุด เรากลับเป็นคน
อกตัญญู ทำลายแม่ แม่น้ำเราก็ทำลาย แม่ทะเลเราก็ทำลาย แล้วตอนนี้เรากำลังทำลายแม่โพสพ โดยการทำ
GMO ทำอะไรต่างๆ มันเป็นเรื่องที่น่ากลัวมาก เป็นการอกตัญญูที่ร้ายกาจมาก ในความรู้สึกของผม ฉะนั้นผมถึงคิดว่า
เราจะต้องกลับมาหาแม่ กลับมาตอบแทนบุญคุณให้แม่โดยการนำความชุ่มชื้น อะไรต่อมิอะไร นำชีวิตกลับมา
ให้แม่อีก เอาเสื้อผ้ามาใส่ให้แม่ โดยการปลูกต้นไม้ ดูแลรักษาพืชผักไว้เพื่อให้เป็นคนของแม่แล้วก็ได้กิน แม่

จะรีดน้ำมันมาให้เรากินทุกวัน เหมือนที่เรากินอยู่ทุกวัน ตอนนี้แม่ป่วย พอเราใช้สารเคมี สารอะไรมาๆ แม่ป่วย น้ำมันออกมาก็เป็นน้ำมันที่ป่วย ฉะนั้นอาหารที่เรากินก็คือน้ำมันของแม่ ซึ่งเป็นน้ำมันที่ไม่มีคุณภาพ ร่างกายเราก็โทรมๆ ไม่มีคุณภาพ อย่างที่เราเป็นทุกวันนี้ ซึ่งการที่ฟักกลับไปสู่ความเจ็บป่วย ได้กลับไปสู่ความสงบสุข หรือการที่จะไปคิดถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม มันต้องกลับมาคิดถึงแม่ มันถึงจะเป็นต้นตอปัญหาจริงๆ ทั้งหมด

ณัฐพล : ไม่ใช่แค่อกกำลังกาย เล่น โยคะ

โจน จันได : ใช่ ไม่ใช่แค่นั้น ผิดผืนมาก นี่ยังอยู่ห่างไกลมาก ตราบใดที่เรายังเคารพแม่จริงๆ พวกเราไม่ได้ เราพูดเลยว่า คำว่าอนุรักษธรรมชาตินี้ เรากำลังดูแลตัวเอง ถ้าเราเคารพแม่โพสพ แม่ธรณี แม่คงคา ไม่ได้เลย ไม่**ต้องพูดถึงว่าเราไปทำอะไรเพื่อสิ่งแวดล้อม**

ณัฐพล : แต่ความเคารพนี่มันหายไปเยอะ

โจน จันได : เยอะมาก เราทำลายมากกว่าทุกวันนี้ ปล่อยอะไรต่ออะไรเยอะลงน้ำ ไม่รู้ว่าใช้สารเคมีกี่ชนิดลงในดิน เราไม่รู้ แล้วเราทิ้งมรดกที่บรรพบุรุษของโลกก็คือเมล็ดผักต่างๆ เราละทิ้งไปเรื่อยจนเวลานี้ เราแทบจะไม่เหลือเมล็ดพันธุ์อะไรเลย มะเขือเทศ เคยมีตั้ง 200 กว่าชนิด ทุกวันนี้มันมีไม่ถึง 3 ชนิด ในตลาดขณะนี้ ข้าวเคยมีเป็น 2,000 กว่าชนิด มีให้เหลือในเมืองไทยไม่เกิน 200 ชนิด นั่นคือการละเลยต่อแม่โพสพ ชีวิตปลาชีวิตอะไรต่างๆ มากมายสูญพันธุ์ไปแต่เราไม่ห่วง เพราะเราวิ่งตามกระแสการบริโภค ซึ่งเหมือนการพายเรืออยู่ในอ่าง เราพูดถึงความเจริญ **ความเติบโตทางเศรษฐกิจ ไปรวดเร็วเท่าไรเราก็กินฆ่าตัวตัวเองไปเร็วเท่านั้น เพราะความเติบโตทางเศรษฐกิจไม่เป็นประโยชน์ต่อใครทั้งสิ้น มีแต่ทำลาย** คนรวยคือคนที่ศาสนาไหนบอกว่ารวยแล้วจะมีความสุขที่สุด พระพุทธเจ้าเปรียบว่าเงินคืออภิปิษ พระเยซูก็เปรียบเหมือนกัน คนรวยจะเข้าสู่อาณาจักรของพระเจ้ามันยากอยู่เหมือนกัน ศาสนาอิสลาม ถือว่าการเอาดอกเบีย้อธิบายบาปมนต์ ฉะนั้นไม่มีศาสนาไหนสอนให้คนรวยเลย ฉะนั้นความรวยคือสิ่งที่ไม่ดี เป็นชาตาน แต่เรากลับมองความรวยเป็นเรื่องของพระเจ้า คือ สิ่งใหม่ที่จะต้องเกิดทุน แ่งชิงกันเข้าไปหา อันนี้คือธรรมชาติส่วนหนึ่งที่จะต้องทำลายมนุษย์ให้ลดลงก็ได้ มันเป็นเรื่องเศร้า

ผมยังพูดเล่นๆ เลยนว่าผมจะตั้งลัทธิใหม่ **ลัทธิขี้เกียจ** เพราะผมพบเห็นว่าทุกวันนี้คนขยันเกิน แต่ความขยันของมนุษย์เนี่ยเป็นความขยันเกินความจำเป็น เป็นความขยันที่สูญเปล่า เพราะเราขยันแล้วมันไม่ได้สร้างประโยชน์ให้ใครเลย มันไม่ได้ทำให้ใครมีความสุขเลย บางคนเป็นเจ้าของธุรกิจข้ามชาติ มีเงินร่ำรวยมหาศาล และบิลเกต ก็ยังมีความสุข เขาก็ตั้งหน้าตั้งตารองทำงาน เขาก็ไม่มีความสุขกับเงินมหาศาลนั้นเลย แล้วก็ตายจากไป แต่สิ่งที่เขาทำกลับทำลายโลกอย่างมหาศาล ทุกคนที่รวยไม่ได้ทำอะไรที่เป็นประโยชน์กับตัวเอง เพราะความรวย การที่จะได้เงินมาทำให้เกิดคุณค่าของเงินมา 1 บาทเนี่ย มันเหมือนกับการฆ่าช้าง เพื่อเอางา เงินทุกบาทเราต้องตัดต้นไม้ต้นหนึ่งเพื่อจะได้เงินมาไม่กี่บาท แต่คุณค่าของต้นไม้มีมากมายมหาศาล แต่เราต้องเผาที่จำนวนมหาศาลเพื่อที่จะปลูกข้าวโพด แต่ค่าของการเผาข้าวโพด 10 ปี ก็ยังไม่เท่ากับค่าของต้นไม้ที่เราตัดไปเกือบไร่ ครึ่งไร่ ฉะนั้น ก็คือการที่เราไปบีบคั้นเอาความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมา คล้ายๆ กับการถอนขนเปิดทองคำ นี่ก็ทานนะ ถอนขนมันจนมันตายก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ณัฐพล : แล้วอย่างตอนนี้อย่างที่พี่ทำเมล็ดพันธุ์เนี่ย จะทำชุมชนด้วยหรือเปล่า

โจน จันได : ก็เป็นส่วนหนึ่ง ก็มีคนสนใจมาอยู่ด้วย ก็ยินดี ผมก็จะมีการเป็นบ้านดินไว้ให้หลังหนึ่ง ถ้าใครสนใจ มาดูก็เป็นชุมชนที่ไม่อยากให้มีการเบียดเบียนใครเกินไป แต่เป้าหมายหลักคือ เพื่อให้เมล็ดพันธุ์มันเหลืออยู่และก็เป็นที่นี่ จะเป็นรูปแบบหนึ่งของการพึ่งตัวเอง ก็จะมีอะไรหลายๆ อย่างให้ดูได้ การทำบ้านดิน การทำเตา ประหยัดแรงงาน การทำไบโอแก๊ส ทำแปรรูป ช่วยเหลือตัวเองหลายอย่าง ทำชีอัว ทำซอสถั่วเหลือง ทำเต้าเจี้ยว เราจะพยายามใช้เงินให้น้อยลง แล้วก็ทำเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ นี่ก็คือความฝันไม่อยากจะให้เกิดขึ้นในที่แห่งนี้

ณัฐพล : แล้วที่จะไปทำที่เชียงใหม่

โจน จันได : จริงๆ แล้ว ผมก็อยากไปทำ 2 ที่ แล้วผมก็สนใจที่จะไปทำที่เชียงใหม่ ด้วย เพราะว่าที่เชียงใหม่อากาศมันร้อนมากๆ และก็ดินแย่มากที่นั่น งานหนักมาก และไม่ได้ไปไหน ก็งานก็หายาก แล้วผักก็โตช้า โดยมากมาก แต่ว่าผมต้องเก็บเมล็ดพันธุ์ ผมต้องการสิ่งที่ดีเพื่อจะได้ลดการทำงานน้อยลง และก็อีกอย่างหนึ่งก็คือ บรรยากาศที่บ้านกับที่นั่นต่างกัน พืชบางชนิดอาจจะโตได้ดีที่นี่ แต่จะไม่โตที่นั่น พืชบางชนิดอาจจะโตที่นั่นแต่ไม่โตที่นี่ มันก็มีความหลากหลายแตกต่างกันไป บรรยากาศด้วย ผมอยากได้สัก 20 ไร่ ก็มองไว้อยู่เหมือนกัน แต่ผมก็อาจจะเท่าไรก็ได้ก่อน

ณัฐพล : พี่ไปอยู่ที่นั่นแล้วเป็นไง งานเก็บเมล็ดพันธุ์

โจน จันได : ที่นั่น เขาไม่ได้ทำกันในลักษณะที่เขาอยากทำ ถ้าทำในรูปของมวลชน จะทำให้ชาวบ้านตั้งกลุ่มกันเก็บเมล็ดพันธุ์ เลือกรุ่นกันเอา ตอนนี้เขาก็ทำกัน แต่เรื่องข้าวกับเรื่องบวบ พริก เขาทำได้แค่นี้ วัตถุประสงค์ผมคือ เก็บพันธุ์ต่าง ๆ ให้มากที่สุด ก่อนที่มันจะหมดไป

ณัฐพล : การมาทำบ้านดิน ทำให้ชีวิตคนเปลี่ยนแปลงกันมากไหมครับ?

โจน จันได : เห็นหลาย ๆ คนเปลี่ยนไป คนที่มาเข้า work shop หลายคนเปลี่ยนไปลาออกงาน มาอยู่อะไรแบบนี้ พอสมควรเหมือนกัน ผมรู้สึกว่ามันเป็นประโยชน์พอสมควร ทำให้เปลี่ยนคนได้ เปลี่ยนความคิด เปลี่ยนอะไรก็ได้ ถือว่าใช้ได้ เพราะเรื่องบ้านดินเป็นเรื่องรอง ๆ แต่ที่สำคัญอยากให้คนคิดได้สำคัญกว่า

ณัฐพล : มาเคารพธรรมชาติ เคารพตัวเอง

ณัฐพล : เห็นมีคนเคยขอจ้างให้สร้างบ้านดินให้ไหม?

โจน จันได : ที่บ้านเราก็ไม่เคยรับจ้างสร้าง แต่เยอะมาก ตอนแรกผมให้เบอร์โทรไปวันหนึ่ง 5-6 เจ้า ที่โทรเข้ามาเดือนหนึ่งเฉพาะทำที่รีสอร์ท 6 รีสอร์ท จะเอาเท่าไร?

ณัฐพล : ถ้าไปทำคงรวมน่าดู

โจน จันได : รวยแน่ ๆ

ณัฐพล : พี่ว่าจะมีคนทำไหม

โจน จันได : มี เสนอเลยว่า จะเอาเท่าไรก็ได้ แต่ผมไม่คิด เพราะผมไม่มีความรู้ลึกทางธุรกิจอะไรเลย มีคนหนึ่งเป็นผู้หญิง เข้ามาคุยตั้งหลายครั้ง ว่าจะตั้งบริษัทจะให้ผมเป็นที่ปรึกษา ให้ผมเป็นหุ้นส่วน แล้วเป็นคนลงแรง ผมไม่ อยากทำ ก็มาหลายรูปแบบเหมือนกัน

ณัฐพล : ไม่ได้คิดว่า ถ้าเกิดไปทำตรงนั้นแล้วเอาเงินมาใส่เมล็ดพันธุ์ตรงนี้

โจน จันได : ไม่คิด เพราะว่าถ้าทำแล้วเสียเวลา บางทีอาจจะตายก่อนไม่ได้ทำ

ณัฐพล : นี่หมายความว่าไม่กระทบ

โจน จันได : ใช่ ถ้าทำมันต้องมีคนช่วย ไม่ต้องห่วง ขอให้ทำ มันต้องมี ถ้าลงมือทำคนก็จะช่วย ถ้าทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ จริงใจ ก็ไม่ต้องกลัวเลยว่าจะไม่มีคนช่วย แค่นี้ก็มีคนสนใจที่จะช่วย โดยเฉพาะฝรั่ง พี่ก็ให้มาดูคนละ 40,000-50,000 บาท บริจาคซื้อที่ ผมไม่มีปัญหา บางวันซื้อที่แต่ก็พูดไป คนก็สนใจ เพราะมันน่าจะเป็นประโยชน์ แล้วสิ่งหนึ่งก็คือ พวกนี้เขาไปกับผมตลอด รู้จักผมเชื่อผม เชื่อว่าผมทำ อยากทำจริง ไปที่บ้านผมเขาก็ไม่เห็นอะไรเป็นสิ่งที่ไร้สาระที่นั่น มันไม่มีอะไรให้ดู มีแต่บ้าน มีแต่ผัก ไม่มีทรัพย์สินสมบัติอะไร ไม่มีรถ ไม่มีทีวี ตู้เย็นให้เขาดู สัตว์เลี้ยงนี่ก็ว่าจะเลี้ยงไก่พื้นบ้าน หรืออาจจะเลี้ยงเฉพาะที่มันล่อแหลม หรือใกล้จะหมด มาเลี้ยงก่อนที่มันจะหมดไป

ณัฐพล : พูดเรื่องวิถีชีวิตบริโภค คนเดี๋ยวนี้เขาไม่กินเนื้อกันเยอะ เพราะรู้สึกไม่ค่อยดี มันมีชีวิต แต่ว่าสิ่งที่เรากินบางทีก็ไม่เห็นว่ามันมาอย่างไร รู้สึกว่ามีผลกับชีวิตมาก

โจน จันได : ใช่ เขาปิดตลอด เพื่อให้เรารู้สึกว่าเราทำความชั่วอย่างเป็นธรรมได้ เราสร้างความรุนแรงได้อย่างถูกต้อง มันก็จะเป็นอย่างนั้นตลอด อย่างต่างประเทศ คนตายไม่มี เพราะไม่มีโอกาสได้เห็นคนตาย พอตายเสร็จ หายละ มีการจัดการเรียบร้อย เราไม่เห็นความทุกข์เห็นอะไรโหด

ณัฐพัช : อยู่ในมายาภาพมาก

โจน จันได : ใช่ แต่การกินสัตว์กินอะไรผมไม่ถือว่ามันเป็นเรื่องเลวร้ายอะไรมาก แต่ว่าการเลี้ยงสัตว์แทรกแซงวิถีชีวิตของสัตว์เนี่ย อันนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่เลวร้าย เพราะสัตว์ธรรมชาติมันกินกันอยู่แล้ว แต่การไปเปลี่ยนยีนส์ เปลี่ยนอะไรของสัตว์นี่ เปลี่ยนแปลงพันธุกรรมของมันนี่ อันนี้ผมถือว่าร้ายแรง

ณัฐพัช : แปลกมาก ผมขับรถมาถึงเชียงใหม่วันนี้ เปิดวิทยุฟัง เป็นข่าวเกี่ยวกับไบโอเทค มีกำลังทำสำนวนเรื่องทรัพยากรพันธุกรรม ประเมินค่าว่าทั้งหมดเท่าไรเป็นบาท คิดเป็นเงินได้จ้ะ ไม่น่าได้เพราะมันมีชีวิตนะ

โจน จันได : มันมากยิ่งขึ้นกว่าเงิน ถ้าเราจะเอาไปคิด แต่ถ้าเราคิดเป็นเงินได้ สถิติเราเนี่ย สมอเราเนี่ยแย่มาก คือเรามองไม่เห็นค่าของมัน คือว่าค่ามันมากกว่าเงิน ถ้าจะตีค่าต่ำกว่าความเป็นจริง แต่เขาก็ทำกัน ฆ่าช้างเอางา ชาวเขาก็มีเมล็ดพันธุ์มีเยอะ ถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่รักษามรดกในโลกไว้ช่วงนี้ ชาวนาหรือคนในถิ่นทุรกันดาร คนยากจนทั้งหลายก็ได้ ที่ความเจริญเข้าไปไม่ถึง

ณัฐพัช : แต่พอโครงการพัฒนาของรัฐ พยายามจะทำให้เขาพัฒนา เขาก็จะไม่อยู่แบบเดิม เปลี่ยนไปหมดเลย น่าเศร้า

โจน จันได : แต่มันก็คือกระแสที่จะต้องเป็นไป ผมมองอย่างนั้นนะ และผมเห็นว่ามันหยุดยังไม่ได้ แต่สิ่งที่เราทำได้ก็คือ เดินไปอีกทางหนึ่ง แล้วส่งเสริมกลุ่มหนึ่งที่เข้าใจความเป็นจริงของมันเนี่ย แล้วก็รักษาไว้ แต่ว่าไปถึงที่สุดก็ต้องหันกลับมา เพราะมันไปไม่ได้ หันกลับมาก็จะมีที่พึ่ง แต่ถ้าจะให้ไปอยู่กระแสนั้น เป็นไปไม่ได้

โจน จันได : ตอนนี้เริ่มมีการอบรมของสันติอโศก คือ ฟางไม่เผา เขาคัดค้านอย่างรุนแรงมาก คัดค้านในเรื่องการเผา เพราะว่าการเผาเนี่ย สันติอโศกเห็นว่า ถ้าคุณเผาคุณโง่มาก เผาทองคำทิ้ง อันนี้คือปรัชญาของสันติอโศก ฟางคือทองคำ เพราะว่าฟางนี่คือตัวที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ก็มีคนที่เอาฟางมาทำเป็นปุ๋ยหมัก ทำจุลินทรีย์ ให้มันคลุมดิน แค่เกี่ยวข้าวเสร็จ กวนฟางไว้ไม่ต้องใส่ปุ๋ยเลย ก็สามารถมีข้าวกินได้อย่างเหลือเฟือ งานเหมือนกัน เขาก็พยายามที่จะเสนอแนวคิดนี้ แล้วเขาก็มีตัวอย่างให้ดู ที่อโศกนี้มีฝักอบรมทุกเดือน ในแต่ละสาขาเดือนละ 2 ครั้ง 3 ครั้งก็มี อบรมแต่ละครั้งมีประมาณ 120-130 คน ที่นี้เขาอบรมได้หลายแสนคน ผมก็ช่วย แล้วก็กลุ่มเครือข่ายเกษตร นี่คือ 1 เครือข่ายที่ทำข้าวปลอดสารเคมี แล้วเอาเงินจาก work shop อะไรมา เขาฝึกอบรมเรื่องนี้หลายเที่ยวเหมือนกัน เป็น 1,000 คน เรื่องนี้ต้องรณรงค์ไม่เผาฟางเนี่ย เป็นเรื่องของการทำจุลินทรีย์อะไรเนี่ย

โจน จันได : สิ่งที่ผมอยากทำคงจะเป็นรูปแบบนั้น อย่างคนที่จะมาพบกับผมเนี่ยก็จะได้เห็นขั้นตอนของการเกษตรแบบยั่งยืน แบบพึ่งตัวเองทั้งหมดเลย ถ้าอยู่ยากก็อยู่ได้ทั้งหมด แต่อาจจะมีเป็นคอร์สอย่างว่า แต่เป็นคอร์สก็คิดไว้ อยู่ว่า มันไม่ใช่เรื่องทำงานอย่างเดียว แต่มันจะรวมทั้งหมดเลยคือเรื่องสุขภาพ เรื่องของการพึ่งตัวเอง จักสานอะไร ทำบ้านไปด้วย นี่เป็นคอร์สยาวเลย ฝึกทำบ้าน แล้วก็ปลูกผัก แต่ทำซอสทำอะไรกินอยู่ ทำสบู่กับยาสียพื้น กินธรรมชาติกัน แล้วก็มากินอาหารปลอดสารเคมี ทำอะไรกันเอง มันจะเป็น work shop ปีละครั้งก็คิดในลักษณะนั้นเอง

บางกลุ่มที่ประสบความสำเร็จด้วย ที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ศิระะอโศก ศิระะเกษตร เรื่องการปลูกอะไรต่าง ๆ แล้วก็แปรรูปมันก็มีหลายที่ ศิระะอโศก อุบลราชธานีอโศก ก็มีการปลูกเยอะเหมือนกัน แล้วก็ที่สวนสามพราน ที่อานาจเจริญ มันเป็นที่เล็ก ๆ แต่ว่าเป็นศูนย์ฝักอบรมเล็ก ๆ ที่ไม่ไช้วัด แต่มันก็มีอะไรให้ดูเยอะ มีอะไรเพาะปลูกกัน ตอนที่ผมได้เมล็ดพันธุ์มาผมก็เอาไปให้เขาปลูก ที่นั่นเขามีเวลาปลูก ให้ที่นั่นเขาปลูกไปก่อน เพราะผมไม่มีเวลาปลูก ผมก็ได้ที่นี้เขาถ่ายทอดมา

ณัฐพัช : แล้วการที่เราได้เห็น เห็นขบวนการของธรรมชาติ เห็นอะไรใกล้ๆ มันจะทำให้หายกลัวหรือครับ?

โจน จันได : ใช่ เพราะเราเห็นขบวนการของมันทั้งหมด เราว่ามันต้องเป็นอย่างนั้น มันขาดไม่ได้ มันหนีไม่ได้ เราไม่มีความจำเป็นต้องหนี เพราะว่ามันคือขั้นตอนที่เราจะต้องไป ความเจ็บปวดมันอาจจะสอนให้เรามากมาย แต่ถ้าเราให้ความสนใจกับมัน ไม่ใช่หนีกันไป เจ็บไข้ได้ป่วยไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดปกตินะ มันคือขั้นตอนหนึ่งของชีวิต ทำไมต้องหนี ทำไมต้องกลัว ในเมื่อมันเกิดขึ้นแล้ว เรียนรู้มันดีกว่า เข้าใจมันดีกว่า ก็ทำให้เราความกลัวลดลง เพราะว่าถึงแม้ว่าเราจะกลัวก็หนีไม่ได้ ฉะนั้นอยู่กับมันดีกว่า ความตายอาจจะเป็นสิ่งที่ดีก็ได้ ไม่มีใครรู้ จนกว่าจะประสบมันด้วยตัวเอง ฉะนั้นทำไมเราต้องกลัวในสิ่งที่เราไม่รู้ ถ้ากลัวเราก็คงพลาดโอกาส มันคิดอย่างนี้ก็สบายใจนะ

ณัฐพัช : อีกเรื่องหนึ่งในเรื่องของเมล็ดพันธุ์ เรื่องระบบนิเวศธรรมชาติ เรื่องป่าไม้

โจน จันได : เรื่องธรรมชาติ ป่าไม้ มันคือส่วนหนึ่งของชีวิตเราเช่นกัน ฉะนั้นเราต้องปฏิบัติต่อทุกสิ่งเหมือนปฏิบัติต่อตัวเอง มันต้องคิดว่าขณะนั้น เพราะจริง ๆ แล้วมันก็คือตัวเรา เราไม่สามารถที่จะแยกมดตัวหนึ่งออกจากตัวเราได้ ไม่สามารถที่จะแยกหญ้าออกไปได้ ถึงแม้ว่ามันจะอยู่ไกลกัน แต่มันก็คือส่วนหนึ่ง เหมือนคนเรานั้นมันอาจจะอยู่ไกลหัวกับผม แต่มันก็อยู่ที่ตัวเราเหมือนกัน เล็บมืออะไรก็ไกลจากตาจากหู มันก็คือส่วนหนึ่งของตัวเรา ฉะนั้นคำว่าตัวเรามันไม่ใช่แค่ตาเรา มือเรา ตัวเราคือโลกทั้งโลก ทั้งจักรวาล ถ้าเราคิดอย่างนั้นนะ เราก็ใช้ชีวิตธรรมชาติ แต่เรามีความเคารพ มีการเกรงใจ มีความรัก มีความอะไรมากขึ้น กว่าธรรมชาติเท่านั้นเอง ถ้าเราคิดอย่างนี้เวลาเราทำอะไรมันก็ระมัดระวังมากขึ้น ไม่ใช่ทำอย่างประมาท คือ ทำให้ไม่คิดมันเพื่อความสนุกเพลิดเพลิน ทำให้ให้มีชีวิตอยู่ได้ ให้ตัวเองเข้าใจในชีวิตมากขึ้น เป้าหมายไม่ใช่เรื่องความสุข สวรรค์ นิพพาน แต่เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เข้าใจมากขึ้น ขอให้อยู่อย่างเข้าใจ จบแค่นั้น

ณัฐพัช : เออ พี่เคยบอกว่าเคยกลัวผี มันเกี่ยวข้องกับที่พูดเรื่องแม่ เวลาของธรรมชาติ มองแบบไหน มองว่าวิญญาณไหม

โจน จันได : แต่ก่อนผมเชื่อเรื่องผีเรื่องวิญญาณ แต่ทุกวันนี้ผมไม่คิดเรื่องนี้เลย ผมพูดถึง “แม่” ผมไม่ได้หมายถึงวิญญาณ ผมไม่ได้หมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ผมหมายถึงอำนาจของธรรมชาติที่เกื้อหนุนเรา อำนาจการเคลื่อนไหวที่เกื้อหนุนเราตลอดเวลา

ณัฐพัช : ความเคารพที่เกิดมาจากอะไร

โจน จันได : ความเคารพนี้เกิดมาจากการเห็นว่าเราต้องพึ่งพิงสิ่งเหล่านี้ตลอด เราพึ่งสิ่งเหล่านี้ตลอด ทุกเวลาเลย ฉะนั้นถ้าเราไม่เคารพสิ่งนี้ก็ถือว่าเราไม่ได้เคารพตัวเอง เพราะมันคือตัวเราเอง เราต้องอาศัยสิ่งเหล่านี้อยู่ตลอด แล้วสิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่เราอยู่ได้ ที่เลิกกลัวผีเพราะมีความคิดอย่างนี้ แต่ก่อนผมคิดว่าผีคือวิญญาณ แต่พอมาดูจริง ๆ แล้ว แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยคิดถึงเรื่องนี้ เรื่องวิญญาณในลักษณะนี้ คำว่าวิญญาณคือการรับรู้ในสำคัญ แต่ไม่ใช่ของวิญญาณที่ล่องลอย

ณัฐพัช : มองในแง่ของคุณค่าสรรพสิ่งนี้ แม้แต่เรื่องดินก็มีคุณค่า

โจน จันได : ใช่ ทุกอย่างมีความหมายเหมือนกันหมด ไม่มีอะไรดีกว่าอะไรเลย ทุกอย่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อย่างเชื่อมโยงซึ่งกันและกันตลอดเวลา มันแยกจากกันไม่ได้ มันก็คือตัวเรานั้นเอง

ณัฐพัช : คือมีค่าในตัวเราเอง

โจน จันได : ใช่

ณัฐพัช : ถึงแม้ว่ามันจะไม่มีประโยชน์กับเราโดยตรง

โจน จันได : จริง ๆ มันมีประโยชน์ต่อเรา แต่มันอาจจะไม่มีประโยชน์ต่อความอยากของเรา เพราะว่าสิ่งที่เราพูดถึงประโยชน์ มันเป็นเรื่องของความอยากที่เรากำหนดกันเอง ไปคิดไปกำหนดเอาเอง แต่จริง ๆ แล้วความมันอยู่ด้วยกันของมันนี่แหละ เราก็ไม่ทุกข์กับมันเอง

ณัฐพล : แล้วมองในแง่ของบทบาทตัวเองเนี่ย บอกว่ากระแสแรงมาก คงจะต้านไม่ไหว เราเพียงแค่สร้างเกาะแก่งบางอย่าง เขาต้องเลี้ยวกลับมาก็กังมีที่ มองวนในแง่ของการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างของสังคมที่จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลง มีคุณค่าหรือวัฒนธรรมอย่างไร คนที่ทำงานเรื่องนี้บ่อย คิดว่ามันต้องเปลี่ยนเป็นแบบนั้นไหม อยากรู้ ใน การสอนเศรษฐศาสตร์ อะไรต้องเปลี่ยน หรือเกษตรศาสตร์

โจน จันได : ที่จริง มันจำเป็นจะต้องเปลี่ยน แต่มันจะเปลี่ยนของมันเองโดยธรรมชาติ แต่ว่าคนไทย คนใดคนหนึ่งไม่สามารถที่จะเป็นกันได้ แต่มันจะเปลี่ยนของมันเองก็เหมือนกับเศรษฐศาสตร์ พูดถึงเรื่องกำไร แต่ทฤษฎีนี้กำลังจะตายในเวลาอันสั้นนี้ ถ้าทฤษฎีนี้ตายปุ๊บ มันก็จะมีทฤษฎีใหม่ขึ้นมา นั่นคือ มันเป็นเรื่องของมันเอง มันจะต้องเปลี่ยนของมันเอง ค่อยๆเป็นไป เศรษฐศาสตร์ก็เปลี่ยนจากกำไร มาเป็นเรื่องของการแบ่งปัน ซึ่งมันจะตรงข้ามกันตรงนั้น รัฐศาสตร์ที่สอนถึงเรื่องอำนาจ แต่เนี่ยมันกำลังจะจบลง อำนาจกำลังจะหมดลง พอหมดลง รัฐศาสตร์ก็ต้องเปลี่ยนใหม่ มันสอนถึงเรื่องการรับใช้ มันก็จะออกมาในรูปแบบนี้ การแพทย์ก็จะกลายเป็นเรื่องของการบริการ ไม่ใช่เจ้าของธุรกิจ การศึกษาก็กลับไปรู้การพึ่งตนเอง ให้คนรู้จักการพึ่งตนเอง ช่วยตัวเอง ไม่ใช่สอนให้คนเป็นคนด้อยศักยภาพ ดังเช่นทุกวันนี้ มันจะต้องเปลี่ยนไปหมด เพราะว่าทุกอย่างตอนนี้ มันกำลังไหลไปสู่เส้นทางที่มันตัน พอมันตัน มันไปไม่ได้ มันก็ต้องกลับ มันก็ต้องวนเวียนอยู่อย่างนี้ ตัวเราคนเดียวหรือคนหลาย ๆ คน ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงมันได้ แต่กระแสน้ำไปของมันเอง นั่นเป็นธรรมชาติของมัน ฉะนั้นมันต้องเป็นไป สิ่งที่เราทำได้ก็คือเราเข้าใจมัน เราก็อยู่ของเรา ไม่ต้องตามมัน

ณัฐพล : มีมาประเด็นเรื่องการเพิ่มของประชากร

โจน จันได : การเพิ่มของประชากรมันเป็นวิถีของธรรมชาติ อีกอย่างหนึ่งที่มันจะต้องเป็นอย่างนี้ มันจะเพิ่มในเมื่อเราครอบครองโลกทั้งโลก ประชากรมันต้องเพิ่ม ในเมื่อเรามีอำนาจมากกว่าสัตว์อื่น แต่ในที่สุดมันก็ต้องลดตามธรรมชาติของมัน เพื่อจะให้สัตว์อื่นๆ เข้ามาแทนที่ มันก็วนเวียนอยู่อย่างนี้

ณัฐพล : ทำไมไม่ต้องขึ้นมาแทนที่ครับ

โจน จันได : เพราะว่าไม่มีอะไรที่จะอยู่ยั่งยืนไปตลอด มันต้องมีขึ้นมีลง มีการเปลี่ยนแปลงตลอด

ณัฐพล : หมายความว่า ถ้าหากเราสามารถกำหนดได้เนี่ย คิดว่ามนุษย์ต้องพยายามลดประชากรตัวเอง เพราะตอนนี้ผลกระทบต่อระบบนิเวศมันเยอะมาก

โจน จันได : มนุษย์อาจจะพยายามลดประชากร แต่ความพยายามของคนส่วนมากนี้มันอาจจะสายเกินไป หรืออาจจะเป็นไปได้ยากมาก เพราะว่าจริง ๆ แล้วแทบจะลดไม่ได้ มันลดได้เป็นบางส่วนเท่านั้นเอง แต่ว่าคนส่วนมากจะไม่นอยมลดด้วย

ณัฐพล : มันจะมีพวกยุโรปที่มีการตายมากกว่าการเกิด

โจน จันได : ใช่ แต่ในโลกอีกโลกหนึ่ง มันเพิ่มมหาศาล ซึ่งผมไม่ได้มองว่ามันเป็นเรื่องผิดปกติ มันก็คือกฎเกณฑ์ธรรมชาติของมัน มันจะเพิ่ม ๆ แล้วก็เกิดการแย่งชิง การฆ่ากันเกิดขึ้น เกิดโรคระบาด เกิดอะไรต่าง ๆ มันจะต้องเกิดขึ้น แล้วก็ลดลง

ณัฐพล : ผมสนใจเรื่องที่ว่า การกลับเข้ามาอยู่ในวิถีชีวิตที่ใช้ร่างกายใช้แรง มันเป็นแนวทางของปัญหาอย่างไร บางคนพูดถึงปัญญาทึบ มันไม่ได้แยกกายออกจากใจ มองในแง่สังคมมันจะมีท่าออกยังงี้ สมมุติว่าคนมันเริ่มหันมาต้องการจะผลิตเอง มีพื้นที่ของตัวเอง แต่คนมันเยอะมากเลย พื้นที่จะมีพอหรือเปล่า

โจน จันได : พื้นที่ที่ไม่พอแน่นอน แล้วก็ไปไม่ได้ ที่คนโดยมากจะหันมาสนใจเรื่องนี้ อย่างกระแสทุกวันนี้ถ้ามาได้สัก 5% ก็ถือว่าเป็นเรื่องมหัศจรรย์ เป็นไปไม่ได้เลย แต่วามันก็เหมือนศาสนา ศาสนามีคำสอนที่ดีมาก แต่มีคนที่ปฏิบัติตามคำสอนของศาสนา วิถีชีวิตนี้อาจจะดี แล้วก็ประโยชน์ต่ออะไรหลาย ๆ อย่าง เป็นวิถีชีวิตที่ยั่งยืนมากที่สุดก็ได้ แต่จะมีสักกี่คนที่สละความสะดวกในวิถีชีวิตของตัวเองมาอยู่อย่างนี้ มีน้อยมาก ไม่ใช่ว่าจะสะดวกสบาย มันต่างกัน ซึ่งมันเป็นไปไม่ได้ที่คนทุกคนจะเป็นอย่างนี้ ฉะนั้นมันเป็นแค่ทางเลือกสำหรับคนที่ต้องการทางเลือกเท่านั้นเอง เพราะคนหลายคนก็ยังเพลิดเพลินกับการบริโภคอยู่ ยังหลงใหลอยู่กับการแสวงหาที่ตนแข่งขัน เพื่อที่จะมีมากกว่าคนอื่น ๆ แต่ว่าก็มีหลายคนที่รู้สึกท้อแท้เหนื่อยหน่ายอยากมีทางเลือก เขาก็เลือกได้ เพราะมันเป็นแค่ทางเลือก

ณัฐพัช : ผมมองว่า สิ่งที่จะช่วยคือมีชุมชน ค่อย ๆ เข้ามาอาจจะไม่เต็มตัวแต่ผมเคยคิดอยากจะเป็นชาวนา ผมเรียนทางวิศวะ อ่านหนังสือของฟูกุโอกะ อยากเป็นแต่ผมมีต้นไม้ต้นเดียวในห้องก็ยังดูแลไม่ได้ อีกอันคือมันไม่ได้ส่งผลมากก็คือ ชันติ อาจะอย่างอื่น แต่มาคิดว่า พอปลูกแล้วเมื่อไหร่จะโต เมื่อไหร่กันจะดี ยิ่งสมัยนี้แป๊บเดียวก็คลิก ๆ

โจน จันได : ซึ่งนั่นก็คือความหายนะ คือ **สิ่งที่อันตรายที่สุดที่คนไปไม่มองมันเลย ความสบายที่น่ากลัวที่สุด** เพราะมันทำให้มันทำลายแบบที่เราไม่รู้ตัว **ฆ่าที่รุนแรง คือ ฆ่าจิตสำนึกของคน ฆ่าศักยภาพของมนุษย์ให้มันต่ำลง ๆ** คนเราจะมีความหมายอะไรถ้าทำไม่ได้ เหมือนคนพิการ บริโภคอย่างเดียว ขับรถกินเที่ยว ๆ มันก็ไม่ต่างจากคนพิการเป็นอัมพาต เพราะทำอย่างอื่นไม่ได้ ชีวิตก็ไม่มีความหมาย อ้างว้าง ฆ่าตัวตาย จบลงแค่นั้นเอง แต่ถ้าเราสามารถที่จะออกจากอำนาจของความสบายไปได้เราก็จะเห็นอีกภาพ ๆ หนึ่ง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เราเห็นว่ามันมีชีวิตชีวา เป็นความรู้สึกที่เรารู้สึกภูมิใจที่ได้เป็นคน ภูมิใจที่มีชีวิตอยู่ รู้สึกชื่นชมกับชีวิตมากขึ้น อันนี้ถ้ารู้สึกในจุดนี้แล้วมันเป็นไปไม่ได้ที่จะคิดฆ่าตัวตาย อาจจะมองการฆ่าตัวตายคือคนโง่ที่สุด แต่ว่าทำไมถึงจะออกมาจากเงาของความสบายได้ เหมือนเรานั่งอยู่ในห้องแอร์เนี่ย เราอาจจะรู้สึกเย็นสบายดี แต่ว่าความสบายนี้มันก็อยู่อย่างเนี้ยในระดับหนึ่ง มันก็รู้สึกธรรมดา แต่ถ้าเราไปทำงานหนักเนี่ย กลางแสงแดด รดแปลงผักร้อน ๆ เนี่ย พอได้มานั่งร่มไม้เย็น ๆ เนี่ย ดื่มน้ำเย็น ๆ เราจะรู้สึกอรรถประโยชน์เพ่มมันจะพุ่งพรุดขึ้นมาเลย ว่าโอ๊ย! มันสุขมากเลยเราจะได้เห็นความแตกต่าง คุณค่าของมัน สุขมาก ดีมากขึ้น แล้วก็หันกลับไปดูแลแปลงผักก็เกิดงานขึ้น เกิดความงัดแงะขึ้น แล้วในช่วงที่ทำงานเนี่ยเราจะรู้สึกถึงการต่อสู้ อันนี้สำคัญมาก การต่อสู้ภายในระหว่าง ความขี้เกียจกับความขยัน ว่าการจะหยุดหรือจะทำต่อในการที่ร้อนเนี่ย จะหยุดหรือทำต่อ มันท้าทายตลอด ถ้าเราหยุดปั๊บเนี่ย มันก็จะกลับไปสู่สภาพเก่าที่เราเคยเป็น แต่ถ้าเราคิดว่าลองสู้ไปอีก ถ้าไม่หยุดอะไรจะเกิดขึ้น เราจะตายมั้ย ทำให้ไปเรื่อย ๆ ใส่ใจอยู่กับการขุดเจาะเข้าไปในจอบดึงขึ้นมา ขุดไปเรื่อย ๆ มันก็สะสมเกิดความเพลิดเพลินขึ้นมาอีก ในขณะที่เมื่อเรารู้สึกร้อนมากก็รู้สึกเหนื่อยมาก รู้สึกหิวกระหายมาก แต่พอเข้าสู่ในระดับนั้นแล้ว สิ่งเหล่านี้จะหายไป เราจะไม่รู้สึกร้อน แต่เราจะรู้สึกถึงความเพลิดเพลินกับการที่ได้ทำ ซึ่งถ้าไม่มีความอดทน เราจะไม่รู้สึกถึงจุดนี้เลย

ณัฐพัช : ผมว่าองค์ความรู้มันแตกแขนงออกมาเยอะ มองไปได้กว้างมาก น่าสนใจนะครับ การที่เอาตัวเรากลับไปสู่ธรรมชาติ มันคือการเยียวยา อย่างคนที่ไม่เคยเกี่ยวข้าว แล้วมาเกี่ยวข้าวครั้งแรก นึกถึงบรรพบุรุษเลย

โจน จันได : ใช่ บางครั้งมันก็ทำให้เราคิดขึ้นมาแล้วคิดว่ามันง่ายแค่นี้เองเนี่ย มันอยู่แค่นี้เอง เรื่องเล็กๆ แต่ทำให้เราดูใหญ่ขึ้น ทุกครั้งที่ผมทำงาน ผมจะคิดอย่างนี้ตลอด ผมจะพยายามใช้สูตรนี้ตลอด มันทำให้ทำงานได้นาน เพลิดเพลินแล้วไม่มีความกังวล แต่ก่อนผมคิดอีกแง่หนึ่ง ผมคิดว่าคนนี่มันเครียด มันอะไรมาเพราะมีพลังงานเหลือเฟือ คือเรากินพลังงานเข้าไปเยอะ แต่ไม่ได้ใช้พลังงานที่มีอยู่ มันเหลือเฟือมันก็เลยกดดัน กดดันมาก ๆ เลยทำให้เครียดทางสมอง ถ้าเราไม่ทำอะไร มันมีสมองเท่านั้นก็เคลื่อนไหว ฉะนั้นพลังงานก็จะถูกดันไปที่สมอง มันก็จะเคลื่อนไหวมากและวุ่นวาย

ณัฐพัธ : ทำเหมือนบำบัดเชิงนิเวศ ช่วงที่ผ่านมาผมทำ Work Shop ในแง่การหาสมดุลย์ข้างใน คือไม่นั่งสมาธิมาก เพราะคนจะปฏิเสธ โดยใช้ดนตรี แล้วก็ทำกิจกรรมกลุ่มแล้วก็กันไปด้วยดี เคยคิดแต่ไม่เคยทำเรื่องเกษตรนี่แหละ ผมว่ามันน่าทำนะ อย่างน้อยเราก็ทำที่ตัวเองก่อน

โจน จันได : ประสบการณ์ตัวเอง ผมก็ใช้มันมาถึงทุกวันนี้ ชีวิตผมก็ไม่ค่อยจะมีความเครียดอะไร ผมนอนไม่ฝันมาหลาย ๆ ปีมาก ผมมองเห็นชีวิตทำเป็นเรื่องง่าย ๆ ไม่มีอะไรเครียด ไม่มีอะไรเป็นปัญหา ผมมองไม่เห็นปัญหาในชีวิตเลย แต่ที่ทุกคนเห็นว่ามีปัญหา ผมถือเป็นเรื่องปกติ อันนี้คือสิ่งที่เราต้องเรียนรู้อย่างหนึ่ง มันก็เลยง่ายไปหมด พวกที่เข้ามา Work Shop ก็ล้อผม “ง่าย แค่นี้เอง”

ณัฐพัธ : วิธีคิดแบบมาเคราฟ มายอมรับ ดูความเปลี่ยนแปลง คือวัฒนธรรม ที่ชายเป็นใหญ่ ความสำเร็จ อำนาจ คือคุณค่าแบบอย่างละ ชีวิตคือการต้องต่อสู้ ไม่ให้แบ่งปัน เป็นความคิดแบบอย่างละ เรื่องแบบนี้พี่เคยคิดไหม

โจน จันได : ผมไม่เคยซีเรียสเรื่องนี้มาก แต่ผมเห็นด้วยกับวัฒนธรรมหลาย ๆ วัฒนธรรม ในเรื่องการแบ่งงานกันทำ อย่างวัฒนธรรมหลาย ๆ ที่ที่เราแบ่งงานกันทำผู้ชายทำงานหนัก ผู้หญิงทำงานที่ไม่หนักแต่นาน เพราะอะไรก็เพราะผู้หญิงต้องดูแลลูก เวลาตั้งครรภ์ก็จำเป็นที่ทำงานที่ไม่ต้องทำร้ายตัวเอง ผมเห็นว่าสังคมไทยเนี่ยมีวัฒนธรรมเหมาะสมมากแล้ว แต่ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่คนบางคนใช้อำนาจในทางที่ผิด เหมือนเรามีกฎหมาย แต่หลายคนก็จะเมิดกฎหมาย อันนี้คือความเอื้ออาทรระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย เขาอยู่ร่วมกันมาเขาก็ช่วยกัน ช่วงไหนผู้หญิงทำอะไรได้ก็ทำ ช่วงไหนผู้ชายทำอะไรได้ก็ทำ แต่ว่าเรื่องของที่มันเป็นกระแสขึ้นมา มันเกิดจากการเอาวัดเอาเปรียบของตะวันตก ไม่ใช่จะเป็นเมืองไทย เพราะตะวันตกมีความชัดเจนมากเรื่องการเอาวัดเอาเปรียบ ละเลยกดขี่ข่มเหงผู้หญิงจริงจังมาก มันก็เลยเปลี่ยนเป็นกระแส ในเจตนาของวัฒนธรรมหลาย ๆ ที่ผมเห็นว่า ที่นี้แบ่งงานกันทำ เอื้อเฟื้อกัน ในเมื่อผู้หญิงรับภาระหน้าที่ในการตั้งท้อง เขาจะไปไหนไปแบกอะไร หามของหนักก็คงไม่ได้ แต่ถ้าเขานั่งหันผัด หุงข้าว ก็น่าจะดีสำหรับเขา

ณัฐพัธ : ในสังคมเกษตรกรรมบทบาทไม่ค่อยสับสน พอมาเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรม เริ่มสับสน

โจน จันได : สับสนเพราะว่า **พอเป็นสังคมอุตสาหกรรมคนไม่พึ่งตัวเอง คนหันไปพึ่งเงิน พึ่งเงินปั๊บความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายเปลี่ยนไป** ระหว่างคนสองคนมันเปลี่ยนไป เพราะมันแยกไปเป็นปัจเจก พอเริ่มเป็นปัจเจกปั๊บคนที่ได้เปรียบคือคนที่ไปทำงาน มีเงิน แต่คนที่อยู่กับบ้านก็เสียเปรียบ ถูกทอดทิ้ง คนที่มีเงินก็คิดว่าตัวเองมีอำนาจ ก็เลยเอาเปรียบคนที่ไม่มีเงิน ไม่มีอำนาจ ความผิดพลาดมันเกิดจากการเปลี่ยนระบบบริโภคมาเป็นการอาศัยเงิน ทำให้เกิดการเอาวัดเอาเปรียบกันมาก แล้วก็ผู้หญิงก็จำเป็นต้องต่อสู้เพื่อที่จะอยู่ได้และต้องรณรงค์เรื่องนี้ แต่ในสภาพสังคมไทยนี้ สังคมเกษตรกรรม มันก็ลงตัวของมันดี แต่จะให้ผู้ชายและผู้หญิงทุกคนเป็นคนดีหมดเป็นไปได้ มันก็ต้องมีคนแหกกฎ ซึ่งเราจะไปเอาตัวแหกกฎมาเป็นตัวชี้วัดก็ไม่ได้เหมือนกัน เพราะหลาย ๆ ครอบครัวนี้เขาก็อยู่เป็นสุขกันทั้งหมู่บ้านอาจจะไม่มีก็ครอบครัวเองที่ทุบตีเมีย นอกนั้นเขาก็อยู่กันอย่างสงบสุข สามีก็กินน้ำที่ล้างด้วยล้างขาม ทำอาหาร ก็มีเยอะเยอะไป ผมว่ากฎประเพณี วัฒนธรรมหลาย ๆ อย่างมันคืออยู่ เพียงแต่เราใช้มันไม่ถูก เพียงแต่เรามาหลงตัวเองมากไปเท่านั้นเอง

ณัฐพัธ : คำถามส่วนตัวครับ ว่าการทำตัวพึ่งพาพึ่งกันนี้คิดอย่างไร

โจน จันได : ผมก็คุยกัน แต่จริงๆ แล้วเขามีความสงสัยเรื่องนี้ เพราะว่าอยู่ด้วยกันอย่างเสมอภาค ในเรื่องของผมมันง่ายตลอด เสื้อผ้าอะไรพวกนี้ทำเองหมด อาหารก็ทำ ไม่ได้พึ่งพาเขา ชักเสื้อผ้าเอง ไม่ต้องมีใครมายุ่งวุ่นวาย

ณัฐพัธ : ในแง่ของความเป็นชานาหรือว่าเกษตรกรเนี่ยพี่ทำพิธีกรรมอะไรบ้าง

โจน จันได : ผมไม่เชื่อด้านพิธีกรรม แต่พิธีกรรมมีความจำเป็นสำหรับคนหลายคน แต่สำหรับผม ๆ ไม่ต้องการพิธีกรรม เพราะเห็นว่าพิธีกรรมเป็นแง่อุปาย เพื่อให้คนอื่นที่ละเลยให้เขาหันมาสนใจ ให้ความเคารพมากขึ้นเท่านั้น สำหรับผมคือการปฏิบัติที่จริงจังสำคัญ **พิธีกรรมที่แท้จริง คือการเลิกใช้ปุ๋ย เลิกใช้ยาฆ่าแมลง เลิกเผาฟาง เนี่ย**

คือพิธีกรรมที่แท้จริง การปลูกต้นไม้เพิ่มขึ้น การไม่ทิ้งขยะลงแม่น้ำ แล้วก็ทำตลอดชีวิต ไม่ใช่แค่วันเดียว แต่ว่ามองมุมมองกว้างของสังคมควรจะมียุทธศาสตร์ เพราะความคิดของคนมีหลายระดับ ซึ่งมันจะเชื่อมโยง แต่ว่าเราจำเป็นต้องอธิบายพิธีกรรมให้คนเข้าใจด้วย ไม่ใช่เป็นพิธีกรรมที่ไม่มีคำอธิบาย

ณัฐพล : คือการเรื่องขอฟ้า ขอฝนนี่ไม่ขอ

โจน จันได : ไม่ขอ แต่ว่าพิธีกรรมบูชาแม่โพสพก่อนที่จะลงมือทำนา ทำได้ เกี่ยวข้าวเสร็จขอบคุนแม่โพสพที่ให้ข้าวให้อาหาร ก็ทำได้

ณัฐพล : พี่ทำหรือเปล่า

โจน จันได : ผมไม่ทำ

ณัฐพล : แล้วพี่พูดถึงแม่โพสพ มีภาพไหม

โจน จันได : แม่โพสพนี่คิดถึง ผมคิดถึงอาหารทุกอย่าง อาหารคือแม่โพสพ เวลาที่กินอาหารคือว่ากินแม่ แต่ไม่มีภาพเป็นตัวเป็นตน แต่สิ่งที่ให้อาหารกับเราคือแม่ แม่คือภาพของพื้นดินที่อุดมสมบูรณ์ พื้นดินที่ให้อาหาร คือแม่ธรณีสัมบูรณ์มาก ก็คือพื้นดินธรรมดานี่เอง แต่ไม่มีภาพของพระเจ้าอะไรทำนองนั้น แต่ไม่ได้มีภาพของเทพเจ้าอะไรนะ

ณัฐพล : แสดงว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมก็ไม่ได้มีอิทธิพลต่อความรู้สึก

โจน จันได : ไม่ค่อยมีมาก แต่ว่า เคยมี ผมแปลความหมายไปในแง่ที่ต่างกัน คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมนี้ แปลความหมายไปในแง่ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวเป็นตน เป็นสิ่งที่มีอำนาจ บันดาลให้เราโชคดี โชคร้ายได้ แต่ผมกลับแปลไปในแง่ที่ว่า ผู้มีอำนาจในการให้อาหารอย่างนั้นตลอด ศักดิ์สิทธิ์อีกความหมายหนึ่ง ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ไม่ใช่สิ่งที่เราจะไปบนบานได้ ไม่ใช่สิ่งที่เราจะให้สินบนได้ เพราะตอนนี้ผมเชื่อว่าเห็น ว่า ถ้ามีความศักดิ์สิทธิ์จริง ความศักดิ์สิทธิ์จะไม่โกง ไม่รับสินบนเล็กๆ น้อยๆ ได้ เอาข้าวไปถวายนิดหน่อยขอให้ถูกลอตเตอรี่รางวัลที่ 1 ถ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง ถ้าโกงขนาดนั้น ผมไม่นับถือดีกว่า เห็นแค่ก้อนข้าวก้อนเดียวเนี่ย ฉะนั้นผมก็เลยไม่เชื่อในเรื่องนั้น ไม่กลัวด้วย ทุกวันนี้รู้สึกว่ามีบุญคุณเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ เป็นสิ่งที่มีอยู่ แต่ไม่ใช่สิ่งที่ผู้มีอำนาจลึกลับ เป็นสิ่งที่มากล้นแก่เรา

ณัฐพล : เปลี่ยนเมื่อไหร่ครับความคิดนี้

โจน จันได : ช่วงเวลาไม่แน่นอน มันเริ่มคิดตอนที่มาอยู่ที่จอมทองแล้ว เพราะว่ากลัวมาก กลัวเรื่องผี กลัวเรื่องวิญญาณ คิดเรื่องตัวตนนี้มาก แต่พอไปอยู่จริง ๆ มันไม่มี ก็เลยต้องเริ่มเสาะแสวงหา เหตุผลมากขึ้น คิดมากขึ้น ค่อยๆ เริ่มมีอะไรเปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ ทุกวันนี้ก็เชื่อสนิทจริง ๆ แล้วก็ไปคิดถึงคำพูดของพระพุทธเจ้าอีก ที่บอกว่า ห้ามภิกษุถกเถียงกันเรื่องชาตินี้ ชาติหน้า ตายแล้วไปไหน พวกนี้มันชัดเจนมาก ว่าทำไมไปคิดเรื่องแบบนั้น มีหรือไม่มีช่างมัน แต่ถ้าพระพุทธเจ้าไปพูดถึงเรื่องอย่างนี้ มันก็ไม่มีผลสำคัญในชีวิตละ

ณัฐพล : ฉะนั้นความคิดของพระพุทธศาสนาก็มีอิทธิพล

โจน จันได : มีมาก แต่ผมก็แปลความคิดที่ต่างไปจากประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ยึดถือกัน ผมแปลในแง่ที่มันเป็นจริงมากกว่า แ่งที่ใช้ประโยชน์ได้ในขณะนี้ ผมไม่เชื่อในแง่ที่ชาวบ้านเชื่อ ผมเชื่อว่า ตายแล้วเกิดไม่มีจิตใจเรา มันตายแล้วเกิด อย่างความคิดอยากบวชขึ้นมา เราก็กลายเป็นเทวดาแล้ว เราทำความดี เราก็เป็นเทวดา แต่พอไปเห็นเงินเขาแล้วอยากขโมย ถ้าเราตายเป็นเทวดาก็กลายเป็นเปรตได้ ฉะนั้นความคิดเราก็คือตายแล้วเกิดอย่างนี้ไปเรื่อยๆ ไม่คิดว่าร่างกายตายแล้ววิญญาณจะล่องลอยไป ไม่คิดนะ คนส่วนใหญ่เชื่อเรื่องวิญญาณมีจริง

ณัฐพล : ในแง่ของการคิดเรื่องการศึกษาคนรุ่นหลัง จะไม่ใช่พิธีกรรม

โจน จันได : ใช่ เพราะทุกวันนี้ไม่ใช่เป็นยุคของพิธีกรรม เป็นยุคของการเผชิญกับความจริง อธิบายได้ เพราะพิธีกรรมหลายอย่างอธิบายไม่ได้ ถ้าอธิบายได้ผมก็ยอมรับพิธีกรรมนั้น อย่างเรื่องพิธีกรรมการตาย ทำไมต้องเอาเงินใส่ปากคนตาย แล้วเผา

บทสรุป

กระบวนทัศน์ใหม่ไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธสิ่งที่กระบวนทัศน์เก่า และไม่ได้เป็นข้อตรงข้าม หากเป็นความพยายามในการแสวงหาทางออกให้กับปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรมภายใต้กรอบคิดหรือมุมมองเดิม ในฟิลิปปินส์ใหม่ การค้นพบความจริงของธรรมชาติเกิดขึ้นราวกับว่าเป็นความบังเอิญในกระบวนกรเรียนรู้ ทดลอง และค้นหาความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิต โลกและจักรวาล แต่ผลที่เกิดขึ้นคือการที่เราสามารถอธิบายการทำงานของกระบวนกรชีวิต นิเวศและสุขภาพได้อย่างชัดเจนและนำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติเหล่านี้มากขึ้น ในแง่หนึ่งกระบวนทัศน์ใหม่เกิดขึ้นจากความพยายามที่จะไปพ้นข้อจำกัดของกรอบความคิดเดิม

หลายคนตั้งคำถามว่า แล้วกระบวนทัศน์ใหม่นี้จะกลายเป็นกรอบคิดอีกกรอบหนึ่งที่อาจสร้างปัญหาอีกชุดหนึ่งหรือเปล่า ซึ่งเป็นคำถามที่มีเหตุผล ผมคิดว่าหากเรามีท่าทีที่ไม่ยึดติดเอากรอบคิดใดกรอบคิดหนึ่งเป็นคำตอบสุดท้ายหรือดีที่สุด เราก็จะเปิดใจพิจารณาให้แบบคายผ่านการลงมือปฏิบัติและเรียนรู้ไปในกระบวนกรสืบค้นนี้ร่วมกันอย่างเชื่อมโยง เพราะกระบวนทัศน์ใหม่เองก็ไม่ได้สนับสนุนให้ถือเอาความคิดหรือความเชื่อใดๆว่าเป็นสิ่งจะสูงสุด

คำว่า กระบวนทัศน์ใหม่ สุขภาพองค์รวม หรือนิเวศวิทยาแนวลึก ดูเหมือนจะเป็นแนวคิดใหม่ และเป็นคำทางวิชาการ แต่ตัวเนื้อหาสาระของแนวคิดเหล่านี้ก็กลับสอดคล้องกับภูมิปัญญาดั้งเดิมของสังคมบ้านเรา ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือพุทธศาสนา แล้วแต่ว่าแต่ละคนจะตีความเอาไปทำให้เกิดประโยชน์กับตนเองและชุมชนในบริบทเฉพาะของตนเองอย่างไรมากกว่า พร้อมๆไปกับการเปิดใจเรียนรู้จากกันและกันข้ามบริบททางวัฒนธรรม ศาสนาและชนชั้น ในฐานะที่เป็นหน่วยชีวิตที่เป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมเดียวกัน เป็นเส้นสายกระบวนกรเรียนรู้ในข่ายชีวิตเดียวกัน

ความท้าทายไม่ใช่เพียงการมองชีวิตอย่างเป็นองค์รวม หรือมองสุขภาพของบุคคลว่าเกี่ยวข้องกับระบบสังคมและนิเวศทั้งหมดเท่านั้น หากยังอยู่ที่การปรับเปลี่ยนแก้ไขเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของสังคมที่กดทับสุขภาพอยู่ และบ่มเพาะทุกขภาวะให้แพร่กระจายอยู่ทั่วทุกห้วงแห่งด้วย ตัวอย่างของโครงสร้างที่วุ่น เช่น โครงสร้างเศรษฐกิจที่เงินมีความสำคัญเหนือชีวิตและชุมชน ระบบการศึกษาที่กดทับความคิดสร้างสรรค์และความเข้าใจตัวเอง ระบบสุขภาพที่ยังขาดมิติการพัฒนาความเข้าใจด้านจิตวิญญาณและสุนทรียศาสตร์ เป็นต้น

ในการนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบในระดับโครงสร้างดังกล่าว เราอาจจำเป็นต้องนำเอาพลังสร้างสรรค์และแรงบันดาลใจที่ได้จากความเข้าใจใหม่หรือสำนึกใหม่นี้มาเป็นพาหนะในการดำเนินชีวิต ในการแปรเปลี่ยนข้อติดขัดภัยดำรงชีวิตอย่างมีพลังไปพร้อมๆกับการเหนี่ยวนำผู้คนรอบข้างให้คลี่คลายหลุดออกจากทัศนคติและแนวทางชีวิตที่ไม่เกื้อกูลต่อสุขภาพของตนเองไปพร้อมๆกัน อันจะมีผลไปถึงการเปลี่ยนแปลงชุมชน สังคมและโลกในฐานะระบบนิเวศหรือองค์รวมแห่งชีวิตที่กว้างออกไป.

ภาคผนวก

ปฏิญญาโลก (Earth Charter) เป็นงานเขียนทางนิเวศวิทยาชิ้นสำคัญที่แสดงถึงระบบคุณค่า หลักการและเป้าหมาย สำหรับปฏิบัติการกอบกู้สถานการณ์นิเวศวิทยาและสังคมโลกให้เกิดสมดุลอย่างยั่งยืน เอกสารชิ้นนี้เกิดจากความร่วมมือระดับนานาชาติของกลุ่มคนที่มีความหลากหลาย ทั้งชายหญิงที่มีความเชื่อและศาสนาที่หลากหลาย เป็นกระบวนการขบคิดและสร้างสรรค์ร่วมกัน ใช้เวลาร่วมหลายปี โดยเนื้อหาของงานชิ้นนี้มีพื้นฐานทางความคิดจากแขนงวิชาต่างๆ และองค์ความรู้ที่หลากหลาย ได้แก่ วิทยาศาสตร์กระบวนการทัศน์ใหม่ กฎหมายระหว่างประเทศ รวมทั้งปรัชญาและศาสนาสำนักต่างๆ โดยเอกสารฉบับร่างฉบับแรกได้ถูกส่งไปยังองค์กรพัฒนาเอกชน ชุมชน นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ ทั่วโลก เพื่อให้ได้ข้อคิดเห็นตอบกลับ และกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

ปณิธานของความพยายามนี้ คือ การสร้างรากฐานทางจริยธรรมที่เข้มแข็งให้กับประชาคมโลก ให้นำพาโลกไปสู่ความยั่งยืน และสังคมที่มีความเคารพต่อธรรมชาติ สิทธิมนุษยชนสากล ความชอบธรรมและความเท่าเทียมทางเศรษฐกิจ และการสร้างสรรค์วัฒนธรรมแห่งสันติภาพเป็นประการสำคัญ

ความเป็นมา ในปีพ.ศ. ๒๕๓๐ คณะกรรมการด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา แห่งสหประชาชาติ ได้ริเริ่มให้มีการร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้น และในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ในจัดให้มีการประชุมนานาชาติ Earth Summit ที่เมือง ริโอ เดอจาเนโร และมีการร่างเอกสารขึ้นมาชุดหนึ่ง ส่วนหนึ่งของเอกสารได้กลายมาเป็นเอกสารชุดนี้ในเวลาต่อมา โดยต้องการให้มีการนำเนื้อหาของปฏิญญานี้ไปสู่การปฏิบัติ ในชุมชน โรงเรียน มหาวิทยาลัยต่างๆ รวมทั้งสหประชาชาติ

ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อหาสาระของเอกสารชุดนี้สะท้อนให้เห็นถึงหลักการแห่งการอยู่ร่วมกัน และความเคารพในคุณค่าในตัวเองของสรรพชีวิตอย่างชัดเจน จึงขอหยิบยกมาเป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยนี้

บทนำ

เรากำลังยืนอยู่ ณ ช่วงเวลาวิกฤติอีกครั้งหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก เป็นช่วงเวลาที่ต้องเลือกอนาคตของตนเอง ในขณะที่โลกกำลังเปราะบางมากขึ้นและต้องพึ่งพากันและกันมากขึ้น อนาคตจึงเต็มไปด้วยอันตรายอย่างใหญ่หลวง และสัญญาต่างๆ มากมาย ดังนั้น เพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า เราต้องตระหนักว่าในท่ามกลางความหลากหลายของวัฒนธรรมและชีวิตนั้น พวกเราเป็นครอบครัวมนุษยเดียวกันและเป็นชุมชนโลกที่มีจุดหมายปลายทางร่วมกัน เราจึงต้องร่วมกันสร้างสังคมโลกที่ยั่งยืนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเคารพนับถือต่อธรรมชาติ สิทธิมนุษยชนสากล ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมแห่งสันติภาพ เพื่อมุ่งสู่สิ่งนี้ เราในฐานะประชาชนของโลก จึงขอประกาศความรับผิดชอบของเราต่อคนอื่นๆ ต่อชุมชนของชีวิตที่ยิ่งใหญ่กว่า และต่อคนรุ่นต่อไปในอนาคต

โลก...บ้านของเรา

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลที่มีความเกี่ยวพันอันยิ่งใหญ่ โลก...บ้านของเรา...มีชีวิตอยู่ได้ด้วยชุมชนแห่งชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียว พลังของธรรมชาติทำให้การมีชีวิตเป็นการผจญภัยที่ไร้ความแน่นอนและเรียกร้องอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่โลกก็ได้ให้สภาพแวดล้อมที่จำเป็นต่อวิวัฒนาการของชีวิต ความยืดหยุ่นของชุมชนแห่งชีวิตทั้งมวล และความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษยชาติ ขึ้นอยู่กับการปกป้องโลกให้มีความสมบูรณ์ โดยเฉพาะอากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด ดินที่อุดมสมบูรณ์ รวมทั้งความหลากหลายของพืช สัตว์ และระบบนิเวศทั้งหมดที่มีอยู่ มวลมนุษย์พึงสังวรณ้อยู่เสมอว่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของโลกเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกคน ฉะนั้น จึงเป็นภารกิจอันประเสริฐของเราที่จะปกป้องรักษาชีวิต รวมทั้งความหลากหลายและความงามของโลก

สถานการณ์ของโลก

รูปแบบการผลิตและการบริโภคที่เป็นรูปแบบหลักในปัจจุบันเป็นต้นเหตุสำคัญของการทำลายล้างสิ่งแวดล้อม การสูญเสียพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ จำนวนมาก และการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะที่สถานการณ์ที่ชุมชนกำลังถูกทำลาย ผลประโยชน์จากการพัฒนามิได้ถูกแบ่งปันอย่างเป็นธรรม ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยกำลังเพิ่มมากขึ้น ความอยุติธรรม ความยากจน ความไม่รู้ และความขัดแย้งที่รุนแรงได้แพร่กระจายและเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ยากอย่างแสนสาหัส การทวีจำนวนของประชากรมนุษย์อย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนได้เพิ่มแรงกดดันจนเกินกว่าระบบนิเวศและระบบสังคมจะรองรับได้ รากฐานแห่งความมั่นคงปลอดภัยของโลกถูกคุกคาม แนวโน้มเหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ากลัว....แต่หลีกเลี่ยงได้

ความท้าทายข้างหน้า

ทางเลือกนั้นเป็นของพวกเขา จะจัดตั้งพันธมิตรโลกเพื่อดูแลโลกและสิ่งอื่นๆ หรือจะเสี่ยงทำลายล้างพวกเราด้วยตัวเอง และความหลากหลายของสรรพชีวิต การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคุณค่า สถาบันและวิถีการดำเนินชีวิตของเราเป็นสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐาน เราต้องตระหนักว่าเมื่อความต้องการพื้นฐานได้รับการตอบสนองแล้ว การพัฒนามนุษย์จะเกี่ยวข้องกับการ “เป็นอะไร” มากขึ้น มากกว่าการ “มีอะไร” มากขึ้น เรามีความรู้และเทคโนโลยีที่จะจัดหาให้ทุกคนเพื่อที่จะลดผลกระทบของเราต่อสิ่งแวดล้อม ประชาสังคมโลกที่เกิดขึ้นกำลังสร้างสรรค์โอกาสใหม่ที่จะสร้างโลกที่มีความเมตตา กรุณา และเป็นประชาธิปไตย ความท้าทายของเราทั้งในด้านจิตวิญญาณ สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ล้วนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน และเราสามารถบุกเบิกหนทางออกของทุกเรื่องด้วยกันได้

ความรับผิดชอบต่อโลก

ความปรารถนาเหล่านี้จะเป็นจริงได้ ต่อเมื่อเราตัดสินใจที่จะใช้ชีวิตอย่างรับผิดชอบต่อ พิจารณาว่าตนเองเป็นทั้งชุมชนโลกทั้งปวง และเป็นชุมชนท้องถิ่นของเราเอง เราเป็นประชาชนของนานาชาติที่แตกต่างกัน และเป็นประชาชนของโลกใบเดียวกันที่ซึ่งระดับท้องถิ่นและระดับโลกเชื่อมโยงถึงกัน ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์และโลกของสิ่งมีชีวิตที่กว้างใหญ่กว่าทั้งในวันนี้และวันข้างหน้า จิตวิญญาณในความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และความเป็นกัลยาณมิตรกับสิ่งมีชีวิตทั้งมวลจะถูกเสริมให้เข้มแข็งเมื่อเราต่างอยู่อาศัยด้วยความเคารพต่อสิ่งลึกลับเหนือมนุษย์ ด้วยความรู้สึกรับผิดชอบสำหรับการได้เกิดมามีชีวิต และด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ตามธรรมชาติ

เรามีความจำเป็นเร่งด่วนในการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมเกี่ยวกับคุณค่าพื้นฐานซึ่งจะเป็นรากฐานทางจริยธรรมของสังคมโลกที่จะบังเกิดขึ้น ดังนั้น ด้วยความหวังร่วมกันต่อชีวิตที่ยั่งยืน เราต่างเห็นพ้องในหลักการของการเชื้อเพื่อพึ่งพาซึ่งกันและกันดังต่อไปนี้ ที่เปรียบเสมือนมาตรฐานร่วมทั้งในการแนะแนวและประเมินผลการดำเนินการของทุกหน่วย ทั้งในระดับบุคคล องค์กร ธุรกิจ รัฐบาล และสถาบันระหว่างประเทศ

I. หลักการทั่วไป

1. เคารพต่อโลกและสิ่งมีชีวิตในหลักหลายทั้งปวง
2. ดูแลชุมชนของสิ่งมีชีวิตด้วยความเข้าใจ ความรักและความเมตตาสงสาร
3. สร้างสังคมประชาธิปไตย ความยุติธรรม การมีส่วนร่วม ความยั่งยืนและสันติภาพ
4. ปกป้องสิ่งที่ธรรมชาติให้มา และความงดงามของโลกเพื่อผู้คนในปัจจุบันและในอนาคต

เพื่อที่จะทำให้พันธกิจ 4 ข้อนี้เป็นจริง มีความจำเป็นต้อง :

II. ความสมบูรณ์มั่งคั่งของระบบนิเวศ

5. คุ่มครองและฟื้นฟูความสมบูรณ์มั่งคั่งของระบบนิเวศของโลก ด้วยความตระหนักรู้ที่ยั่งยืนต่อความหลากหลายทางชีวภาพและกระบวนการทางธรรมชาติที่ค้ำจุนสรรพชีวิต
6. ป้องกันอันตรายอันเป็นวิธีการอันดีที่สุดในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และเมื่อความรู้ในด้านใดๆ มีจำกัดให้ดำเนินการด้วยแนวทางที่ระมัดระวัง
7. ปฏิบัติตามรูปแบบการผลิต การบริโภค และการสืบทอดพันธุ ที่ช่วยป้องกันศักยภาพของโลกในการให้กำเนิดชีวิตใหม่ สิทธิมนุษยชน และความเป็นอยู่ที่ดีของชุมชน
8. พัฒนาการศึกษากับความยั่งยืนของระบบนิเวศ และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ศึกษาได้อย่างกว้างขวาง

III. ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม

9. กำจัดความยากจน ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นทั้งทางด้านจริยธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อม
10. ทำให้กิจกรรมและสถาบันทางเศรษฐกิจในทุกระดับ และส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืนและยุติธรรม
11. ให้การรับรองเห็นด้วยกับความเท่าเทียมกัน และความเป็นธรรมทางเพศอันจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการพัฒนาอย่างยั่งยืน
12. คุ่มครองสิทธิของทุกคนโดยปราศจากการแบ่งแยก ทั้งสิทธิต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมที่สนับสนุนศักดิ์ศรี สุขภาพร่างกาย และสภาพจิตใจที่ดีของพวกเขาเหล่านั้น โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อสิทธิของคนพื้นเมือง และชนกลุ่มน้อย

IV. ประชาธิปไตย การไม่ใช้ความรุนแรง และสันติภาพ

13. เสริมความเข้มแข็งให้กับสถาบันทางด้านประชาธิปไตยในทุกระดับ และทำให้เกิดความโปร่งใส และความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ในกลไกประชารัฐ (Governance) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม
14. ผลผลิตความรู้ คุณค่า และความเชี่ยวชาญที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตที่ยั่งยืน เข้าไว้ในการศึกษาในระบบและการเรียนรู้ตลอดชีวิต
15. ปฏิบัติต่อชีวิตทั้งมวลด้วยความนับถือ และความใคร่ครวญพิจารณา
16. ส่งเสริมวัฒนธรรมความอดทน การไม่ใช้ความรุนแรง และสันติภาพ

I. หลักการทั่วไป

1. เคารพต่อโลกและสิ่งมีชีวิตในหลักหลายทั้งปวง

- ระลึกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งปวงต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และทุกชีวิตบนโลกมีคุณค่า ไม่ว่ามันจะมีความสำคัญต่อมนุษยชาติหรือไม่
 - เชื่อมมั่นในศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคน และในศักยภาพทางภูมิปัญญา ศิลปะ จริยธรรม และจิตวิญญาณของมนุษยชาติ
2. ดูแลชุมชนของสิ่งมีชีวิตด้วยความเข้าใจ ความรักและความเมตตาสงสาร
 - ยอมรับว่าด้วยสิทธิในการเป็นเจ้าของ การจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ นำมาซึ่งหน้าที่ในการป้องกันอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม และในการปกป้องสิทธิของประชาชน
 - เห็นพ้องว่าด้วยการเพิ่มอิสรภาพ ความรู้ และอำนาจ จะนำมาซึ่งความรับผิดชอบที่มากขึ้นในการส่งเสริมคุณธรรมต่อส่วนรวม
 3. สร้างสังคมประชาธิปไตย ความยุติธรรม การมีส่วนร่วม ความยั่งยืนและสันติภาพ
 - ทำให้มั่นใจว่าชุมชนในทุกระดับให้การรับรองต่อสิทธิมนุษยชนและอิสรภาพพื้นฐาน และให้โอกาสแก่ทุกคนในการพัฒนาศักยภาพตามความสามารถเต็มของเขาหรือเธอ
 - ส่งเสริมความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อให้ทุกคนสามารถมีชีวิตอย่างมีความหมาย มั่นคงปลอดภัย และรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ
 4. ปกป้องสิ่งที่ธรรมชาติให้มา และความงามของโลกเพื่อผู้คนในปัจจุบันและในอนาคต
 - ตระหนักว่าอิสรภาพในการกระทำของคนแต่ละรุ่นจะถูกจำกัดโดยความจำเป็นของคนรุ่นต่อไป
 - ส่งมอบคุณค่า วัฒนธรรม และสถาบันต่างๆ ที่สนับสนุนความมั่งคั่งสมบูรณ์ในระยะยาวของมนุษย์โลก และชุมชนเชิงนิเวศ ให้กับผู้คนในอนาคต

เพื่อที่จะทำให้พันธกิจ 4 ข้อนี้นั้นเป็นจริง มีความจำเป็นต้อง :

II. ความสมบูรณ์มั่งคั่งของระบบนิเวศ

5. คุ้มครองและฟื้นฟูความสมบูรณ์มั่งคั่งของระบบนิเวศของโลก ด้วยความตระหนักอย่างยิ่งต่อความหลากหลายทางชีวภาพและกระบวนการทางธรรมชาติที่ล้ำจนสรรพชีวิต
 - ยอมรับกฎระเบียบและแผนการพัฒนาที่ยั่งยืนต่างๆ ที่จะทำให้เกิดการอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมผสมเข้ากับการริเริ่มพัฒนาใหม่ๆ ทุกเรื่อง และนำไปใช้บังคับใช้หรือปฏิบัติในทุกระดับ
 - สร้างและปกป้องต้นทุนทางธรรมชาติและชั้นบรรยากาศของโลก ซึ่งรวมทั้งผืนป่าและท้องทะเล เพื่อพิทักษ์ระบบค่าจุนชีวิตของโลก รักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และอนุรักษ์มรดกทางธรรมชาติของพวกเขา
 - ส่งเสริมการฟื้นฟูระบบนิเวศและสิ่งมีชีวิตที่กำลังเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์
 - ควบคุมและเคลื่อนย้าย/กำจัดสิ่งมีชีวิตที่ผ่านการปรับปรุงทางพันธุกรรม (Genetically Modified Organism, GMO) หรือที่มิใช่พันธุ์พื้นเมืองดั้งเดิม ที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและสายพันธุ์ท้องถิ่น รวมทั้งป้องกันการนำเข้าชนิดพันธุ์ที่เป็นอันตรายเหล่านั้น
 - จัดการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่สามารถสร้างใหม่ได้ อาทิ น้ำ ดิน ผลผลิตจากป่าไม้ และสิ่งมีชีวิตในท้องทะเล ในลักษณะที่ไม่เกินความสามารถในการสร้างใหม่ และในวิธีที่ปกป้องความสมบูรณ์ของระบบนิเวศ

- จัดการกระบวนการสกัดและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ไม่สามารถสร้างใหม่ได้ อาทิ แร่ธาตุ และเชื้อเพลิงจากซากดึกดำบรรพ์ (fossil fuels) ในวิถีทางที่ลดการใช้ประโยชน์ให้น้อยที่สุด และไม่ทำให้เกิดอันตรายอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อม
6. ป้องกันอันตรายอันเป็นวิธีการอันดีที่สุดในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และเมื่อความรู้ในด้านใดๆ มีจำกัดให้ดำเนินการด้วยแนวทางที่ระมัดระวัง
- ดำเนินการเพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นไปได้ที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงหรือจนไม่สามารถปรับฟื้นดังเดิมได้ แม้แต่เมื่อความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่ครบสมบูรณ์หรือยังหาข้อสรุปไม่ได้
 - มอบภาระในการพิสูจน์ต่อผู้ที่โต้แย้งว่ากิจกรรมที่เสนอจะไม่ก่อให้เกิดอันตราย และทำให้คณะผู้รับผิดชอบต้องรับผิดชอบต่ออันตรายต่อสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น
 - ทำให้มั่นใจว่าการตัดสินใจได้พิจารณาผลที่จะตามมาจากกิจกรรมของมนุษย์ทั้งในลักษณะของผลกระทบระยะยาว ผลทางอ้อม ผลที่จะเกิดขึ้นในระยะทางที่ไกลออกไป และผลที่จะเกิดต่อโลก
 - ป้องกันมลภาวะขององค์ประกอบใดๆ ของสภาพแวดล้อม และไม่อนุญาตให้มีการผลิตสารกัมมันตภาพรังสี สารพิษ และสารอันตรายใดๆ
 - หลีกเลี่ยงกิจกรรมทางทหารที่เป็นอันตรายต่อสภาพแวดล้อม
7. ปฏิบัติตามรูปแบบการผลิต การบริโภค และการสืบทอดพันธุ์ ที่ช่วยป้องกันศักยภาพของโลกในการให้กำเนิดชีวิตใหม่ สิทธิมนุษยชน และความเป็นอยู่ที่ดีของชุมชน
- ลดการใช้ ใช้น้ำ และใช้เชื้อเพลิงต่างๆ ที่ใช้ในระบบการบริโภคและการผลิต และทำให้มั่นใจว่าของเสียเหลือใช้จากระบบเหล่านั้นจะถูกย่อยสลายหรือดูดซึมได้โดยระบบนิเวศต่างๆ
 - ดำเนินการด้วยความเข้มงวดและมีประสิทธิภาพในการใช้พลังงาน และพึ่งพาแหล่งพลังงานที่สามารถสร้างใหม่ได้ อาทิ พลังงานแสงอาทิตย์ และพลังงานลม เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ
 - บวกต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเต็มจำนวนเข้าไปในราคาขายสินค้าและบริการ และทำให้ลูกค้าสามารถระบุได้ว่าผลิตภัณฑ์ใดมีมาตรฐานทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมสูงที่สุด
 - ทำให้มั่นใจว่ามีการเข้าถึงอย่างกว้างขวางซึ่งการดูแลสุขภาพที่ช่วยพัฒนาสุขภาพทางเพศสัมพันธ์ และการมีเพศสัมพันธ์ที่รับผิดชอบ
 - ปฏิบัติตามแนวทางหรือวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตและความพอเพียงทางวัตถุ
8. พัฒนาการศึกษากลับมาเกี่ยวกับความยั่งยืนของระบบนิเวศ และส่งเสริมการแลกเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ที่ศึกษาได้อย่างกว้างขวาง
- สนับสนุนความร่วมมือระหว่างประเทศทางด้านวิชาการและวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวกับความยั่งยืน ด้วยความสนใจเป็นพิเศษต่อความจำเป็นของชาติที่กำลังพัฒนา
 - ระลึกถึงและอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น และอิสรภาพทางจิตวิญญาณในทุกวัฒนธรรม ที่เป็นประโยชน์ต่อการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์
 - ทำให้มั่นใจว่าข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญที่จำเป็นต่อสุขภาพของมนุษย์และการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งข้อมูลข่าวสารทางด้านพันธุกรรม มีให้ค้นหาได้ในแหล่งข้อมูลโดยทั่วไป

III. ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม

9. กำจัดความยากจน ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นทั้งทางด้านจริยธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อม
 - รับรองสิทธิต่อน้ำดื่มที่สะอาด อากาศที่สะอาด ความมั่นคงทางอาหาร ดินที่ไม่มีการปนเปื้อน ที่พักอาศัย และการสุขภาพที่ปลอดภัย ที่จะจัดสรรทรัพยากรที่เป็นของประเทศและระหว่างประเทศ
 - ประสานพลังมวลมนุษยชาติด้วยการศึกษาและทรัพยากรในการปกป้องรักษาชีวิตที่ยั่งยืน และจัดหาความมั่นคงทางสังคม และเครือข่ายความปลอดภัยให้กับผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้
 - คำนึงถึงผู้ที่ไม่มีความรู้ คุ้มครองผู้ที่อ่อนแอ และช่วยพวกเขาให้สามารถพัฒนาศักยภาพและสร้างแรงบันดาลใจให้กับตนเองได้
10. ทำให้กิจกรรมและสถาบันทางเศรษฐกิจในทุกระดับ และส่งเสริมการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืนและยุติธรรม
 - สนับสนุนการกระจายความมั่งคั่งอย่างเป็นธรรม ทั้งภายในประเทศ และระหว่างประเทศ
 - เพิ่มเติมทรัพยากรทางสังคม วิทยาการ การเงิน และทางปัญญาให้กับชาติที่กำลังพัฒนา และลดหย่อนหนี้ระหว่างประเทศที่เป็นภาระหนักให้กับชาติเหล่านั้น
 - ทำให้กิจกรรมการค้าทั้งหลายสนับสนุนการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน การป้องกันสิ่งแวดล้อม และการพัฒนามาตรฐานแรงงาน
 - กำหนดให้องค์กรธุรกิจและสถาบันการเงินระหว่างประเทศต้องดำเนินงานอย่างโปร่งใส และรับผิดชอบต่อผลที่ตามมาของกิจกรรมการดำเนินงานต่างๆ ของตน
11. ให้การรับรองเห็นด้วยกับความเท่าเทียมกัน และความเป็นธรรมทางเพศอันจะเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของการพัฒนาอย่างยั่งยืน
 - ปกป้องสิทธิมนุษยชนของผู้หญิงและเด็กหญิง และยุติการใช้ความรุนแรงทุกประเภทต่อพวกเขา
 - สนับสนุนการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของผู้หญิงในทุกๆ ด้านของชีวิต ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง งานเมือง สังคม และวัฒนธรรม ในฐานะหุ้นส่วน ผู้ตัดสินใจ ผู้นำ และผู้ได้รับผลประโยชน์ที่มีความเท่าเทียมและบริบูรณ์
 - เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันครอบครัว และทำให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวได้รับการอบรมเลี้ยงดูด้วยความรัก และมีความปลอดภัย
12. คุ้มครองสิทธิของทุกคนโดยปราศจากการแบ่งแยก ทั้งสิทธิต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมที่สนับสนุนศักดิ์ศรี สุขภาพร่างกาย และสภาพจิตใจที่ดีของพวกเขาเหล่านั้น โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อสิทธิของคนพื้นเมือง และชนกลุ่มน้อย
 - กำจัดการแบ่งแยกในทุกรูปแบบ อาทิ เชื้อชาติ สีผิว เพศ การเบียดเบียนทางเพศ ศาสนา ภาษา รวมทั้ง รากเหง้าทางสังคม เผ่าพันธุ์ และเชื้อชาติ
 - ยืนยันในสิทธิของชนพื้นเมืองต่อจิตวิญญาณ ภูมิความรู้ ผืนดินและทรัพยากรของพวกเขา และต่อแบบแผนการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพวกเขา
 - ปกป้องและสนับสนุนคนหนุ่มสาวในชุมชนของเรา ช่วยให้พวกเขาสามารถพัฒนาบทบาทที่สำคัญของพวกเขาเองในการสร้างสรรค์สังคมที่ยั่งยืน
 - ปกป้องและฟื้นฟูสถานที่ที่มีความสำคัญอย่างโดดเด่นทางด้านจิตวิญญาณ และวัฒนธรรม

IV. ประชาธิปไตย การไม่ใช้ความรุนแรง และสันติภาพ

13. เสริมความเข้มแข็งให้กับสถาบันทางด้านประชาธิปไตยในทุกระดับ และทำให้เกิดความโปร่งใส และความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ในกลไกประชาธิปไตย (Governance) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม
 - สนับสนุนสิทธิของทุกคนในการได้รับข้อมูลข่าวสารที่มีความชัดเจนและถูกต้องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกิจกรรมและแผนพัฒนาทั้งหมดที่น่าจะมีผลกระทบต่อพวกเขาหรือที่พวกเขาให้ความสนใจ
 - สนับสนุนประชาสังคมในระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและระดับโลก และส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างมีความหมายของทุกคนและทุกองค์กรที่สนใจในการตัดสินใจ
 - ปกป้องสิทธิต่ออิสระภาพในการแสดงความคิดเห็น การแสดงความคิดเห็นด้วยคำพูด การชุมนุมอย่างสันติ การสมาคม และการคัดค้าน
 - จัดให้มีการเข้าถึงอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลซึ่งกระบวนการพิจารณาตัดสินที่มีความเป็นกลาง ตลอดจนการเยียวยาแก้ไขและการชดเชยสำหรับอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและการปฏิบัติต่ออันตรายเหล่านั้น
 - กำจัดการทุจริตคอร์รัปชันในองค์กรเอกชนและองค์กรของรัฐทั้งหมด
 - เสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น ช่วยพวกเขาให้สามารถดูแลสิ่งแวดล้อมของพวกเขาเอง และมอบหมายความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมให้กับหน่วยงานของรัฐในระดับที่จะสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด
14. ผลผสมผสานความรู้ คุณค่า และความเชี่ยวชาญที่จำเป็นต่อวิถีชีวิตที่ยั่งยืน เข้าไว้ในการศึกษาในระบบและการเรียนรู้ตลอดชีวิต
 - จัดให้ทุกคน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน มีโอกาสทางการศึกษาซึ่งจะช่วยประสานพลังพวกเขาให้สามารถร่วมสนับสนุนการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างแข็งแกร่ง
 - ส่งเสริมให้มีความช่วยเหลือสนับสนุนทางด้านศิลปะ อักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ในการศึกษาความยั่งยืน
 - เพิ่มบทบาทของสื่อมวลชนในการกระตุ้นจิตสำนึกทางสังคมและจิตสำนึกเชิงนิเวศ
 - คำนึงถึงความสำคัญของการศึกษาทางด้านจิตวิญญาณ และจริยธรรมเพื่อการมีชีวิตที่ยั่งยืน
15. ปฏิบัติต่อชีวิตทั้งมวลด้วยความนับถือ และความใคร่ครวญพิจารณา
 - ป้องกันมิให้มีการทารุณโหดร้ายต่อสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ในสังคมมนุษย์ และปกป้องพวกมันจากการถูกทารุณ
 - ปกป้องสัตว์ป่าจากวิธีการรูปแบบต่าง ๆ ในการล่า การล่อ และการตกปลา ที่เป็นสาเหตุให้เกิดความทรมานอย่างรุนแรง เป็นเวลายาวนาน หรือการทรมานที่สามารถหลีกเลี่ยงได้
 - หลีกเลี่ยงหรือห้ามจับหรือทำลายชนิดพันธุ์ที่มีได้เป็นเป้าหมายของการล่าโดยเด็ดขาด
16. ส่งเสริมวัฒนธรรมความอดทน การไม่ใช้ความรุนแรง และสันติภาพ

- กระตุ้นและสนับสนุนให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน ความปรองดอง และความร่วมมือในระหว่างประชาชนด้วยกัน รวมทั้งภายในประเทศ และระหว่างประเทศ
- ดำเนินยุทธศาสตร์ต่างๆ เพื่อป้องกันความขัดแย้งอย่างรุนแรง และใช้แนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกันในการจัดการและแก้ไขความขัดแย้งในประเด็นสิ่งแวดล้อมและการโต้เถียงอื่นๆ
- ลดกำลังทางทหารในระบบรักษาความมั่นคงของชาติให้อยู่ในระดับของการป้องกันตัวแบบไม่ยุ่ง และแปลงทรัพยากรทางทหารไปใช้เพื่อสันติภาพ และการฟื้นฟูระบบนิเวศ
- กำจัดอาวุธนิวเคลียร์ อาวุธทางชีวภาพ และอาวุธที่ใช้พิษเป็นตัวแทนทำลาย รวมทั้งอาวุธอื่นๆ ที่ทำให้เกิดการทำลายล้างขนาดใหญ่
- ทำให้การใช้ประโยชน์จากอวกาศในวงโคจรและอวกาศชั้นนอกสนับสนุนการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมและสันติภาพ
- สำนึกว่าสันติภาพคือความเป็นทั้งหมดที่สร้างสรรค์จากความสัมพันธ์ที่ถูกต้องกับตัวของตัวเอง กับคนอื่นๆ วัฒนธรรมอื่น ชีวิตอื่น กับโลก และกับความเป็นทั้งหมดที่ยิ่งใหญ่กว่าซึ่งทุกสิ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของมัน

หนทางข้างหน้า

ไม่เคยปรากฏมาก่อนในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ที่ชะตากรรมร่วมกันได้เรียกร้องให้พวกเราแสวงหาการเริ่มต้นใหม่ การเริ่มต้นใหม่นี้ดังกล่าวนั้นคือสัญญาของปัญญาโลกฉบับนี้ เพื่อที่จะบรรลุคำสัญญานี้ พวกเราจำเป็นต้องยึดถือเป็นหน้าที่ของเราเองในการปฏิบัติและสนับสนุนคุณค่าและวัตถุประสงค์ของปัญญาโลก

พันธสัญญาหรือข้อผูกมัดที่ต้องปฏิบัติเหล่านี้ต้องการการปรับเปลี่ยนจิตใจและหัวใจ รวมไปถึงทัศนคติใหม่ของการพึ่งพาซึ่งกันและกันและความรับผิดชอบต่อจักรวาล เราต้องมีจินตนาการในการพัฒนาและประยุกต์วิสัยทัศน์ของวิถีชีวิตที่ยั่งยืนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาคและระดับโลก วัฒนธรรมและชุมชนที่แตกต่างกันจะสามารถค้นพบแนวทางที่เหมาะสมของตนในการแสดงออกซึ่งวิสัยทัศน์ดังกล่าว พวกเราต้องเจาะลึกและขยายข้อสนทนาระดับโลกที่ก่อให้เกิดปัญญาโลกนี้ เนื่องด้วยพวกเราจะต้องศึกษาอีกมากด้วยการร่วมกันค้นหาอิสรภาพและความจริงแท้อย่างประจักษ์

ชีวิตมักจะเกี่ยวข้องกับความตึงเครียดระหว่างคุณค่าที่สำคัญต่างๆ และการเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นสิ่งที่ยากด้วย อย่างไรก็ตาม เราต้องหาทางที่จะผสมผสานความหลากหลายด้วยความเป็นน้ำหนึ่งอันเดียวกัน ผสานอิสรภาพด้วยประโยชน์ของส่วนรวม ผสานวัตถุประสงค์ระยะสั้นด้วยเป้าหมายระยะยาว ทุกคน ทุกครอบครัว ทุกหน่วยงาน และทุกชุมชนมีบทบาทสำคัญที่ต้องแสดง สถาบันทางศิลปะ ศาสนา วิทยาศาสตร์ การศึกษา สื่อมวลชน ภาคธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน และรัฐบาลจะต้องเป็นผู้นำที่สร้างสรรค์ ความร่วมมือของรัฐบาล ประชาสังคม(Civil Society)และภาคธุรกิจ เป็นสิ่งจำเป็นต่อการปกครอง (Governance) ที่มีประสิทธิภาพ

ในการที่จะสร้างชุมชนโลกที่ยั่งยืนนั้น ชาติต่างๆ ในโลกจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนพันธสัญญาหรือข้อผูกมัดของตนเองที่มีต่อสหประชาชาติ ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของพวกเขาภายใต้ข้อตกลงระหว่างประเทศที่มีอยู่ และสนับสนุนการปฏิบัติ

ตามหลักการของปฏิญญาโลก ผ่านทางสนธิสัญญาว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาซึ่งมีผลผูกพันอย่างถูกต้องตามกฎหมายระหว่างประเทศ

ขอให้เวลาของพวกเราเป็นเวลาแห่งการตื่นขึ้นสู่ความเคารพนับถือต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหมด ความตั้งใจที่จะแก้ไขเพื่อบรรลุซึ่งความยั่งยืน ความริบเร่งต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมและสันติภาพ รวมทั้งการเฉลิมฉลองด้วยความยินดีของชีวิตทั้งหมด

แปลและเรียบเรียงโดย สมสุตา บัวข้า 13 มิถุนายน 2543

จาก The Earth Charter – March 2000 (จาก www.earthcharter.org)

บรรณานุกรม

- เดชา ศิริภัทร. *เกษตรกรรมสำนึก: ทศนะทวนกระแสจากจุดยืนด้านสังคมและนิเวศวิทยา*. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.
- เดวิด ซี. คอร์ท. *โลกยุคหลังบรรษัท ชีวิตหลังทุนนิยม*. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา, ๒๕๔๕
- นัท ฮัน. *ความเข้าใจเรื่องวิญญาน.แปลโดย สุลักษณ์ ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ. 2002
- ประชา หุตานุวัตร. *การเมืองสีเขียว*. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๔๑.
- วันทนา ศิวะ. *ปล้นผลผลิต: ปฏิบัติการจี้กเสบียงอาหารโลก*. ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์ แปล. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์สวนเงิน
มีมา, ๒๕๔๔.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. *นิเวศประวัติศาสตร์ พรมแดนความรู้*. โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๔๕.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*. สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๓.
- เฮนรี เดวิด ธอโร. *ความเรียงสี่ชิ้นของ เฮนรี เดวิด ธอโร*. พงนา จันทรสันติ ถอดความ. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมลคีมทอง, ๒๕๓๖.
- เฮเลนา นอร์เบิร์ก-ฮอดจ์ และ ทอดด์ เมอร์ฟีลด์ และ สตีเวน กอร์บิค. *เศรษฐกิจอาหารท้องถิ่น: ทางเลือกและทาง
รอดของเศรษฐกิจ สังคม นิเวศ*. ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์ แปล. กรุงเทพฯ; สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา,
๒๕๔๕
- Badiner, Allan Hunt. *Dharma Gaia: A Harvest of Essays in Buddhism and Ecology*. Berkeley, CA; Parallax
Press, 1990.
- Bohm, David. *On Dialogue*. Edited by Lee Nichol. London and New York. 1996.
- Cottlieb, Roger S. *This Sacred Earth: Religion, Nature, Environment*. New York; Routledge, 1996.
- Crapa, Frijof. *The Web of Life*. Great Britain. 1996.
- Drengson, Alan & Inoue, Yuichi. *The Deep Ecology Movement: An Introductory Anthology*. Berkeley, CA;
North Atlantic Books, 1995.
- Hayward, Jeremy and Varela, Francisco. *Gentle Bridges*. Boston and London. 1992.
- Hayward, Jeremy. *Perceiving Ordinary Magic*. Boston and London. 1984.
- Korten, David. *The Post Corporate World*. USA. 1999.
- Lovelock, James. *Gaia: The Practical Science of Planetary Medicine*. London; Gaia Books Limited, 2000.
- Macy, Joanna. *Coming Back to Life: Practices to Reconnect Our Lives, Our World*. Canada: New Society
Publisher, 1998.
- Macy, Joanna. *Mutual Causality in Buddhism and General System Theory: The Dharma of Natural
Systems*. Albany; State University of New York Press, 1991.
- Margulis, Lynn. *The Symbiotic Planet: A New Look at Evolution*. London; Science Masters, 1998.

Pearce, Joseph Chilton. *Jesus and my Prefrontal Lobes*. ฉบับร่างยังไม่ได้ตีพิมพ์

Roszak, Theodore. *The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology*. New York; A Touchstone Book, 1992.

Sahtouris, Elisabet. *Earth Dance: Living Systems in Evolution*. New York; iUniversity Press, 2000.

Sessions, George. *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston; Shambhala, 1995.

Sheldrake, Rupert. *A New Science of Life*. London. 1981

Sheldrake, Rupert. *The Rebirth of Nature: The Greening of Science and God*. Rochester, Vermont; Park Street Press, 1994.

Shiva, Vandana, *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*. Boston; South End Press, 1997.